

Šaleški razgledi 11

ZBORNIK
1994/95

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE P 10406

Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem

KULTURNI
CENTER
IVAN
NAROTNIK
VELENJE

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.12-116)(058)

008(497.12-116)(058)

ZBORNİK 1994/95 / uredil Ivo Stropnik ; [dokumentarno gradivo Muzej Velenje [in] Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje ; fotografije in preslikave Lojze Ojsteršek] . - Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, 1994. - (Zbirka Šaleški razgledi ; zv. 11)

1. Stropnik, Ivo

44073472

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija celote ali delov prepovedano brez dovoljenja založbe in avtorjev.

© KC IN Založništvo Pozoj, Velenje 1994

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Enajsti zvezek

ZBORNİK 1994/95

Uredil Ivo Stropnik

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje
Založništvo Pozoj
Velenje, 1994

VSEBINA LETOŠNJEGA ZBORNIKA

UREDNIKOV UVODNIK	006	Enajsto življenje zbirke Šaleški razgledi
140 LET ORGANIZIRANEGA KNJIŽNIČARSTVA NA ŠALEŠKEM	011	<i>Ivo Stropnik</i> Kronološki pregled ...
	021	<i>Aleksander Debelak,</i> <i>Alen Marinović, Tadeja Rudolf</i> Šaleška čitalnica
GRADIVO ZA ŠALEŠKI BIOGRAFSKI LEKSIKON	031	<i>Ivo Stropnik</i> Izbrane slovstvene biografije
ŠTUDIJE IN RAZPRAVE		
materialna kultura	065	<i>Tone Ravnikar</i> Prispevek k poznavanju preteklosti Paškega Kozjaka
	070	<i>Danijela Brišnik</i> Življenje na gradu Šalek ...
matične knjige	089	<i>Jože Hudales</i> Nomen est omen - O imenih v Šaleški dolini ...
narečje	098	<i>Ivo Stropnik</i> Analiza govora vasi Ravne pri Šoštanju
vojne žrtve	105	<i>Damijan Kljajič</i> Žrtve II. sv. vojne v KS Zavodnje
študije spolov	115	<i>Zdenka Hudales</i> "Hvala ti, Gospod, da se nisem rodil kot ženska!"

razvoj in ekologija

- 126 *Marjan Tamše*
Perspektiva razvoja Šaleške
doline
- 151 *Marta Svetina-Gros*
Vpliv padavin na tla in vodne
izvire na območju TEŠ
- 179 *Emil Šterbenk*
Pred novimi ekološkimi
vprašanji
- 194 *Marta Svetina-Gros*
Mi in ekologija ...

PORTRET PRESOJE

- 204 Kult in ure kulture
Pogovor z Vladom Vrbičem

SIMPOZIJI 1994

- 218 *Samo en cvet*
Ob 50. obletnici smrti Karla
Destavnika - Kajuha
- 221 *Štajerski oblikovalec slovenstva*
Dr. Karel Verstovšek

POEZIJA

- 230 *Ivo Stropnik*
Visoka pesem mojemu mestu

LIKOVNA UMETNOST

- 237 *Milena Koren-Božiček*
Kronologija razstav Galerije
KC Ivana Napotnika

PRIREDITVE

- 246 *Marjan Marinšek*
O Piki Nogavički zelo osebno

JUBILEJNICE

- 253 *Damijan Kljajić*
80-letnica Marije Zupanc
- 256 *Ljuban Naraks*
60-letnica Jožeta Svetina

KULTURNA KRONIKA

- 260 (januar-oktober 1994)

DEMOGRAFSKI PREGLED 1994

- 266 Nove občine

- 270 Listnica Šaleških razgledov

ENAJSTO ŽIVLJENJE ZBIRKE ŠALEŠKI RAZGLEDI

TA ZBORNIK je v celoti posvečen Šaleški dolini, podobno kot vseh predhodnih deset zvezkov vedno ambicioznejše zastavljene domoznanske zbirke *Šaleški razgledi*. Je hkrati izbor in strnjen pregled naše znanstvene, kulturne in umetniške prisotnosti v slovenskem prostoru v iztekajočem se letu. *Zbornik 1994/95* tako združuje *kulturološke, zgodovinske, etnološke, sociološke, umetnostne, okoljevarstvene, razvojne* in v najširšem pomenu besede *domoznanske prispevke*.

Z zbirko *Šaleški razgledi* in njenim vsakoletnim zbornikom nameravamo tudi v bodoče vzdrževati vsebinsko vsešaleškost. Nove občine, ki so se vzpostavile z lokalno samoupravo, ne predstavljajo pri tem nobenih ovir. Nasprotno: želimo si novih sodelavcev in informatorjev, ki zmorejo na najrazličnejših področjih ustvarjanja in strokovnega raziskovanja doprinesti k védenju o preteklosti in sedanjosti življenja na Šaleškem.

Z vsebino pričujočega zbornika z najrazličnejših strokovnih področij in svetov umetniškega ustvarjanja želimo dvigniti tudi nekoliko prahu za resnejši odnos do našega dela ter spodbuditi k razmišljanju o prepotrebni vzpostavitvi založniške dejavnosti (oz. založniške hiše v mestni občini Velenje) za pokrivanje našega na publiciranje vezanega raziskovalnega in umetnostnega dela.

Problematika založniške dejavnosti v šaleškem prostoru oz. v občini Velenje je prisotna že dlje časa in je s porastom družboslovno-humanističnega kadra v zadnjem desetletju znova aktualna. Založniška vrzel je toliko večja, ker v ožjem regionalnem prostoru, razen celjske izpostave Mohorjeve družbe (vezane pretežno na verske vsebine), aktivno ne deluje nobena oficialna založba, v širšem štajerskopokrajinskem kontekstu pa so za založniški

program najbližje in osrednje štajerske Založbe Obzorja v Mariboru (razen morebitnega ubranega leposlovja, zgodovinopisja in planinske literature prodornejših avtorjev) naše, zvečine izrazito lokalno koncipirane domoznanske snovi več ali manj nesprejemljive.

V velenjskem prostoru so doslej posamezniki s področij besedne umetnosti, humanistike in družboslovja projektno nakazali že več pobud po profesionalnem periodičnem oz. revialnem mediju. Nobena izmed teh pobud doslej ni bila udejanjena oz. ni pridobila širše podpore; potencialni avtorji so ostali anonimni in zamolčani, publicistično nemotivirani za javni dialog ter s tem v veliki meri neodzivni na družbeno problematiko v matičnem prostoru.

Založniška problematika v občini Velenje se je doslej reševala institucionalno za posamične projekte (jubilejne publikacije in reprezentančne monografije, izjemoma glasbena (audio) in filmska (video) produkcija, turistični prospekti, razglednice, plakati, koledarji ipd.), dolgoročnejša programska-vsebinska vizija založništva v občini Velenje pa doslej ni bila nikoli projektno izoblikovana. Nekaj dosedanjih in osamljenih pobud za vzpostavitev založbe oz. oblikovanje založniške dejavnosti gre pripisati posamičnosti in neinstitucionalnosti. - Založniška dejavnost v občini Velenje se je doslej pojavljala neosredno, torej brez založniškega centra, in posamično po potrebah znotraj nekaterih gospodarskih delovnih organizacij (tovarniška glasila, priložnostne publikacije) ter šol (jubiljeni bilteni, osnovnošolska in dijaška glasila ipd.).

Tudi na področju negospodarskih dejavnosti je bilo založništvo vseskozi drugotnega pomena - občasno, priložnostno in interno. Potreba po organizirani založniški dejavnosti se je doslej največkrat pokazala na področju kulture. Velike zahteve in upravičene želje se kažejo zlasti pri Kulturnem centru Ivana Napotnika in deloma pri Zvezi kulturnih organizacij Velenje, kjer je klic po

organiziranem založništvu vedno večji. Da tovrstne želje preraščajo amaterskost, dokazujejo naslovi knjig in publikacij, izdani v zadnjih šestih letih v okviru sprotnih dogovarjanj (z IS SO Velenje) za sicer formalno že obstoječo založniško dejavnost pri KC IN Velenje in ZKO Velenje.

Zaradi več kot očitnih potreb po lastnem, organiziranem in programsko dolgoročneje zasnovanem založništvu, zaradi pomanjkanja védenja o šaleški preteklosti in nenazadnje zaradi novih umetniških izzivov ter vse večjih zahtev za strokovno ter javnomnenjskem publiciranje domačih avtorjev je vzpostavitev založniške dejavnosti nujna.

Časopisno-informacijsko dejavnost v občini Velenje že vrsto let pokriva lokalni tednik *Naš čas*, ki po razpadu SZDL-ja deluje nesubvencionirano in brez možnosti vplivanja na dodatno vsebino.

Znotraj KC Ivana Napotnika ter ZKO Velenje sekundarna oz. priložnostna založniška dejavnost sicer že obstaja, vendar doslej pri obeh brez jasnih oz. dolgoročnejših programskih in vsebinsko izdelanih usmeritev.

Pri ZKO Velenje, ki je do nedavnega še združevala sorazmerno množično in v slovenskem prostoru prodorno (ljubiteljsko organizirano) literarno dejavnost hotenjevcv, je predvsem zaradi pomanjkanja profesionalnega vodenja oz. urednika, ter seveda zaradi pomanjkanja sredstev za tovrstno založniško dejavnost, zamrla najstarejša slovenska območna literarna revija, tj. šaleški literarni almanah *Hotenja*. Že zaradi statusa oz. renomeja (17-letno delovanje, 11 letnikov literarnega zbornika, 4 avtorske knjige prvencev, 5 zvezkov v zbirki *Fragmenti* itd.) bi bilo vredno založniško dejavnost velenjskih hotenjevcv pri ZKO Velenje znova obuditi in gmotneje podpirati; literarnemu almanahu in vzporednim edicijam (*Avtorska Hotenja*, *Fragmenti*) pa ob tem nakazati bolj selektivno vsebinsko usmeritev.

V občini Velenje je ljubiteljska kultura izrazito življenjska in takorekoč predstavlja jedro raznorodnih umetniških kreativnosti. V združbi različnih dejavnosti pri ZKO Velenje so želje in potrebe po občasnem in rednem publiciranju, torej po integriranem periodičnem mediju, prav tako prisotne.

Pri KC Ivana Napotnika je doslej poleg občasnih publikacij in reprezentančne zbirke *Umetniki Velenja* na založniškem področju (s področij humanistike in družboslovja oz. lokalnega zgodovinopisja) največ strokovnih vsebin zaobjela zbirka *Šaleški razgledi* (v zbirki, ki izhaja od l. 1988, doslej 10 naslovov in pričujoči - enajsti). Če ostanemo brez te edine strokovne publikacije v šaleškem prostoru, bo storjen korak v začuteno nazadovanje; naše raziskovalno delo bo ostalo brez publicistično predstavljanih izsledkov in docela neinformacijsko. Zato je smotrno graditi na dosednji ustaljenosti zbirke, ji razširiti programski obseg ter jo ustrezno profesionalizirati oz. institucionalizirati (po dosedanjih izkušnjah najustrezneje pri KC Ivana Napotnika Velenje).

Redkejši tukaj živeči posamezniki, katerih profesionalno znanstveno in umetniško delo je pogojeno z založniško dejavnostjo (revialno, knjižno, glasbeno itd.), si v sili razmer iščejo poti izven velenjske občine; zaradi duhovne in materialne blokade v našem prostoru, ki jima deloma botruje tudi založniška vrzel, pa so čestokrat prisiljeni izbrati druge lokacije bivanja in ustvarjanja. Zatorej je naše pojmovanje, ko imamo ob vseh slavnostnih priložnostih na ustih veliko imen znamenitih, pomembnih in ustvarjalnih Šalečanov, vendarle zelo zelo zgrešeno, saj že površna kulturološko-sociološka analiza pokaže, da jim v matičnem prostoru ni bilo dano ustvarjati; še zlasti ne besednim umetnikom, tako npr. v preteklosti J. Vošnjaku, K. Verstovšku, K. Oštirju, G. Šilihu, D. Ravljenu, J. Žmavcu, A. Lancu, K. Klančniku idr.

Edvard Kocbek je nekoč zapisal:

*“Nemir našega časa je v slabosti duhovnega ob-
čevanja, v pomanjkanju tišine in v površnem spoštovanju
tekstov. Ne želimo si le manj hermetičnih del, ampak si želi-
mo tisto nezaslišano stvar, da stvariteljska beseda priklič
navzočnost, kakor pravi Heidegger. Če beseda ni navzoča, je
medčloveški svet nihilističen. Čeprav se je današnji svet za-
rotil zoper najpomembnejšo silo človekove narave, moramo
priznati, da kljub tej zaroti vemo za čudeže. /.../ Človeštvo je
obremenjeno z znanjem in vendar človek ne more doseči
totalne informacije. Zato pa ima človek danes na razpolago
funkcijo irealnega, ki je prav tako potrebna kot funkcija real-
nega. Imaginativna dejavnost je za današnjega človeka kisik,
najpomembnejša hrana človekove narave. Imaginativne po-
dobe niso statične ali dokončne, ampak so nemirne in
evazivne, stalno se dopolnjujejo in reproducirajo. Kaže, da se
človek ne zna več igrati, preveč je programiran in manipu-
liran. Igra pa je v bistvu neposlušnost, upor, preraščanje
reda, tradicije, nasilja.”*

*Založništvo je kultura. Kultura pa še zdaleč ni zgolj šaleška
travma, je krizantemna roža trajnica slovenske vesti. To pa
pomeni, da pod tem simbolom nenehno nekdo krvavi in
umira. A pridejo bolj svetle zvezde!*

Urednik

Ivo Stropnik

KC IN Domoznanski odderek Knjižnice Velenje

140 LET ORGANIZIRANEGA KNJIŽNIČARSTVA NA ŠALEŠKEM

Kronološki pregled v pomembnejših letnicah

Listonoša iz Štajarskega

"O veliko gospej, t.j. 15. velikega serpana l.l. smo našo bukvarnico otvorili. Nabralo se je do sadaj 80 raznih delov, ki 174 zvezkov obsežejo. Razdajalo se je v čitanje 145 zvezkov. Naj bolj se sega po drobtinah, življenji svetnikov in novicah. Naj gorljivejši bravci so se skazali Martin Melanšek, Jakop Kešpank, kmetovalca, in Mica Lah v službi pri gosp. fajmoštru. Nadjam se, da nam zima dokaj čitavcov bo priklonila, temveč ker nobenega plačila, tud nobene priloge za knige ne terjamo od bravcov."

P. Musi, knjižnik

(Šolski prijatelj, 1854, str. 16)

1777 V Šoštanju po *Splošni šolski naredbi* (1774) ustanovljena prva (zasilna) trivialna šola, prva v Dolini, ki l. 1799 postane redna. Razvoj šolstva na Šaleškem oz. ustanavljanje šol na začetku 19. st. pomeni *prvo organizirano in sistematično navajanje na knjigo* (četudi nemški abecednik, nemška čitanka); je hkrati tesno povezano z opomenjanjem materinščine in ustanavljanjem prvih šolskih in farnih bukvarnic ter s slovenizacijsko vlogo nekoliko kasnejšega čitalništva.

Prvi zaznamek o "organiziranem knjižničarstvu" na šaleškem ozemlju je iz leta 1854 ob ustanovitvi *Musijeve bukvarnice* v Šoštanju. Dejanje pomeni za tisti čas sorazmerno osamljeno bukvarniško obliko življenja s slovensko knjigo v šaleškem pro-

storu, a vendarle upoštevanja vredno v celem desetletju pred razmahom čitalništva na Slovenskem in tudi v teh krajih. Seveda ne moremo niti bukvarniški niti čitalniški tradiciji pripisati institucionalne kontinuitete organiziranega knjižničarstva, ki se na Slovenskem prične šele stoletje kasneje (leta 1961) z *zakonom o knjižničarstvu*. Obe prisotni obliki življenja s slovensko knjigo sta imeli posamične, individualne nosilce, širši družbeni interes se je pričel kazati veliko kasneje. Bukvarništvo in čitalništvo z organiziranim knjižničarstvom ne sovpadata popolnoma - niti vsebinsko niti terminološko -, vendar se je posameznikov, skupinski in družbeni tovrstni interes pričel v pojavnosti ter organizirani obliki kazati prav tam.*

Ob pričujočem *kronološkem pregledu številnih in ponavadi majhnih bukvarniških, čitalniških in drugih društvenih javnih knjižnic* v Šaleški dolini ne smemo prezreti tudi onih redkejših - velikih in zasebnih knjižnic. Med takimi je zagotovo bila *zasebna knjižnica na Velenjskem gradu*, najverjetneje že *srednjeveška*, vsekakor pa bogata za časa tukajšnjih baronov Adamovičev (Adamoviči, lastniki gradu Velenje od okrog l. 1838 do l. 1918) in grofov Coreninijev.

(*) "Na Slovenskem so bile prvi in večstoletni (od 12. st.) organizatorji knjižničarske dejavnosti verske ustanove (samostanske oz. cerkvene knjižnice) in zasebne pravne osebe (grajske, strokovne društvene in zasebne knjižnice). Šele od konca 18. st. in v 19. st. je javni državni interes začel načrtno organizirati licejske oz. deželne študijske knjižnice in šolske knjižnice (gimnazije, realke, osnovne šole), po 1919 pa univerzitetne in visokošolske knjižnice. Hkrati pa so od sredine 19. st. društvene pravne osebe ustanavljale prve knjižnice za splošne bralne in izobraževalne potrebe (društvene, farnе, čitalniške in delavske knjižnice), ki so jih pozneje v večjih središčih prevzele lokalne oblasti (ljudske knjižnice). Pravi razvoj knjižničarstva kot organizirane strokovne javne službe se je začel sredi 20. st. z državnimi predpisi o slovenski narodni knjižnici, o pokrajinskih študijskih knjižnicah, ljudskih knjižnicah (vsi 1945), o knjižnicah v okviru javnih služb (1957) in z zakonom o knjižnicah (1961, 1965). V skladu z bibliotekarskimi strokovnimi načeli so se razvijale splošne in specialne znanstvene knjižnice ter ljudske knjižnice, v skromnejšem obsegu strokovne knjižnice. - Z dokumentom o razvojni konceptiji slovenskega knjižničarstva (1971) se je začelo njegovo posodabljanje po mednarodnih smernicah in standardih (1970, 1974); to je pravno uveljavil zakon o knjižnicah iz 1982. Knjižničarska dejavnost je namenjena javnosti in se opravlja za določeno območje oz. strokovno področje." (B. Berčič, v: Enciklopedija slovenije, 5. zv., Lj. 1991, 159)

Peter Musi (1799-1875)

slovenije, 5. zv., Lj. 1991, 159)

1854 V Šoštanju 15. avgusta Peter Musi ustanovil bukvarnico - prvo javno predčitalniško knjižnico na Šaleškem. V virih je izpričana "*farna bukvarnica*" pri župnijski cerkvi sv. Mihaela; če ne gre za isto, je po virih poleg te tisti čas v Šoštanju delovala tudi "*šolska bukvarna*" v občinski šolski stavbi na trgu; obe povezani s Petrom Musijem.

1861 Pričetek čitalništva na Slovenskem. *Čitalnice* so bile kulturnopolitične in družabne ustanove, katerih namen je bil širiti javno rabo slovenščine med neagrarne plasti takratne družbe. V ožji osmislitvi so čitalničarji skrbeli za nabavo slovenskega časopisja in knjig, sicer pa prirejali t. i. *bésed*e - z igrami, recitacijami, s koncerti, petjem in plesi. Prebirali so domoljubne pesmi ter odlomke slovenskih povesti in pri tem so se v čitalnicah nabirale knjige. Tako so takrat imeli precej manjših zbirk knjig; sorazmerno kmalu in v virih pogosto omenjeno npr. za manjšo *čitalnico v Šentilju* (Št. Ilj) in pri *Bralnem društvu v Škalah*. - Izpričano so šaleško čitalniško dobo gmotneje podpirali Vošnjaki, Harancourt, Fran Korun - Koželjski in drugi.

1868 V virih omenjeni *farna bukvarnica v Belih Vodah* in *šolska bukvarna v Škalah*.

1869 V virih omenjena *farna bukvarnica v Št. Janžu* (danes Vinska Gora). - Z zakonom omogočena raba slovenščine za učni jezik v šolah.

1871 V Velenju ustanovljeno *Katoliško politično društvo*, ki se je na kulturnem področju sprva ukvarjalo predvsem z gledališko dejavnostjo, od l. 1893 pa je delovalo tudi s čitalniško knjižnico. - V virih omenjena *šolska bukvarna pri Št. Mihelu pri Šoštanju*.

1872 V virih potrjena *farna bukvarnica pri Št. Mihelu v Šoštanju*.

1882 V Šoštanju 3. septembra slovenski narodnjaki ustanovili *Čitalnico Šaleške doline* (im. tudi *Šaleška čitalnica (I)*) - prvo šaleško čitalnico, s sedežem v družmirski krčmi pri županu Mihi Tajniku oz. pri Stropniku-Basistu. Ob ustanovitvi je čital-

nico gmotno podprl zlasti Miha Vošnjak. - V virih omenjeni *šolski bukvarni* v *Št. Ilju* in *Št. Janžu* (danes Vinska Gora).

1883 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Zgornji Ponikvi*.

1884 V virih (med naročniki izdaj *Mohorjeve družbe*) potrjena *Šaleška čitalnica*.

1886 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Šmartnem pri Velenju*.

1887 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Šoštanju*.

1888 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Topolšici*.

1893 V Velenju pri *Katoliškem političnem društvu* ustanovljena *prva velenjska čitalniška knjižnica*; društvo gojilo predvsem gledališko in bralno kulturo, ust. sicer že l. 1871 in l. 1893 preimenovano v *Kmetiško (Kmetsko) bralno društvo za Gornjo Šaleško dolino* ter l. 1910 v *Slovensko katoliško izobraževalno društvo* (SKID) s sedežem v Šmartnem pri Velenju. - Prvotno *Bralno društvo za Šaleško dolino* (v prvi pol. 90-ih) je imelo sedež na domu (v gostilni) pobudnika društva, glasbenika Frana Koruna - Koželjskega, tukajšnja čitalniška dejavnost do l. 1905 pa je bila najverjetneje vmesna razvojna stopnja velenjskega čitalništva oz. predhodnica prenovljenega *SKID-a*, spet močno ogretega za širjenje bralne kulture, še zlasti po letu 1909/1910, ko prične obratovati v njihovem novozgrajenem Društvenem domu tudi društvena knjižnica. - V letih **1919-1923** je delo *Katoliškega prosvetnega društva Šmartno pri Velenju* nekoliko zamrlo (novo ime je dobilo društvo šele po letu 1925). - Društvena knjižnica je v najboljših časih (npr. l. 1932) premogla okrog 1000 knjižnih enot. Društvo je delovalo do prve vojne in ob ponovni oživitvi vse do leta 1940.

1894 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Plešivcu*.

1895 V virih omenjena *šolska bukvarna* v *Zavodnju*.

1898 V Šoštanju ustanovili podružnico *Savinjskega Sokola*, ki postane eno izmed središč vsestranskega kulturnega življenja v Dolini. - V virih omenjena *farna bukvarnica pri Sv. Martinu* v Velenju.

1900 V virih (med naročniki izdaj *Mohorjeve družbe*) potrjeno "*Kmetsko bralno društvo*" v Šmartnem pri Velenju.

1904-1906 V Šoštanju pričetek delovanja prenovljene oz. novoustanovljene *Šaleške čitalnice (II)* (najverjetneje formalna naslednica** *Basistove čitalnice - Šaleške čitalnice (I)*), sedaj s sedežem v prostorih *hotela Austrija* (kasneje preim. v *Hotel Jugoslavija*, danes *Kajuhov dom*).

1914-1918 *Šaleška čitalnica (II)* v Šoštanju delovala s prekinitvijo med I. sv. vojno do leta 1924.

1919 V Šoštanju ponovna oživitev *Sokolov*. V okviru *šoštanjskega Sokola* deloval *Sokolski odsek v Škalah pri Velenju*, ki pomeni jedro kasnejšega *Sokola Velenje*. Duša velenjskega Sokola je bil Anton Kurnik. Gojili predvsem gledališko dejavnost, vendar imeli tudi manjšo društveno knjižnico.

1920 V Šmartnem ob Paki ustanovili odsek šoštanjskega Sokola.

1921 V Velenje prišel poučevat učitelj *Mihael Plaš*, stanovski tovariš *Frana Mlinška*, in si (vse tja do 50-ih let) ustvarjal eno bogatejših *zasebnih knjižnic* v Velenju. Tudi ob njem v Fr. Mlinšku rasle pobude za ustanovitev "*javne knjižnice*".

1924 V Šoštanju preneha delovati *Šaleška čitalnica (II)*.

1929 V Šoštanju zgrajen *Slomškov dom - Dom Katoliško prosvetnega društva*. Tu nekaj časa delovala tudi manjša društvena knjižnica. - Z manjšim knjižničnim fondom deluje v Šoštanju *Delavsko prosvetno društvo Svoboda Šoštanj (DPD Svoboda)*, im. tudi "*konsumno društvo*" (njihov društveni dom je bil na šoštanjskem trgu; pred leti tam železnina, nasproti vhoda današnje Merxove blagovnice). - Tretji dom v Šoštanju, ki je v tem času z manjšo društveno knjižnico prispeval k bralni kulturi na Šaleškem, je bil *sokolovski* (v zgradbi kasnejšega TVD Partizan).

1935 Julija so bila združenja *Svobod* opuščena, nadomestile so jih društvene organizacije *Vzajemnosti* (ustanovljene v letu 1936, zvečine so jih ustanavljali in usmerjali komunisti), njihovo delovanje pa je - izpričano za Šoštanj in Pesje - vključevalo tudi knjižnico ("*na študijskih sestankih so proučevali marksistično in partijsko literaturo*", lit. D. K.).

**Novoustanovljena *Šaleška čitalnica (II)* seveda ni dobresedna naslednica *Basistove čitalnice* v smislu prenesenega čitalniškega fonda, marveč gre, z enako poimenovanostjo čitalnice, zgolj za časovno nasledstvo.

1920-1940 V Šoštanju poleg *Sokolov* kulturno dejavno "Delavsko-prosvetno društvo Svoboda", oz. po njegovi ukinitvi društvena "Vzajemnost" ter "Katoliško prosvetno društvo", ki je imelo sedež v Družmirju (pri cerkvi sv. Mihaela).

1934 Ustanovljena *Vaška čitalnica* v Št. Ilju pri Velenju. Manjša knjižnica deluje tudi pri velenjskem *Prosvetnem društvu*. - Na (takratni edini) osnovni šoli v Velenju *Fran Mlinšek* (1890-1973) ustanovil prvo (počitalniško) "javno knjižnico" (= žig Mlinškove knjižnice) v Velenju oz. "šolsko narodno knjižnico" (VŠK 1934/35). Začetni fond (v š. l. **1934/35**): 455 knjig (na velenjski šoli bilo tedaj okrog 400 učencev, Velenje pa je štelo okrog 750 prebivalcev); prve knjige sta z ženo zbrala po velenjskih hišah in z osebnim nakupom v ljubljanskem antikvariatu. - V š.l. **1938/39** je Mlinšek tedanji knjižni fond razdelil na "učiteljsko knjižnico" (270 knjig), "šolarsko knjižnico" (201 knjiga) in na "javno knjižnico" (370 knjig). Mlinškova Javna knjižnica Velenje je bila odprta ob nedeljah od 8. do 13. ure, izposojevalni rok 14 dni. - Da je obvaroval knjižnični fond (2382 knjig) pred vsesplošnim nemškim uničevanjem slovenskih knjig, je l. **1941** vse knjige poskril po hišah zanesljivih velenjskih družin in po vojni z ohranjenim fondom (l. **1945**) ponovno odprl knjižnico v prostorih šolske věže, kjer je smela delovati do l. **1960**. Mlinšek je knjižnico uspel predstaviti v družinsko hišo Hudovernikovih, vendar je tudi tu smel delovati samo dve leti. Nemočen je svojo javno knjižnico l. **1962** opustil in celotni knjižni fond (2.900 knjig) podaril novoustanovljeni *velenjski knjižnici v prostorih Delavske univerze*.

1941-1944 Med NOB so se Nemci skušali znesti nad slovenskimi knjigami po vseh knjižnicah, ki so delovale v Dolini. Zavednim Slovencem jih je vendarle uspelo veliko ohraniti. Tako mdr. ostaja izpričano, da je škalski komunist Oto Mader "odnesel knjige iz knjižnice že razpuščene *Vzajemnosti* v Pesju in jih zakopal na gnoj, kjer so ostale zakopane ves čas vojne". (lit. D. K.)

1950 V okraju Šoštanj (takrat v okraju Šoštanj zajeto področje današnjih občin Velenje in Mozirje) evidentiranih 36 knjižnic, in sicer 28 javnih ljudskih knjižnic (skupaj 8.420 knjig) in 8 sindikalnih knjižnic (skupaj 3.680 knjig).

1953 Število knjižnic v okraju Šoštanj se zmanjšuje; manjše knjižnice se združujejo, v njihov knjižnični fond preide večina

čitalniških zbirk. - Takrat evidentiranih 19 knjižnic (skupni fond 7.270 knjig, 1017 bralcev).

1954 Stanje v šaleških knjižnicah (od l. 1955 do razpusta okrajev je bila šoštanjska občina v celjskem okraju). - *Knjižnica v Šoštanju*: 2.377 zvezkov, 1.396 izposojenih, 98 bralcev, vodja knjižnice uslužbenec z n. srš. izobrazbo. - *Knjižnica v Ravnah*: 208 zvezkov, 63 izposojenih, 23 bralcev, vodja knjižnice učiteljica. - *Knjižnica v Belih Vodah*: 203 zvezki, 129 izposojenih, 45 bralcev, vodja knjižnice kmetica. - *Knjižnica v Lokovici*: 180 zvezkov, 140 izposojenih, 30 bralcev, vodja knjižnice gospodinja. - *Knjižnica v Šentilju pri Velenju*: 162 zvezkov, 160 izposojenih, 36 bralcev, vodja knjižnice kmet. - *Knjižnica v Plešivcu*: 150 zvezkov, 67 izposojenih, 50 bralcev, vodja knjižnice učiteljica. - *Knjižnica v Zavodnju*: 139 zvezkov, 52 izposojenih, 13 bralcev, vodja knjižnice učiteljica. - *Knjižnica v Velenju*: 56 zvezkov, 5 izposojenih, 4 bralci, vodja knjižnice delavec. - Po letu 1954 so se manjše knjižnice še vedno ukinjale oz. združevale; ukinjena je bila šentiljska, v Šmartnem ob Paki pa je nastala nova.

1961 Sprejet prvi zakon o knjižničarstvu v Sloveniji.

1962 Iz fonda knjižnice velenjskega prosvetnega društva ustanovljena nova knjižnica v prostorih Delavske univerze, kjer zaposlili prvo poklicno knjižničarko (ga. Laznikova). Novi knjižnici je Fran Mlinšek daroval celotni (selekcionirani) fond svoje ravno takrat opuščene "Javne knjižnice Velenje". - Središče občine postane Velenje (mesto od l. 1959).

1963 Novo obdobje - občina Velenje in v njej evidentiranih sedem ljudskih knjižnic (skupni fond 12.981 knjig).

1966/67 Velenjska in šoštanjska knjižnica se združita; šoštanjska postane podružnični oddelek velenjske. Velenjska knjižnica postane osrednja oz. matična knjižnica v občini.

1968 Težnja po združitvi vseh javnih knjižnic v Velenju in knjižnic po podjetjih ni bila realizirana.

1970 Skupni fond Knjižnice Velenje štel 12.000 knjig; po izločitvi dotrajanih in uničenih samo še 7.000 knjig. - Izglasovan samoprispevek za gradnjo šolskih in kulturnih objektov. Odločitev za gradnjo nove velenjske knjižnice.

1971 Po načrtih arh. Adija Miklavca zgrajena *Knjižnica Velenje* z dvema izposojevalnicama, pionirsko sobo, skladiščem in tremi pisarnami. Vselitev istega leta. Fond: 8.238 knjig. Obisk: 200 bralcev na dan. Sprva v eni izposojevalnici *Foitova zbirka afriške umetnosti*.

1972 V *Knjižnici Velenje* uvedene "Ure pravljic", ob petkih "Petkovi kulturni večeri".

1974 Fond *Knjižnice Velenje* šteje: 15.000 knjig. Razdelitev na dve izposojevalnici; v pritličju ostal *pionirski oddelek*, v nadstropju višje odprli *oddelek za odrasle bralce*. - Za *Knjižnico Velenje* je *OKS Velenje* odkupila zasebno *knjižnico (okrog 4.000 enot) prof. Dodiča* iz Novega mesta.

1976 (1. januarja) *Knjižnica Velenje* prične delovati v okviru *Kulturnega centra*. - *Podružnična knjižnica v Šoštanju* preseljena iz občinske zgradbe (krajevni urad na Trgu svobode) v Dom kulture.

1979 Fond *Knjižnice Velenje* šteje 27.579 knjig. Naročeni na 53 slovenskih ter 5 tujih časopisov in revij.

1988 *Podružnična knjižnica v Šoštanju* preseljena v prostore stare pošte.

1981 Mesto Velenje se preimenuje v Titovo Velenje (*Knjižnica Titovo Velenje*).

1992 Decembra šteje fond *Knjižnice Velenje*: 90.000 knjig. Število bralcev: 8.156. Ostalo: 72 različnih prireditev (ure pravljic, razstave, pogovori s pisatelji ipd.).

1994 *Knjižnica Velenje pri Kulturnem centru Ivana Napotnika Velenje* danes. Matična knjižnica za vse knjižnice v občini Velenje (tudi šolske). Združuje 5 oddelkov: *Oddelek v Šmartnem ob Paki* (fond: 5600 knjig) in *Oddelek v Šoštanju* (16800 knjig); v Velenju pa *Oddelek za odrasle* in *Pionirski oddelek* (skupaj 77500 knjig) ter *Domoznanski oddelek* (2.200 enot knjižnega domoznanskega gradiva). - Skupni fond *Knjižnice Velenje*: 102.100 knjig, od tega 97.200 enot aktivnega fonda.

Povprečje novih knjig na leto: 6.000 knjig oz. okrog 2500 novih naslovov. Število obiskov v prvi polovici l.l.: 280 bralcev na dan; sposojenih 670 knjig na dan. Število vseh vpisanih članov (tj. bralci s 5 izposojami na leto): 12.100 bralcev, od tega 9.600 aktivnih. - *Knjižnica Velenje* je bila v letu 1994 računalniško posodobljena.

Aleksander Debelak, Alen Marinović, Tadeja Rudolf

Osnovna šola Bratov Mravljakov, Velenje

ŠALEŠKA ČITALNICA

POLITIČNE RAZMERE V ČASU NASTANKA ŠALEŠKE ČITALNICE

Šaleška dolina je v prejšnjem stoletju veljala za precej izrazito nemškutarsko območje, zlasti Šoštanju so to pogosto očitali. Po narodni pripadnosti je bila razdeljena na dva tabora. Gospodarsko napreden Šoštanj je bil nemško usmerjen, Velenje z okoliškimi kraji ter šoštanjska okolica pa slovensko. V nenehnem boju med obema taboroma nikakor ni bilo lahko ustanoviti centra, ki bi slovensko usmerjenim prebivalcem omogočal izražanje svoje narodne pripadnosti. Ne glede na takšno stanje pa je del zavednih Slovencev čutil potrebo, da se ideja slovenstva razširi med ljudi, da na ljudem dostopen način, Slovencem tu, omogočijo izražanje pripadnosti.

Dokaz za tako težko situacijo je prav gotovo članek v časniku "Slovenski gospodar" iz maja 1881, ki govori o nemško usmerjenem učiteljskem kadru v Šoštanju, katerega skrb naj bi bila, da učenci ob izstopu iz šole znajo pisati in brati, ne pa, da poznajo nekaj nemških besed, s katerimi naj se ob koncu šole ponašajo.¹

¹ Da je dopisnik iz Št. Ilja žrebelj dobro zadel, ko je o tamošnjem učitelji in nemškem "schulvereinu" pisal, svedoči najbolj dopis iz Šoštanja v graškeje "Tagespošti, kateri je sicer prav obširen in poln znanih nemških fraz, a niti nijedne temeljite besede na nahajaš v njem v obrambo naših čudnih pedagogov. Ta "Tagespošt" afterpedagog meni, da učitelj ni breznačajen, ako pri nemškem "schulvereinu" denarja prosi za nakup (?) učnih sredstev. Ko bi mi ne vedeli, da ta "schulverein" denar le pod nekimi pogoji deli, vsled katerih se vsako uspešno podučevanje dece v ralnih predmetih opovera, na kvar ljudske omiki! Vsakega učitelja prva in največja briga naj bode, da otroci dobro brati, pisati in računati znajo, na pa da, kar se dan danes čestokrat prigodi, otrok iz šole izstopi, pa še svojega imena pravilno napisati ne zna, a ponaša se prav otročje z nekoliko tujih besed, katere bo pravi Nemec za originalno kitajščino držal. Posebno priležna je našim deklicam uže beseda "gishont". A kaj se nemčurstvo za vse to briga? Njega namen je ponemčevanje. Vse to se njim pa le prekesno vrši. Toliko pohlevni in potrpežljivi Slovenci imajo tudi še debelo kožo. - Pri tej priliki hočem tukaj z neko zadovoljnostjo omeniti, da vendar še

Čeprav je že bil v veljavi zakon, ki je omogočal rabo materinščine v osnovnih šolah, je okrajni šolski svet leta 1883 sklenil, da je od petega šolskega leta dalje učni jezik nemški. Kljub vsemu pa je avtor članka videl nekaj optimizma v nastopu učiteljev na okrajni učiteljski konferenci v Celju, ko je večina učiteljev nastopila v slovenskem jeziku. Narodnostna razcepljenost je torej obstajala ravno pri tistih, ki bi za slovensko kulturo in narodno zavest morali narediti pravzaprav največ.

Kraju Šoštanju so v tem času očitali, da se bo "... trg Šoštanj tako ponemčil, da se bo smel po vsej pravici "štajersko Kočevje" imenovati ...".² V tem času so namreč bili nemški časniki skoraj v vsaki gostilni, za slovenske pivce, ki jih je bilo pravzaprav več kot nemških, pa nobenega. Kakšne možnosti za branje slovenskih del, pa čeprav zgolj časopisov, so imeli tisti, ki niso bili vključeni v šolski proces? Pravzaprav nobenih. V takšnih okoliščinah se je torej oblikovala ideja o ustanovitvi čitalnice za

nahajamo mnogo značajnih učiteljev v naši sredini, ki se ne dajo od kukavic v kozji reg vgnati, ter ne beračijo pri nemškem "schulvereinu" za "ehrengabe", karzlasti kaže zadnja celjska okrajna učiteljska konferencija, o katerej "Cillier Zeitung" hudo jamra, da so vsi učitelji svoje referate v slovenskem jeziku izdelali, razven enega, kateri je pa radi tega zbor oprosteno prosil. Mar že drugi veter brije? "- č.

² Slovenski gospodar, Maribor, 12.maj 1881 piše: "Na Kranjskem se najse v sredi slovenske zemlje mesto Kočevje, katerem trdi Nemci prebivajo, ali tudi pri nas na slov. Štajerskem se bode sčasoma, kakor se kaže, trg Šoštanj tako ponemčil, da se bi smel po vsej pravici "ŠtajerskoKočevje" imenovati. No, kmalu uže tukaj pošten kmetič piti in jesti ne bo dobil, ako ne bo znal nemško, saj smo uže tako daleč, da naš občinski predstojnik besedice slovenski ne zna! Šoštanjska gospoda se tako od nekdanj na nemčursko stran pomika, a dan danes uže vsak "spiesburger" in rokodelček okolo nemškutarske zastave pleše, katero nakateri nemški hlapčoni tukaj pridno razvijajo. - Zares, žalostno za Šoštanj, da tukaj v nobenej gostilni, čeravno je skoro pri vsakej drugej hiši oštarija, ni najti slovenskega časnika, iz katerega bi si slovenski obiskovavci kaj novega prečitati zamogli! To je posebno za naše večje gostilne grdo, kojim izključivo le slovenski kmetje pripomorejo k obstanku. Nemške časnike najdeš skoro v vsakej gostilni, v tukajšnjem "gasthofu" še celo slovito "Celjanko", kojej neki šoštanjski (?) dopisun tako pridno dopisuje, da mu bo morala gotovo kakšen "penzijon" za njegovo delavnost zagotoviti. No, s tem se vendar še tolažimo, da je ovi pisač prav tako umazan, kakor njegova "Celjanka". Ta "gasthofški" oštarjaš pa res lepo hvaležnost kaže slovenskim kmetom, koji so mu v tako kratkem času na noge pripomogli, da ima za peščico nemčurskih pivcev dva nemška časnika, za slovenske pivce pa, kterih so skoro vedno prostori polni - nobenega slovenskega lista! Na noge torej, gostilničarji in tržani, kteri imate še kako iskrico narodnega duha v sebi, naročujte si preidneje slovenske časnike, zanimajte se posebno pri volitvah bolje za slovensko stvar, drugače zna kmalu naš lepí Šoštanj v širokem nemčurskem žrelu izginiti! - Opazovač."

Šaleško dolino in se v začetku leta 1882 že prvič pojavila tudi v javnih občilih. Leta 1882 je "Slovenski gospodar" objavil novico, da je čitalnica že v ustanavljanju, da pa imajo težave, kajti manjka pametnih, izobraženih mož, ki bi znali idejo uresničiti. Težave so nastajale tudi zaradi izbire primerne prostora, v katerega naj bi namestili čitalnico. Že v tej prvi novici je jasno izražena misel, da naj bi ta čitalnica ne delovala zgolj za Šoštanjčane, temveč bi bila namenjena tudi okolici. Postala naj bi namreč kulturno in narodnobuditeljsko središče celotne Šaleške doline.³

Člani odbora Šaleške čitalnice 1882 (originalna fotografija je izgubljena)

³Slovenski gospodar, 1882: "Dolgo je spavala v naši prijaznej dolinici narodna zavest, dolgo se je tukaj nemškutarilo, in uže se je bilo bati, da bode tudi Šaleško dolino zadela žalostna usoda toliko slovanskih pokrajin. Srce je moralo vsakega rodoljuba boleti, ako je premišljeval do sedaj razmere v naši dolini; povsod neka otožna mlačnost; malo narodnih izobražencev; prebivalci obeh trgov, pogosto žalibog nemčurji; nikjer nobenega takega zavoda, koji bi bil v stanu, priprosto ljudstvo za slovenstvo vnemati, tega opozorovati na pogubljivi propad, koji preti narodnemu življu v naši okolici. - Vendar zadosti dolgo smo blodili po temi; čas je, da nam napoči boljša doba in upati uže smemo, da tudi nam "vremena bodo se zjasnila". Vzbudila se je namreč v srcih nekaterih tukajšnjih narodnjakov blaga misel, osnovati čitalnico, katera naj bi imela nalogo, vzbujati v našem priprostem ljudstvu narodno zavest, lubezen do domovine, ter ga osrčevati za obrambo proti obilnim in zvitim napadom sovražnikov ... Ali mi nočemo križem rok držati, vstanovili si bomo čitalnico v okolici, združili se bomo s tržani, kar jih je še narodnih, s kmeti, rokodelci in videli bomo, da naš trud ne bode zastonj ... Naša čitalnica naj bi torej ne bila samo za našo okolico, ampak ona naj bi postala središče celej Šaleške dolini ..."

Prvi konkretni korak na poti k čitalnici je bila veselica (v začetku leta 1882), ki so jo priredili v krčmi občinskega predstojnika, gospoda Mihe Tajnika. Namen te veselice je namreč bil, da prisotne Slovence seznani z ustanovitvijo čitalnice v bližnji prihodnosti.⁴

Končno je bila 3. septembra 1882 leta ustanovljena prva čitalnica v Šaleški dolini, katere začetek so slovenski narodnjaki objavili v "Slovenskem gospodarju" 17. avgusta 1882.

USTANOVITEV ČITALNICE

Jesen leta 1882 so bile razmere za ustanovitev čitalnice torej dovolj zrele, da so jo 3. septembra otvorili.

Ob ustanavljanju čitalnice so se pokazale prve težave. V Šoštanju ustanovitelji namreč niso mogli najti prostora, ki bi bil primeren za namestitev knjižnice in čitalnice. Po daljšem iskanju so se odločili, da sprejmejo ponudbo Mihe Tajnika, takratnega župana Družmirja, da se otvori kar v njegovi gostilni. S podobnimi težavami so se srečevali pravzaprav povsod, kjer so želeli ustanoviti podobna društva ali čitalnice. Če zasledujemo podatke o sedežih mnogih slovenskih čitalnic, lahko ugotovimo, da je večina teh res bila v gostilnah.

Težave so nastopile že pred samim ustanavljanjem, saj ni bilo jasno, kdo bo čitalnico pravzaprav ustanovil. Tisti, ki so bili dovolj izobraženi in so kaj veljali v takratnem Šoštanju, so namreč pogosto bili v ideji slovenstva nasprotnem taboru. Kdo bodo člani osnovalnega odbora? Kdo bo prevzel organizacijo kulturnih prireditev, kdo bo skrbel za dotok denarnih sredstev, kako se bo čitalnica financirala? Mnogo vprašanj, ki pa jih je močna želja vse prešla.

⁴ Slovenski gospodar, 1882: "Kot uvod v čitalnično društvo se je dne 5. t. m. priredila v krčmi g. obč. predst. Tajnika veselica s plesom in tombolo. Z veseljem smo videli v kako obilnem številu so se prebivalci iz vseh krajev Šaleške doline te veselice vdeležili. Bili so skoraj prostori pretesni ... Tombole so se prav živahno vdeleževali, mnogo smeha in veselja je bilo pri tem... Tudi nazdravljalo se je mnogo, in pri tej priliki je vrli Šoštanjski narodnjak s kratkimi, pa jedrnatimi besedami razložil pomen današnje veselice ..."

Potrebo po ustanovitvi čitalnice oziroma prostora in ustanove, kjer bi Slovenci govorili in se izražali v slovenskem jeziku, jasno kaže število prisotnih na otvoritvi le-te. Pričakovali so 300 do 400 narodno zavednih Slovencev, zbralo pa se jih je okoli 1000. Zanimivo je, da je bilo število kmečkega prebivalstva precejšnje.

Na dan otvoritve čitalnice so v trgu postavili velik slavalok, na katerega so napisali "Dobro došli!", goste pa so pozdravljali s streljanjem iz možnarjev. Na otvoritev so povabili savinjske Sokole, ki so jih vsi prisotni željno pričakovali. Telovadci so se kasneje predstavili tudi s telovadnimi vajami.

Otvoritev je potekala na vrtu Tajnikove gostilne in tudi tu je bil postavljen slavalok z napisom "Srčen pozdrav". Na vrtu so v ta namen postavili in z venci in zastavami okrasili dve veliki kolibi ter pripravili klopi za prisotne. Klopi je bilo pripravljenih za 300 do 400 gostov, le teh pa je bilo mnogo več.

Na otvoritvi so člani osnovalnega odbora poročali o ustanavljanju, sledilo je vpisovanje članov, ki so svojo pripadnost izkazali s takojšnjim plačilom članarine. Ta dan se je včlanilo nad 100 članov. Sledil je občni zbor z volitvami odbora. Kot izvoljeni predsednik je z govorom nastopil gospod Ivan Vošnjak, za njim pa še takratni deželni poslanec g. doktor J. Šuc. Uradnemu delu je sledila zabava.

Zabavo so začeli pevci mozirske čitalnice, nadjlevali pa savinjski Sokoli s telovadnimi vajami. Sledile so mnoge zdravljice, najbolj razigrani pa so tudi zaplesali.

Ustanovitelji čitalnice so na praznovanje ob otvoritvi povabili pomembne Slovence iz mnogih slovenskih krajev. Kakšen pomen so le-ti pripisovali dogodku v Šoštanju, kaže dejstvo, da so tisti, ki se slovesnosti niso mogli udeležiti, poslali pozdravna in opravičilna pisma ter s tem pospremili na pot novo čitalnico.

Eden tistih, ki je poslal pismo, je bil tudi šoštanjski rojak Miha Vošnjak. Ta je finančno podprl ustanovitev čitalnice. Čitalnica je že prvi dan obstoja dobila v dar prve knjige, saj so mnogi povabljeni, skupaj z denarnimi sredstvi, darovali tudi te. Med te njimi je bil gospod Bogoslav Novak iz Gornje Radgone,

ki je mladi čitalnici podaril sedem knjig iz svoje bukvarne. V svojem pozdravnem pismu je pisal: "Zahvalim se presrčno za meni poslano vabilo k otvorjenju in prvemu občnemu zboru čitalnice šaleške doline; žalibog mi ni mogoče se tega veselega dneva v vašej sredi veseliti, ker mi tega ne pripušča obilo delo. Pošljem pa Vam za Vaše mlado društvo 7 knjig iz moje bukvarne, izjavim, da pristopim Vašemu društvu kot reden član in priložim za letošnje leto 5 fl. Delujmo z vsemi svojimi močmi v povzdigo svojega naroda! Bog Vas živi, Bog blagoslovi Vaše mlado društvo!"⁵

Časnik "Slovenski gospodar" z dne 21. septembra 1882 navaja vrsto telegramov, ki so prispeli od mnogih rodoljubov ter mnogih drugih slovenskih čitalnic. Telegrami so poslale ljubljanska, postojnska, mariborska, vranska in celjska čitalnica.

Telegrami so pošiljali tudi mnogi zasebniki, združeni krajani mnogih slovenskih mest ter uredništvi časnikov "Slovenski gospodar" in "Slovenski narod".

Videti je, da ustanovitev "Čitalnice Šaleške doline", ni bil velik dogodek le za tamkajšnje prebivalce, temveč za vse Slovence.

DOHODKI IN INVENTAR ŠALEŠKE ČITALNICE

Podobno kot večina slovenskih čitalnic se je tudi šoštanjska ubadala s finančnimi težavami. Čitalnica namreč ni imela stalnega vira dohodka, ki bi omogočal nakup knjig, nabavo primerne inventarja ali organiziranja kulturnih prireditev. Nekaj denarja se je zbralo pri samem vpisovanju članov, ki so običajno prispevali kar lepo vsoto denarja. Kasneje se je stekal denar na račun čitalnice iz letne članarine, ki pa verjetno ni bila visoka. Dobri darovalci, ki so se s svojimi denarnimi prispevki izkazali ob sami ustanovitvi, so kasneje le še občasno nakazali denar. Kulturne prireditve, ki naj bi v blagajno čitalnice prinesle nekaj denarja, so komaj pokrivale stroške organizacije, včasih pa je ob njih nastajala tudi izguba. Nenehno se je čitalnica torej srečevala s finančnimi težavami.

Podatkov o fondu knjig nimamo, so pa bile spravljene v pisarni družmirskega župana Mihe Tajnika. Čitalniški večeri so

potekali v gostilniških prostorih, torej posebnega tehničnega inventarja čitalnica ni imela, potrebovala pa ga tudi ni.

Kaj se je kasneje zgodilo s knjigami, ki so bile v lasti čitalnice, ne vemo. O tem smo se pogovarjali z vnukom Mihe Tajnika, gospodom Slavkom Stropnikom, ki še danes živi v isti hiši.

Gostilna Stropnik, sedež Šaleške čitalnice

SEDEŽ ŠALEŠKE ČITALNICE

Prvotni sedež Šaleške čitalnice je bil v Družmirju pri Basistu, tj. Stropnikova gostilna, katere lastnik je takrat bil gospod Miha Tajnik. V omenjeni stavbi je Tajnik, ki je bil takratni župan, uradoval, v sobi, ki je bila zavarovana z rešetkami, pa je bila hkrati tudi knjižnica. Sami prostori gostilne so služili za občasna zbiranja in kulturne prireditve, ki so jih prirejali člani čitalnice. Točnih podatkov o tem, kaj se je kasneje zgodilo z omenjeno čitalnico, ni. Ni znano, ali je prenehala delovati ali pa je bil le njen sedež prestavljen v Šoštanj. Franc Hribernik, amaterski zgodovinar iz Šoštanja, je zapisal, da je bil sedež čitalnice od leta 1884 v Šoštanju, kjer je bil vse do leta 1924, ko je čitalnica prenehala delovati.

Danes stavba, v kateri je bila prvotno čitalnica, propada, stoji namreč na področju, kjer je 400 metrov pod zemljo 100 metrov debela plast premoga. Njena usoda je podobna usodi mnogih hiš vasi Družmirje, ki jo lahko vidimo le še na precej starih fotografijah. Omenjena hiša je pravzaprav še edina, ki se ponaša z oznako Družmirje na hišni tablici. Hiša, ki je obdana s starimi, mogočnimi drevesi ter rodovitnimi polji, mora biti podprta, sicer bi se že zdavnaj sesedla. Na obisku pri družini Stropnik smo hoteli pogledati prostor, kjer so se nekdanje zbirali rodoljubi iz Šaleške doline, pa so nam povedali, da je to nemogoče. Gostilniški prostor in soba, kjer so bile shranjene knjige, je tako načet, da bi vstop za obiskovalce predstavljal nevarnost. Sedanji prebivalci hiše čakajo, da se bodo od tu preselili, preden pride do katastrofe.

Sedež Šaleške čitalnice je leta 1906 postal takratni hotel Austrija v Šoštanju. Hotel je zgradil Rajšter, stari oče bratov Mravljakov. Hotel se je kasneje imenoval Austrija, kasneje Jugoslavija, danes pa je to Kajuhov dom. Tu je čitalnica delovala vse do leta 1924, ko je prenehala z delovanjem.⁶

Tudi v hotelskih prostorih so potekale tako imenovane "veselice z gledališko igro in koncertom", na katerih je pogosto nastopila šoštanjka godba. V okviru čitalnice so delovali in nastopali tamburaši.

KNJIŽNICA IN ČITALNICA PRI KMETIJSKEM BRALNEM DRUŠTVU VELENJE

Šaleška čitalnica ni bila osamljen otok na področju slovenskega kulturnega delovanja v Šaleški dolini. Velenje ni imelo toliko težav z narodno razcepljenostjo svojih prebivalcev, zato je bilo tu oblikovanje slovenskih kulturnih središč nekoliko lažje in dostopnejše. Tu je nastalo "Kmetijsko bralno društvo za gornjo Šaleško dolino", ki pa ni edino gojilo bralne kulture. Morda je bilo le najbolj aktivno in takrat za to najbolj poklicano.

Leta 1893 je, s takrat ustanovljenim bralnim društvom, nastala verjetno tudi prva knjižnica v kraju. O tem poroča celjski

⁶ Franc Hribernik, *Zgodovina Šoštanja*, I., 1930; II. 1932; III. 1948; tipkopis v Muzeju Velenje.

časnik "Domovina". Podatkov o fondu knjig, ki se je zbral v knjižnici, žal ni.

Knjige so se zbirale s pomočjo mnogih rodoljubnih darovalcev, zagotovo pa je tudi samo bralno društvo del zbranega denarja od članarin, prireditvev, prostovoljnih prispevkov idr., namenilo za nakup knjig. Na naslov društva je prihajalo tudi takratno časopisje.

Fran Korun - Koželjski
(1868-1935), ustanovitelj
velenjske čitalnice pri KBD

Sedež bralnega društva je bil v gostilni, na domu Frana Koruna Koželjskega. Glasbenik Fran Korun - Koželjski je aktivno deloval v leta 1862 ustanovljeni Celjski čitalnici, ki je svoje delo še razširila leta 1897. V tej čitalnici je Koželjski nastopal kot kapelnik celjske narodne godbe, ki je igrala na kulturnih prireditvah in čitalniških večerih. V 90-ih letih je bilo torej življenje Frana Koruna Koželjskega tesno povezano s čitalniškim gibanjem. Ta povezanost je verjetno botrovala ideji, da tudi Šaleška dolina stopi na kulturno in politično prizorišče s svojo čitalnico. V času, ko je študiral na Dunaju, je v njem dozorevala ideja in ob njegovi vrnitvi domov, je dal pobudo za uresničitev le-te. Leta 1893 je bilo ustanovljeno "Bralno društvo gornje Šaleške doline", katerega program je bil enak drugim društvom in čitalnicam. Namen in cilji se niso razlikovali od drugih čitalnic.

O delu Frana Koruna - Koželjskega ter delovanju bralnega društva smo se pogovarjali z njegovim sinom dr. Antonijem Korunom, ki nam je odstopil tudi fotografije prvotne Korunove hiše, torej tiste, v kateri je bila čitalnica. Hišo so leta 1912 porušili, na njenem mestu pa je zrasla današnja Korunova hiša. /.../ Dr. Korun ni vedel, kakšna je bila usoda društva, v Kroniki Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Šmartnem pri Velenju pa smo zasledili podatek o njegovem ponovnem delovanju.

Podobno kot v gostilni Mihe Tajnika je tudi v Korunovi hiši bil prostor s knjižnico in čitalnico. Tu so lahko člani društva prebirali časopise in knjige, lahko pa so si knjige izposojali tudi na dom. Društvo je prirejalo mnoge kulturne prireditve, od koncertov, iger, do številnih bralnih večerov.

Društvo je v letih I. svetovne vojne počasi zamrlo, ni pa uradno prenehalo s svojo dejavnostjo. Vodstvo in glavni akterji so se zamenjali, ko je društvo začelo delovati v okviru "Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva" v Šmartnem pri Velenju.

Pričujoči zapis o čitalništvu na Šaleškem je odlomek nagrajene raziskovalne naloge "Bralna kultura v Šaleški dolini", ki sta jo v okviru MRRO Velenje 1994 opravila osmošolca A. Debelak in A. Marinović (mentorica T. Rudolf, prof.).

Ivo Stropnik

KC IN Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje

IZBRANE SLOVSTVENE BIOGRAFIJE

Pričujoči izbor slovstvenih biografij ni selektiven in še zdaleč ne predstavlja dokončno obdelanega gradiva za načrtovani *Šaleški biografski leksikon*. Nakazanih je le peščica pisateljskih imen, povezanih z Dolino, ki v tem pregledu (in v priložnostno razpoložljivem obsegu) niso obravnavana s poenotenimi biografskimi kriteriji (npr. dolžina gesla glede na dejansko pisateljsko težo avtorja itd.). Pač pa naj pričujoče biografske beležke, takšne kot so in kolikor jih je v tem izboru, služijo začasni in delni informativnosti o deležu Šaleške doline v razvoju slovenskega slovstva, jezikovni in knjižni kulturi; ter seveda kot izhodišče za nadaljnje biografsko delo, ki ga pravzaprav na zakladih in poimenskih dokumentih šaleštva šele pričenjamo. - *Ur.*

“DELEŽ ŠALEŠKE DOLINE v razvoju slovenskega slovstva je sorazmerno majhen. Neznaten je v primerjavi z nekaterimi drugimi pokrajinskimi slovstvenimi izrazi in dejanji, a v ožjem, štajerskopokrajinskem in lokalnem kontekstu je dovolj prepoznaven in barvit. Širše (vseslovensko) prepoznavanje tukajšnje slovstvene preteklosti zaradi znanih kulturno-zgodovinskih danosti na provincialno zaokroženem ozemlju ni moglo biti bolj mogočno, oz. tudi v starejših obdobjih ni kazalo kakih izrazitih, celovitejših in samostojnih posebnosti ali razpoznavnih slovstvenih dejanj, saj je bil dolinski svet pod Paškim Kozjakom vseskozi navezni oz. homogeni del prepoznavnejše narodno kulturne celote, pač nikoli s težnjo po lastnem

kulturnem življenju. Zato Šaleška dolina "ni bila nikdar ognjišče velikih zgodovinskih dogodkov, pač pa so dogodki, ki jim je bilo izhodišče kje drugje, odmevali tudi v njej." (Hribernik) Podobno je bilo s tukajšnjimi slovstvenimi dejanji (...) - Kriteriji za predstavitev nekaterih slovensko prominentnih pisateljskih imen, ki so se na Šaleškem rodili in tu delovali oz. katerih motivno-snovne sledi se v določeni literarni celoti njihovega dela navezujejo na to pokrajino, morajo biti strogi oz. karseda selektivni. Ne v čustvenem interesu lokalnega zgodovinopisja, pač pa v skladu z izhodišči literarne zgodovine. A tudi tako zamejene kritične določitve preživi cela vrsta pisateljskih imen, katerih literarno delo je prispevalo k slovenski kulturi: **A. Urek, P. Musi, Fr. Ropotar, J. Vošnjak, A. Aškerc, G. Šilih, D. Ravljen, K. Oštir, K. Verstovšek, V. Podstenšek, O. Hudales, J. Žmavc, Jernej Roj, K. Destovnik, A. Lanc** in številni drugi. Šaleška dolina je ali pa ni vtisnila krajinske poteze in snovno-motivne sledi njihovemu delu, domoznanski in literarno-zgodovinski princip jih postavlja 'na svojo zemljo', bodisi da so se na njej ali zaradi nje oglašali z besedo, intimno in javno; nekateri danes tu živeti pa literarno ustvarjajo tudi danes. Poleg naštetega oz. neanonimnega avtorstva se je na Šaleškem - v spominu ljudi - in v izrazito lokalnih potezah - ohranilo tudi sorazmerno bogato ustnoslovstveno izročilo." (I. Stropnik)

AŠKERC, Anton,

r. 9. jan. 1856 na Globokem pri Rimskih Toplicah, u. 10. jun. 1912 v Ljubljani. Pesnik (ps. Gorazd), prevajalec, urednik LZ, kulturnik in politik, nazadnje mestni arhivar v Lj. Iz revne kmečke družine. Nemško osn. šolo in gimnazijo obiskoval v Celju, študij bogoslovja v Mb. Kot duhovnik služboval v številnih štajerskih župnijah, mdr. kaplan v Škalah pri Velenju od 10. okt. 1894 do 3. maja 1898. Zaradi svobodomiselnih idej prišel v navzkrižja s cerkvenim redom in se predčasno upokojil (l. 1898). - Sprva pisal lirske pesmi, po letu 1882 se je vse bolj izražal z epsko poezijo. V liriki

izpovedoval ljubezen, domoljubje, verski dvom in čustva ob naravi. Snov za balade in romance (oblikovanju obeh knjiž. vrst posvečal posebno pozornost) zajemal iz slovenske in slovanske zgodovine, iz biblije, ljudskega izročila in sodobnega življenja. Aškercova epika izražala narodno zavest in se razhajala s katoliško dogmo, bila izostrena za socialna vprašanja in se nagibala k socialističnim idejam (*Balade in romance*, 1890). Aškercovo zvestobo svobodni misli mdr. potrjujejo tudi njegove pesniške izpovedi z budističnimi oz. orientalskimi motivi, predvsem v obliki parabol. - V *Lirskih in epskih poezijah* (1896) in v *Novih poezijah* (1900) objavljene pesmi: *Moja muza*, *Pomladna oda siromakova*, *Dva pogreba*, *Kaj bi te vprašal*, *Pri studencu*, *Jaz in Delavčeva pesem o premogu* predvidevajo čas nastanka v Aškercovem škalskem obdobju oz. tukajšnji knjižni redakciji obeh pesniških zbirk. Škalsko obdobje je Aškerc izrazilo sililo k premišljevanju o delavskem vprašanju in nujnosti po spremembi družbenega reda, kar je umetniško izrazil mdr. v pesnitvi *Delavčeva pesem o premogu* (1896/97). Aškerc vse življenje veliko potoval. Velja za najbolj tipičnega pesnika slovenskega realizma. Objavil 13 zbirk pesmi in epskih pesnitev, 3 drame, 2 potopisa idr. - (*Ist)

LIT.: M. Boršnik: *Aškercova bibliografija*, 1936; ista: *Aškerc. Življenje in delo*, 1939; I. Grafenauer: *A. A., SBL I*; F. Jesenovec: *Aškercov slog v lirskih in epskih poezijah*, Celjski zbornik 1967.

BAČIĆ, Josip,

r. 23. okt. 1932 v Županji na Hrvaškem. Pesnik (ps. Savski; avt. ozn.: JBS), tudi esejist in pripovednik; tehnični prevajalec (hrv., nem.), elektroprojektant (upokoj. l. 1991). N. gimn. končal v Županji, tehn. šolo v Zagrebu; specializacija v Švici, kjer preživel deset let. Od l. 1975 živi v Velenju. - Druga lit. generacija hotenjevcov; v 80-ih l. kreativen sodelavec in sourednik lit. alm. Hotenja, bil preds. šaleškega lit. združenja. - Prva pesniška objava v vinkovški *Šokadiji* (1951), zatem številne obj. v hrv. knjiž. periodiki (dolgoletni sodelavec *Danice in Maruliča* pri Hrv. knjiž. društvu sv. Čim; obj. v *Susretih*, *Županjskem zborniku*

itd.) in kasneje v slovenskih priložnostnih publikacijah: največ v lokalnih glasilih *Rudar/Informator*, *Rast/Naš čas* itd., v lit. alm. *Hotenja*, *Mentorju* itd. Z otroškimi pesmimi in kratko prozo pred leti sodel. v radij. oddajah RTV Zagreb idr. Član združenja literatov drugih narodov in narodnosti, živečih v Sloveniji (pri ZKOS). - Bačićeva poezija je našla izvor v klasičnih lirskih temah in sprva najpogosteje in izrazito nemodernistično beležila ljubezensko ter domovinsko čustvo (pesmi *Darilo*, *Zopet sem bolj bogat*, *Ded Mato*, *Slovenska mati*, *Ptice*). Z nenehnim spreminjanjem forme se B. v osrednjih besedilih javlja z ontološko liriko (gl. pesmi *Kakšen boš*, *Kazna našeg doba*); primarno bohotno metaforičnost zamenjuje s filozofskimi standardi pa spet z elementi ljudske folkloristike (prim. pesem *Večni voz*). Ocena sveto doživetega in čustvenega v B. pesmih velikokrat prerase v kritični tehnični intelektualizem (napredek, uničenje, ekološka neprehodnost; prim. pesmi *Individuum*, *Brez bombe si nič*, *Relativnost*, *Kaj hoče svet moderne dobe*, *Obsodba*, *Novoveški pan* itd.). Za tovrstni konkretizem si B. izbira epsko observacijo, medtem ko za avtobiogr. liriziranje (z motivi svetlih pejsažev) formalni pesniški izraz pogosto reducira v bližino miselnega soneta. S sentenčnimi verzi se vitalistično vrača na začetek svojega pesniškega opusa, k razmišljanju o izvorni vrednosti življenja (*Življenje ob reki*, *Nisi le pesem* idr.). Sorodno je njegovo haiku pesnjenje (sodeloval v antolog. jugosl. avtorjev haiku poezije: *Grana koja maše*, Požega 1991; skupaj z I. Stropnikom objavil haiku rengo *Spominu lipe*, Mentor, 1991). V vseh obdobjih B. lit. ustvarjanja je prisotno tudi priložnostno verzificiranje.

- Pred prihodom v Slovenijo v Zagrebu objavil zbirko otroških pesmi *Od godine do godine* (knj. prvenec, Zg. 1965) in zbirko avt. poim. potopisnih pesmi *Kroz život* (Zg. 1975, ur. I. Balentović). Tretjo pesn. zbirko *Portreti* obj. v slov. jeziku (1985, ur. I. Stropnik, ponatis 1987) in v njem enako kot v maternem hrv. jeziku suvereno obvladuje svoj verz. Sodeloval v antologijah *Slovenske rudarske pesmi* (1983) in *Šaleški ibidem* (1990). L. 1992 objavil izbor pesmi v velenjskih *pesn. listih/Fragmentih* (*Pijani spomini*, skupaj s slikarko V. Meh). - Revialno obj. moralna pesnitev *Zakonska sončna ura* (H 10/ŠR 6, str. 813-827). Njegovo pesem *Imam jednu želju malu* je uglasbil B. Prister. - Manj izrazito se je poskusil s kratko prozo; objavljeni dve noveli, v rkp. dva krajša romana. - Drugo področje Bačičevega estetskega in duhovnega razmišljanja predstavljajo filozofsko-teološki diskurzi, ki jih je zbral v knjižno še neobj. delu *Komu ostaja svet* (odlomek obj. v H 8-9,5, 1987, str. 603-618). - (*Ist)

LIT.: I. Esih, *spr. b. k zbirki Od godine do godine, 1965*; I. Balentović, *spr. b. k zbirki Kroz život, 1975*; I. Stropnik, V. Šmajs, *spr. b. k zbirki Portreti, 1985, 21987, s fotogr.*; S. Koselj, *NČ 31. marca 1994 (s fotogr.)*.

BREŠAR, Dušan, r. l. 1959 v Celju. Pesnik. Srednjo kemij-sko tehnično šolo končal v Rušah. Več let bil zaposlen v TEŠ. Sprva živel v Velenju, nekaj časa v Šoštanju, od l. 1994 v Ljubljani. - Prva lit. generacija hotenjevc, ki se je l. 1977 združila pri ZKO Velenje; Brešar ustanovni sopobudnik, kreativen sodelavec in (so)urednik lit. alm. Hotenja ter Avtorskih Hotenj, nekaj časa predsednik šaleškega lit. združenja. L. 1979 bil izbran za republiško srečanje PIPZ. Revialne in časopisne objave: v *Odsevanjih*, *Katedri*, *Obzorniku*, Mladinih *Mladih potih*, *Mentorju*, *Ij. Dnevniku*, *Rasti/NČ*, *Hotenjih*, *Primorskih srečanjih* idr. S poezijo se je nekajkrat predstavil tudi v radijskih lit. oddajah (*Literarni nokturmo*, *Zgodnja dela*, Lj.) in na litereranih večerih. L. 1987 v Velenju objavil pesn. prvenec *Slišim smeh lesnih črvov* (ur. Zdena Gajser), sodeloval v antologiji *Šaleški ibidem* (1990).

"Brešar je pesnik vzgiba. Reduciran izraz, ki ponekod opozarja kar na pravo skopost izraza (haiku, s katerim bi se dalo morda na silo primerjati nekatere pesmi, ni dovolj primerljiv), je samo docela zgoščena emotivna (ustvarjalna) silina, ki pa ne preseže povsod enako. Zdrava, povsem naravna ironija, obarvana s presenetljivimi (besednimi, miselnimi) inverzijami, je tista komponenta, ki obarva Brešarjevo poezijo s specifičnim (a ne novim) izrazom: ne le miselni (tematski) preobrati, temveč izrazit lirizem, ki "navideznim življenjskim marginalnostim" podari kvaliteto postkosovelovskega paradoksa. Prav Šoštanjska impresija 84 je zgovorno zlitje demitizirane vsebine in bibličnega motiva, ki pa ne izstopa zaradi svoje simbioze, temveč predvsem zaradi priokusa ironije /cikel "Smeh iz Orfejeve pljunke"/ in "mladeniške" revolucionarnosti. [...] Prav primarni ontološki strah /prim. pesmi "Violeti", "Ko pride pomlad" in cikel "Slišal sem zvonjenje"/ je osnovni vzgib, ki narekuje v Brešarjevi poeziji hkrati posmeh /pesem "Konflikt", cikel "Impresije"/ in fatalnost /cikel "Zimzelen"/; zavedanje, da poezija ni niti demiurgično niti diamantno dejanje, temveč dejanje skorajda agresivne komunikacije, so determinante, ki Brešarjevo poezijo v bistvenem vzdigujejo nad prvo refleksijo." (M. Vincetič). Poleg tega pa so Brešarjevi kratki lirski kroki plastični v izbiri subtilnejših vsebin (cikel *Vojnih pesmi*, H 11/1992) in izpovedih ljubezenskih stanj (prim. cikel *Dnevnik neizluščene ljubezni*). - Pesem *Šoštanjska impresija 84/Kajuh* uglasbil Pavle Šivic (partitura obj. v H 8-9,5, 1987/88). - (*Ist)

LIT.: M. Vincetič: *Naključje različnosti, spr. b. k pesn. zbirki Slišim smeh lesnih črvov, Velenje 1987.*

DESTOVNIK - KAJUH, Karel, r. 19. dec. 1922 v Šoštanju, u. 22. feb. 1944 v Šentvidu nad Zavodnjem. Pesnik (ps. Drago Jeran, Peter Kalin, Matevž Pečnik; Jernej Puntar, Blaž Burjevestnik, Kajuhov Tonč, Kajuh). Po osnovni šoli v Šoštanju (1928-1933) obiskoval gimnazijo v Celju; l. 1940 bil kot šestošolec zaradi komunističnih idej izključen, nato se šolal v Mariboru. - Bil aktiven član komunistične mladinske organizacije (SKOJ), poverjenik *Slovenske mladine* za Šoštanj in delno za celjsko gimnazijo. Aktiven v protifašist. akcijah šoštanjskega Sokola. - Pesmi začel pisati v nižji gimnaziji, objavljati pa 1938 v *Slovenski mladini*, pozneje v *Srednješolcu*, *Mladem Prekmurcu* in *Sodobnosti*; hkrati sodeloval v naprednem kulturnem in političnem življenju v Šoštanju. Sprva pod močnim vplivom Klopčičevih pesmi in idejnih nasvetov razgledanih vrstnikov (D. Pirjevec, prim. korespondenco s K. Nahtigalom). L. 1939 prijateljeval s pesnikom Fr. Primcem; skupaj poskušala napisati dramo. L. 1940 napisal cikel *Žalostnih* in se pričel zanimati za pesništvo Majakovskega, ki ga je formalno močno motiviralo. Pesem *Stara žalostna* pomeni Kajuhov največji predvojni literarni uspeh. V

mariborskem obdobju (prim. korespondenco z M. Medved) pričel pisati eseje (o nalogah sodobne poezije); kot prevajalec sodeloval pri *Knjigi za vsakogar* (o sodobni ruski knjiž.) in prevedel dve črtici Maksima Gorkega (*Jemeljan Piljaj in Doživljaj s srebrnimi zaponkami*).

- L. 1941 interniran v Srbijo. Ob napadu na Jugoslavijo odšel s prostovoljci v Zasavsko hribovje; zaprt v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, kjer napisal *Nenapisano pesem iz ječe*, prvo slov. um. pesem, ki jo navdihnili trpljenje v zaporu; najpomembnejši ciklus *Okupacija*.

- Septembra 1941 odšel v Ljubljano in se vključil v NOB. V času ilegalnega bivanja v Lj. se je zbližal s S. Ponikvar (prim. korespondenco) in veliko pisal: pod vplivom Borovih pesmi pripravil zbirko *Markacije* (1942) in pisal z B. Štihom dramo *Mati*. Prevajati nameraval Puškinovega *Evgenija Onjegin*a. Pesmi z NOB-tematiko objavljali v *Mladi Sloveniji*, *Slovenskem poročevalcu*, *Naši ženi*, *Setvi* idr. Osrednji pesniški navdih so mu bila načela OF in ideja novega sveta. Pesniški vrh dosegel v polemični *Slovenski pesmi*, v ciklusu *Ljubzenske* in v nekaterih značilnih ženskih pesmih (*Kje si, mati*, *Materi padlega partizana*, *Materi treh partizanov*, *Dekle v zaporu*). Zlasti v teh delih je izvirno in dovršeno združil osebno lirično izpoved z NOB-tematiko.

- Avgusta 1943 odšel v partizane in bil vodja kulturniške skupine v 14. diviziji. V tem obdobju nastali le dve pesmi: *V slovenskih vaseh* in *Pesem XIV divizije*). S kulturniško skupino je kot recitator sodeloval na številnih mitingih, kjer so njegovo pesem sprejemali kot izpoved lastnega trpljenja, jo prepisovali, prebirali in recitirali. Konec 1943 je v Starih Ogencah nad Juriščami divizijska tehnika razmnožila zbirko njegovih *Pesmi* (v 38 izvodih, opremil Janez Weiss - Belač). Jan. 1944 odšel z divizijo čez Hrvaško na Štajersko, feb. ustreljen na Žlebnikovi domačiji v Šentvidu nad Zavodnjem pri nenadnem napadu nemške izvidniške patrulje; istega leta posthumna izdaja Kajuhovih pesmi. L. 1953 proglašen za narodnega heroja. L. 1966 E. Cesar objavil Kajuhovo *Zbrano delo*; 1968 odprli Kajuhov muzej v Šoštanju in mu l. 1969 pri rojstni hiši v Šoštanju postavili spomenik.

- Po vojni preko trideset različnih izdaj Kajuhovih pesmi in veliko prevodov v druge jezike; številne njegove pesmi so uglasbene. - (*E. Ce*; **Ist*)

LIT.: *Kajuhove pesmi* (ur. D. Moravec), Lj. 1949; F. Pristovšek: *Zapiski o Kajuhu*, NSd 1954; E. Cesar: *Kajuh na začetku druge sv. vojne*, Bo 1965; isti: *K. Destovnik - Kajuh*, Lj. 1968; isti: *Uvod in Opombe v: K. D. - Kajuh*, Zbrano delo, Lj. 1978; isti: *K. D. - Kajuh*, Lj. 1993; isti v: *ES* 2, 1988, str. 239-40; *Leksikoni CZ: Slovenska književnost*, 1982; *Kajuh - pesnik vseh letnih časov (ob 50. obletnici smrti)*, Velenje 1994.

HLIŠ-THIRION, Daniela, r. 23. avg. 1949 v Šoštanju. Pesnica in prevajalka. V Svečini pri Mariboru končala vinogradniško in sadjarsko šolo. Kasneje veliko potovala po Evropi, od leta 1979 živi v Melbournu v Avstraliji, kjer končala študij podjetništva in menedžmenta. Zaposlena je na uradu za zaposlovanje in prevaja iz španščine, francoščine, italijanščine, srbohrvaščine in slovenščine. Piše v slovenskem in angleškem jeziku. S poezijo, črticami in potopisi zastopana zlasti v zdorskem tisku različnih narodnosti; prisotna tudi v avstralskem književnem prostoru. Vidnejše objave v *Avstralskem Slovincu*, v časopisu *Novo doba*, *Vestniku* in *Svobodnih razgovorih*. Predstavljena je v antologiji *Celebration-Poetry International* (Newtown, 1884, Victoria) in uvrščena v antologijo avstralske ženske poezije osemdesetih let *Up from Bellow* (Brodway, 1987, NSW). Njeno pesniško ustvarjanje je predstavljeno v jugosl. lit. almanahu *Naše steze*, zajeta je v obeh *Zbornikih avstralskih Slovencev* (SIM 1985, 1988) in prisotna v publikacijah Slovenske izseljenske matice *Rodni grudi* in *Slovenskem koledarju*. - V pesniškem izražanju je preprosta in goji tipično zdorsko poezijo, katere prva stalnica je domotožje (*Nezanimivo pismo*, *Cvet upanja*). Večina ostalih pesmi je izrazita osebna izpoved ženske čutnosti (*Je kriva narava?*, *In Bog je ustvaril Evo*) in doživljanja erotike (*Razglednica iz moje spalnice*, *Najina jesen*, *Telesna simfonija*), vendar tudi z refleksivnimi razmišljanji o bivanjskih vprašanjih in nepripadanju tuji zemlji (*Zadnja uspavanka*, *Pomislila bom*). - (*Cpl*Ist*)

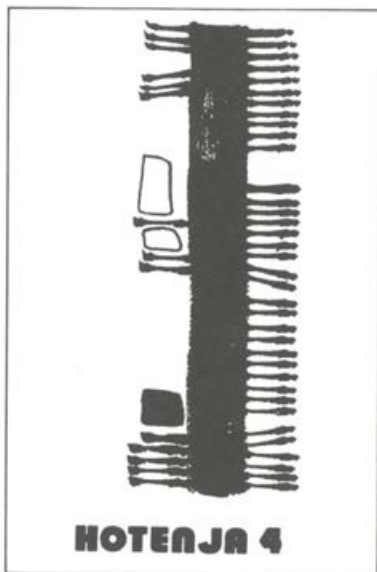

LIT: B. Suša, I. Cimerman v: *Lipa šumi med evkalipti. Izbor pesmi Slovencev v Avstraliji*, SIM 1990; *To drevo na tujem raste. Antologija slovenskega zdomskega pesništva ...* (ur. C. Bergles), 1990.

HOTENJA/

HOTENJEVCI - šaleško literarno združenje, ustanovljeno l. 1977 (na pobudo pesnika B. Kumra) kot *literarni odbor pri ZKO Velenje*; t. i. tudi *literarna generacija (I., II., III.)*. Leta 1981 izdali prvo št. osrednjega občinskega lit. glasila *Hotenja*. Glasilo bilo dokaj odmevno v slovenskem prostoru do sredine 80-ih; v njem sodelovali tudi avtorji iz drugih slovenskih lit. združenj. *Prva generacija hotenjevc* (1977-1985: B. Kumer, B. Salobir, D. Brešar, N. Pavdler, R. Čanč, P. Rezman, I. Stropnik idr.) je organizirala številna lit. srečanja, privabila velik krog sodelavcev in (poleg vsakoletne št. Hotenj) pričela izdajati knjižne prvence (*Avtorska hotenja*)

ter lit. prilogo *Rast* v lokalnem tedniku *Naš čas*. Sredi 80-ih je delovanje povsem zamrlo. *Druga generacija hotenjevc* (I. Stropnik, D. Brešar, J. Bačič, A. Krevzel idr.) je nadaljevala z delom v letih 1986-1991. Več urednikov, sicer kolektivno delo. Prva in druga generacija sta izdali 10 številc literarnega almanaha, 9 knjižnih prvencev, 6 lit. prilog *Rasti* ter ustvarili v Šaleški dolini kreativno literarno življenje in dobre pogoje za obstoj (danes najstarejše slovenske območne) lit. revije. Na pobudo I. Stropnika so l. 1991 pričeli izhajati (pesniški listi/grafične mape) *Fragmenti*. *Tretja izmena hotenjevc* (M. Kukovec, M. Šalej, G. Milovanović, J. Bačič, B. Medved) je pričela z delom leta 1992 in se poimenovala *Šaleško literarno društvo Hotenja*. - Šaleško literarno združenje je vseskozi delovalo ljubiteljsko oz. društveno, posamični avtorji pa veliko ambicioznejše. Čeprav so (bila) avtorstva večinoma vseskozi vezana na lokalne objave, zvrstno pa predvsem na pesniška besedila, lahko znotraj tega izrazito kolektivno-perifernega književnega izraza velenjskih hotenjevc govorimo o najmanj treh izoblikovanih poetoloških oz. literarnih tipih tukaj živečih avtorjev.

Kakšna posebna (nova, generacijska) literarna smer se za širše slovensko merilo v tem krogu ni izoblikovala, oz. ni prišla do izraza, čeprav so veskozi razvidna iskanjska razpotja (Salobir, Repnik, Petek, Bačić, Jobova, Lipičnik, Svoljškova), skozi pesniške (in prozne) prvence (Stropnik, Kumer, Gajserjeva, Rezman, Brešar, Krevzel) pa izrečene tihe poetike svojstvenosti, drugačnosti in celo literarni manifesti (Pavdler - Repnik). *** *Hotenjevcji - avtorji (in sodelavci) lit. almanaha Hotenja (Rasti - lit. priloge NČ) in Fragmentov v letih 1977-1990/1992*: Z. Gajser (AH 1), D. Brešar (ur. RNČ, sour. in ur. H, Pp, preds. LO), R. Čanč, B. Kumer (ur. H, preds. LO, AH 2), B. Salobir (sour., teh. ur. H, Pp), V. Šmajš (sour., lekt.), (sour.: V. in L. Naraks, N. Hvalec, A. Golež, K. Kordež; lik. J. Rotovnik); N. Pavdler (= V. Repnik, lik., lik. ur., sour. H), A. Job (= B. Šturm, sour. H), P. Rezman (sour., teh. ur., ur. H., preds. LO, Pp, Pp, Frgm. 2), S. Žula, T. Knez, N. Planinšec, M. Svoljšak, Lila (?), H. Jerčič (foto, teh. ur. H), S. Kac; (S. Vovk, sour. R NČ); V. Vrbič (foto, teh. ur., sour. H, odg. ur. ŠR, teh. ur. Frgm.); J. Bačić - Savski (sour. H, preds. LO, Pp, Frgm. 3), B. Slavinec, I. Stropnik (sour., ur. H; sour., ur. RNČ, ur. Frgm. 1; Pp, Frgm. 1), J. Urbanc, (V. Donaj); lik.: L. Belušič, L. Zakrajšek, M. Avsenik); V. Petek, S. Škof, M. Berzelak, K. Selan (= S. Gradišnik), B. Drev, M. Lipičnik, M. Sitar, N. Jelovšek, S. Praper, M. Černovšek, A. Krevzel (lik., lik. ur., sour., AH 4, Frgm. 2), (foto: V. Blagus, T. Jelen, S. Jeršič, P. Šilc); - RNČ: N. Beović, Mravljica (?), B. Kanduti, T. (?), Z. Kodrič, Z. Kodrun, S. Kovač, P. Tajnik, J. Zlatar, I. Rednjak, M. Majcen (= M. Godec); - L. Vrenčur; D. Oblak, A. Žerjal, I. Klepec, S. Žagar, M. Komel, M. Groznik, Đ. Strsoglavec, J. Tajnikar, A. Hartner, I. Koprivnik, J. Rogelšek, N. Koblar, D. Kniplič, M. K. Mirtič, B. Trauner, J. Ušen, I. Dobnik, F. Adrenšek, V. Stres, M. Cestnik (AH 3), P. Kariž, J. Štucin, D. Brumec, T. Plevnik, R. Šraml, D. Potočnik, A. Lutman, M. Mirt, A. Malavašič, M. Klasinc, I. Podgajski, Z. Pevec, E. Babačić, A. Rozman, A. Hykisch, I. Frbežar, D. Terčon, K. Mahne, J. Kukovičič, V. Kojc (lik.), M. Vincetič, M. Skornšek (lik.), J. Starc, J. Čeh, B. Korun, (lik. P. Matko, Frgm. 1), S. Podlunšek, teh. ur., P. Šivic, J. Buzassy, M. Šalej, R. Poles, E. Cimperc, M. Kukovec, F. Kavčnik, (V. Svetina, lik., P. Marinšek, fot., T. Ravnikar, ur. ŠR, S. Hafner, obl. ŠR), V. Meh (lik. Frgm. 3), L. Savovič (oblik. Frgm. 3, 4); * *H 11/1992*: M. Kukovec (ur., Frgm. 4; lik. N. Tajnik), M. Šalej (ur.); J. Roj, R. Poles, B. Medved, D. Ocvirk, B. Prapotnik, M. Terčon-Svetina, A. Rifel, A. Lipavic, A. Valton, B. Frischmuth, Z. Prah (lik.). - (*Ist)

LIT.: prim. ocene lit. zbornika Hotenja v Mentorju 1982-1990; D-KL, NČ itd.; I. Stropnik: Je ljubezen, je črka življenja, spr. b. k pesn. zb. M. Kukovca Bisernica/Dehteči Nepremagljivi, rkp.-rdc., 1994.

HRIBERNIK, Franc, r. l. 1887 v Braslovčah, u. 21. apr. 1965 v Mozirju. Zapisovalec narodnega blaga, publicist, amaterski zgodovinar in lokalni kronist; pedagog in ravnatelj. Mladostna leta preživel v Žalcu, kjer obiskoval osnovno šolo, in v Celju, kjer končal nižjo gimnazijo; učiteljske v Mariboru. Pred prihodom v Šoštanj služboval na Medvedovem selu, Blagovni, Teharjah, Dobrni in (1911) v Celju. Po končani prvi sv. vojni nekaj časa živel v Mozirju in prišel l. 1920 službovat na novoust. meščansko šolo v Šoštanj, kjer bil 21 let ravnatelj (1920-1941). Nemške oblasti mu l. 1941 niso več dovolile poučevati in ravnateljovati na šoštanjski

šoli, zato je ostajal doma v Mozirju in tamkaj l. 1945 prevzel vodenje novoust. nižje gimnazije. Upokojil se je l. 1946. - Fr. Hribernik je pionir srednjega šolstva na Šaleškem; že pred vojno sodeloval pri raznih pedagoških revijah in pisal didaktične članke. Ob pedagoškem delu in vodenju meščanske šole se je ukvarjal z zgodovino in narodopisjem; proučevanju preteklosti Šoštanja je posvetil dve knjigi; l. 1930 *Mesto Šoštanj (I. del)* in l. 1932 *Mesto Šoštanj (II. del)*. Zgodovinski opis mesta Šoštanja je po prvotni zamisli nameraval objaviti v treh zvezkih, vendar je *III. zvezek (Šoštanj in okolica, predelana in dopolnjena priredba)* ostal v rokopisu (redakcija l. 1948). Hribernikov popis zgodovine Šoštanja in okolice je še danes eden najdragocenejših virov šaleškega domoznanstva oz. lokalnega zgodovinopisja (zlasti za najstarejša obdobja in 19. st.). Posvečal se je tudi zgodovini Mozirja in napisal zg. *pregled mozirskega trga* ter še nekaterih drugih krajev v Zg. Savinjski dolini. *Zbiral je narodopisno (domoznansko, etnološko, slovstvenofolklorno idr.) gradivo*, ga zapisoval (gl. izbor pripovedk na Šaleškem v dodatku rkp. zv. *Šoštanj in okolica*, 1948) in poročal o njem v časopisju za zgodovino in narodopisje (*ČZN*) ter drugod. (S svojimi članki/zg. opisi Šoštanja in Šaleške doline žel priznanje strokovnih ocenjevalcev; njegov zgodovinopisni slog je jedrnat; pri podatkovanju bil dosleden in navajal vire.) L. 1965 povabljen na XII. kongres narodopiscev v Celju in za to priložnost napisal obširno razpravo *Splavarstvo v Zg. Savinjski dolini* (nam. umrlega Hribernika je referat na kongresu predstavil Fr. Vajt). - Ob 50. obletnici meščanske šole v Šoštanju so Fr. Hriberniku pred

FRANC HRIBERNIK:

MESTO ŠOŠTANJ

ZGODOVINSKI OPIS

GEOLOŠKI UVOD
ODMEVI ZUNANJIH DOGODKOV
GRAD KATZENSTEIN
GRAD FORHTENEK
ŠOŠTANJSKI GRADOVI
MAROVŠKI GRAD
RAZNI ZEMLJIŠKI GOSPODJE

1932

tamkajšnje osn. šolo Karla D. - Kajuha l. 1970 postavili spomenik (poprsje), delo ak. kip. C. Cesarja. - (*Ist)

LIT.: Inf. V. Kojc; Fr. Vajt: O delu in življenju ravnatelja meščanske šole v Šoštanju, rkp., DaKV; I. Stropnik: Pogovori z viri in literaturo, rkp., DaKV, 1994.

HUDALES, Oskar, r. 18. avg. 1905 na Žagi pri Tolminu, u. 16. dec. 1968 v Mariboru. Učitelj, mladinski pisatelj, publicist in prevajalec. N. gimnazijo končal v Celju in l. 1924 učiteljišče v Mb. Učiteljeval na Štajerskem, najdlje in v najbolj ustvarjalnih letih (od l. 1928) v Šmartnem ob Paki, kjer med učiteljstvom širil marksistično misel in bil aktiven v kulturnem življenju (zlasti v dramskih krožkih). Med II. sv. vojno izseljen v Srbijo, kjer se je vključil v NOB. Po vojni nekaj časa inšpektor za osn. šole, nato svobodni književnik. - Za mladino pisal pravljice, bajke, črtice, povesti, poljudno potopisno prozo in spomine (*Mladost med knjigami*, 1952, ²1965), vse z izrazito didaktično naravnostjo in kot lastno leposlovno ponazarjalno gradivo pri poučevanju. Slednje pripovedniško oblikovanje učne snovi (štirinajst knjižic zbirke *Bilo je nekoč*, 1955-56) je izjemno in predstavlja osamljen primer tovrstnega vzgajanja s knjigo. Po romantičnih zgledih je napisal štiri zgodovinske romane s slovensko zg. motiviko (*Križar Lenart*, 1962 idr.); pisal učbenike za osnovne in strokovne šole, memoare (*Zakaj sem postal komunist*, rkp., okr. 1967/68; posthumna obj. v Obzorniku 1-5, 1988) in se poskusil tudi v poeziji (*Pesem beračev*). Hudalesova bibliografija je izjemno obsežna in snovno večinoma ni vezana na šaleški oz. šmarški prostor (Šmartno ob P. ga je deloma motiviralo v spominih *Mladost med knjigami*, v povesti *Postelja gospoda Fibriha* itd., najizčrpnije pa v memoarih *Zakaj sem postal komunist* (rkp.), ki se končujejo z obdobjem, ko je začel kot učitelj službovati v tem kraju); objavil prek štirideset leposlovnih del, od tega štiri zgodovinske romane, osem knjižnih prevodov iz nemščine, dve poljudnoznanstveni knjigi, štirinajst povesti za mladino ter štirinajst knjižic s pri-

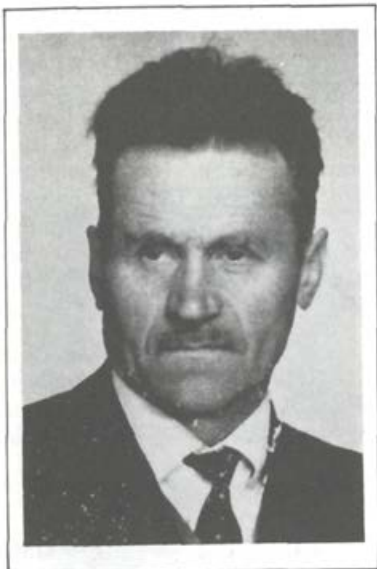
povedniško oblikovano izobraževalno snovjo itd. - (*Ist)

(I)zbrana bibliografija: prip. proza: *Križar Lenart* (zgod. roman, 1962); *Med dvema svetovoma* (zgod. roman, 1962-63); *Požar krvi* (zgod. roman, 1969); - mlad. proza: *Gmajna* (povest, 1931); *Postelja gospoda Fibriha* (povest, 1936, 1969); *Zgodbe o bombažu* (1938); *Med vulkani in atoli* (potopis, povest, 1946); *Ubežnik* (povest, 1946); *Triglavov polet* (povest, 1946); *Mladost med knjigami* (spomini, 1952, 1965); *Potopljeni grad* (bajka), 1953; *Hrastovo listje* (pravljice, 1954); ciklus zgodb *Bilo je nekoč* - 1) *Pralovec Geg-Gun najde ječmen* (1955); 2) *Faraonov praznik - Junaški Špartak* (1955); 3) *Na veliko pot - Slovenski knez* (1955); 4) *Pogubni oblak - Črna smrt* (1956); 5) *Rdeči polmesec* (1956); 6) *Gradovi padajo* (1956); 7) *Pot v neznano* (1956); 8) *Sod s knjigami* (1956); 9) *Grenki kruh* (1956); 10) *Korak čez prag* (1956); - *Štirje bratje* (pravljice, 1955); *Vila Atomka in mladec Matjaž* (pravljica, 1955); *Veselo potovanje* (povest, 1958 in več izdaj); *Ugrabljeni bogovi* (potopis. povest, 1958); *Vrnitev v življenje* (zgod. povest, 1958); *Fata morgana* (potopis/zgod. zgodba, 1966); *Alenka in zvezdica* (pravljica, 1965); *Taborjenje ob Črnem jezeru* (povest, 1967); *Zlati krompir* (pravljice, 1968); - publicistika: *Sovjetska zveza* (1947); *Tibet, streha sveta* (1955). - (Lit/*Ist)

LIT.: J. Švajncar: *Kaj je človek?*, Dialogi 1969; M. Jevnikar: *O. H., KGMD 1970*; Z. Hudales-Trauner: *In memoriam očetu O. H., Dialogi 1972*; Leksikoni CZ: *Slovenska književnost*, Lj. 1982, str. 114; gl. biogr. zapis v: *Slovenske rudarske pesmi* (ur. T. Lenarčič), 1983 idr.

JELEN, Anton, r. 4. jan. 1907 v Šentilju pri Velenju (pri Klemšetovih, oče Florjan J., mati Marija Skaza-J.), u. 17. okt. 1992 v Šentilju. Drevesničar, strokovni pisec, pisatelj in dramatik. V sorodstvu z znanimi drevesničarji in sadjarji Dolinški, mož pesnice Marije Brenčič-Jelen. Iz nepremožne družine, najstarejši sin od osmih otrok. Leta 1925/26 obiskoval 11-mesečni kmetijski tečaj na kmetijski šoli v Št. Juriju pri Celju, zatem šolanje nadaljeval na vinarski in sadjarski šoli v Mariboru. Po končanem šolanju je v Šentilju vzgajal sadno drevje, trsje in vrtnice. Ob pomanjkanju zemljišč je imel drevesnice tudi na najetih njivah na Ponikvi, Polzeli, v Šmartnem pri Slovenj Gradcu in Velenju. - Strokovne članke (bolj praktične nasvete) o drevesničarstvu in sadjarstvu ter kratke netendenciozne zgodbe iz kmečkega življenja (spomini, vzgojne črtice) objavljaj v *Našem domu*, *Sadjarju in vrtnarju*, *Kmečki ženi*, *Kmečkem glasu* itd. Literarne ose-be J. kratkih kmečkih slik so neumišljeni vaški posebnosti in najpreprostejši ljudje, tesno povezani z zemljo in božjo vero ter onkraj velikih razmišljanj. Jelenovi literarni liki Lizike, Savinčanke, stare šivilje in poštarice, kakor tudi ves idilični svet zamaknjene Podkožlja in Podkožljanov so izhodiščno približani

znani slovenski kmečki povesti 20. st, vendar je pri Jelenu tovrstna snov v večini primerov fragmentarno oblikovana - kot vzgojna črtica z moralističnim zaključkom ali kot spominska skica, tj. niti črtica niti povestna struktura. Poleg pomilujoče navezanosti na zemljo so v motivno-tematski svet Jelenovih kratkih kmečkih slik izvirno vpleteni številni etn.-folkl. motivi (tradicija praznovanj in običajev v kmečki hiši, pri pogrebščini ipd.). Jelen je segel tudi na področje dramatike ter za domači vaški oder napisal igri *Strah v Kožlju ali zadnja nemška jaga* (partizanska veseloigra, 3-dejanka) in *Elektriko hočemo* (obe igri napisani po II. sv. vojni in uprizorjeni na vaškem odru v Šentilju). - Vzgojne črtice (iz rkp. zap. in časopisnih objav): *Nedelja doma*, rkp. 1928; *Vzori in križev pot kmečkega fanta* (*Pijanec nočem biti*), Naš dom 1938, 37-39; *Drevesničarjevi vzori in križev pot I* (*Podkoželj in Podkožljani*), Naš dom 1938, 113-114; *II* (*Lizika, Čari kmečkih univerz*), Naš dom 1938, 173-76; *Zvonovi za kanone*, KG 30. III. 1988; *Poslednja tepka, Savinčanka, Pogrebščina*, KG 26. VII. 1988; *Moj križev pot*, spomini, ND 7. II.-28. II. 1990, idr. - (L. 1993 mu je bilo posmrtno dodeljeno priznanje občine Velenje za pomembne dosežke na področju drevesničarstva in sadjarstva.) - (*Ist)

LIT.: A. Macur: *Ob razstavi "Sadjarsko in lit. delo Antona J. in Marije J. Brenčič"*, Velenje, 16. IX. 1993, DaKV/1994; I. Stropnik: *Pogovori z viri in literaturo [...]*, rkp., DaKV.

JELEN-BRENČIČ, Marija, r. 28. jan. 1919 v Podlipi pri Vrhniku. Pesnica in pisateljica, žena znanega šentiljskega sadjarja in pisatelja Antona Jelena. Od l. 1939 živi v Šentilju pri Velenju. Osnovno šolo obiskovala v domači vasi, kmetijsko gospodinjstvo šolo na Mali Loki, kjer je bila članica društva Mlada kmečka gospodinja, ki je izdajalo glasilo *Sončni žar*; urednica in prve lit. objave. Zgodnje pesmi objavljala v *Slovcu*, *Našem domu*, *Kmečki ženi* itd. - L. 1937 v samozal. obj. pesniški prvenec *Spev tihe doline* (²1987). Sledile časopisne in revialne objave v *Verskem listu*, *Družini*, *Pisani njeni*

Kmečkem glasu, Novi mladiki itd. Je avtorica radijske igre *Mamica, spet si naša* (1938) in soavtorica *Misijonske knjižice* (1938) ter knjige *Slava Baragu* (1940). V samozaložbi kasneje obj. še tri pesniške zbirke (skupaj s prvo zbirko gre za pesniško tetralogijo, zv. I-IV): *Vzdih cvetne dobrane* (1968), *Vrisk jasne planine* (1969) in *Mir sinje višave* (1970). Njene pesmi so nepretenciozne, impresivne in razmišljujoče, slogovno enovite in motivno navezane na dom (*Najlepša, Domotožje; Moji dolini*), zemljo (*Pšenica in plavica; Kmečka pesem*), naravo (*Dolina poje, Spev doline, Vrba*), intimo (*24. september, Kakor izgubljena ptica; Varna naju vodi pot!, Ne bo ti žal!*) ter domovino (*Domovina, Oblakom; Slovenska lipa v vihri*). Lirskost njenih pesemskih besedil uravnava znani slovstvenofolklorni elementi (*Z radostno pesmijo; Spi, kralj Matjaž!; Klic nerojenega*) in religioznost (*Stopil bom k oltarju, Vsak večer zapojem Tebi, Na Uršlji gori, V Marijinem majniku, Zvečer*), blizu sta ji ljudska in ponarodela pesem (*Za vasjo; Kovinarji*) in preprosta logika črno-belega sklepanja (*Kot nekdanj*). V ta okvir sodijo zlasti praznične pesmi (*Kresni večer je nocoj!, Na Silvestrovo; Božična uspavanka, Naše jaslice, Na svečnico*), pesmi o minljivem, dobrem in zlem (*Prelest; Kot cvetje*), o smrti (*Vzdih, Ime Marijino*), vse osredinjene s kmečkim človekom (*Kosec, Orač; Naš kosec, Kmečka ljubezen*). - L. 1991 pri KG obj. zbirko črtic *Naših njiv nihče več ne orje* (spomini na revno otroštvo in mladost, zgodbe o vaški filozofiji, o vsakdanjiku in praznikih kmečkih ljudi, o ruskih ujetnikih, cerkvenih romanjih, ciganih itd.). - L. 1969 pri časopisu KG prejela nagrado za večletno sodelovanje s poezijo in prozo. Pesmi je nekajkrat predstavila na protestnih shodih in priložnostnih lit. večerih. Nekaj njenih pesmi je uglasbil M. Tomc. L. 1993 bila v Velenju org. pregledna razstava *Sadjarsko in literarno delo Antona Jelena in Marije Jelen-Brenčič* (A. Macur). - (*Ist)

LIT.: Inf. M. Jelen ml.: *Ob 75-letnici M. J., življenjepisi, domoznanska koresp., DaKV/1994.*

KAVČNIK, Ferdinand, roj. 5. jul. 1947 v Zavodnju, u. 25. avg. 1986 v Robanovem kotu v Logarski dolini (pokopan v Zavodnju). "Filozof" in pisatelj, tudi pesnik in esejist. Osnovno šolo obiskoval v Zavodnju in Šoštanju, pedagoško gimnazijo končal v Celju. Na FF v Ljubljani študiral filozofijo, kasneje več priložnostnih zaposlitev. V realnem življenju živel tako strahovito asketsko, da navkljub velikemu umetniškemu in filozofskemu daru ni bil kos nobeni objavi oz. širši prezentaciji svojih pogledov; pesmi in kozerije je trosil naokrog raje iz glave kot na papirju, in tudi pričevanje o njegovi poduhovljeni širini je znano le ozkemu krogu ljudi, ki jih je obiskoval. Tako previdno je počistil za seboj na danes vse bolj znani Kavčnikovi domačiji (etn. spom. najjužnejše dimnice v evropskem alpskem prostoru; tam blizu je bil - pri Žlebniku v Šentvidu nad Zavodnjem - l. 1944 ustreljen

Kajuh), da je ostalo za njim, ko se je leta 1986 zaradi pogubnih razmer in travmatično neuslišane ljubezni razstrelil, samo nekaj rokopisnih verzij romana o Kajuhu (izv. nasl. rkp. *Bil je tak fant, da bi gore premikal*). Znale so tri redakcije romana, zadnja l. 1985. - Na podlagi Kajuhovega pesniškega izročila, neznanih in manj znanih oralnozgodovinskih pričevanj, predvsem pa na osnovi dokumentacije, ki jo je o Kajuhovem življenju in delu zbral E. Cesar, je F. Kavčnik napisal psihološko portretno skico o svojem velikem rojaku. Izhajajoč iz bistva Kajuhovega pesnjenja: kot intimnega lirika in ne zgolj partizanskega verzifikatorja - je oblikoval roman s

pretanjeno filozofsko interpretacijo zgodovinskega odzadja, herojskega odspredja in v tem primežu zaljubljenega trpljenja Kajuhove pesniške biti. Subjektivne interpretacije ponekod sublimirajo pesnikovo osebnost v nerealnost. - Roman so imeli v rokah vidnejši kajuhoslovci ter poznavalci obdobja NOB in delu očitali neavtentičnost. Do objave ni prišlo deloma tudi zaradi tega, ker so za spominsko literaturo nastopili manj sprejemljivi časi. - Posthumna fragm. objava v H 10/ŠR 6, 1990 (na naslovnici portret F. Kavčnika, naslik. V. Svetina). Rkp. verzije romana hranita Muzej Velenje in Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje. - (*Ist)

LIT: I. Stropnik (ur.): *Posthumna objava odlomkov romana o Kajuhu Bil je tak fant ...*, Hotenja 10/ŠR 6, 1990, 751-772. - Inf. biogr. podatki lastnikov Kavčnikove domačije: Matevž Počel (b. p. n., lastnik okr. 1827), Barbara Počel (1861-1940), Andrej Samec (1872-1964), Ana Samec (1888-1975), Antonija Kavčnik (1921-1973).

KLANČNIK, Karel - Jernej ROJ (ps., tudi Karlo Levin), r. 13. okt. 1928 v Šoštanju, u. 16. avg. 1988 (pokopan v Podkrajju pri Velenju). Pesnik, prevajalec in novinar - publicist. Osnovno in meščansko šolo obiskoval v Šoštanju, gimnazijo končal v Celju; dve leti študiral filmsko režijo na akademiji v Beogradu in se po njeni razpustitvi vpisal na pravno in filozofsko fakulteto v Ljubljani. Bil nekaj časa knjižničar v Šoštanju, končal šolo za zunanjo trgovino in si

izbral trgovski poklic ter se preselil v Celje. Od l. 1962 živel v zahodni Nemčiji kot novinar, publicist in komercialist. - Kot gimnazijec obj. prve mladostne pesmi (z izrazito impresionistično maniro) v celjski dijaški *Iskri* (1946/47); kasneje objave manjšega obsega v *Mladinski reviji*, *Mladih potih*, *Borih* (1955), *Sodobnosti* idr. - L. 1952/53 pripravil prvi poveljni pesniški *almanah* štirih avtorjev (skupaj z bratom J. Klančnikom, A. Šivicem - Bertom in J. Ovscom) in skušal v prelomnem letu lirskega deziluzionizma programsko nakazati sestop realistične poetike. *Almanah* ni bil objavljen -, nekako nadomestno so z lit. vzpostavitevijo intimizma in načela subjektivizacije v liriki izšle »Pesmi štirih« (Kovič, Zlobec, Menart, Pavček) -, kar je za Roja pomenilo travmatičen neuspeh z lastno poezijo. - Knjižno nastopil trikrat; l. 1953 izdal v samozaložbi tri pesniške zbirke (sonetov): *Patetični poem - Pomladni poem* (napis. 1948-1952), *Heroika* (bibliof.) in *Šeherezada* (bibliof.). - Pesniško bil najbolj ustvarjal v začetku petdesetih. S samosvojo nesanjsko, radikalno in provokativno pesniško resničnostjo se je razvil v dejavno pesniško osebnost med takratno mlado generacijo, ki je ob svojem nastopu obudila intimizem in v slovenski liriki še ohranjala metaforične romantizme. Rojev sonetizem tematsko ni hotel črpati neposredno iz narodno-

osvobodilne revolucije in ni šel v korak z angažmajem brigadirske "kramparske poezije". Tako razumljena umetniška antioportunistost je v Roju našla specifično osamljenega nasprotnika družbeno zavzetega pesništva, zagovornika drugačnega herojstva in drugačne resničnosti. Oboje, heroizem in resničnost, se je stapljalo v vitalni drži subjekta, ki prave zmage doživlja šele zunaj duše, v aktualistični prisotnosti in nikakor ne na opozicionalnem begu, ki mu je bil v pesniški kreativnosti tako pogubno očitan. Torej objektivna strast življenja, ki je mladostno melanholijo kmalu zamenjala s pesniško iztočnico poltnosti, zmagovalni lirski utrip revolucije in svobode pa do surovosti de-

humanizirala z naturalističnimi opisi osvobajanja posameznika. Tudi Rojeva depoetizacija sloga se je idejno razvijala; pesniško formo brez večjih odstopanj je kmalu stabiliziral na sonet (prim. cikel *Obrežje mladosti*), metaforično pa je podlegel tudi Balantiču (cikel *Razsuti*

P
A
T
E
T
I
C
N
I

P
O
E
M

J
E
R
N
E
J

R
O
J

P
O
M
L
A
D
N
I

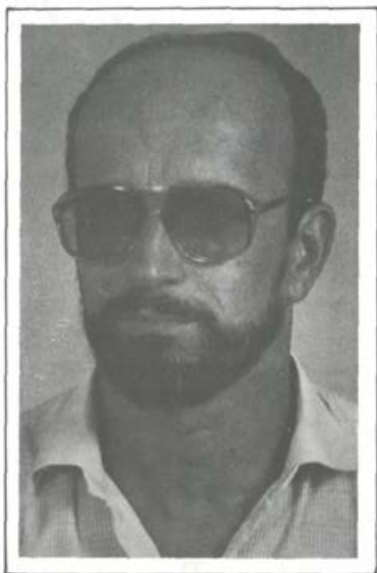
P
O
E
M

lasje in Težka jesen v zb. *Heroika*, 1953), čeprav brez globljih idejnih spodbud. Sorodno Balantičevi, sicer časovno nekoliko oddaljeni esenci in usodi, se je tudi okoli Roja ovil previdni molk. - Pesmi pisal v slovenskem in nemškem jeziku. V nemščino v zadnjih letih prevajal tudi Prešerna. - (*Ist)

LIT: I. Stropnik: *Antološki sonetizem Jerneja Roja*, ŠR 8/1992; B. Paternu: *Lirika, v: Slovenska književnost 1945-1965*, 1967; P. Ovsec: *Umrli je pesnik. Zadnje srečanje ...*, Delo (KL) 15. 9. 1988; I. Stropnik: *Šaleški ibidem I. (ant. pesnjenja na Šaleškem)*, 1990 (izbrani pesn. cikli: *Bodi pesem, Moj bojni konj, Volčje češnje, Škrlatna preproga, Ples s sabljami*); v H 11/ŠR 9 obj. cikli: *Obrežje mladosti, Popotnika v jutro, Razsuti lasje*).

KORUN, Borut,

r. 2. jul. 1946 v Ljubljani. Pisatelj - potopisec in publicist; stomatolog, zaposlen v ZD v Šoštanju. Živi v Lipju (Vinska Gora) pri Velenju. Vnuk glasbenika in skladatelja F. K. - Koželjskega. Osnovno šolo in gimnazijo končal v Celju, v Ljubljani doštudiral stomatologijo in vpisan na etnologijo FF poslušal štiri semestre predavanj. Veliko potoval: v Grčijo, Turčijo, Španijo, Italijo, Francijo, Severno Afriko ipd. Večkrat potoval po Latinski Ameriki, prvič l. 1977 (Mehika in Gvatemala; 1982 v Kolumbijo, Ekvador in Peru itd.), potoval v dežele Bližnjega vzhoda, v Sirijo, Libanon, Izrael, Irak, Egipt, v severnoafriške države, Tunis, Alžirijo, Maroko, tudi v Iran, Afganistan, Pakistan, Indijo itd. Plod njegovih potovanj so številni potopisi, objavljeni časopisno, revialno in knjižno. Prve potopisne objave v *Šaleškem rudarju*, v *ITD*-ju, *Delu* in *Planinskem vestniku*, kasneje največ v *Obzorniku* (PD), kjer "začetnik izvirnega potopisja". - L. 1987 obj. potopisni prvenec *Kondorjev klic* (Kolumbija, Ekvador, Peru) in istega leta potopisno knjigo *Reke, soteske, brzice* (spusti s kajakom po domačih in tujih vodah). L. 1992 obj. tretja potopisna knjiga *Stopinje boga Atona* (Egipt, Izrael, Sirija, Turčija idr.) in l. 1993 četrta - *Kača in jaguar* (Južna Amerika). - Korunove potopise odlikuje

enciklopedično znanje (izvrstno poznavanje geografije, zgodovine, arheologije in etnologije) in izrazit intelektualizem, za potopisno zvrst ustrezno podrejen estetiziranju in literarnemu oblikovanju snovi. Njegov potopisni jezik je plastičen, poljuden in sprejemljiv za najširši krog bralstva. S potopisi posega po najrazličnejših znanjih, zato so njegova videnja posameznih kultur nakazana avtentično in strokovno interpretirana. Dragoceno je tudi Korunovo fotografsko dokument. gradivo. - (E. Ce./*Ist)

LIT.: E. Cesar: *O potopisih B. Koruna*, v: *Kača in jaguar*, 1993; Z. Šmitek: B. K.

LANC, Aladin, roj. 21. jan. 1917 v Pulju, u. 2. nov. 1990 v Kamniku. Pesnik, pripovednik, ak. kipar in slikar - akvarelist. Ljudsko in meščansko šolo končal v Šoštanju. L. 1934 nadaljeval šolanje na kiparsko-rezbarskem oddelku Državne tehniške srednje šole v Ljubljani in se l. 1937/38 vpisal na kiparski oddelek UA v Beogradu (vojna mu je l. 1941 onemogočila zaključek študija). Vrnil se je v Šoštanj, kjer bil prisilno mobiliziran na delo v Teznu pri Mariboru, od koder pobegnil na Koroško. L. 1942 v Gradcu obiskoval kiparski oddelek Visoke šole za umetno obrt in bil kasneje slušatelj na dunajski AUU (grafični oddelek). Po vrnitvi l. 1945 pričel delovati pri ljudski

prosveti v Celju - pri Narodnem domu v Celju bil referent za kulturo, kjer so uprizorili njegovo pesnitev *Živa kri* (1945). - Jeseni 1945 se je zaposlil na nižji gimnaziji v Šoštanju in leto zatem poskušal nadaljevati študij na novoust. AUU v Ljubljani, vendar se je zaradi drugačnih študijskih konceptov vrnil v Beograd in l. 1947 končal pred vojno začeti študij. Težke razmere so ga od kiparskega in literarnega dela vseskozi silile v pedagoški poklic. L. 1948 se je preselil v Ljubljano, kjer nadaljeval pedagoško delo. L. 1956 se je preselil iz Lj. v Kamnik, kjer vse do l. 1975, ko se je invalidno upokojil, poučeval na tamkajšnji gimnaziji lik. vzgojo. - Lančevo primarno umetniško izražanje je bilo kiparstvo in slikarstvo, vendar se je literarnemu

ustvarjanju prav tako intenzivno posvečal; "lirična izpoved se je stapljala z impresivno panoramo njegovega akvarelnega slikarstva, ki ga je poleg kiparstva mojstrsko oblikoval" (M. Sedonja). Poleg pesmi pisal tudi kratko prozo in objavljaj v: *Obzorjih*, *Besedi*, *Obrazih*, *Borcu*, v zadnjih letih največ v *Obzorniku* (v večini tamkaj obj. novel obuja spomine na mladost v Šoštanju; gl. obj. Lančevih novel v *Obz.*: 1/1983 (*Pesnik*); 11/1983 (*Ob slovesu*); 3/1984 (*Srček*) 10/1984 (*Vajenec Smiljan*); 3-4/1986 (*Obešenec*); 7-8/1987 (*Ob kavici*); na naslovnica revije *Obzornik* veliko reprodukcij Lančevih akvarelov). Za literarno delo prejel več nagrad; nagrajeni pesmi: *Pletem jopič* (1947, gl. obj. v *Obz.* 12/1984) in *Trstu* (1947). Izdal dve pesniški zbirki: *Šatulja utrinkov* (1987) in *Cvetovi košenin* (1989). Za obj. pripravil zbirko kratke proze *Svetline in temine* (rkp.) ter pesnitev *Moja dolina* (rkp., Kamnik). V *Kamniškem zborniku* obj. posnitev *Vojna*, po kateri je M. Ljubič posnel žanrski film. Novela *Bolnik* je Lančevo zadnje (v rkp. dokončano) delo (napis. 1990.) - V Šoštanju (1946) in Celju (1947) je A. Lanc imel prvi kiparski razstavi. V Šoštanju se je kot akvarelist predstavil l. 1962 in 1965 ter v Velenju l. 1981. - (*M. Se./Ist*)

LIT.: M. Sedonja: *Aladin Lanc, monografija*. Kamnik, 1993; I. Stropnik, v: *Šaleški ibidem I. (predstavitveni izbor Lančevih pesmi)*.

MLINŠEK, Fran,

r. 17. sept. 1890 v Gornjem Do-
liču, u. 29. sept. 1973 v Velenju.
Zapisovalec narodnega blaga in
narečnega besedja, ljudski pes-
nik, lokalni kronist in publicist;
učitelj in pionir knjižničarstva v
Velenju. Ljudsko šolo obiskoval v
Velenju, l. 1908 končal gimnazijo
v Celju in l. 1912 učiteljsiše v Lju-
bljani. Kot osnovnošolski učitelj
služboval v Slovenj Gradcu in v
bližnjem Šmiklavžu ter na Poni-
kvi (tudi šolski upravitelj). L.
1925 postal stalni učitelj na
(takratni edini) velenjski osnovni
šoli, kjer l. 1934 ustanovil prvo
javno knjižnico v Velenju in jo
vodil do l. 1962 (gl. Kronološki
pregled ob 140-letnici organizira-
nega knjižničarstva na Šaleškem).

Bil poverjenik Prešernove družbe in vnet čebelar (l. 1928 ust.
velenjsko podružnico Čebelarkega društva za Slovenijo). L. 1941 po-

stal šolski upravitelj; po 39 letih poučevanja upokojen l. 1950. - Poleg vzpostavitve prve javne knjižnice v Velenju, ki je prispevala k porastu bralne kulture na Šaleškem, je Mlinšek opravil veliko delo kot zbiralec šaleškega ljudskega blaga (vrače, običaji, navade, šege, ljudsko znanje itd.) Za zbiranje ga je navdušil V. Möderndorfer (precejšnji del Mlinškovih etn. in slovstvenofolklornih zapisov obj. v svojih delih *Verovanja, običaji in uvere Slovencev II in V*, Lj. 1946 in 1948; *Ljudska medicina na Slovenskem*, SAZU, Lj. 1964). Mlinšek je narodno blago zbiral (v letih 1930-1955, vendar večina zapisov nastala do l. 1936) z željo po domoznanski čitanki z gradivom iz Šaleške doline, uporabno za šolo in širše (zbirka zapisov obsega 80 rkp. zvezkov). Dobršen del njegovega ljudskega blaga predstavljajo (pri)povedke ter narodne oz. na Šaleškem znane in péte ljudske pesmi. Zapisoval jih je iz različnih virov: največ iz ustnih, pisane predloge so mu bile predvsem t. i. kmečke knjige oz. domače zbirke pesmi, odkrite po okoliških vaseh. - Pesniško je Mlinšek zanimiv tudi z avtoriziranimi priložnostnimi verzifikacijami; spesnil nekaj posrečenih slavlilnih pesmi, verzificiranih kronik in kozerij. - Obsežno Mlinškovo rkp. zapuščino sta l. 1991 pregledno uredila in knjižno predstavila J. Hudales in I. Stropnik (*Mlinškovo berilo*, 1991). Mlinškove rkp. zvezke hrani Muzej Velenje. - (*Ist)

LIT.: J. Hudales, I. Stropnik: spremne besede v: *Mlinškovo berilo* (izbrani etn. in slovstveni zapiski), ŠR 7/1991.

MUSI, Peter,

r. 26. jun. 1799 na Vranskem (sin posest. J. Mussija in Ane, roj. Treboutz), u. 6. mar. 1875 v Šoštanju, kjer preživel večino svojega življenja (53 let). Strokovni pisec, publicist, tudi pesnik in knjižničar; učitelj in sadjar. Učiteljski tečaj končal v Celju in l. 1819 potrjen za učitelj. pomočnika. Pred prihodom v Šoštanj služboval (1819-20) v Šmarju pri Jelšah in Škocjanu pri Dobrli vasi (na Kor.). - L. 1822 opravil izpit za mešč. šolo in bil nameščen za začasnega učitelja in organista v Šoštanj, kjer l. 1823 potrjen za rednega učitelja, l. 1827 z odlokom lavantin. škofij. konzistorija ime-

NAVOD

V' BRANJE

S A

M L A D O S T

NEDELSKIH ŠOL.

V' ZBILI, 1832.

Na prodaj per Joshefu Gajgerju.

novan za »vzglednega učitelja« in l. 1870 za nadučitelja. Upokojen l. 1872. Za vsestransko napredno delo prejel več priznanj in odlikovanj, mdr. l. 1871 »zaslužni križec s krono«. - Musi veliko postoril za pedagoško teorijo in prakso. Njegovo delovno področje, kamor je širil Slomškovo napredno misel, je sodilo pod lavantinsko škofijo. Slomšku je sledil ideološko, širil njegove ideje in bil njegov sodelavec pri pisanju slovenskih učbenikov (zanj zbiral gradivo za "Malo berilo za pervašolce", 1852, idr.). Musi prvi med slovenskimi učitelji napisal slovenski abecednik (*Navod v branje za mladost nedelskih šol*, 1832 in več izdaj), pionirsko delo t.i. *glaskovanja* - bralnega pouka po črkovalni metodi (poleg abecednika v *Navodu* tudi zgledi za pisanje, čitanje, računanje in nekaj beril; v 2. izdaji že priporočal za začetno čitanje glaskovanje). Veliko dopisoval v *Novice* (1844-46) in poročal iz Šoštanja o živahnih sejnih, delitvi goveje živine, raznih krajevnih dogodkih ipd. V *Drobtinicah* (1848) obj. članka *Pokrajški rajting iz glave in Pokušne za nedeljske šolarje*; l. 1851 izšla njegova stenska začetnica in l. 1852 "*Slovkovar*" - slovenska začetnica za slovenske šole. V l. 1852-57 obj. v *Šolskem prijatelju* pedagoške članke (za lepo branje, pisanje in narekovanje). - Kot pesnik deloval priložnostno; znane so njegove verzif. modre misli (po zgledih ljudskih pregovorov), npr. *Žlahtne jagode lepih navkov*, vpletene v berilo *Navoda* (1832); l. 1848 pesniški nekrolog *Počivnica F. Karku, šoštanjskemu župniku* idr. - Musi ustvarjal v pred- in pomarčnih razmerah ter s svojimi deli prispeval k slovenskim "revolucionarnim" vzponom: najsibo pri začetkih slovenskega hranilništva (1844 ustanovil prvo šolsko hranilnico na Slovenskem) ali v prizadevanjih za pravice materinščine, čemur v prid mdr. l. 1854 v Šoštanju ustanovil prvo javno knjižnico (s tem začetnik org. knjižničarstva na Šaleškem), se angažiral pri nedeljskih šolah (vrsto let opravljal elementarni pouk za mladino in ob nedeljah ponavljalni pouk za odrasle) ter v ta namen napisal že omenjeni *Navod*. Še posebej dragoceno je njegova delo *Vodba modrega kmetovanja po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem*, ki so ga v letih 1854-1866 na Dunaju večkrat ponatisnili. - Kot praktik-metodik se je uveljavil na področju sadjarstva in nazornega pouka ter bil publicistično zelo dejaven na razl. področjih kmetijstva; v *Šolskem prijatelju* obj. (v nadalj.) *Kratek poduk o sadjereji sešobno za šolsko mladino* (1854/55); v *Drobtinicah* izhajali nj. sestavki iz živalstva (*Pokušne za nedeljske šolarje*, 1848, idr.). Bil član c. kr. kmetijske družbe v Gradcu in vrtnarske družbe na Bavarskem. - (*Lit* Ist*)

LIT: P. M., SBL II, 184-85; I. Andoljšek: P. Musi., *Sodobna pedagogika* VII/1956, št. 7-8; I. Stropnik: Musi/Musijevo berilo (fragm., 1-3), NČ 1994.

OŠTIR, Karel, r. 13. okt. 1888 v Arnačah pri Velenju, u. 27. dec. 1973 v Ljubljani. Lingvist. Gimnazijo obiskoval v Celju in Mari-

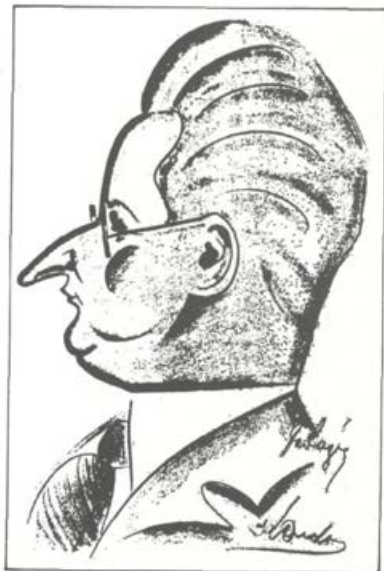

boru, kjer l. 1909 maturiral ter se posvetil študiju jezikoslovja v Gradcu; tam doktoriral l. 1918 z disertacijo *Herkunft des indogerm. langvokalischen Intransitivs*. Študijsko se je izpopolnjeval najprej v Petrogradu in v Londonu, po promov. (dr. phil.) pa v l. 1918-22 na Dunaju. L. 1922 na FF v Lj. postal docent za primerjalno indoevropsko jezikoslovje in l. 1932 redni profesor; 1933-34 tudi dekan. Od l. 1953 član SAZU (l. 1958 se je tej časti odpovedal), svetovno priznani lingvist. - Dr. K. Oštir se je v jezikoslovju ukvarjal z razmerjem slovanske akcentuacije do baltiške in z alarodščino. V domači in tuji znanstveni periodiki objavil prek izdal dve samostojni knjigi. - K. Oštirja gl. v *SBL II*, 238.

trideset jezikoslovnih razprav ter Obsežno jezikoslovno bibliografijo (Povzeto po n. d.) - (*Lit*Ist*)

RAVLJEN, Davorin,

r. 7. nov. 1898 v Šoštanju, u. 26. jun. 1965 v Ljubljani. Pisatelj, pesnik (ps. T. Ravljan), prevajalec in publicist - novinar. Osn. šolo obiskoval v Šoštanju, gimnazijo končal v Celju (maturiral l. 1916) in v Zagrebu (1918-22) študiral pravo. Nato kot novinar služboval pri *Jutru* (1922-45), *Slovenskem poročevalcu* (1945-48) in *Tovarišu* (1948-54). Upokojen l. 1954. - V mladosti pisal pesmi (že kot gimnazijec bil član kluba Kondor in z obj. sodeloval v *Savinji*). Prva pesniška objava v *LZ* (*Jesensko jutro*, 1916). Pesmi, proza in prevode objavljali v najrazl. slov. književni in priložnostni periodiki (največ v "Razgle-

dniku" Jutra, 1943). Kot publicist pisal za razl. časopise o domačih in tujih kulturnih dogodkih. - V slov. leposlovje vstopil s pripovednimi deli. V socialnem romanu *Mrví ognjenik* (1944) opisal domači Šoštanj in svet pod Smrekovcem pred II. sv. vojno. Ravljenovo pripovedno delo je raznovrstno; pisal je povesti (*Tulipan*, iz življenja westfalskih Slovencev, 1932), obvladoval potopisni žanr (*Pot k mrtvim bataljonom*, zapiski s potovanja od Sušaka do Krfa, 1936) ter se poskusil celo v anekdoti in humoreski (*Zgodbe brez groze*, novele, 1937); *Črna vojna* (kronika judenburških dogodkov, 1938). V mladinsko slovstvo prispeval knjige *Jelarjevi čuvaji* (1929), *Šimej in roža* (1933) ter *Grajski vrabec* (zgodba v verzih, 1938). - Obsežno je Ravljenovo prevodno delo; prevajal iz ruščine (Avdijenko, Beljajev, Puškin), srbsčine in hrvaščine (Nušić, Čopić, Šimunović, šenoa idr.), iz makedonščine (Vlahov) in nemščine (Feuchtwanger, Hofmann, Lewinsohn). Kot publicist in prevajalec večkrat podpisan s psevd.: Valjuh, Pavel Drob-tina, Tone Brezar, Martin Letopisec, T. Gradar idr. (*Povzeto po SBL*). - (*Lit/*Ist*)

LIT: SBL II, 39. - Gl. v ant. Šaleški ibidem I. (ur. I. S.) obj. Ravljenove pesmi.

REZMAN, Peter,

r. 21. okt. 1956 v Celju; živi v Gabrkah pri Šoštanju. Pesnik, tudi prozaist, dramatik in publicist; kulturnik in politik. Osnovno šolo obiskoval v Šoštanju, srednjo elektro šolo končal v Velenju (elektroteh-nik). Več let bil zaposlen na RL Velenje, od l. 1990 zaposlen v politiki in okoljevarstvu - Prva lit. generacija velenjskih hote-njevcev; bil urednik lit. glasila *Hotenja* in njegovih publikacij, sredi 80-ih vodilni akter šal. lit. združenja, tudi njegov pred-sednik. V Gabrkah vrsto let organizator in kreator kulturne-ga življenja; ustanovitelj Kultur-nice. - Prve R. pesmi (obj. v lokalnem glasilu *Rudar/Informa-tor*) obravnavajo socialno tematiko iz življenja velenjskih rudarjev in jo realistično (pesmi *Šiht*, *Izpoved*, *Knapovska brez metafor* itd.), deloma refleksivno ubesedujejo (pesmi *Skala*, *Matejeva smrt*, *Kora-*

čnica idr.). Medtem ko v prvi zbirki *Pesmi iz premoga* (1985) še razvija tip izrazito humanistične lirike (obsežen izbor R. pesmi uvrščen v ant. *Slovenske rudarske pesmi*, 1983), se v kasnejših t.i. »delavskih pesmih« odloča za lirsko dehumanizacijo (podzemna tema je zamenjana z nadzemnim obsojanjem zbirokratiziranega blišča, verz mu postaja razvezan; z močno ironijo, črnim humorjem, jedkim sarkazmom in deloma tudi zabavljasko angažiranostjo je aktualizirana družbena opurtunost (prim. pesmi *Konji*, *Oseminšestdeset*, *Cipa*; *Točno to*, *Pride delavec v Cankarjev dom*). V 80-ih veliko objavljaj v sln. revialnem tisku (*Mentor*, *Mlada pota*, *Katedra*, *Obzornik*, *Hotenja* idr.) in sodeloval na lit. srečanjih. Znale so tri redakcije *Delavskih pesmi*, (rkp. 1983/84, razširjeno 1986 in 1990), ki jih je v tipkopisih razširil med prijatelje; l. 1991 iz tega opusa (skupaj s slikarjem A. Krevzlom) obj. izbor v bibliof. *Fragmentih: Črno in črno, rdeče in rdeče, zeleno in zeleno* (izbor I. Stropnik). Neobjavljena je njegova pesn. zbirka *Fuga v križu/Žica* (nove pesmi, rkp., 1992/93). Sodeloval v pesniški antologiji *Šaleški ibidem I.* (ŠR 5, 1990). Revialno objavljaj tudi poezijo za otroke (H 8-9.5, 1987/88) in kratko prozo (*Mentor*, *Rudar/inf.*, *Rast/NČ* idr.). Eksperimentalne prozne nastavke, ki z veliko mero ironije izčrpavajo avtorjevo ogroženost in se prepletajo s kronološko verzifikacijo, (post)modernizem pa uresničujejo zgolj z jezikovno igro, je objavil v knjižici *Kronologija neuspeha ali Peter Rezman ni lastnik krčme Kiril Lajš* (1985). Z dramskim besedilom se je opazneje oglasil enkrat: igra *Ogledalce* (obj. v: *Mentor* III/10, 1982 in redigirana v: ŠR 6/H 10, 1990, upr. AGV, 1994). - Publicistično obravnava predvsem ekološko problematiko; skupaj z V. Gošnikom soavtor zbornika *Dvignjeni zastor* (knjižno obj. izbrane časopisne polemike v NČ, 1989). - (*Ist)

LIT: ocene lit. objav v *Mentorju* 1982-1989; I. Stropnik: *Šaleški ibidem I.* (ur.), ŠR 5, 1990; isti: *Pogovori z viri in literaturo*, rkp., DaKV, 1994.

STROPNIK, Ivo, r. 3. avg. 1966 v Celju. Pesnik (ps. Spiritus), literarni publicist in urednik (ps. Toni Prosivk, Timijan Slovenšek/Slemenšek; avt. ozn.: *Ist). Osn. šolo obiskoval v Šoštanju, rudarsko tehnično končal v Velenju, nato študij slovenistike (slovenski jezik in književnost) na FF v Ljubljani. Do l. 1993 živel na Ravnah pri Šoštanju, zdaj v Velenju (zaposlen pri KC Ivana Napotnika). V Velenju bil več let urednik lit. almanaha *Hotenja* in njegovih publikacij; sodelavec in urednik pri *Šaleških razgledih*. - Stropnikova poetika izhaja iz primarnega lirizma (prve pesmi obj. v *srednješolskih glasilih*, *Rudarju/Informatorju*, *Mladih potih*, *Mentorju*, *Obrazih*, *Katedri*, *Odsevanjih*, *Rasti/NČ*, *Hotenjeh* itd.). - Knjižni prvenec *Zlati metulji* (1984, dijaška pesmarica). Iz kajkavščine prevedel pesmi A. Srnel (*Lozna slika vu špiглу/Motna slika v zrcalu*, 1989). V njegovem

dosedanjem ustvarjanju prelomna zbirka *Podtalnica* (pesn. didaskalije, Lj. 1991). Izbor: *Redčena konjenica* (fragmenti, skupaj s slikarjem P. Matkom, 1991). S pesn. zb. *Skrivalnica v očesu - "asimilacija Grka"* (1993) povzema heraklitsko misel in starožitno filozofijo ter se prepoznavno vključuje v sodobno generacijo mlade slovenske poezije. - V rkp. pesn. zb. *Lastna imena mojega doma* (1994). Dve rkp.-bibliof. izdaji: **Snežne maše** (izbor pesmi, 1993), **Visoka pesem mojemu mestu** (pesnitev, 1994). Poezijo objavlja v slov. knjiž. periodiki (*Dialogi*, *Sodobnost*, *Celovski zvon*, *Primorska srečanja*, *novom. Rast* itd.), tudi časopisne objave: lj. *Dnevnik* idr.) ter v v radijskih lit. oddajah (Lj.). - Stropnik vnaša v poezijo prvine dramskega jezika; na besedilni ravni je razviden pesniški lingvizem, narativnost, eksperimentalna igra, interpersonalnost in imaginacija; klasični intimizem nadomešča s podvojeno subjektiviteto in scenarično-didaskaličnim upesnjevanjem stiske jezika, starožitnosti in nacionalnih zgodovinskih tem (mdr. pesniško vprašanje naroda ipd.). Najpogostejša oblika mu je modificirani sonet s sentenčnim verzom. Na njegovo liriko močno vplivala starogr. filozofija in novogr. liriki, v slov. prostoru pa zlasti smer M. Dekleva. - Sodeloval v antolog. *Slovenske rudarske pesmi* (1983), *Grana koja maše* (pregled haiku pesn. u Jug., Požega 1991), *Šaleški ibidem I.* (ur., 1990), *Slavica international* (v angl. prev. A. Skubic, Lj. 1991/92). - Njegovo pesem *Samo še ena roža* uglasbil R. Kamplet (APZ 1993). - V okviru nastajajoče študije *Šaleška v razvoju slovenskega slovstva, jezikovni, knjižni in gledališki kulturi* obj. antologijo pesnjenja na Šaleškem (*Šaleški ibidem I.*, 1990) in pregled ustvarjanja lit. generacije velenjskih hotenjevcov (**Hotenja 10**, 1990); skupaj z J. Hudalesom **Mlinškovo berilo** (etn. in slovst. zapiski, 1992); **Preljuba talija Velenjska** (skupaj z D. Kljajičem, 1992). - Soavtor in stilizacija monografije *Velenje* (1992) ter soavtor monografije *Kajuh - pesnik vseh štirih letnih časov* (1994). Publicistično se posveča šaleški slovstveni preteklosti. V tedniku *Naš čas* obj. domoznansko-kulturološka razmišljanja (serija člankov v stolpici 63320, 1994). Pobudnik in avtorski začetki šaleškega biografskega leksikona. - (*Lit*)

LIT.: T. Pretnar, M. Vincetič, G. Gluvič idr., *ocene lit. objav v Mentorju*, 1983-1989; M. Kos, *Motivno-tematski razpon S. poezije*, RaS, 1991; T. Pretnar, *spr. b. k Podtalnici*, 1991; D. Poniž, *Delo/KL* 24. 6. 1992; P. Semolič, *Podtalnica vre na dan*, *Prim. srečanja XVII/128-129*, 1992; *Dnevnik* 25. 6. 1991; T. Čater: *Pesniške strategije in taktike I. S.*, *spr. b. k pesn. zb. Skrivalnica v očesu*, 1993.

ŠILIH, Gustav, r. 31. jul. 1893 v Velenju (graščinskemu oskrbniku Lovru in Poloni, r. Silovšek), u. 24. nov. 1961 v Mariboru, kjer preživel večino življenja. Mladinski in pedagoški pisatelj, tudi pesnik (ps. Gustav Graščan). Osnovno šolo obiskoval v Velenju, nato v

privatni nižji gimnaziji; l. 1912 maturiral na učiteljskišči v Ljubljani. Med 1. sv. vojno ranjen na soški fronti, l. 1918 Maistrov borec. Po vojni poučeval v Celju in Mariboru. Med študijem se je strokovno izpopolnjeval na Dunaju, v Ženevi in Zagrebu, kjer l. 1928 dipl. na VPŠ iz pedagogike, psihologije in nemškega jezika s književnostjo. - Med NOB v nemškem ujetništvu. Po osvoboditvi bil predsednik Zveze pedagoških društev Slovenije; do upokojitve (1950) profesor in ravnatelj (1945-46) mrb. učiteljskega. Na področju pedagogike, zlasti pa didaktičnega pisanja oral ledino in populariziral napredne ideje. Je avtor številnih del, ki sodijo med najvišje dosežke slovenske pedagogike: od l. 1925 dalje obj. deset knjig (med najbolj znanimi *Vzgoja naših otrok*, 1955, in *Očrt splošne didaktike*, 1961); nad 60 obsežnejših in okrog 300 krajših razprav ter člankov. Veliko se je ukvarjal z utemeljitvijo domoznanstva v osn. šoli. - Uredniško delo: 1925-31 urednik *Pedagoškega zbornika*, 1937-39 urejal *Roditeljski list* idr.

Šilihovo leposlovno delo predstavljajo mladostne pesmi, dvoje knjižno obj. pripovednih del (mladinska povest in roman), eno dramsko delo ter literarna zapuščina manjšega obsega (rkp. povesti, fragmenti dveh kratkih proz in nedokončanega romana). - Nekaj mladostne lirike pod ps. G. Graščan obj. v *Domačem ognjišču* (1941); v razpoloženskih pesmih z znanim motivno-tematskim razponom zakasnelega murnovskega impresionizma in tradicionalno urejenim verzom obvladuje mehke ritme in slika mladostno melanholijo. Naravna lirski danost je v nekoliko drugačnem kontekstu z nekaj lirskimi vložki prisotna tudi v mladinski povesti *Nekoč je bilo jezero* (dolinska bajka, 1921). Pri pisanju svojega proznega prvenca (delo z izrazito didaktično noto) se je zgledoval pri starejših leposlovnih virih, predvsem v povestih B. Veneda in romanu F. S. Finžgarja "Pod svobodnim soncem". V stilu netrivialne indijancarice je otroškemu naslovniku skozi enajst poglavij približano slovensko zgodovinsko poročilo o času Vitogojevega junaškega uničenja starorimske Celeie, iz 7. st., ko smo Slovenci živeli v skupnosti zadrug. Za povest fiktivno najdena lokacija Šaleške doline z jezerom, v katerem biva mitični, v pastirskega Velesa vernim Zaleščanom smrtonosni pozoj, ki ga na

predlog Stojana Samostala pokončajo z izsušenjem jezera, Stojan pa z dejanjem preneha biti izobčenec združne skupnosti -, so osnovni elementi povestne fabule, po kateri je mladi bralec nekaj desetletij nazaj rad posegal, v lokalni (šaleški) recepciji pa je povest postala slovstveni vir zgodovinskim in etnološkim interpretacijam (npr. za etimologijo imena Velenje: Volos/Veles, Zalesje itd.). - Kasnejša didaktična načela kažejo Šiliha kot esteta, ki je na področju mladinske literature zahteval umetniško kvaliteto in učinkovito vzgojno moč ter se upiral trivialnemu trgu (o tem tudi pisal). - Izkušnja prve svetovne vojne mu je narekovala dramo *Kaverna* (1932) iz življenja na fronti (v sezoni 1931/32 4-krat upriz. v mrh. gledališču). - (Naj)več literarnega priznanja je požel z mladinskim romanom *Beli dvor*, knjižno obj. l. 1938 v prepričanju, da je ustvaril tip naravnega vzgojnega romana. Strokovno poglobljen v otrokovo psiho (- Lovrekov boj za izgubljeno domačijo na podeželskem Zalesju -) je napisal avtobiografsko začuten mladinski roman, ki osredno dokumentira slovenski narodnostni boj in narodno odpadništvo na Štajerskem ter divje socialne razmere in germanizacijo Šaleške doline v času pred prvo svetovno vojno. (S knjigo si je Šilih nakopal tudi resno pozornost gestapa, saj je bila knjiga na okupatorjevem spisku vandalskega uničevanja po Štajerskem. Roman kasneje izšel tudi za slovenske izseljence v Ameriki.) - Šilih se je ob svojem obsežnem pedagoškem delu kasneje še skušal posvetiti pripovednemu pisanju; tako ga kaže literarna zapuščina, ki ohranja nekaj proznih nastavkov (pravljica, povest) in nedokončani mladinski roman o velenjskih rudarjih (*Grbavi plemič* idr.) - (*Ist)

LIT: F. Dobrovoljc: G. Š., SBL III; I. Stropnik: Gustav Šilih - obujena pedagoška in slovstvena podoba (sp. zapis ob 30-letnici smrti), *Naš čas* 21. in 28. nov., Velenje 1991.)

UREK (Uregg), Andrej, r. 28. mar. 1794 v Kapelah pri Brežicah, u. 6. dec. 1855 v Škalah pri Velenju. Pesnik. Gimnazijo obiskoval v Celju (1810-1814), nato študiral v Celovcu filozofijo (1814-1816) in teologijo (1816-1820); v duhovnika posvečen l. 1820. Kot kaplan služboval v številnih slov. krajih, nazadnje od l. 1835 do smrti župnik, dekan in okrajni šolski

nadzornik v Škalah, kjer l. 1839 zgradil novo šolo ter se kot šolski nadzornik zavzemal za pouk slovenščine in izobrazbo narodnih učiteljev. Bil prijatelj škofa A. M. Slomška; širitelj njegovih idej in sodelavec pri šolskem delu. L. 1848 kandidat za državni zbor. - Pesmi ga kažejo kot spretnega pevca-pesnika. Dve njegovi pesmi (*Mertvišče*, *Puščavnik*) obj. M. Ahacel v zbirki *Pesmi po Koroš. ino Štajer. znane* (Celovec, 1833, 1838). Posmrtno bila v Drobtnicah (1858) obj. nj. pesem *Nevarna pot*. (Povzeto po SBL). - (*Lit/*Ist*)

LIT.: SBL III, 304; - navedene Urekove pesmi obj. v *Šaleški ibidem I.* (ur. I. S.), ŠR 5, 1990.

VOŠNJAK, Josip,

r. 4. jan. 1834 v Šoštanju (usnjarrju in posestniku Mihaelu ter Jožefi, r. Krischan/Križan), u. 21. okt. 1911 na Visolah pri Slov. Bistrici. Pisatelj (ps. J. Skalec, J. M. Dravinjski), dramatik in publicist, tudi pesnik; zdravnik in politik. Osnovno šolo obiskoval v Šoštanju. Gimnazijo pričel v Celju (1843-46) in jo končal v Gradcu, kjer l. 1852 pričel študirati medicino in promov. l. 1858 za doktorja medicine in kirurgije (do takrat se je podpisoval *Woschnagg*). Nato bil nekaj časa zdravnik v Šoštanju (1858-59), zatem v Ljubljani ter kasneje v Kranju (tu se je naučil knjižne slovenščine), Slov. Bistrici in Šmarju pri Jelšah. L. 1872 se je preselil v Lj. Upokojil se je l. 1895 in se preselil na Visole. - Vošnjakovo osrednje delovanje je politično in pisateljsko, oboje tesno povezano s prizadevanji za slovenstvo (prijatelj in sodelavec J. Jurčiča). Bil gospodarstvenik in eden najpomembnejših slovenskih liberalnih politikov svojega časa; državni in deželni poslanec; avtor številnih člankov o gospodarskih in socialnih vprašanjih. Ustanovitelj *Slovenskega lista* (1873-75), ki je pomenil nasprotje B. Novicam. Deloval na gledališkem področju, vključen v čitalniške prireditve; l. 1872 soustanovitelj Slov. pisateljskega društva v Lj. itd. - Slovstveno je pomemben njegov roman *Pobratimi* (1889), enajst dram pa ga uvršča med vidnejše slovenske dramatike 19. st. (z dramo *Lepa Vida*, 1893, ustvaril tip prve sl. realistične meščanske drame). V ljudskih

povestih opisoval zlasti družbene razmere v času narodne prebuje in z vidika vzgoje. Dragoceni so njegovi *Spomini I-II* (1905-1906), ki mdr. pričajo o kulturnozgodovinski podobi Šaleške doline v prejšnjem st. (v drugo izdajo l. 1982 vključeni *Dodatki k Spominom in Južnoslovanski spomini, Moj rojstni kraj* (Sn 1903/4) idr.) - Zgodnja dela: *pesmi* (obj. v SG l. 1865 in B l. 1869; znana V. pesem *Ljubici pod oknom* obj. v Razlagovi *Pesmarici*, 1872; v *Novicah* l. 1865 obj. prigodni pesmi *Volilcem* in *Dr. Razlagu*) ter noveli *Prvi poljub* (SN 1873) in *Na črni zemlji* (SN 1873) idr. - Ob rob k preostali Vošnjakovi slovstveni bibliografiji: - a) pripovedna proza: *Troje angelsko češčenje* (povest, 1886, z njo želel reformirati mohorjansko povest), *Dva soseda* (povest, 1888), *Pobratimi* (avtobiografski roman iz življenja štajerskega meščanstva, 1889), *Obsojen* (povest, 1889), *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag* (povest, 1890), *Blagor usmiljenim* (povest, 1891), *Blagor žalostnim* (povest, 1894), *Blagor mirnim* (povest, 1902), *Navzgor-navzdol* (povest, 1909); - b) dramatika: *Pene* (izvirna veseloigra, upr. 1889), *Svoji k svojim* (veseloigra, 1889), *Ministrovo pismo* (veseloigra, upr. 1889), *Ženska zmaga* (veseloigra, 1889), *Lepa Vida* (drama, 1893), *Resnica oči kolje* (veseloigra, 1893), *Doktor Dragan* (polit. drama z biograf. snovjo o L. Tomanu, 1894), *Premogar* (igrokaz s petjem, prva sl. soc. drama, upr. 1894); *Pred sto leti* (slovesna igra ob 100-letnici Linhartove Ž. Micke, napis. 1889, obj. l. 1905), *Oreh* (narodnovzgojna enodejanka, 1896). - *Zbrani dramski in pripovedni spisi /J. Vošnjaka/ I-III*, Celje 1889-1894 (ur. A. Trstenjak): roman *Pobratimi*, drami *Lepa Vida* in *Doktor Dragan*. (Povzeto po SBL). - (*Lit/*Ist*)

LIT.: Kr., Melik: J. Vošnjak, SBL IV (tam nadaljnja bibliografija), 584-88; Leksikon CZ: Slovenska književnost, 1982, str. 390.

Dr. Josip Vošnjak

"DOLINA ŠALEŠKA na slovenskem Štajerju slovi po svojih prirodnih krasotah. Razteza se pod gorovjem, katero loči štajersko zemljo od koroške, katero pa ne loči Slovencev, bivajočih tostran in onstran planine. Vežejo jih isti spomini, isti mili materini jezik in ista sveta vera. /.../ - Iz Šoštanja drži cesta na Koroško čez visoko planino, kjer še rase mecesen, toda kar je bilo visokih in debelih stebel, podrli so jih in zvozili v dolino. /.../ - Navzgor po dolini in po brdih in gričih stojé kmetije, po jedna ali po dve skupaj. Ločijo jih gozdi smrekovi in borovi, nekteri že prav redki, drugi še gosti, priče dobrega gospodarja. Vinska trta tu več ne rodi, sadno drevje pa donáša dovolj sadja. Tudi njive so rodovitne in krme za živino ne manjka." (Ti očeta do praga, sin tebe čez prag, KDM 1890) - /.../ - KDOR NE VERJAME, da je moj rojstni kraj res tako lep in mikaven, kakor sem ga opisal, naj si ga ogleda sam in ne bo mu žal niti pota niti stroškov! (Moj rojstni kraj, Slovan 1904)

Gustav Šilih

"ZALESJE se je nazivala vsa jezerska pokrajina: gosti, z najraznovrstnejšim drevjem divje prerasli smrekovi lesovi so se bočili nad njo v strmih lokih proti nebesnim višavam, nad njihovimi vrhovi pa se je v širokih zamahih nosilo veličastno vršanje, ki se je tu pa tam nagnilo do gladke jezerske površine in pritisnilo nanjo poljub večnosti /.../ Pozoja so Zaleščani ubili, ali njegova kri je po zlobi besov obdržala moč življenja, odtekla je v Hudo luknjo in od tam zastrupljala dolino." (Nekoč je bilo jezero, 1921) - // - "HIŠA JE BILA VSA BELA, po velikosti in zidavi podobna gosposkemu dvorcu; odtot njeno ime Beli dvor. Zdaj je blestela v jutranjem soncu liki plamen in se s svojega vzvišenega prostora bahato ozirala na kadeče se njive, travnike in sadovnjake. /.../ Severno od Belega dvora je sedlast prehod rezal mejo med njo in šumovitim hribovjem, nad katerim se je stopnjema, vendar nezadržano grmadilo skalno pogorje z očitnim kraškim značajem. Proti zapadu je pogled obstal nad dolino, raztezajočo se tja do prvih obronkov daljnih planin, vso posuto s trgi in vasmí, obrobjeno z belimi cerkvami in kapelami. Lovrek je zadihal močnejše, prelepa je bila njegova domačija ..." (Beli dvor, 1938)

Gusti Jirku-Stridsberg

†L. 1918† *“HAERDTLOVI so stanovali na gradu Turnu v Velenju, na zelo prisrčnem viteškem gradu, obdanem z jarkom, s pridvižnim mostom in stolpom. Velenje je bilo oddaljeno dvajset minut z lokalno železnico od naše postaje Turiške vasi. Voz, ki naju je čakal, je bil neprekosljivo oguljen. Za takšne zadeve se Heardtli niso kdove kako menili. [...] Haerdтли niso spadali k visokemu plemstvu, ne k “zgodovinskemu plemstvu”, ki je vendar izhajalo iz križarskih vojn. V plemiški stan so jih povzdignili šele pod cesarjem Jožefom II. - torej proti koncu 18. stoletja - in njihov prvi plemiški prednik je bil cesarjev osebni zdravnik. [...] - Baron Bubi me je zasegel za eno uro, da mi je razkazal grad, ki je bil biser svoje vrste, s samim pristnim pohištvom, gobelini in podobami iz zadnjih treh stoletij [...] Baron Bubi je bil neutrudljiv pri restavriranju umetnin in človeških usod. Zanj ni bilo nobene preteklosti, kar je preteklo, je živelo in kar naj je bilo bivanjsko, bo ostalo vedno.” - [...] - V VELENJU, NEDALEČ OD GRADU TURNA, je stal na skali visoko nad vasjo grad Velenje, ki je pripadal grofu Coroniniju. (“Plemstvo se tu gnete kakor uši na zofi!” je rekel baron Bubi.) Coroninijevi, ki so živeli v Italiji, so Velenje dali v najem svojim sorodnikom Adamovichem.” (Mojih pet življenj, spomini, 1963)*

Davorin Ravljen

“TISTI VEČER, ko se je Jermanov Mirt vrnil, je Štakne iz Belih Vod prodajal dom in zemljo. - Večer je bil oblačen, črn, zdaj pa zdaj je nad višavjem vztrepetala bliskavica. V njenem zelenem svitu se je vsakikrat razodela skromna lepota doline, obdane od zelenega, v noči temnomodrega venca gozdov in hribovja. - Kakor oltar na koncu velike ladje se je pokazal Sveti Križ, vzad visoki Smrekovec kakor njegova opora in tolažnik. [...] †Mirt: † - Tja gor bi poromal, da, k Svetemu Križu, potem dalje na Smrekovec, v jelove gozdove bi zablodil, napil se razgledov, utonil v neskončni planinski tišini, ljudem nepoznan, dober drug samo srni v jelovju in kanji nad Smrekovcem, nikomur v spotiko, le sebi in stvarstvu vdan ...” (Mrtvi ognjenik, 1944)

Prežihov Voranc

"TODA MNOGO LET je minilo in že odrasel sem bil, ko se mi je moja otroška zaobljuba, romati k Belim Vodom, izpolnila. Čeravno sem bil od tistih dob, ko se mi je prvič porodilo hrepenenje po Belih Vodah, prehodil že dokaj sveta, sem se vendar odpravil na pot s takimi čustvi, kakor bi prvič zapuščal naš hotuljski kraj. Zazorjeno življenje se je umaknilo v mladostne sanje in spet so stale pred menoj tiste Bele Vode, katere je moja duša zalivala s svetimi občutki in kjer se razgrinja večna lepota in pravica tega sveta." (Od Kotelj do Belih Vod, 1945)

Oskar Hudales

"Leta 1928! 'IZ GORSKE SAMOTE in tišine sva prišla v mnogo bolj živahen svet, med mnogo več ljudi, čeprav je Šmartno ob Paki bilo vsaj takrat še navadna, nekoliko večja slovenska vas. Mislim, z vsemi tipičnimi značilnostmi slovenske vasi: cerkev, dve prastari, nizki šolski poslopji, dve trgovini, tri gostilne, mesnica. Vse razen šole je za naju, gorjanca, bilo pravo razkošje. Toda največje presenečenje je le bila železniška postaja, od koder sva se večkrat na dan lahko odpeljala v Celje ali Šoštanj. Obe mesti sta bili kakor pred nosom." (Zakaj sem postal komunist, spomini, rkp., okr. 1968)

Dr. Matjaž Kmecl

"TAKŠNI KRAJI SO KOT OTROCI, ki prerastejo hlače, še preden jih pošteno oblečejo: ne vedo čisto, kaj bi sami s seboj, iščejo se, kar naprej je kaj narobe, zraven pa bi radi še ugajali. [...] - Skratka - svet tu zares ni anonimen, še manj anemičen. Takšen ni bil nikoli v zgodovini. Resda je ostajal pomalem v senci celjskih, mariborskih, ptujskih ali celovških dogajanj, toda premogel je dovolj prepoznavno in dovolj stremljivo lastno notranjo moč. Ostajal je samo premalo popisan in znan, obenem pa nekako varno spravljen za hribovji." (Svet tu res ni anonimen, 1989)

Tone Ravnikar
KC IN Muzej Velenje

PRISPEVEK K POZNAVANJU PRETEKLOSTI PAŠKEGA KOZJAKA

Paški Kozjak je področje, katerega življenski utrip je ostal do danes nekaj posebnega. Še danes popotnika prevzame starinski, skoraj bi lahko zapisali še srednjeveški duh življenja na tej veliki gori. Že od nekdaj so se vse glavne prometne poti izogibale gore, ki je do danes ostala le težko prehodna in komaj prevozna. Ta odmaknjenost je povzročila, da je ostalo na Paškem Kozjaku življenje v veliki meri nedotaknjeno in nepokvarjeno, čeprav opažamo, da se v zadnjem desetletju ta nedolžnost izgublja in da tudi Kozjačani vse bolj postajajo del "porabniško-potrošniškega" življa z vsem, kar to življenje nosi s seboj.

V kratkem sestavku želimo predstaviti le en pomnik iz preteklosti tega področja, ki se je do danes nekako izmuznil radovednim očem javnosti. Ta spomenik je še danes ohranjena pokopališka kapelica na starem, že dvesto let opuščnem pokopališču pri Strgarjevi kmetiji.

Seveda si avtor ne domišlja, da je prvi, ki je odkril to kapelo. O njej je pisal že vestni cerkveni zgodovinar lavantinske škofije Ignac Orožen v osmem zvezku svoje zgodovine lavantinske škofije¹. Da je ta podatek ostal nezapažen v strokovni literaturi, lahko pripišemo ravno nedostopnosti in odmaknjenosti Paškega Kozjaka.

Kapela je danes ohranjena kot del gospodarskega poslo-pja Strgarjeve domačije. Kapela je bila prvotno dvonadstropna rondela, s strmo pravilno stožčasto streho, ki pa so jo v začetku tega stoletja podrli², ob vzhodni steni dozidali kvadratno poslopje ter zvišali novo nastalo stavbo za eno (leseno) nadstropje, ki so ga nato pokrili s preprosto streho. Ob tej prezidavi so

¹Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, VIII. Theil, Das Dekanat Neukirchen, Maribor 1893, str. 559.

²Informacije o obliki strehe in o siceršnji usodi kapele so nam nudili prijazni domačini - Strgarjevi, zaradi česar se jim zahvaljujemo.

zazidali tri okenske odprtine od štirih, kolikor jih je kapela originalno imela v prvem nadstropju. Takšen izgled ima stavba še danes. Danes služi spodnji prostor za klet - shrambo za ozimnico, zgornji prostor kapele pa opravlja nalogo priročnega skladišča za odvečne stvari domačinov, zaradi česar je izredno otežkočen natančnejši ogled in izmere notranjosti tega prostora. Le-te smo opravili na raziskovalnem taboru, ki ga je organiziral Kulturni center Ivana Napotnika oziroma njegova enota Muzej Velenje na Paškem Kozjaku leta 1991, v skupini za starejšo zgodovino³.

Kapela je grajena kot pravilna dvonadstropna rondela s premerom 4,5 m. Na severovzhodni strani, kjer se začne teren strmeje spuščati, je podprta s podpornim zidom, ki sega do višine majhnega, danes zazidanega okna v prvem nadstropju stavbe. Vhoda v zgornji in spodnji prostor sta eden nad drugim na južni strani kapele. Spodnji vhod je povsem predelan za potrebe skladišča in tako tudi povsem nedoločljiv, medtem ko je pri zgornjem vhodu, ki je sicer tudi poškodovan ter nekoliko prilagojen sekundarni rabi, še moč videti, da je bil okvir vrat polkrožno zaključen. Vhod v zgornji del kapele je speljan po južni zunanji steni. Do njega vodi zelo poškodovano kamnito stopnišče, ki je vodilo do kratkega (kamnitega?) podesta pred vhodnimi vrati. Ta podest je bil povsem uničen in je danes zamenjan z lesenim, zelo zasilnim in nevarnim⁴. Stavba je zidana z lomljenim kamnom. Edino še odprto okno ima izdelan zunanji okvir iz rezanih kosov lehnjaka. Okno na vzhodni strani kapele nima posebnega okvirja. Drugi dve okni pa sta tako težko dostopni, da ni bilo mogoče videti, kakšen je okenski okvir. Domnevati smemo, da so bili iz lehnjaka izdelani tudi originalni okvirji vrat, ki pa jih danes ni več. Zunanja fasada je ometana. Omet je že star in na mnogih mestih odpada.

Spodnji prostor je znotraj nepravilne oblike. Severovzhodni in jugozahodni del stene sta razširjena, tako da ima prostor obliko porezanega kroga. Prostor je banjasto obokan in brez okenskih odprtin. Vsa štiri že omenjena okna so v zgornjem prostoru, ki ima tudi znotraj pravilno okroglo obliko.

³Skupino so sestavljali: mentor Tone Ravnikar, pomočnica mentorja Danijela Brišnik ter člani Rok Poles, ki je tudi zrisal vse risbe, Mojca Bajec, Zorica Blagotinšek, Rajko Knežević in Sebastijan Žvipelj.

⁴Te informacije so nam posredovali domačini in jih je le težko preveriti.

Notranji premer prostora je 3,5 m. Debelina zidov zgoraj je tako 0,5 m. Enaka je tudi debelina zida v spodnjem prostoru, le na obeh razširjenih delih se razširi do debeline 1 m. Vsa štiri okna so zelo majhna in imajo obliko line, ki se oži od znotraj navzven. Širina okenske odprtine znotraj je povsod 0,5 m, zunaj pa niha med 0,2 in 0,3 m. Tri okna na zahodni fasadi so med seboj oddaljena enakomerno 1,2 m, medtem ko je okno, ki ga od zunaj omejuje omenjeni podporni zid, nekoliko odmaknjeno od ostalih treh. Oblika okna, ki se oži od znotraj navzven, je na Paškem Kozjaku nekaj običajnega. Takšno obliko oken smo lahko opazovali tudi na kletnih okenskih odprtinah v starih kmečkih hišah v okolici. V zgornjem prostoru so še ohranjene originalne vratnice iz težkega masivnega lesa ter z ohranjeno ročno kovano ključavnico na zasun.

O kapeli je danes tudi na samem Kozjaku le malo znana. Le malo domačinov sploh ve zanjo, tisti, ki jo poznajo, pa govorijo o kapeli kot o pogreznjeni cerkvi, katere zvonik je edini še ostal viden. Sami Strgarji funkcijo dveh prostorov v kapeli opisujejo tako, da je spodnji prostor služil kot mrliška vežica, medtem ko so bili zgoraj shranjeni mašni plašči. Glede na vlogo pokopališke kapelice, ki jo je stavba opravljala, bi bil tak razpored tudi povsem možen. Za natančnejše določanje starosti kapele in pokopališča okoli nje pa si moramo pogledati, kaj vemo o preteklosti Paškega Kozjaka.

Cerkev sv. Jošta na Paškem Kozjaku je nastala kot fili-alna cerkev velike farne cerkve sv. Leonarda v Novi Cerkvi. Skupaj z matično cerkvijo je spadala h krški škofiji. Verjetno je prostor Paškega Kozjaka spadal k posesti, ki jo je cesar Oton II. leta 980 podelil grofu Viljemu in je spadal od takrat dalje k veliki posesti Heminega rodu ter bil kot tak dodeljen krškemu samostanu, ki ga je ustanovila Hema, kasneje pa je na osnovi propadlega samostana pripadla novo osnovani škofiji. Kdaj je bila cerkev zgrajena, je nemogoče točno določiti, saj nam manjkajo starejši dokumenti ali kakšna druga oprijemljivejša znamenja (arhitekturni elementi ipd.). Ignac Orožen domneva, v svojem že citiranem delu, da je ta cerkev nastala, tako kot večina drugih, ki so bile posvečene istemu svetniku in bile ravno tako postavljene na visokih gorah, v 13. ali 14. stoletju⁵. Za takšno starost cerkve nimamo nobenih arhivskih podatkov, ki bi nam pomagali ustvariti jasnejšo sliko razvoja, morda pa bi nam lahko pomagal opis cerkve, ki ga je zapisal I. Orožen leta

1859, torej 20 let preden so staro (prvotno?) cerkev porušili in na njenem mestu zgradili današnjo stavbo:

“Majhna cerkev se sestoji iz prezbiterija in ladje. Oba sta banjasto obokana, nizka in, kot je običajno na cerkvah, ki stojijo na visokih gorah, vlažna. Prezbitenij, vsekakor najstarejši del cerkvene stavbe, iz circa 14. stoletja, zgleda da je bil prvotno gotsko obokan, saj je v zaključku prezbiterija še moč videti konzolo, ki je predvidoma nosila rebrasti obok, na njej pa je ohranjena grbovna plošča, na kateri se vidi ohranjena zvezda ...”

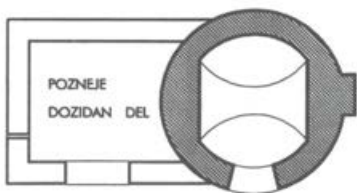
To nam dokazuje, da je bila prednica današnje cerkve še gotska in da jo res lahko, skupaj z Orožnom, datiramo v bližino 14. stoletje. Cerkev je bila v okviru dekanata Nova Cerkev do leta 1628, ko je postala del novo osnovane fare Dobrna. Tako je ostalo do leta 1787, ko je v okviru velike cerkvene reorganizacije, ki se je lotil cesar Jožef II., postala cerkev sv. Jošta kuracija s svojim vikarjem. Ob vizitaciji leta 1784, ki je imela nalogo določiti potrebnost nove kuracije, sta vizitatorja dekan Josef v. Jakomini in grof Johann v. Wagensberg zapisala tudi, da je cerkev sv. Jošta oddaljena od farne cerkve 2 uri in pol. Tiste (cerkve), ki so v ljubljanski škofiji in so oddaljene več kot 2 uri, lahko postanejo samostojne kuracije. V novo osnovani okoliš bi prišli okoliš sv. Jošta s 128 dušami, del okoliša Brdce z 38 dušami, del okoliša Šentilj (pod Turjakom) in Šentjanž (Vinska Gora) z več kot 500 dušami. V tem času je bila cerkvena stavba v dobrem stanju, na novo pa je bilo potrebno zgraditi župnišče, kaplanijo in mežnarijo. V tem opisu vizitatorja ne omenjata ne pokopališča in ne kapelice, kar je seveda povsem normalno, saj so bila pokopališča praviloma le okoli farnih cerkva. Ta stavek smo zapisali pravzaprav le zato, ker bi nas oblika in arhitekturne značilnosti kapele lahko zavedle v domnevo, da imamo opravka z bistveno starejšo stavbo, saj bi jo lahko uvrstili celo v tip romanskih pokopaliških rotundnih kapel - kostnic, ki jih poznamo ali še obstoječe ali le iz slik in arhivskih podatkov širom po Sloveniji⁶. V našem primeru pa lahko zapišemo skupaj z Orožnom:

⁵I. Orožen, n. d., str. 552.

⁶Glej: Marijan Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, str. 441 ss.

Strgarjeva kapela

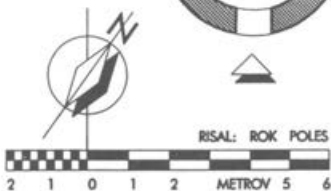
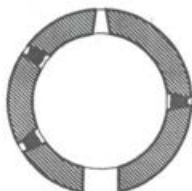
PAŠKI KOZJAK

TLORIS SPODNJEGA DELA

■ sekundarno polnilo

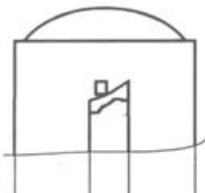
TLORIS ZGORNJEGA DELA

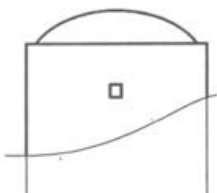
RISAL: ROK POLES

JUGOVZHODNA FASADA

SEVEROVZHODNA FASADA

SEVEROZAHODNA FASADA

"Prva štiri leta po ustanovitvi vikarijata pri sv. Joštu so bila trupla pokopavana na Strgarjevem posestvu, 1 km oddaljenem od cerkve, kjer še danes stoji kapela. Po 4 letih pa, torej leta 1792, je zemljoposessnik Banovšek podaril del posestva na hrbtu Kozjaka za ustanovitev novega, večjega pokopališča ..."⁷

Čeprav je, kot kaže, pokopališče pri Strgarju "obratovalo" le štiri leta in je skupaj z njim tudi sama kapelica imela svojo vlogo le kratek čas, je tudi kot takšna še vedno lep in zgovoren, čeprav povsem prezrt in pozabljen pomnik življenja in kulture kozjaškega človeka, ki je, čeprav odmaknjen in včasih tudi pozabljen od okolice, obdržal svojstven način življenja, ki se je ohranil do danes v specifični arhitekturi domovanj oz. stavbne dediščine kot takšne, katerih lep dokument je ravno Strgarjeva kapela.

⁷I. Orožen, nav. d., str. 559.

UDK 930.26:728.8

Danijela Brišnik
Šoštanj

ŽIVLJENJE NA GRADU ŠALEK V LUČI SREDNJEVEŠKE IN NOVOVEŠKE MATERIALNE KULTURE

(Preliminarno poročilo o zaščitnih izkopavanjih na gradu Šalek)

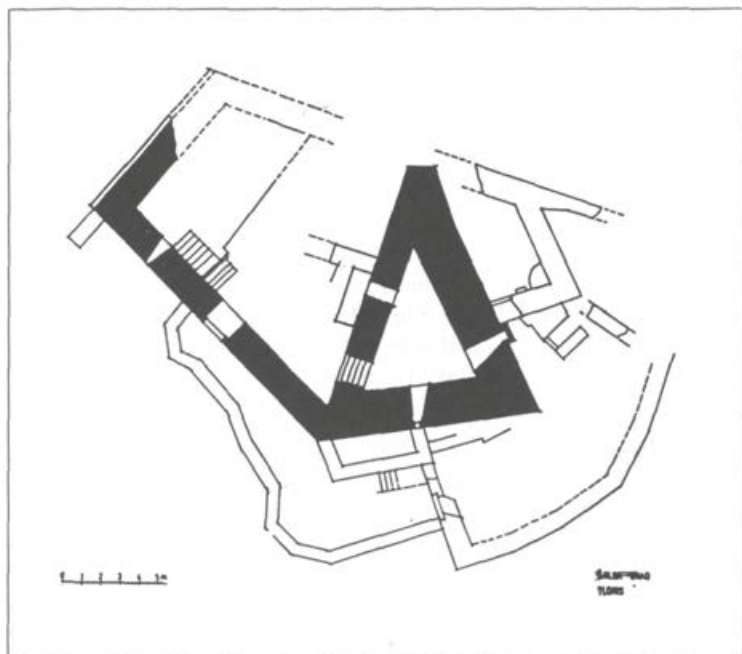
Razvaline gradu Šalek ležijo na severovzhodnem robu dna Šaleške doline. Grad je bil postavljen na pomol ob izhodu reke Pake iz tesni med Paškim Kozjakom in Tisnikom. Njegova lega ga je strateško in geografsko varovala ter mu dajala velike prednosti pri nadzoru nad dolino.

V sklopu obnovitvenih del na gradu Šalek v obdobju 1989-1994 je potekalo v letih 1991 in 1992 zaščitno arheološko izkopavanje. V dogovoru z nosilcema akcije KC IN - Muzejem Velenje in ZVNKD Celje je del zaščitnih ozkopavanj prevzel ZVNKD Celje, del pa Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Zaščitna izkopavanja so zajela celotno površino pomola ob vzhodni, zahodni in južni stranici trikotnega stolpa, pri čemer niso bila v celoti upoštevana načela arheološke stratigrafije. Odkritih je bilo več zidnih struktur in tlakov, ki pa jih zaradi neupoštevanja stratigrafije in še nejasnih korelacij med umetnostnozgodovinskim orisom razvoja grajske stavbe in arheološkimi izsledki ni moč v celoti razložiti.

Pri rezultatih izkopavanj in podrobni analizi drobnega materiala je enako kot pri interpretaciji tlorisov odkritih stavb potrebno upoštevati dejstvo, da so bila izkopavanja na Šaleku zaščitna in sta bila način dela ter dokumentacija prilagojeni situaciji na terenu, kjer smo arheološke plasti nemalokrat reševali pred gradbenimi posegi.

Gradivo s Šaleka je številčno in oblikovno zelo bogato. Prevladuje keramično gradivo; predvsem kuhinjsko posodje, veliko je fragmentov pečnic, nekaj stekla in kovinskega gradiva. Odkritih je bilo tudi osem poznosrednjeveških in novoveških novcev ter ura, izdelana iz slonove kosti.

Glavni elementi arhitekture so zidovi, grajeni iz neobdelanih lomljencev apnenca, vezani z grobo malto, pomešano s peskom. Od jugozahodnega roba trikotnega stolpa teče proti zahodu zid, ki leži neposredno na skalni osnovi in predstavlja zahodno mejo grajskega jedra. Zid je ob robu skalnega pomola pravokotno zalomljen proti severovzhodu in je dokaj dobro ohranjen; njegovo nadaljevanje proti severnemu vogalu trikotnega stolpa pa lahko z veliko verjetnostjo domnevamo. Ostanki zidov ob vzhodni stranici trikotnega stolpa so težje razločljivi. Sodeč po tlorisu in ostankih leg tramov v steni stolpa lahko sklepamo, da se je v višini tretje etaže na stolp naslanjalo manjše poslopje, katerega namembnost nam še ni znana. Ob vzhodni, zahodni in južni stranici trikotnega stolpa je ohranjena originalna hodna površina - kamnit tlak, sestavljen iz lomljenčev apnenca in rečnih prodnikov. Kamni so položeni z ravno ploskvijo navzgor, kot polnilo med večjimi kamni pa je uporabljen droben rečni pesek.

Sl. 1: Tloris gradu Šalek. Risal Ivo Gričar, ZVNKD Celje.

ZGODOVINSKI ORIS

Do začetka zaščitne akcije, ki jo je leta 1989 pričel Kulturni center Ivana Napotnika oz. njegova enota Muzej Velenje, je šaleški grad podrobneje obdelal dr. Ivan Stopar in ga predstavil v štirih publikacijah: v samostojnih publikacijah *Grad in naselje Šalek*, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*, v monografiji *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem* ter v najnovejši knjigi *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji (IV. knjiga: Med Solčavskim in Kobanskim)*. Grad Šalek je obdelal v svoji monografiji o avstrijskih gradovih tudi avstrijski kastelolog Otto Piper, in sicer v četrti knjigi *Österreichische Burgen* (1905).

Za poznavanje grajske zgodovinske podobe so pomembne stare upodobitve, ki so ohranjene v različnih zbirkah. Najstarejša znana upodobitev gradu je iz okoli leta 1680. Objavil jo je Georg Matthaeus Vischer leta 1681 v *Topographia Ducatus Stiriae* pod zaporedno številko 374.^{*(1)} To je edina ohranjena podoba gradu, preden so ga ob koncu 18. stoletja opustili in je začel propadati. Iz 18. stoletja, ko je še vedno stal cel, ni nobene ohranjene upodobitve. Več jih je iz 19. stoletja, ki pa so zanimive predvsem z likovnega vidika in manj točne v detajlih, kot bi nam bilo ljubo. Upodobitve šaleškega gradu so ohranjene v treh zbirkah: *Stara Kaiserjeva suita* (ok. 1830), *Leykamova suita* (1860) in Carla Reicherta *Einst und jetzt* (1864). Kot zanimivost omenimo, da je trikotni stolp šaleškega gradu na upodobitvi leta 1830 še imel streho in je torej še stal cel, medtem ko strehe kasneje ne vidimo več. Poseben pomen imajo tri upodobitve gradu v že omenjeni študiji O. Pipra iz leta 1905, v kateri je zelo natančno in podrobno izrisal zahodno in vzhodno fasado grajskega stolpa ter takrat še ohranjeni detajl stopnišča v notranjosti stolpa.

Zgodovinopisje je vprašanju gradu Šalek in šaleškim vitezom posvetilo le malo prostora. Nekaj več je o tem pisal Ignaz Orožen v petem delu zgodovine lavantinske škofije, ki je izšel leta 1884 pod naslovom *Das Dekanat Schallthal*. V okviru zgodovine škalske dekanije je na kratko opisal tudi preteklost šaleškega gradu. Podatki v tem delu so zastareli in zato le malo uporabni. Mnogo boljše je delo graškega zgodovinarja Hansa Pircheggerja *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und*

(1) V slovenski izdaji, ki jo je pripravil Ivan Stopar leta 1971, najdemo upodobitev gradu Šalek pod zaporedno številko 104.

Gülten, Städte und Märkte (München 1962). Tudi v tem delu je opazna velika pomanjkljivost pri obravnavi najstarejše faze zgodovine šaleškega gradu, ki je izpričana že v listinskem gradivu iz 12. stoletja. Sicer pa lahko podatke o zgodovini šaleškega gradu najdemo še v nekaterih razpravah, ki obravnavajo določena poglavja iz preteklosti. Omenimo dve takšni deli - razpravi Hansa Pircheggerja *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Suedsteiermark* ter Jožeta Koropca *Mi smo tu*. Slednji se ukvarja z vprašanjem kmečkega upora leta 1635, katerega eno od središč je bila ravno Šaleška dolina. Najpomembnejši pripomoček za raziskovanje srednjeveške zgodovine Šaleka pa je Pavla Blaznika *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500* (II. del), kjer je (na str. 383-384) zbrana večina ključnih omemb gradu, vitezov, vasi in cerkvice sv. Andreja. V zadnjih dveh letih so izšli trije članki Toneta Ravnikarja o nekaterih vprašanih srednjeveške zgodovine Šaleške doline, v katerih obravnava posamezne segmente zgodovine šaleškega gradu (Ravnikar 1992a: 40 ss; 1992b: 7 ss; 1993: 20 ss).^{*(2)}

Najstarejša zgodovina šaleškega gradu je še vedno težko razložljiva. Nedvomno imamo opravka z zelo starim; na področju Šaleške doline najstarejšim gradom, saj skoraj ni dvoma, da nosita tako naselje Šalek kot tudi sama dolina ime po gradu in ne obratno. Po svojem izvoru je beseda nemška, sestavljena iz dveh samostalnikov. Beseda »Schall« pomeni »zvok«, beseda »Eck« pa »vokal«. Nekoliko okorno bi torej »Šalek« prevedli kot »kot z močnim odmevom«. Možno pa je izvor imena iskati tudi v slovenski besedi »skale« (tj. *skaline, stopnice*), v povezavi s sosednjimi Škalami, in to toliko bolj, ker so zlasti najstarejši zapisi obeh imen povsem identični. (Stopar 1975a: 4)

S tem smo pred enim izmed problemov proučevanja najstarejše preteklosti šaleškega gradu, saj je potrebno razmejiti listinsko gradivo med Šalek in Škale. Da to ni (bilo) enostavno, nam kaže že pregled omenjene literature. Stopar (1975a: 5) je "sprejel" šaleške viteze s pridržkom ter v opombi zapisal, da je zelo verjetno, da izhajajo iz "nekoliko skrivnostnega gradu Schalah

(2) Na tem mestu se za vso strokovno pomoč in svetovanje zahvaljujem kustosu Muzeja Velenje g. Tonetu Ravnikarju.

v *Dovčji vasi pri Žihpolju na Koroškem*". To trditev je v najnovejšem delu (Stopar 1993: 92) spremenil ter prve šaleške proglasil za škalske viteze, ki so bili prvi svetni gospodarji Šaleške doline in s tem tudi šaleškega gradu. Pirchegger (1962: 222 ss) pa jih sploh ne omenja in jih očitno ne šteje med šaleške viteze. Vendar je Pavle Blaznik (1988: 383) to dilemo razrešil, ko je župnike Friderika, Henrika in Ortolfa, ki se v virih pojavljajo med leti 1173 in 1261 lociral v Škale (cerkev sv. Jurija), medtem ko je viteze Bertolda, Dietrika in Hartnida povsem upravičeno postavil na šaleški grad. Škalski vitezi se že od vsega začetka imenujejo vitezi Turnski in jih ne moremo in ne smemo mešati s šaleškimi.

Drugače je s teorijo avstrijskih zgodovinarjev, češ da izhajajo omenjeni vitezi z gradu Schalah pri Žihpolju, katere osnova je v dejstvu, da srečamo v brixenskih listinah 11. stoletja (Jaksch 1904, št. 418: 165; št. 422: 167) nekega "*Pereholta*", ki ima svoja dedna posestva v kraju, imenovanem "*Sallach*", ki bi ga lahko šteli za prednika "naših" vitezov. Upoštevati pa moramo dejstvo, da je bilo staro ime kraja Žihpolje (danes nem. *Maria Rain*) »Schallach«. Vendar je smiselneje, kot postavljati dilemo ali Koroška ali Šaleška dolina, analogno primeru Šoštanja (Ravnikar 1993: 23) domnevati, da so kolonizacijo Šaleške doline izvedli koroški vitezi. To drži še toliko bolj, če vemo, da sta ležala Dravski dvor, iz katerega izhajajo kasnejši vitezi šoštanjski, in Žihpolje v neposredni soseščini. Na tem mestu se ne bomo mogli podrobneje posvetiti nakazani problematiki, poudariti pa velja, da ne more biti nobenega dvoma, da omenjeni trije svobodniki Bertold, Dietrik in Hartnid ne bi izhajali z "našega" gradu Šalek. Vemo namreč, da je cerkev sv. Martina v Šaleku nastala kot lastniška cerkev šaleških vitezov, kar pa bi bilo nemogoče, če bi imeli opravka z nesvobodno rodbino (z ministeriali krške škofije, kot trdi Pirchegger).

Za razumevanje najstarejše zgodovine šaleškega gradu je potrebno poznavanje širšega področja Šaleške doline oz. področja, ki ga razmejujejo gradovi Celje - Hekenberg - Kacenštajn - Vitanje - Celje. To je področje, ki ga Dušan Kos (1993: 38) imenuje "eksplozivni kotel", saj se po razpadu velike krajišniške posesti na tem področju do 14. stoletja ni mogla uveljaviti nobena večja fevdalna rodbina, temveč je bila posest razbita med mnogo

manjših, toda pravno svobodnih ter osamosvojenih rodbin. Samo na področju Šaleške doline poznamo tri rodbine, ki so svoj libertinski status izgubile šele konec 13. stoletja. To so bili Šoštanjski (Ravnikar 1992a: 23 ss), Turnski (Ravnikar 1992b: 7 ss) in Šaleški. Vsaka rodbina je obvladovala svoj del doline. Šaleškim je pripadal severovzhodni del doline (na zahodu omejen s posestjo gradu Turn; na severu s sotesko Huda luknja - mejo z valdeško posestjo; na vzhodu s krško posestjo, ki je imela v 13. stoletju svoje središče v Šaleški dolini na gradu Ekenštajn; na jugu z velenjsko posestjo, ki je v 13. stoletju v rokah Kunšperških, 1322. pa jo kupijo Ptujski, ki so že v 13. stoletju imeli nekaj svoje posesti v okolici Velenjskega gradu.

Kaže, da imamo opravka z majhnim alodom, kjer so si Šaleški (poleg samega gradu) zgradili tudi svojo (lastniško) cerkev - cerkev sv. Martina v Šaleku. Da so si cerkev lastili, izvemo iz listine, nastale leta 1264, s katero so razrešili spor med Egelofom Šaleškim in gornjegrajskim samostanom v zvezi s pravicami do šmarske cerkve. Do spora je prišlo, ko so leta 1261 gornjegrajski samostanci z zamenjavo pridobili cerkev sv. Jurija v Škalah, prafarno cerkev Šaleške doline, in je bilo potrebno razmerja med škalsko cerkvijo in njej podrejenimi vikarijati ponovno določiti. V tej listini je bila Egelofu v prvi točki priznana patronatska pravica do cerkve sv. Martina in pravica do izbire primerne vikarja za omenjeno cerkev. Le-tega pa mora potrditi škalski župnik, kateremu je kasneje podrejen. Tudi ko so konec 13. stoletja Šaleški izgubili samostojnost, je ostal položaj šmartinskega vikarja (ter kasneje župnika) v okviru škalske dekanije poseben; vse do ustanovitve ljubljanske škofije v 15. stoletju je bil šmartinski župnik podrejen neposredno patriarhu in ne gornjegrajskemu samostanu. Iz omenjene listine vidimo, da je Egelof Šaleški leta 1264 nastopal še povsem samostojno, medtem ko beremo v listini iz 1287 (Wiessner 1958: 41) obljubo Siegfrida Šaleškega krškemu škofu, svojemu gospodu, da ne bo brez škofove volje nikomur prodal svojih pravic do gradu. V tem lahko vidimo zapisano vazalno izjavo, s katero je Siegfrid Šaleški priznal svoj ministerialni odnos do krške cerkve. V isti listini je pomemben tudi podatek, da je Siegfrid Šaleški zastavil svojo posest v Pilštajnu, skupaj z vasema Cirkovce in Tremnik. Posest, ki so jo imeli Šaleški na Kozjanskem, nas navede na zanimivo paralelo z njihovimi sosedi Turnskimi, za katere vemo, da so imeli svoje posesti v tistih krajih. (Ravnikar 1992b: 12 ss). Z veliko ver-

jetnostjo lahko domnevamo, da podobnost ni naključna, saj vemo, da so bile fevdalne rodbine v srednjem veku med seboj (tudi sorodstveno) zelo povezane; hipotetično lahko torej razmišljamo tudi o sorodstvenih povezavah teh dveh rodbin Šaleške doline.

Po vazalni podreditvi Šaleških krškemu škofu srečamo še Fridericha in Wulfinga, ki se imenujeta po Šaleškem gradu. Oba se pojavita v listinah šentpavelskega samostana (najverjetneje pa Wulfing ni več stanoval na samem gradu, kar nam kaže končnica *-er*, običajna za pripadnike rodbine, ki se po nekem gradu še imenuje, na njem pa ne biva več). Leta 1314 pa izvemo, da sta Nikolaj Šaleški in njegova žena Adelheida prodala grad Šalek Ottu in njegovi ženi Offmanini s sosednjega Ekenštajna (Redik 1976, št. 706: 191). Pripadnike rodbine, ki se imenuje po Šaleškem gradu, srečujemo vse do 15. stoletja, vendar niso več imeli pomembne vloge v zgodovini.

Grad Ekenštajn, ki so ga upravljali pripadniki rodbine Mertinger in katere predstavnik je tudi maloprej omenjeni Otto, je bil sicer last krške škofije, v fevdu pa so ga imeli Vovbrški grofje, ki so ga dajali v zakup Mertingerjem. Po izumrtju Vovbržanov 1322. je krški škof leta 1335 oddal v fevd gospoščini *Ekenštajn* in *Šalek* Žovneškim, katerim sta brata Niklas in Otto Mertinger istega leta prisegla zvestobo. Žovneški, kasnejši grofje Celjski, so grad obdržali v svojih rokah do izumrtja rodbine leta 1456. Še naprej so ga oddajali v zakup, tako leta 1353 Niklasu Kienbergerju, leta 1371 Mertu z Rifnika, leta 1428 pa so ga dobili Sebriaški (Pirchegger 1962: 223). Na tem mestu samo omenimo, da je Ahacij Sebriaški (sin šaleškega gradnika Andreja) - ki se nekajkrat podpiše kot Šaleški, končal univerzo na Dunaju in dodatne študije v Padovi -, postal tržaški škof in bil eden vidnejših humanistov in teologov svojega časa.

Leta 1575 so grad podedovali Raumschüssli in ga imeli v posesti do leta 1695. Erazem Raumschüssel je imel pomembno vlogo v že omenjenem kmečkem uporu leta 1635. Grad je obvaroval tako, da je uporne kmete oskrbel z orožjem ter tako na nek način celo sodeloval z njimi. Po zadušitvi kmečkega upora so mu sodili na sodišču v Celju, vendar mu niso mogli dokazati sodelovanja z uporniki.

V času gospostva Raumschüsslov je grad leta 1676 tudi prvič pogorel, vendar so ga očitno popravili, saj je bil v

naslednjem stoletju še vedno sedež gosposčine. Leta 1695 so dobili grad Šalek v last gospodje Gabelkhoven, ki so bili tudi lastniki gradu Turn v Škalah. Od takrat dalje sta bili obe gosposčini združeni.

Leta 1770 je grad Šalek pogorel še drugič. Po tem požaru ga niso več obnavljali in je začel hitro razpadati. Grad je bil leta 1830, kot lahko vidimo na stari Kaiserjevi suiti, že močno poškodovan; streha je bila le še na osrednjem stolpu. Trideset let kasneje so na Leykamovi suiti stavbe okoli stolpa že povsem v ruševinah, le sam stolp se je še vedno dvigal nad dolino.

Podobo nekdanjega gradu nam je ohranil Vischerjev bakrorez. Okoli močnega stolpastega jedra so strnjena stanovanjska poslopja s kapelo, ki jo označuje nadstrešni stolpič. Onstran mostovža, ki drži prek grajskega jarka, je predgradje s tremi gospodarskimi poslopji. V današnji razvalini se je ohranil le še stolp, ki je v tlorisu trikotne oblike in še sega do višine petih etaž. Stolp ima na obeh izpostavljenih straneh nad obrambnim jarkom do 2.50 m debele stene, ki se šele tik pod vrhom stanjšajo in oblikujejo pohodno površino. Z nje je bilo mogoče prek cin obvladovati dostope do gradu. Stolp je bil od vsega začetka povezan tudi s palasom, in sicer v vseh etažah, razen v vrhnji, ki se je prosto vzdigovala iznad streh obodnih grajskih stavb. V stenah stolpa so ohranjene številne avtentične okenske in vratne odprtine, vendar so njihovi okvirji, ki so iz lehnjaka, že tako obrabljeni, da so od daleč komajda še razpoznavni. Šele podrobnejši ogled je pokazal, da so arhivolte portalov polkrožne, kar kaže na njihov nastanek v romanski dobi. Ob zlasti v vrhnjih etažah še dobro ohranjenih ogelnikih in le nakazani želji po platenju v zidavi ohranjeni arhitekturni členi omogočajo, da se postavi nastanek grajske stavbe še v prvo polovico ali sredo 12. stoletja, kar se sklada tudi z ohranjenim listinskim gradivom. Pri tem kajpak ni ves iz enega liva, temveč rezultat številnih prezidav in predvsem dozidav. V svoji prvotni podobi je bržčas obsegal samo stolp s palacijem, postopno pa se je z dodajanjem novih sestavin in nemara njihovo rastjo v višino razrasel v obseg, ki ga kaže Vischerjeva upodobitev.^{*(3)}

(3) Opis gradu je povzet po monografiji Ivana Stoparja *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 4. del (Ljubljana 1993), str. 95.

GRADIVO

Goli kamniti zidovi in razdrobljene drobne najdbe nam le s težavo pričarajo način življenja takratnih prebivalcev gradu. Ko pa vse koščke zložimo v mozaik, imamo pred seboj del njihovega vsakdanjika. Kako so ogrevali mrzle sobane? V kakšnih posodah so kuhali in iz kakšnih so jedli? Kaj so jedli? S čim so se bojevali? Z arheološkimi najdbami lahko odgovorimo le na del vprašanj, ki se nam zastavljajo ob pogledu na mogočni trikotni stolp, ki še danes dominira nad dolino. Pa vendar, poskusimo.

Pomemben segment najdb so *pečnice*, ki jim na tem mestu zaradi bogate oblikovne pestrosti posvečamo nekoliko več pozornosti in predstavljamo izbor najlepših.

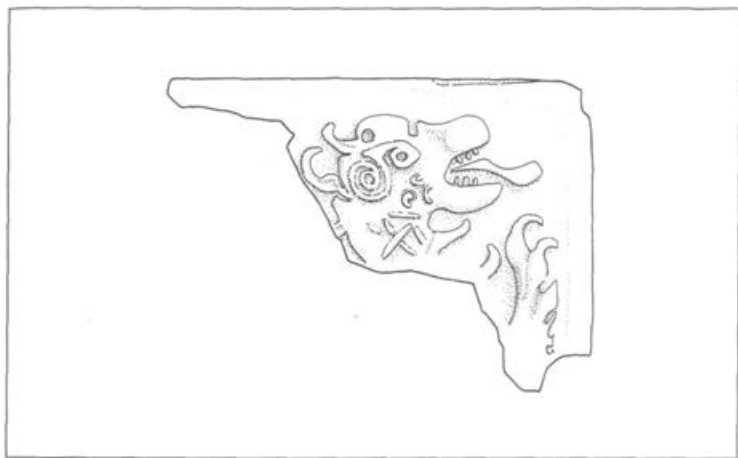
V prvih stoletjih obstoja so trikotni stolp, ki je predstavljal jedro obrambe, najverjetneje ogrevali le s kaminom. (Dimnični jašek na vzhodni fasadi je ohranjen le še v zgornjih etažah.) Kasneje so ob stolpu pozidali stanovanjske stavbe in še v prejšnjem stoletju je med vaščani Šaleka živelo izročilo, da je imel Šalek 36 soban (Stopar 1975a: 24). Grad je s številnimi prezidavami in "posodobitvami" postajal udobnejši in prijetnejši za bivanje, k čemur je nedvomno veliko prispeval nov način ogrevanja prostorov - ogrevanje z lončenimi pečmi. Ohranjenih imamo več kot 40 kosov različno ornamentiranih pečnic, katerih motivni svet se veže predvsem na gradivo s celjskega območja: Stari grad Celje, Slovenske Konjice in Planina pri Sevnici (Stopar 1975b: 275 ss; 1977: 63 ss).

Podatka, koliko soban je bilo ogrevanih, žal nimamo, lahko pa se poigramo s številkami. Če poznamo osnovno zgradbo peči, ki je bila zgrajena iz podnožja, širšega spodnjega dela in ožjega zgornjega dela, in vemo, da so se pečnice posameznih delov med seboj razlikovale po velikosti ter pogosto tudi po ornamentiki, lahko grobo sklepamo, da je bilo v rabi okoli 10 peči. Število je seveda hipotetično, zgolj upoštevajoč, da sodijo pečnice z enako motiviko in različno kvaliteto izdelave ter barvo glazure najverjetneje k isti peči. Na izgled pečnice v postopku izdelave namreč vpliva veliko dejavnikov. Barva glazure je npr. odvisna od oksida za barvanje, sestave in granulacije glazure, temperature žganja in atmosfere v peči (Souček 1986: 55), kvaliteta ornamenta pa je v veliki meri odvisna od mojstra, ki je izdelal model ali matrico, in od obrabljenosti le-te.

Pečnice

Med najstarejše pečnice s Šaleka sodi zelo dobro ohranjena *neglazirana pečnica*, izdelana na lončarskem vretenu, ki je v spodnjem delu oblikovana kot lonec, v zgornjem pa se razširi v pravokotno ustje. Gre za arhaično obliko pečnice, kajti šele v 14. stoletju so se iz preprostih *bučastih pečnic* (vbokle ali izbokle oblike) razvile oploščene pečnice.

Oploščene pečnice so na Šaleku najpogostejši tip pečnic. Njihovemu razvoju lahko sledimo kronološko. Obliko buče, na katero so spredaj pritrdili reliefno ploščo, je sčasoma izpodrinila *lončasta* in pozneje *latvičasta oblika* osnove z odprtim dnom. *Lončasta pečnica*, na kateri je *upodobljena mitološka žival*, najverjetneje zmaj, je ena najlepših pečnic s Šaleka. Neglazirana pečnica je ohranjena fragmentarno; v osrednjem polju je v polnem reliefu upodobljena zmajeva glava z odprtim gobcem in ostrimi zobmi, med katerimi visi dolg odebeljen jezik. Glava in vrat sta pokrita z valovitimi kodri. Pečnica je s pomočjo analogij z gradov Celje, Slovenske Konjice in Planina pri Sevnici datirana v 15. stoletje (Stopar 1975b: sl. 3, tab. IV/2, VI/1).

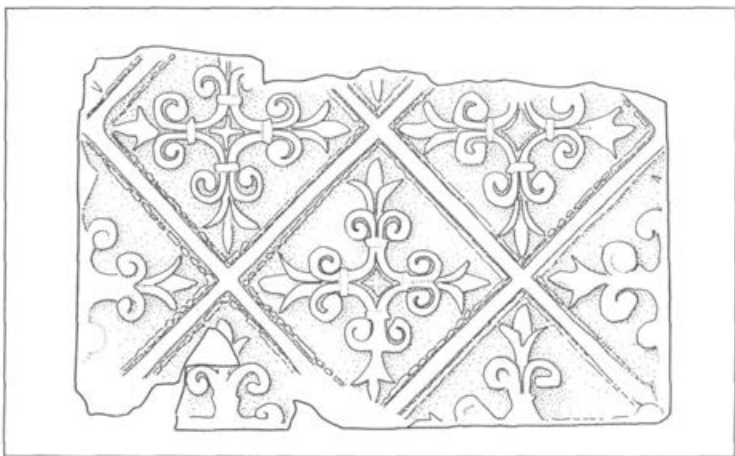

Sl. 2: Pečnica z zmajem, 15. stoletje.

Pečnice z motivom hrastove rože, ki jih poznamo v Sloveniji iz več najdišč, pogosto pa jih srečujemo tudi na Hrvaškem in avstrijskem Štajerskem (Stopar 1977: 70), so zelo pogoste tudi na Šaleku, in sicer v več variantah. Odlikujejo se z raznolikostjo

formata in glazure, različna pa je tudi kvaliteta izdelave. Osnovna oblika, ki se v detajlih razlikuje, je osrednje romboidno postavljeno uokvirjeno polje s hrastovo rožo, na katerega se vežejo iz vogalov rastoči trakovi oz. stebila s hrastovimi lističi. Pečnice so značilne za zadnjo četrtino 15. stoletja in ostanejo "v modi" vse do sredine 16. stoletja.

Tapetni ali neskončni vzorec ni izum našega časa, temveč ga najdemo tudi na pečnicah. Na Šaleku nastopa na pečnici z loki, usločenimi v oslovski hrbet, s štirilistno rozeto in ravnimi vzporednimi črtami, ki pokrivajo osnovno ploskev, in na pečnici, katere lice (plošča) je s pravokotno križajočimi se profiliranimi rebri diagonalno razdeljeno na kvadratna polja, v katerih so stilizirane štirikrake rože. Prvi pečnici najdemo analogije na gradu Slovenske Konjice in Planina pri Sevnici (Stopar 1077: 82, 92), drugi pa na Starem gradu nad Podbočjem (Predovnik 1993: sl. 23/8) in na Ljubljanskem gradu (*vir cit. v tisku*). Obe pečnici sta datirani v drugo polovico 16. stoletja.

Sl.3: Pečnica s tapetnim vzorcem, 2. pol. 16. stoletja.

17. stoletje se nam predstavi z bogato okrašeno pečnico z nišo, obrobļeno z bisernikom. Levo in desno od niše je renesančno vitičje, osrednje polje je okrašeno z rastlinskim vzorcem, vogale pa krasijo operutničene angelske glavice. Med lepše kose sodi tudi fragment heraldične pečnice s perutjo orla in polkrožno zaključenim grbovnim ščitom.

Pečnice, izdelane v kombinaciji modro-bele in zeleno-bele glazure, presenečajo tako s svojo številčnostjo (preko 300 kosov) kot s kvaliteto izdelave. Ohranjeni so fragmenti spodnjega dela peči, vogalne pečnice s friza, zaključki peči in številni okrasni elementi. Pečnice so izdelane iz fine, dobro prečiščene gline, ki so jo pred prvim žganjem prekrili z engobo (mešanico tekoče gline, oksidov in mineralov (Souček 1986: 55) ter jih nato prekrivali s kobaltno modro in svinčeno zeleno transparentno glazuro. Najdbe teh pečnic so toliko bolj dragocene, ker so v Sloveniji zelo redke, njihov izvor pa je najverjetneje v mediteranskem prostoru. Evropska fajansa je namreč doživela v 15. in 16. stoletju razcvet v Italiji, v Sloveniji pa so manjše delavnice v Ljubljani, Kamniku, Nemškem Dolu in Kasazah izpričane šele od 18. stoletja dalje.^{*(4)}

Keramično posodje

Med množico najdb so najštevilčnejši ostanki *keramičnih posod*, ki jih lahko okvirno datiramo v razdobje od 15. do 18. stoletja, redke med njimi pa so celo starejše. Prevladujejo neglazirane posode, izdelane na lončarskem vretenu, v vseh odtenkih sive, sivočrne in rjave barve. *Delež glaziranih posod* je manjši, toda oblikovno in barvno bogat.

Med neglazirano kuhinjsko keramiko prevladujejo lonci različnih velikosti, trebušaste oblike in z ravnim dnom. Ustje je bolj ali manj izvihano in prehaja v trup neposredno ali pa je oddeljen s klekom. Maloštevilno so zastopani tudi lonci z uhatim držajem. Večina loncev je izdelana z redukcijskim načinom žganja (manjši dotok zraka v peč), zato prevladujejo temnejše barve. Glinena masa vsebuje zrnca apnenca, kremenca in sljude, kar je dajalo keramiki večjo trdnost in omogočalo lažje oblikovanje.

Okrasi so pogosti in najpogosteje jih najdemo na zgornji polovici posod - na trebuhu - v obliki valovnic, odtisov prstov, kanelur. Nekateri lonci imajo na stojni ploskvi reliefni žig v obliki križa, dvojnega križa ali samostrela. Večina strokovnjakov meni, da gre za žig izdelovalca oz. delavnice, nekateri pa, da imajo ti znaki nekakšen simboličen pomen (Korošec 1952/53: 191 ss). Žig samostrela se navezuje na prostor vzhodnega Veneta in Furlanije

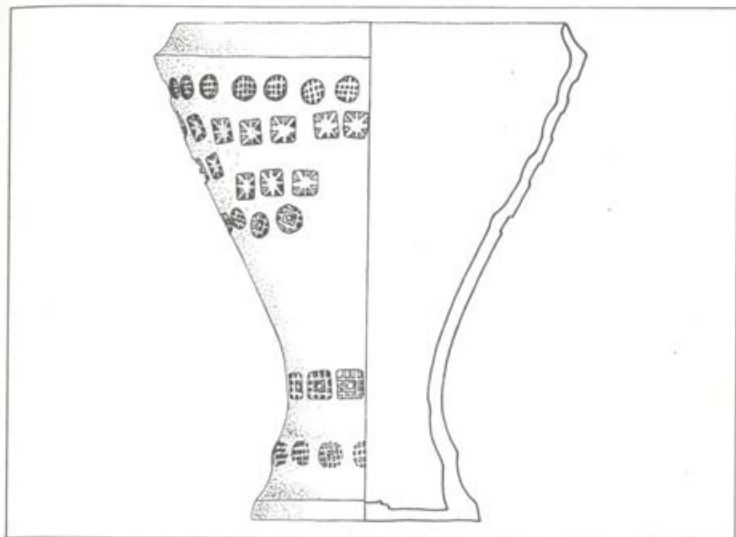
(4) Prim. geslo *fajansa* v Leksikonu CZ (Lj. 1988), str. 267.

Julijske Krajine (Žbona-Trkman et. al. 1991: 12), v Sloveniji pa ga najdemo na Goriškem (Tolmin - Kozlov rob). Pojavlja se na posodju 15. in 16. stoletja (n. d., 12).

Maloštevilno se med gradivom pojavljajo sklede temno sive, črne in svetlo oker barve. Med njimi izstopa tako po velikosti kot po ohranjenosti skleda svetlo oker barve, s široko stojno ploskvijo in rahlo ovalne oblike s premerom ustja od 42.5 do 44.5 cm. Rama je rahlo naznačena, vrat je usločen, ustje pa je odebeljeno in nagnjeno navzven, bogato profilirano ter z ohranjenim širokim izlivom. Analogije najdemo v zijalki na Lepi glavi (Bregant 1979: 113).

Prav tako maloštevilni so pokrovi z gumbasto oblikovanimi držaji različnih velikosti, temno sivo do črno žgani.

Pivsko posodje je zastopano z dvema čašama na nogi. Prva je izdelana iz fine prečiščene gline, žgane svetlo oker. Stojna ploskev je široka, noga je dokaj nizka in usločena, trebuh je kroglast. Ustje ni ohranjeno, čaša je brez okrasa. Druga čaša ima visoko, rahlo narebreno nogo, ki se širi v konično oblikovan trup. Ustje je gladko in zalomljeno navznoter. Izdelana je iz fine gline z drobnimi primesmi, žgane svetlo oker. Čaša je okrašena s pečatnim ornamentom (ohranjeni so štirje različni odtisi pečatov). Čaša skoraj identične oblike je znana s celjskega območja (natančnejši najdiščni podatki niso znani), okrašena s točkastim ornamentom, narejenim s kolescem (Ložar 1939: 187, sl. 11/j); čaša s pečatki, ki se po obliki sicer razlikuje od šaleške, pa je ohranjena med gradivom metalurške delavnice pri Gradu na Goričkem (Kerman 1990: 118). Zaradi pomanjkanja ustreznega primerjalnega gradiva je okvirno datirana v čas od 13. do 16. stoletja, kamor lahko uvrstimo tudi čašo s Šaleka. Čaša s Šaleka je zaradi svoje oblike in ohranjenosti, predvsem pa zaradi pestrosti oblik pečatov edinstvena v Sloveniji ter predstavlja vrhunec lončarske spretnosti tistega časa.

Sl. 4: Čaša na nogi s pečatnim ornamentom, visoki srednji vek. Narisal Rok Poles.

Med glazirano keramiko prevladujejo krožniki in sklede, maloštevilni pa so fragmenti skodelic, vrčev in loncev. Krožniki s poudarjenim dnom so najpogostejše poslikani v kombinaciji oker, zelene in rjave barve. Fragmentarno je ohranjen majhen krožnik, ki so ga pred prvim žganjem prekrili z engobo in nato nanj z rumeno in zeleno glazuro naslikali rastlinski in geometrijski ornament. Med lepše ohranjene kose glaziranih posod sodita dve skledi z ravnim dnom, konične oblike in z odebeljenim, navznoter izvihanim ustjem. Skledi sta poslikani z geometrijskim ornamentom; podlaga je rdečerjava, motiv križajočih se črt, oblikovanih v polkroge, ki pokrivajo večji del sklede, pa je svetle barve. Majolika, zvrst keramike z neprozorno belo kositrno glazuro, je na Šaleku zastopana le z nekaj fragmenti: najverjetneje skodelice in dva vrča z ročajem. Na enem izmed fragmentov je upodobljena glavica dečka - putta, na ostalih pa je ornament sestavljen iz geometrijskih in rastlinskih motivov v sinje modri, rumeni in rjavi barvi. S pomočjo analogij z Goriškega (Štanjel, Tolmin - Kozlov rob) lahko naše fragmente datiramo v drugo polovico 16. in prvo polovico 17. stoletja (Žbona-Trkman et. al. 1991, št. 78, 80: 62).

Ostalo drobno gradivo

Med steklenimi izdelki omenimo *dva fragmenta čaše in fragment steklenega pokrovčka*. Fragmenta čaše sta zelo tanka, dobro ohranjena in prosojna, z rebri, ki se ob rahlo odebeljenem robu razširijo v romb. Zaradi nezadostne fragmentarnosti prvotne oblike čaše ni bilo mogoče rekonstruirati. Steklen pokrovček je ohranjen v celoti; posnema obliko keramičnih pokrovov z gumbastim držajem. Izdelan je iz kvalitetnega, prosojnega stekla, držaj pa je oblikovan v svitkast gumbek.

Zbirka kovinskih predmetov je zelo raznolika. Ohranjene so štiri *železne puščične osti*, ki jih lahko delimo na osti s tulci (ena je piramidalne, druga pa rombične oblike) in osti s trnom za nasaditev piramidalne oblike. Analogne oblike najdemo na Starem gradu Smlednik (Slabe 1983: 266 ss) in v Kostanjevici na Krki (n. d., T. 10/2: 47). Osti je po sami obliki časovno zelo težko opredeliti, znano pa je, da se osti z votlim nastavkom za pritržitev in s piramidalnim zaključkom pojavljajo že v 12. st. ter so pogoste skozi ves pozni srednji vek (Slabe 1990: 47). Analogijo in s tem posredno datacijo puščične osti s ploskim listom rombične oblike najdemo na Starem gradu nad Podbočjem, kjer jo uvrščajo na podlagi Ruttkayeve tipologije (izdelana na gradivu s Slovaške) v 12. in 13. stoletje (Predovnik 1993: 61).

Drugi sklop kovinskih najdb so *sponse*, ki so v času od 9. do 13. st. silno redke, postanejo v začetku 13. st. sestavni del moške in ženske noše, od 14. st. naprej pa so v uporabi za spenjanje posameznih delov oklepa na hrbtu, za pripenjanje meča, pri konjski opravi, za pričvrščanje ostrog ter zapenjanje čevljev in od 15. st. dalje tudi za zapiranje torbic (Predovnik 1993: 62; Fingerlin 1971: 5 ss). Ohranjene so tri pasne sponse. Dve sta železni in zelo korodirani, tretja je bronasta in ji manjka trn. Bronasta spona je ovalne oblike in se na mestu, kjer je bil pritrjen trn, odebeli ter nekoliko razširi. Večja železna spona je pravokotne oblike, na vogalih rahlo zaobljena in v tolikšni meri korodirana, da je trn odpadel. Manjša železna spona je v obliki črke D; trn je ohranjen, način pritrjevanja na okvir sponse pa zaradi korozije ni viden. Zaradi slabe ohranjenosti časovna in tipološka opredelitev ni mogoča.

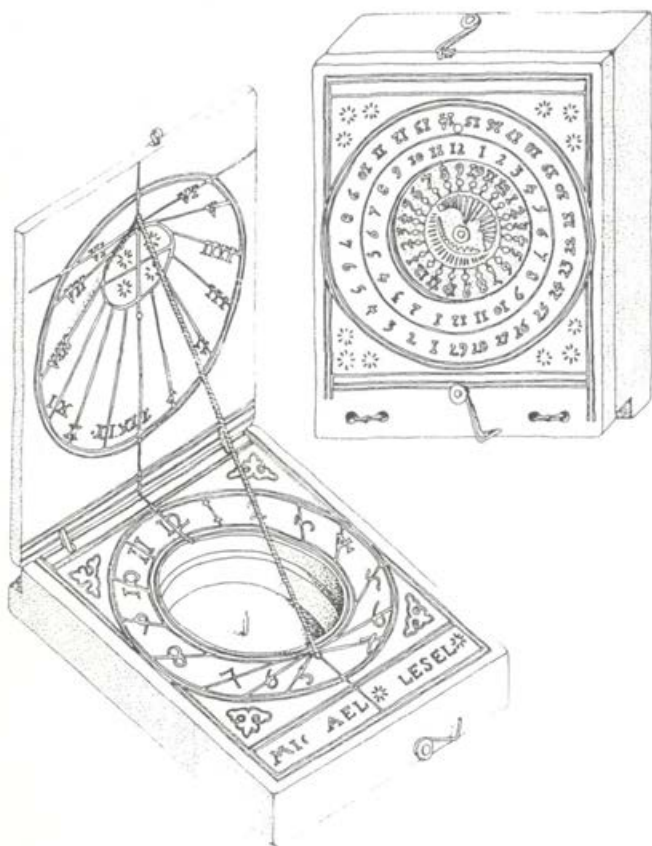
Med drobnimi najdbami je tudi nekaj kosov, ki so bili v uporabi ob vsakdanjih opravilih. Najlepše je brez dvoma ohranjen *vijček* (kolesček) za rezanje testa, izdelan iz medenine. Na lično oblikovan ročaj, ki mu manjka leseni del, je z bronasto

iglo pritrjen nazobčan kolešček, predrt s štirimi luknjicami. Zbirko dopolnjuje šivalni pribor, sestavljen iz koščene in bronaste šivanke, bronastega naprstnika in gumba. *Koščena šivanka* je dolga 11.2 cm, je lepo zglajena in se ob ušescu razširi. *Bronasta šivanka* je za dober centimeter krajša, ožja in ob podolgovatem ušescu okrašena s po dvema prečnima črticama na vsaki strani. *Naprstnik* je tak, kot jih poznamo danes, uporabljala pa ga je zelo drobna roka. *Kovinski gumb* posnema obliko ščita z grbo, kjer je na spodnji strani gumba izdelana zanka za pritrjevanje. Gumb je okrašen s punciranimi krožci.

Sončna ura, izdelana iz slonovine, opozori nase z natančno in zelo lično izdelavo. Sestavljena je iz dveh preklonnih slonokoščenih ploščic, med katerima je bila prvotno kot polos vpeta nitka. V spodnji ploščici je bil obvezno vgrajen kompas, ki žal ni ohranjen. Na pokrovu je bronasta pozlačena lunina ura; vse oznake so vgravirane. Ura je na več mestih okrašena s sončki (?) in drobnim rastlinskim ornamentom. Na spodnji ploščici pod kompasom je vgravirano ime »*Michael Lesel*«, najverjetneje ime izdelovalca ure. V 16. in 17. stoletju so bile vodoravno-navpične sklopne ure posebnost nürnberških delavnic. V Sloveniji so maloštevilne, saj jih najdemo samo v inventarni knjigi Narodnega muzeja v Ljubljani, kjer pa je kot njihovo izvirno mesto navedena Nemčija. Med njimi je samo ena izdelana iz slonovine, datirana pa je v 16.-17. stoletje (Bučič 1990: 54).

Duhovno oz. versko življenje je na gradu Šalek izpričano z eno samo miniaturno najdbo. Gre za komaj 3.5 cm dolg *fragment grobo izdelane keramične roke*, ki je, sodeč po preluknjani dlani, sodila h kipcu Jezusa Kristusa. Ohranjena je razprta dlan s štirimi prsti (na sredini dlani je luknjica). Kipec je bil očitno pritrjen na osnovo (križ), saj je njegova zadnja stran docela neizdelana. Fragment je stilno in časovno neopredeljiv.

Novčne najdbe vedno vzbujajo zanimanje tako med arheologi kot med ljubitelji zgodovine. Prvim so novci zanimivi predvsem zato, ker so odličen vir za natančno datacijo obdobja, predmetov, plasti in vsega, kar pač sodi k arheološkim izkopavanjem; drugim so zanimivi z umetniškega, zbirateljskega in še s kakšnega stališča. Na Šaleku so bili izkopani *trije srednjeveški* in *pet novoveških novcev*. Vsi novci so bili določeni v numizmatičnem kabinetu Narodnega muzeja v Ljubljani. V zbirki srednjeveških novcev so *trije pfeningi*, od tega dva enostranska,

Sl. 5: Sončna ura iz slonovine, 16., 17. stoletje. Narisal Rok Poles.

težki 0.22-0.46 grama, vsi zelo lepo ohranjeni. Datirani so v čas 1410-1456, izdelani pa so bili v Ambergu, Salzburgu in na Dunaju. Novoveški novci so zelo raznoliki: *fenig*, *denarij*, *groš*, *filler*, *heller*. Tehtajo 0.35-3.77 grama, sodijo pa v čas od leta 1517 (pfenig) do leta 1901 (heller). Izdelani so bili v St. Veitu (pfenig), Kremnitzu (denarij, filler), Kuttenubergu (groš) in na Dunaju (heller).

Namesto zaključka

Grad Šalek, na katerem so skozi večji del njegove zgodovine prebivale manjše ministerialne rodbine in je sodil v slovenskem prostoru med manjše gradove oz. posesti, preseneča s številnim in oblikovno bogatim drobnim gradivom. Pestrost oblik posodja in pečnic kaže, da je bila pečarska in lončarska obrt na zavidljivi ravni, kar potrjuje tudi najdba izredno lepe čaše s pečatki in nekatere oblike pečnic, ki jim ne najdemo analogij ne na celjskem ne na širšem slovenskem prostoru. Pri tem ne gre zanemariti deleža tujih mojstrov, ki jim najverjetneje lahko pripišemo peč, izdelano v tehniki fajanse, čašo s pečatki in sončno uro iz slonovine - značilnost nürnberških delavnic. Pisnih podatkov o obrtnikih (pečarjih, skrinjarjih, pasarjih ipd.) ter delavnicah nimamo, zanesljivo pa lahko z njimi računamo. Prostor, kjer je med 10. in 18. st. "živel" 25 gradov, graščin in dvorcev, ki so bili vsi potencialni porabniki obrtniških izdelkov, je bil zanje idealen. Vsaj za pečarje lahko rečemo, da so imeli v dolini tudi zadostno količino surovine, saj imajo višje ležeče terase Šaleške doline osnovo iz mastne jezerske gline in ilovice (Kljajič 1989: 8). Ledinska imena, povezana z glino, zasledimo v urbarju škalske cerkve že leta 1510, kjer najdemo med podložniki omenjene Gašperja, Andreja in Primoža na Glinah (Ravnikar 1989: 26), priimek Glinšek pa je v Škalah in v Šentilju pri Velenju prisoten še danes.

Zgodovinopisje je Šaleški dolini do nedavnega posvečalo le malo pozornosti, vse pa kaže, da bomo lahko sčasoma tudi s pomočjo arheoloških izkopavanj dokazali, da je Šaleška dolina aktivno sodelovala pri krojenju srednjeveške zgodovine.

NAVEDENKE

- P. BLAZNIK (1986, 1988): *Historična topografija Slovenije II*. Slovenska štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Maribor.
- T. BREGANT (1979): *Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi*. Slovenski etnograf 30.
- (1984): *Pečnice s Starega gradu Celje*. Razstavni katalog. Ljubljana, Celje.
- V. BRYCH, D. STEHLIKOVA, J. ŽEGKLITZ (1990): *Pražské kachle doby gotické a renesanční*. Katalog razstave. Praha.
- V. BUČIČ (1990): *Ure skozi stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej.
- (1993): *Stanovanjska kultura na Slovenskem v obdobju gotike in renesanse*. ARGO XXXV.

- I. FINGERLIN (1971): *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*. Berlin.
- R. FRANZ (1981): *Der Kachelofen*. Graz.
- GESTRIN (1965): *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- A. JAKSCH (1904): *Monumenta historica Ducatus Carinthiae III*. Št. 165, 418 in 422. Celovec.
- B. KERMAN (1990): *Metalurška delavnica pri Gradu na Goričkem*. Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota.
- D. KLJAJIČ (1989): *Geografski oris Šaleške doline in Škal*. Zbirka Šaleški razgledi 3. Velenje: KC Ivana Napotnika.
- D. KOS (1993): *Lastniki, posestniki in prebivalci grajskih poslopij na Celjskem do začetka 15. stoletja*. Celjski zbornik. Celje.
- R. LOŽAR (1939): *Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji*. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XX/1-4. Ljubljana.
- D. MIHELIČ (1989): *Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih*. Historična topografija Slovenije II. Maribor.
- M. MIRKOVIČ (1969): *Doneski k poznavanju predbaročnega pečarstva v Ptuj*. Poetovio - Ptuj 69-1969, Zbornik razprav ob 1900-letnici.
- B. OTOREPEC (1988): *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana.
- H. PIRCHEGGER (1962): *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München.
- K. PREDOVNIK (1993): *Podbočje Stari grad*. Srednji vek. Knjiga 9. Brežice: Posavski muzej.
- T. RAVNIKAR (1989): *Oris starejše zgodovine naselja Škale*. Zbirka Šaleški razgledi 3. Velenje: KC Ivana Napotnika.
- (1992a): *Velenjski meščani v 13. stoletju? in Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju?* Zbirka Šaleški razgledi 8. Velenje: KC Ivana Napotnika.
- (1992b): *Gospodje Turnski v 13. stoletju*. Celjski zbornik. Celje.
- (1993): *Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini*. ČZN 29. Maribor.
- A. REDIK (1976): *Regesten des herzogtums Steiermark 1308-1319*. Graz.
- M. SLABE (1983): *Smlednik - Stari grad*. VS XXV.
- (1990): *Kostanjevica na Krki*. VS 32.
- D. in R. SOUČEK (1986): *Proces nastajanja keramike*. Likovni odsevi 4-5.
- I. STOPAR (1975a): *Grad in naselje Šalek*. Velenje.
- (1975b): *Poznogotske pečnice s celjskega območja*. VS 20.
- (1977): *Renesančne pečnice s celjskega območja*. VS 21.
- (1982): *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana.
- (1993): *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. 4. del. Ljubljana.
- H. WIESSNER (1958): *Monumenta historica Ducatus Carinthiae VI*. Št. 61. Celovec.
- B. ŽBONA-TRKMAN, A. Bavdek, V. Tomadin (1991): *Grajska zapuščina*.

Jože Hudales
KC IN Muzej Velenje

NOMEN EST OMEN

O imenih v Šaleški dolini od 16. do 19. stoletja*

Najbrž med tistimi, ki prebirate pričujoči članek, ni nikogar, ki bi si kdaj ne zaželel, da bi se vrnil stoletje ali več nazaj in malo pokukal v življenje svojih prednikov. Čeprav to zaenkrat s časovnim strojem še ni mogoče, nam nekateri zgodovinski viri z malo domišljije vendarle omogočajo skorajda "osebno znanstvo" z mnogimi ljudmi, ki so živeli tod stoletja pred nami. Tu mislimo na urbarje in matične knjige, ki nam odkrivajo, kdo so bili naši predniki, kako so se imenovali, kdaj so bili rojeni, kdaj so se poročili ali umrli ipd. Tako lahko skozi tovrstne vire le vzremo konkretne ljudi z imeni in deloma tudi že priimki, vzremo njihove radosti, bolezní in tragedije. Tokrat pogledjmo predvsem, kdo so bili ti naši predniki in kako so se imenovali.

Star latinski pregovor pravi *Nomen est omen*, kar pomeni, da je ime vse; v imenu se zrcali usoda ljudi, ki ga nosijo. Kasneje, zlasti pa v časih, o katerih pišemo, je ime pomenilo vsaj vero v to, da bo ime določilo otrokovo usodo ali poudarilo lastnost, ki jo zaznamuje. Razlogi so bili najrazličnejši, bodisi povezani z družinsko tradicijo, po kateri so npr. prvorojenci v družini dobili ime očeta ali deda, bodisi da so ime poiskali med sočasnimi vladarji ali pri drugih osebah iz sorodstva ali sosesčine, ki so bili otrokovim staršem vzorni ipd. Nagibi, ki so ob krstu naših prednikov botrovali temu ali onemu imenu, so čestokrat neznani. Iz urbarjev naprimer, kjer so navedeni le priimki in imena oseb, zavezaníh odmerjeni dajatvi, tega podatka ni mogoče ugotoviti. Nekaj več možnosti za ugotavljanje vzrokov nam dajejo matične knjige, ki smo jih analizirali za župnijo Velenje od leta 1784 do 1899.

(*) Članek *O imenih v Šaleški dolini* je nastal ob intenzivnem proučevanju matičnih knjig župnije Velenje v 19. stoletju. Vključen je kratek pregled osebnih imen v nekaterih urbarjih, ki se nanašajo na prebivalce vzhodnega dela Šaleške doline, časovno pa sežejo v čas od leta 1480 do 1600. Študija (glede na zanimanje in strokovno izobrazbo avtorja) poudarja sociološko oz. antropološko stran problema, prav tako nujno jezikoslovno analizo imen pa večinoma opušča.

Iz obeh virov je nastala zanimiva dokumentacija o spreminjanju "mode" dajanja imen v preteklih stoletjih, vendar pridobljeni rezultati še zdaleč niso popolni. Zagotovo pa so dovolj zanimivi kot gradivo, ki ga v slovenskem prostoru ne premoremo veliko.

(Moška) krstna imena v 16. stoletju

Že na prvi pogled nam zbrani in obdelani podatki povedo, da se je izbira imen, ki so jih nosili naši predniki pred štirimi oz. petimi stoletji, do danes močno spreminjala. Bera imen, ki so jih nekoč namenili svojim potomcem, je bila veliko skromnejša od množice imen, ki jih danes izbiramo svojim otrokom. Danes namreč poznamo na Slovenskem več tisoč inčim različnih moških in ženskih imen, medtem ko so več kot 300 moškim (podložnikom) v obdobju 1480-1600 v vzhodnem delu Šaleške doline^{*(1)} znali nadeti le 51 imen.

Res pa je, da so med temi imeni mnoga že pozabljena, čeravno so lepa in povsem domače zvoneča. Namerno nisem zapisal *slovenska*, kajti imena slovenska res niso bila; glede na možnost izbire skoraj 400 znanih slovanskih imen med zapisanimi ne najdemo niti enega, kar je dokaz več, da so jih do 15. stoletja že docela izrinila tuja imena. Izjema je morda ime *Vidt am Seel*, podložnik ekenštajnskega gospostva iz Sel pri Šaleku (1542), ki bi ga lahko razložili iz slovenskega korena *vit*, kar pomeni "vladar, mogočen, vladajoč", hkrati pa tudi iz germanske besede *wid*, ki pomeni *gozd*, ali iz latinskega imena *Vitus*, kar pomeni *življenje*.^{*(2)} Neglede na ta osamljen primer pa so slovanska imena tudi v tem delu Šaleške doline do začetka 16. stoletja nadomeščala imena, ki izhajajo iz stare hebrejske tradicije in jih je nekaj več kot četrtnina (27,5 %), ali pa so iz nekoliko mlajše grške (23,5 %) in latinske tradicije. Slednjih je največ (29,4 %). Najmanj imen izhaja iz germanske tradicije, le 5 %. Danes je med stotimi najpogostejšimi imeni

(1) Imena so povzeta po urbarjih gospostva Ekenštajn iz leta 1480 in 1542, gospostva Turn iz leta 1542, po urbarju župnije sv. Jurija v Škalah iz leta 1510, urbarju p. c. sv. Matere Božje v Velenju iz leta 1542 in 1600 ter urbarju gospostva Velenje iz leta 1592; objavljeno v: Ignatz Orožen, *Das Dekanat Schalltal ...* (1884, str. 59, 103, 152, 155, 166, 234 in 262);

(2) Janez Keber, *Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem* (Celje, 1988), 15 in 384.

približno četrtnina slovanskih, petina hebrejskih ter petina grških; nekaj več kot desetina je latinskih in nekoliko manj germanskih.*⁽³⁾

V 16. stoletju je največ moških (več kot vsak tretji, tj. 34,6 %) nosilo krstna imena grškega izvora. Najpogostejše ime je bilo *Jurij*, saj je skoraj vsak deseti (9,1 %) podložnik tega dela Šaleške doline v 16. stoletju slišal na to ime, ki so ga običajno zapisali po slovensko *Juri* ali *Jury* in ne v latinizirani obliki *Georgius*, kakor je prišlo v navado kasneje. Glede na to, da besedni koren v grščini pomeni "kmet", je bila pogostnost tega imena pomenljiva, čeprav je malo verjetno, da bi naši predniki pomen te besede v resnici poznali. Bolj verjetno je vplivnejše dejstvo, da je bil *Sand Georgi* - *St. Jorgen* zavetnik škalske cerkve, tedaj najpomembnejše cerkve v Šaleški dolini. Tudi med podložniki turnskega gospostva v Škalah je bilo tisti čas veliko Jurijev (11,1 %). Druga dokaj pogosta imena grškega izvora so bila *Gregor* - v pomenu "buden, živ" (7 %), *Andrej* - "možat, pogumen" (6,4 %), *Boštjan* - "častitljivi" (2,7 %), *Štefan* - "venčani, kronani" (2,6 %) itd.

Skoraj prav tako pogosta so bila med krstnimi imeni tista, ki so hebrejskega izvora (31,9 %). Najpogostejša so bila *Matej*, *Matevž*, *Matija* in *Matjaž*, ki vsa izvirajo iz imena *Matitjahu*, kar pravzaprav pomeni hebrejskega *Božidarja*; to ime je nosilo 8,9 % moških. Dokaj pogosta imena so bila tudi *Mihael* - "kdor je kakor Bog", *Tomaž* - "dvojček" ali *Jakob* (3,7 %). Hebrejska moška imena iz stare zaveze *David*, *Adam*, *Abraham*, *Benjamin*, *Danijel* itd., ki so bila dokaj priljubljena v času protestantizma (torej ravno v obravnavanem času), se z izjemo enega samega Adama v urbarjih (za naš primer) sploh niso pojavila.

Izvirno latinska imena, ki so bila sicer najštevilnejša, je nosilo nekaj več kot četrtnina moških. Najpogostejši je bil *Primož* - "prvi, najboljši", pogosta imena pa so bila tudi *Lovro* - "iz mesta *Laurentius*", *Pavle* - "majhen" in *Martin*. Najredkejša so bila imena, ki izhajajo iz germanskega sveta. Predstavljajo le 15,7 % vseh imen, ki so jih ob krstu dajali fantom, toda nosil jih je le vsak dvajseti prebivalec obravnavanega predela Šaleške doline. Najpogostejši imeni sta bili *Ruprecht* - "bleščeč, slaven"

(3) Prav tam, n. d., 29-38.

(1,3 %) in Ulrik - "dedni knez" (1,0 %).*(4)

V urbarjih bi lahko iskali različne lokalne različice, vendar zaradi premajhnega vzorca oseb (vseh 311) ne bi bile smiselne. Zanimiv je vpogled (urbarji za leto 1598 in 1600), kako je na izbiro imen vplival tridentinski koncil (1545-1563), po katerem je Cerkev dobila izključno razsodniško vlogo pri izbiri in dajanju krstnih imen po zelo ozkem seznamu "primernih" svetnikov in svetnic.

Tabela 1: *Najpogostejša moška krstna imena do leta 1542 in okrog leta 1600*

Ime	Najpogostejše oblike zapisa	do leta 1542 % delež	leta 1598 in 1600 % delež
Jurij	Juri/Jury	10.6	5.9
Gregor	Gregor	6.9	8.8
Matej	Mathe/Mathey	5.6	4.7
Primož	Primus	5.6	4.4
Andrej	Andre/Andrey	4.6	13.3
Mihael	Michel/Michael	4.2	5.9
Martin	Martin	4.2	3.3
Pavle	Paul/Paule	3.7	3.7
Lovro	Laure/Laurenc	3.7	3.7
Jakob	Jacob/Jakob	3.2	5.9
Matevž	Matheush/Matheus	0.5	8.8
Tomaž	Thomash/Thomas	2.8	7.4
Boštjan	Bastian/Wastian	1.4	5.9
Marko	Marko/Marco	1.4	5.9
Štefan	Stefan	1.4	5.9
Skupaj delež:		59.8	89.8
Število ostalih imen:		28	18

Razlika je seveda dokaj očitna, saj se je že nekaj desetletij po koncilu izbor imen bistveno zožil: med 200 podložniki do

(4) Prav tam.

leta 1452 zasledimo 43 različnih imen, po urbarjih leta 1598 in 1600 pa je med dobro stotnijo le še 33 različnih imen.

Še bolj pomenljiv je podatek, da je v obdobju do tri-dentinskega koncila deset najpogostejših imen nosila skoraj polovica (47 %) vseh podložnikov, ostalih 33 imen pa si je razdelila preostala polovica moških prebivalcev⁽⁵⁾ tega dela Doline. Dobrega pol stoletja kasneje je bil preobrat dramatičen; kar tri četrtine moških je nosila (istih!) deset imen, zgolj vsak četrti pa je z enim izmed preostalih 23 imen lahko računal na malce bolj izraženo individualnost.

Sodeč po imenih, navedenih v tabeli 1, in najpogostejših oblikah njihovega zapisovanja v urbarje, lahko sklepamo, da gre zvečine za slovenizirane izpeljanke grških in latinskih imen. Ta imena so postala naša kulturna tradicija in dediščina v neposrednem pomenu besede. Izjema so germanska imena, zapisana v povsem nemških oblikah. Razlog je najverjetneje to, da so jih zapisovali nemški pisarji. Prehitri zaključki, da gre v teh primerih morda za priseljene nemške podložnike, niso pravilni, saj priimki *Oswald Kothenschekkh*, *Ulreich Sabukelnikh*, *Ruprecht Weternik* idr. tega ne potrjujejo.

Žal na osnovi podatkov iz urbarjev ne moremo reči ničesar o imenih žensk. Njihov pravni položaj je bil očitno takšen, da so le redke med njimi kot vdove lahko prevzele hišno gospodarstvo po svojem umrlem možu. Med nekaj več kot 300 podložniki, ki jih za analizo vključuje pričujoči prikaz, se v najstarejših urbarjih (iz leta 1480 in 1510) ženska imena sploh ne omenjajo. V urbarjih iz leta 1542 je navedenih med 140 podložniki le pet žensk. Štiri med njimi so bile vdove; med njimi sta dve navedeni le poimensko in brez priimka (*Spete Wittib*, *Kina Wittib*), dvema pa grajski pisarji niso priznali niti pravice do imena in so jih poimenovali opisno: *Martinova vdova* in *Savinekova(?) vdova* (*Martin Witib*, *Witib am Sauenkovikh*). Samo podložnica škalskega Turna *Margerite Schurscha* (morda Suša ali Žuža) je bila vpisana z imenom in priimkom. V urbarju iz leta 1598 in 1600 se ravno tako pojavita samo dve ženski, in sicer Neža Cvikl iz Stare vasi in Špela Martinc iz Velenja (*Nesha Zwinkl*, *Spella Martinzin*). O razširjenosti ženskih imen v tem času torej ni mogoče reči ničesar tehtnega.

(5) Tu je treba upoštevati, da ne gre za listo vseh prebivalcev, ki so v tem času živeli, saj urbarji navajajo le hišne gospodarje.

Krstna imena v 19. stoletju

Podobno kot je bilo 16. stoletje očitno prelomno v pogledu poenotenja in zmanjševanja števila "primernih" krstnih imen, je bilo prelomno tudi 19. stoletje. V prvi polovici 19. st. so naši predniki v velenjski kmečki okolici⁽⁶⁾ še "priznavali" 35 moških in 30 ženskih imen. Število imen je torej ostalo ozko omejeno, kot jih je začrtal tridentinski koncil v drugi polovici 16. stoletja. Celo v Velenju, ki je bilo vendarle urbano naselje z dokaj živahnim priseljevanjem iz drugih okolij, v tem času ne najdemo več kot 52 različnih moških in 36 ženskih imen. Če pa v Velenju odštejemo 18 moških in 12 ženskih dvojnih oz. trojnih imen, ki so tedaj postajala modna, smo v pogledu izbire imen tudi tu soočeni s pravo revščino (pri moških in ženskah dejansko bilo samo okrog 30 različnih imen).

Tabela 2: *Najpogostejša moška in ženska krstna imena v prvi polovici 19. stoletja*

imena	ženske		imena	moški	
	okolica	Velenje		okolica	Velenje
Marija	30.9	27.7	Jožef	10.8	19.5
Neža	8.1	1.1	Franc	10.8	14.0
Helena	7.2	2.8	Ivan	9.2	10.9
Gertruda	6.9	2.6	Jurij	8.9	4.3
Ana	6.1	11.7	Anton	8.6	6.7
Elizabeta	4.6	3.4	Matevž	7.8	2.4
Uršula	4.3	2.8	Martin	7.3	3.1
Margareta	4.1	2.3	Jakob	5.7	1.8
Terezija	3.8	9.0	Paul	4.4	0.6
Katarina	3.5	0.6	Valentin	4.1	1.2
Frančiška	2.3	6.2	Gregor	2.0	2.4
Jožefa	3.2	8.5	Alojz	-	2.4
Skupaj:	85.0	78.7		79.8	69.3
Skupaj imen:	30	36		35	52

(6) Upoštevanih je bilo 761 otrok (346 žensk in 315 moških) iz naselij Spodnji in Zgornji Šalek ter Šmartinske Cirkovce, krščenih v letih 1784-1849 v župnijski cerkvi sv. Martina, ter 341 otrok iz Velenja (177 žensk in 164 moških), krščenih v tem obdobju v dekanjski cerkvi sv. Jurija, kamor je do leta 1858 spadalo Velenje.

Neglede na ozko izbiro imen lahko v tabeli 2 hkrati vidimo že prve odmike od prakse, ki jo za prvo polovico 19. stoletja opisal Fran Levstik v svojem *Popotovanje od Litije do Čateža* (1858) takole: »Ne bom pozabil, kako je bil pobožni kmet v Laščah razkačen, ko je hotela njegova ženica sina krstiti za Silvestra, ker je bil ravno starega leta rojen. - "Kaj", pravi mož, "ali se ne bojiš, da bi te Bog udaril zavaljo tvojega napuha? Ni v pratiki dovolj ponižnih imen, ki so med nami v navadi? Dokler bo meni mezinec gibal na moji roki, tako dolgo - dobro si zapomni, ne boš ti krstila otrok po svoji glavi, ne! Jurij naj mu bo ime!" In tako se je tudi zgodilo.«^{*(7)}

V Velenju se je v tem času že povečalo število moških in žensk, ki so ob krstu dobili manj običajna imena, medtem ko so se v okolici Velenja še vedno izogibali dajanju manj uveljavljenih imen. Sicer pa velikih razlik med mestom (trgom) in podeželjem v priljubljenosti imen ni zaznati, zlasti ne pri moških imenih, saj med petimi najbolj pogostimi imeni v Velenju in njegovi kmečki okolici najdemo ista imena; *Jožef, Franc, Ivan, Jurij in Anton*. V kmečki okolici je teh pet imen nosila skoraj polovica vseh krščenih dečkov, v Velenju pa celo nekaj več (55,4 %).

V primerjavi z najbolj priljubljenimi imeni v 16. stoletju vendarle zaznamo večje premike; ne po številu "primernih" imen, pač pa v pogostosti nekaterih izmed njih. Od najpogostejših imen 16. stoletja je visoko priljubljenost obdržal le *Jurij*, vsa druga imena tistega časa so postala redkejša ali pa so skoraj izginila. Visoko so se povzpela nova imena: *Jožef, Franc in Anton*, ki še danes med moškimi imeni zavzemajo prva tri mesta.^{*(8)}

Ime *Anton* izhaja iz latinskega rodovnega imena *Antonius*, le-to pa verjetno iz etruščanskega imena *Anto* (neugotovljenega pomena); našim prednikom je postalo priljubljeno preko imen svetnikov Antona Puščavnika (goduje 17. januarja) in Antona Padovanskega (13. junija). - Ime *Franc* je bilo v

(7) Odlomek je povzet po že cit. delu Janeza Kebra, gl. op. 2, 17-18.

(8) *Op. urednika*. Med tremi najbolj pogostimi moškimi imeni v občini Velenje si po zadnjih statističnih podatkih (stanje 31. VII. 1994; skupno št. prebivalcev: 42344, moških oseb: 20878) sledijo naslednja imena: *Franc* (834), *Ivan* (812) in *Jožef* (576). Sledi ime *Anton* (557). - Prim. demografski pregled v pričujočem zborniku.

matičnih knjigah iz prve polovice 19. stoletja vedno zapisano v latinski obliki - *Franciscus*. To ime izhaja iz latinskega izraza za pripadnika germanskega plemena Frankov. Vsesplošni priljubljenosti tega imena je v tem času - poleg svetnikov Frančiška Ksaverija (3. decembra) in Frančiška Saleškega (24. januarja) - zagotovo veliko doprinesel tudi tedanji avstrijski cesar Franc. - Ime *Jožef* je bilo v krstnih knjigah zapisano skoraj izključno v obliki *Josephus*, sicer pa izhaja iz hebrejščine in pomeni "*naj Bog doda potomstvo*". Ime je postalo pogostejše dokaj pozno, saj je postal god sv. Jožefa (19. marec) zapovedan cerkveni praznik šele v 17. stoletju.⁽⁹⁾

Pri ženskih krstnih imenih opazimo v primerjavi med trgom in vasjo nekaj več razlik. Ime *Marija* so sicer ob krstu prisodili skorajda vsaki tretji rojeni deklici v trgu (27.7 % vseh krščenih deklet) in na podeželju (30.9 %). Ime je latinska oblika hebrejskega imena *Mirijam*, za njen izvor pa obstaja kar 60 različnih razlag. Podobno kot pri Jožefu je tudi ime *Marija* postalo priljubljeno in razširjeno dokaj pozno; dolgo je namreč veljalo za tako sveto, da so ga lahko uporabljale le kraljevske ali plemiške osebe.

Poleg Marije so bila v prvi polovici 19. stoletja na podeželju zelo priljubljena še nekatera imena: *Neža*, *Helena* in *Gertraud*. - *Neža* je v krstnih knjigah vedno zapisana kot *Agnes* in izvira iz grščine, kjer pomeni "*čista, nedolžna*", ali pa iz latinskega *agnus* - *jagnje*. - Tudi *Helena* izvira iz grščine in pomeni "*sijajna, bleščeča*"; v grški mitologiji je namreč predstavljala pralik ženske lepote. - *Gertrude* - *Jere* so v matičnih knjigah tega časa redno zapisovali kot *Gertraud*, kar izhaja iz zloženega germanskega imena s pomeni "*zvesto, ljubo, kopje*".

V Velenju so bila vsa tri navedena ženska imena zelo redka, zato pa tisti čas toliko bolj razširjena *Ana*, *Terezija*, *Jožefa* in *Frančiška*. - *Ana*, podobno kot *Jožefa*, izhaja iz hebrejske tradicije, iz svetopisemskega imena *Hannah* v pomenu "*ljubkost, milost*". - *Terezija* je ime grškega izvora in pomeni *lov*, *divjačino* ali pa morda *obrambo*. Glede na to, da so ta ženska imena še dandanes najpogostejša, lahko današnjo strukturo ženskih imen sledimo v urbana okolja (trška in mestna) prve polovice 19. stoletja. Med današnjimi pet-

(9) Gl. op. 2, str. 110, 181-182, 223-225.

najstimi najpogostejšimi imeni (moškimi in ženskami) so *Marije, Ane, Frančiške, Jožefe, Terezije in Antonije*.^{*(10)}

Tabela 3: *Najpogostejša ženska krstna imena v drugi polovici 19. stoletja*

Okolica		Velenje	
ženska imena	delež v %	ženska imena	delež v %
Marija	27,2	Marija	18,5
Frančiška	10,7	Frančiška	6,5
Ana	7,1	Cecilija	3,8
Jožefa	5,8	Ivana	3,8
Antonija	5,4	Pavla	3,3
Ivana	5,4	Ana	2,2
Terezija	4,5	Alojzija	2,2
Cecilija	4,0	Jožefa	2,2
Gertruda	2,7	Marija Ana	2,2
Alojzija	2,7	Terezija	2,2
Skupaj:	75,4		47,3
Skupaj imen:	38		90

V drugi polovici 19. stoletja so se še danes najpogostejša ženska imena uveljavljala tudi na podeželju in ostala množično prisotna (v enakem zaporedju pogostnosti) še sedaj. V samem Velenju pa se je poleg slednjega izvršila prava revolucija k individualizaciji krstnega imena. Nositi ime, ki je redko ali manj uveljavljeno, ni bil več noben greh in sramota, pač pa je to pomenilo svojevrstno modnost oz. modernost. Deset najpogostejših imen je v Velenju ob krstu dobila le še slaba polovica vseh deklet in žena in 55,3 % dečkov. Pa še eno novost opazimo med krstnimi imeni v Velenju: prvič je dekliških imen bistveno več kot fantovskih oz. moških.

(10) Gl. op. 2, str. 15, 269-276, 194-195, 218, 105-106. Prim. op. 8 in demografski pregled v tem zborniku.

UDK 800.87(497.12 Ravne pri Šoštanju)

Ivo Stropnik

KC IN Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje

ZAPISI ŠALEŠKIH GOVOROV IN NAREČNEGA
BESEDIŠČA

ANALIZA GOVORA VASI RAVNE PRI ŠOŠTANJU

O informatorju. Ivan Stropnik, roj. 14. dec. 1932 v Ravnah pri Šoštanju, kjer živi od rojstva. Opravljal je poklic rudarja v velenjskem premogovniku, upokojen od l. 1991. - Informatorjev govor je avtohton; socialnozvrstno je izoblikovan narečno oz. z značilnimi potezami žargonske interesne govorice.

'E:nket sŋ že dɔ:u 'pā:du , 'sā:mo za'su:lo me še ni

Za'čę:u sŋ 'pę:disitiga 'lę:ta . Ko sŋ 'šɔ:u 'nəter ,
me je b'lɔ: 'mā:l strā:h . 'Prvič , ko 'pri:demo u
'jā:mo , 'smɔ: 'šlə na 'fi:ršn 'vrtat ; 'vsa:k 'svɔ:jxa .
'Blu:zne 'smɔ: o'bej:sli 'ta:j na 'stej:no , pa 'smɔ:
'šlə u 'fi:ršn 'vrtat . Po 'smɔ: pa 'lā:dali pa
'strej:lali, pol 'smɔ: se u'ma:kneli u 'rɔ:ve , da 'na:s
'ni:so 'šu:si do'bi:li , po 'smɔ: 'šlə pa 'za:jbrat ,
'usa:k s'uo:jo 'krɔ:co - po 'kna:povsko ; pa 'za:jbrali ;
po 'smɔ: pa 'ci:mprali . 'Vsa:k suɔ:j 'ci:mper 'pɔ:stajli ,
ga za'lɔ:'li ; po 'smɔ: pa spet 'vrtali pa spet
ustre'li:li . Po 'smo: 'šli: pa h 'ma:lci , tam 'smɔ:
se pa 'ma:l zaje'ba:vali , pa po'ję:dli . Če je 'bi:u
'na:ht'ši:ht, je kir 'drej:mau . 'Ma:lca je 'tra:jala
tam o'kɔ:l 'pɔ:u 'u:re , kir je 'hi:tro po'jēj:du , je
pre:j 'bi:u 'fe:rtik . Po 'smɔ: pa 'šlə spet , se 'ma:l
'ča:ja na'pi:li , pa 'šlə spet . Po je 'pršu pa nad'zɔ:rni
skɔ:s , pa 'glę:du , kək 'smɔ: nar'di:li - : ni u
'rę:du - ; 'smɔ: 'ma:rli po'pra:jt , pa tək na'pre:j .

'De:lal 'smo: od 'še:stih do 'dvej:ih, po 'smo: se
'spra:ji na 'šā:lo pa se pe'la:li 'vən. Po 'smo: se
'šli: pa 'kō:pat, po 'smo: se 'skō:pali tam po
ko'pa:lnici, pa ob'lej:kli pa zun 'prō:kej 'a:vto'bu:su.

'De:lali 'smo: v 'trej:h iz'me:nah, ce'lō: 'e:nket na
'šti:r. 'No:čna 'smē:na je 'bla: 'bō:l 'bō:ga - 'smo:
'šlō u 'ja:mo ob de've:tih, ob 'še:stih 'vən, pa tək
na'pre:j. 'Včā:s je 'blō: pa 'sra:je, ko se je vse
'zru:šlo. Če je kaj 'zru:šen 'blō:, 'smo: 'bej:želi,
pa je 'bi:u 'pli:n, 'smo: 'bej:želi spet, jih
'noj:slī 'vən ... Za'su:lo 'ki:rga, 'smo: ga 'vən
ko'pa:li. 'Jōs sŋ jih pre'ži:vu kər 'pre:cej /"nesreč"/,
'e:nket sŋ že dō:u 'pā:du, 'sā:mo za'su:lo me še ni.

LEGENDA:

- : - zaznamuje dolgost samoglasnika (a:)
 - ' - zaznamuje dinamično/jakostno naglašen zlog ('e:nket)
 - q, ɕ - zaznamuje ozkost
 - ā - zaznamuje samoglasnik, ki se približuje širokemu o-ju
 - ə - zaznamuje polglasnik
 - ɾ, ŋ - zaznamuje samoglasniško vlogo r-ja in n-ja
 - ɥ, ɨ - zapisujemo za samoglasnikom pred pavzo ali pred soglasnikom
 - x - zaznamuje h, ki je nastal iz g
- Ločila v zapisu govora so nestična zaradi večje preglednosti.

Na ozemlju Štajerske se govori 7 narečij: zgornje- in srednjesavinjsko, srednještajersko, pohorsko, obsotelsko-bizelj-sko, goričansko in prleško.

Štajerska narečja se delijo na severno- in južnoštajerska.

Med južnoštajerska narečja spadajo: južni del srednje-savinjskega narečja, srednještajersko narečje, kozjansko-bizelj-sko narečje, laški govor in prehodna narečja ob Savi.

Med severnoštajerska narečja pa spadajo pohorsko-kozjaško narečje, zgornjesavinjsko narečje s solčavskim govorom in severni del srednjesavinjskega narečja.

Govor kraja Ravne pri Šoštanju spada v **severni del srednje-savinjskega narečja** in torej v **skupino severnoštajerskih narečij**.

Osnovni severnoštajerski vokalni sistem

dolgi vokalizem

kratki vokalizem

i:	'u:	i	'u
ɛ:	ɔ:	ɛ	ɔ
		ə	
ej:	ou:	e	o
e:	o:	a	
a:			

ɛ < ě-, è-

ei < ě, ě

e < ě, ě-, ā, à-

o < ō, ó-

ou < ō-

o < ò-

e < ě, -ě, e, -è

e < é, -é

o < ó, -ó

o < o, -ò

ə < ə, -à

Od južnoštajerskih se severnoštajerski govori razlikujejo po tem, da so akute podaljšali kasneje, zato imajo zanje drugačne reflekse. Na tem področju so možni tudi kratki naglasi sredi besede, če pa so podaljšani, imajo nasprotno obliko kot cirkumflekski. Dolgi a se labializira - približuje se o; opazna pa je tudi feminizacija neuter, zlasti v množini.

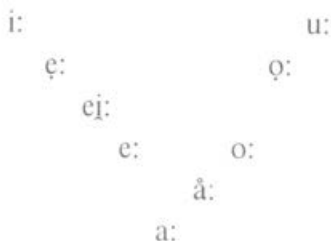
Srednjesavinjsko narečje sega na severozahodu do Smrekovca, na severu do Mislinje, do Slovenskih Konjic na vzhodu, izoglosa poteka vzhodno od Celja do Tolstega vrha, po južni strani do Trojan, od tam pa proti severu in severovzhodu (Šoštanj, Velenje).

ANALIZA

1 GLASOSLOVNA RAVNINA

1.1 Vokalizem

Samoglasniški trikotnik:

- 1.1.1 Deležniki na -l moškega spola -
ponekod se končni u približuje o:

'pɾʃu
'pā:du

- 1.1.2 V nekaterih primerih se a izgovorno približuje o

'mā:l
'strā:h
'šā:lo
'mā:rli
'včā:s
'sā:mo

- 1.1.3 Ponekod se a približuje e

'vɾtali
'bej:želi
'e:nket
u'ma:kneli

1.1.4 Moderna vokalna redukcija

- i > ə ('šlə)
- i > ʊ ('sko:s , 'blɔ: , 'ma:lca , 'dɛ:lal)
- a > ə ('kək , kər)
- e > ʊ (nar'di:li , 'svo:jxa)
- o > ə ('nəter)
- končni o pri pridevniki in prislovih odpade ('kək , 'ma:l , 'zru:šen)

1.1.5 sem > səm > sɪ

1.2 Konzonantizem

1.2.1 lj > l
pe'la:li1.2.2 nj > j
'sra:je1.2.3 V nekaterih primerih gre kr > k
enkrat > 'e:nket1.2.4 Glas v je ponekod slabo izgovorjen, komaj slišen
'prvič1.2.5 Če je predlog s uporabljen pred besedo, ki se začne na s,
se oba zlijeta v en glas
s svojo > 'suo:jo1.2.6 V nekaterih glagolih v deležniški obliki in v pogovornem
nedoločniku v izpade
popraviti > po'pra:jt
postaviti > po'sta:jt

2 OBLIKOSLOVNA RAVNINA

2.1 *Prislov*

- potem > pol > po
- proti > 'pro:kej (prislov podaljšan)
- zunaj > zun (-aj odpade)

2.2 *Zaimek*

- kateri > kir

Oblika *kir* je pri pregibanju izhodišče za tvorbo novih oblik: *kirga*

3 SKLADENJSKA RAVNINA

3.1 *Pogosta je raba eliptičnih stavkov*

- ... ob šestih vən ...
- ... jih nojsli vən ...
- ... zasulo kirga ...

3.2 *V nekaterih primerih je besedni red zaznamovan glede na nevtralnega - inverzija*

- ... če je kaj zrušen blo ...
- ... smo bejželi spet ...

3.3 *Zelo pogosta je raba prislova **potem**; rabljen je predvsem na začetkih stavkov*

- ... po smo pa ladali pa strejlali ...
- ... po smo šlō pa zajbrat ...
- ... po smo pa šlō spet ...

4 BESEDOSLOVNA RAVNINA

4.1 Germanizmi v besedilu:

na firšn vrtat - vrtati v stropni jamski predel	
ladati	- napolniti z razstrelivom
šusi	- streli, odstreli premoga na odkopu
zajbrati	- strgati, zajeti, posneti z lopato
kroca	- rudarska motika
cimprati	- tesariti, postaviti cimper
cimper	- stropnik, jamski (leseni) podstropni obok
nahtšiht	- nočna služba, nočna izmena
je prej bil fertik	- je prej končal

(Junij 1993)

LITERATURA

- Logar, Tine: *Slovenska narečja*, Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor: 154), 1975.
- - Štajerska narečja, JiS 1968, str. 171-175.
- Rigler, Jakob: *Razprave o slovenskem jeziku*, Ljubljana: Slovenska matica, 1986.

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE V KRAJEVNI SKUPNOSTI ZAVODNJE IN NJIHOVA PRIMERJAVA Z ŽRTVAMI PRVE SVETOVNE VOJNE

Današnja *Krajevna skupnost Zavodnje* obsega kraja Zavodnje in Šentvid nad Zavodnjami. Meje krajevne skupnosti Zavodnje se takorekoč prekrivajo z mejami zavodenjske župnije sv. Petra. Leta 1937 je v Zavodnjah živelo 380 in v Šentvidu 184 prebivalcev. Oba kraja sta spadala v občino Topolšica.

Stanje ob začetku druge svetovne vojne je bilo podobno. Večina prebivalcev obeh krajev se je pred drugo svetovno vojno ukvarjala s kmetijstvom in izrabo gozda. Ker gre za vasi na hribovitem obrobju Šaleške doline, ki sta precej oddaljeni od obeh središč Doline, tu praktično ni bilo ljudi, ki bi bili zaposleni v industriji ali obrti. V Zavodnjah je bila pred vojno dvorazredna osnovna šola, organizacij in društev pa, razen tistih, ki so delovala v okviru katoliškega tabora, ni bilo.

Ker gre za vasi na hribovitem področju, pokritem z obsežnimi gozdovi, je razumljivo, da so se na tod v letih 1941-1945 velikokrat zadrževale različne partizanske skupine in formacije.

Kratek oris dogajanj v obdobju 1941-1945 na območju Zavodenj in Šentvida

Nemški okupator je takoj po prihodu leta 1941 oba kraja preimenoval, in sicer Zavodnje v *Savodne* in Šentvid v *St. Veit*, leta 1943 pa z odredbo šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfrieda Uiberreitherja v *Schauenberg* (Zavodnje) in *Kartnerthorl* (Šentvid). S takšnim preimenovanjem so hoteli izbrisati vsako sled slovenstva v krajevnih imenih.

S prvimi partizani so se v Zavodnjah srečali junija 1942, ko je iz Šaleške doline oz. iz šoštanjske občine odšlo v partizane 16 oseb (odhod v partizane je bil posledica obsežnih aretacij sodelavcev NOG v začetku junija 1942). Zaradi razbitja šaleške partizanske skupine (junija 1942) sta skupino novincev sprejela na območju Zavodenj in Šentvida le dva partizana. Zaradi

pomanjkanja orožja so sklenili, da se bodo žene, ki so bile v tej skupini, umaknile h kmetom v Šentvidu in Belih Vodah. Skupino žena in deklet je na poti spremljal *Jože Tekauc*. Ko se je vračal, je pri Kepu v Šentvidu naletel na zasedo in bil smrtno ranjen. *Jože Tekauc* je bil prvi partizan, ki je padel na območju Zavodnjah in Šentvida. S prihodom novincev in z vrnitvijo nekaterih preživelih članov prve šaleške partizanske skupine je v Zavodnjah ponovno oživela šaleška partizanska skupina.

Iz te skupine in iz okrepitev iz 1. štajerskega bataljona je nastala 28. junija 1942 *Šaleška četa*, ki jo je vodil *Franc Zalaznik - Leon*. Četa se je v glavnem zadrževala na severnem obrobju Šaleške doline in tam izvajala manjše akcije. Tako je v noči na 12. julij 1942 v Šentvidu izvedla rekvizicijo v *Virtičevi gostilni*, v noči na 17. julij pa rekvizicijo v gostilni *Frančiške Hleb* v Zavodnjah, ki je bila navdušena hitlerjanka. Nekaj partizanov je odšlo k *Emi Svete*, ki je bila najemnica pri Brglezovih (p. d. *Oletovih*) v Zavodnjah. V nemških poročilih je navedeno, da je bila Svetetova folksdojčerkica. Pri njej so partizani zaplenili za okoli 1.500 RM raznih stvari in jo nameravali usmrtiti. Svetetovo sta zadela dva strela v glavo, a so ji v bolnišnici rešili življenje. Konec avgusta 1942 sta se na tem področju večkrat zadrževali tudi 1. in 2. (*Savinjska*) četa 1. štajerskega bataljona, ki sta izvedli tudi nekaj akcij. Zažgali sta med drugim tudi *Virtičevo domačijo* v Šentvidu, katere gospodar je pred partizani zbežal v Šoštanj. Ko so Nemci opazili požare, je iz Šoštanja z avtomobili krenila patrulja proti Šentvidu. Avtomobile so pustili v Zavodnjah in naprej krenili peš. Takoj po odhodu so avtomobile pričeli obstreljevati partizani, zato so jih Nemci takoj umaknili v Šoštanj. V Šentvidu so Nemci postavili več zased. Na eno od zased je naletela manjša partizanska skupina. Po kratkem spopadu so se partizani brez izgub umaknili.

Konec leta 1942 in v prvi polovici leta 1943 so partizani na tem področju izvajali izključno preskrbovalne akcije. Večkrat so se ustavili zlasti pri gostilničarki Hlebovi v Zavodnjah in se tam oskrbeli z različnim materialom. Pri njej so se ustavili tudi 19. marca 1943, ko so uničili tudi šolski arhiv v Zavodnjah. Največjo preskrbovalno akcijo v Hlebovi gostilni je izvedla skupina osmih partizanov v noči na 27. maj 1943. Lastnica zaradi strahu pred partizani ni več živela v Zavodnjah, njeni hčerki pa sta partizanom izdali potrdilo o odvzetih živilih in tobačnih izdelkih.

Že marca 1943 je gestapovska izpostava v Celju predlagala, da bi izselili ljudi z izpostavljenih samotnih kmetij. Konec maja in v začetku junija so se odločili, da bodo izpraznili Šentvid nad Zavodnjami. 8. junija 1943 so aretirali šest kmečkih družin, in sicer *Orlove, Bačovnikove, Krajncve, Delopstove, Bezovnjakove* in *Kepove*. V Šentvidu sta ostali le dve družini. Skupno so odgnali iz Šentvida 30 oseb. Iz Šoštanja so jih odpeljali v Celje in nato v taborišče Frohnleiten. Nemci so iz Šentvida odpeljali tudi živino, živila in veliko uporabnega inventarja. Sodeč po sporočilu komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem šefu civilne uprave so Šentvid izpraznili zaradi sodelovanja tamkajšnjega prebivalstva s partizani. Tri družine so bile že 24. junija 1943 izpuščene iz varnostnega zapora in so se lahko vrnile v Šoštanj, niso pa se smele vrniti na svoja izpraznjena posestva. Druge aretirane družine so poslali v taborišče na Bavarsko, a so jih že med vojno izpustili. Po deportaciji kmetov je nastal problem, kaj napraviti s kmetijami v tem kraju. Po prvotnem načrtu naj bi vsa poslopja razen cerkve porušili ali požgali. Načrt so kasneje spremenili in se odločili, da bodo omogočili ponovno poselitev kmetij, ko bo upadla partizanska dejavnost na Spodnjem Štajerskem.

V drugi polovici leta 1943 so bili na šaleškem območju še zlasti dejavni aktivisti OF. Poleg njih pa so zlasti na severnem obrobju Šaleške doline (Bele Vode, Zavodnje, Šentvid) Nemce vznemirjale partizanske skupine, ki so potovale preko tega področja in tu izvajale v glavnem preskrbovalne akcije. Šaleško območje je bilo torej že pred prihodom *XIV. divizije* precej nemirno. Nemci so v decembru 1943 in januarja 1944 nekajkrat poročali o velikih partizanskih skupinah na območju Zavodenj in Šentvida. Januarja 1944 se je na območju Šaleške doline prvič pojavila partizanska brigada. *Šlandrova brigada* sicer tu ni izvedla nobene večje akcije, a je že njen pojav močno odmeval med Slovenci in okupatorjem.

Za razvoj NOB v Šaleški dolini sta bila zelo pomembna prihod *XIV. divizije* in njena dejavnost na šaleškem območju po koncu februarske sovražnikove ofenzive. V času svojega pohoda so enote *XIV. divizije* februarja 1944 bojevale najhujše boje ravno na območju Šaleške doline in njene okolice. 22. februarja so enote *XIV. divizije* po hudih bojih prebile sovražnikove obroč pri Ravnah in nato krenile proti Zavodnjam,

Šentvidu, Topolšici in Belim Vodam, kjer so se namestili pri kmečkih domačijah. Štab XIV. divizije se je namestil *pri kmetu Banku* v Topolšici, *pri Žlebniku* v Šentvidu pa se je namestila štabna patrulja, kulturniška skupina in divizijska saniteta. K Žlebniku je k svoji skupini prišel tudi *Karel Destovnik - Kajuh*, ki se je pred tem zadrževal pri Žlebnikovem sosedu Banku. Kmalu zatem je Žlebnikovo domačijo iznenada napadla nemška patrulja, ki je prišla s koroške smeri. Ob začetku napada je Kajuha zadel rafal in kmalu zatem je umrl. Poleg Kajuha so padli še štirje partizani, ki so jih skupaj z njim pokopali na pokopališču v Zavodnjah.

Spomladi leta 1944 so se enote XIV. divizije večkrat zadrževale na območju Zavodenj in Šentvida, še zlasti je tu bila večkrat *Tomšičeva brigada*. Ker se le-ta ni premaknila s šaleškega območja, je okupator začel z ofenzivo, ki je trajala od 14. do 25. maja 1944. Okupatorjeve sile so na šaleško območje prodirale z vseh strani in postavile več zapor. Že prvi dan ofenzive je precej močna okupatorjeva kolona prodirala tudi proti Zavodnjam, kjer je bil *3. bataljon Tomšičeve brigade*, ki je zavzel položaje ob robu gozda nad vasjo Zavodnje. Del sovražnikovih vojakov se je ukopal ob cesti Šoštanj - Zavodnje, del pa je prodiral proti središču vasi. Ko so prispeli do vasi, so jih partizani napadli. Sovražnik je bil sicer presenečen, a se je hitro znašel in zasedel položaje pri cerkvi in med hišami tako, da jih partizani niso mogli pregnati iz vasi. Zaradi sovražnikove premoči so se partizani umaknili iz vasi, pri umiku pa so padli trije partizani. Skupina gestapovca *Hansa Berložnika* je v Zavodnjah zažgala eno hišo in dve gospodarski poslopji.

Dne 24. avgusta 1944 so sovražnikovi vojaki v Zavodnjah presenetili skupino aktivistov OF ter dva ubili, dva pa huje ranili. Ko je nemško vojaštvo 31. avgusta v Zavodnjah pobiralo živino, se je *pri kmetu Zalesniku* spopadlo z neko partizansko skupino, ki pa jim plena ni uspela odvzeti. Po uspešno opravljenih napadih na Šmartno ob Paki in Letuš se je Tomšičeva brigada zadrževala v okolici Šoštanja in s tem močno vznemirjala okupatorja, ki je pričakoval partizanski napad na Šoštanj. Da bi jih odvrnili od tega napada, so nemški okupatorji 15. septembra udarili proti Zavodnjam, kjer je bil štab Tomšičeve brigade. V ta namen so prišle v Šoštanj nove sile, in sicer enote *Treeckove bojne skupine*. Dne 15. septembra je krenila proti Zavodnjam močna udarna skupina nemškega vojaštva. To

skupino so spremljali tank in dva oklepna avtomobila, imela pa je tudi protitankovski top. Ko so prispeli v Zavodnje, so poslali patroljo proti *Zalesniku*, ki so jo napadle enote 3. bataljona Tomšičeve brigade in jo pognale nazaj v Zavodnje. Nemci so nato pričeli iz Zavodenj streljati proti *Zalesniku* z minometi in protitankovskim topom, iz Šoštanja pa s topništvom. Iz Šoštanja je krenila proti Zavodnjam nova nemška udarna skupina, ki pa so jo partizani že pred Zavodnjami napadli in jo pognali nazaj proti Šoštanju. Iz Zavodenj se je umaknila tudi prva nemška skupina, ki so jo v Lajšah napadli borci 2. bataljona Tomšičeve brigade ter pri tem uničili oba oklepnika in pet avtomobilov, poškodovali tank in zaplenili protitankovski top. Partizani so torej 15. septembra 1944 na področju Zavodenj in Lajš izbojevali pomembno zmago. Tudi 6. oktobra je prišlo do velikega spopada med nemškim okupatorjem in Tomšičevo brigado. Tudi tokrat so okupatorjevi vojaki s topovi streljali iz Šoštanja proti Zavodnjam in Razborju, nato pa so topništvo premestili v Zavodnje in od tam streljali proti Razborju. V Zavodnjah so takrat naleteli na partizanske obveščevalce in enega ustrelili. Dne 4. decembra pa so nemški vojaki vdrl v Zavodnje, ker je nad vasjo zavzela položaje *Šercerjeva brigada*. Na položaje Šercerjeve brigade so iz vasi in iz Šoštanja streljali s topovi ter trikrat zaman napadli partizanske položaje.

Tudi v začetku leta 1945 so bili na območju Šaleške doline številni boji in akcije partizanskih enot. Nekaj časa sta se na tem področju zadževala tudi *štab XIV. divizije* in *4. operativne cone*. Dne 13. marca 1945 so trije zavezniški avioni nad Zavodnjami partizanom odvrgli pošiljko vojaške opreme. Verjetno je to povzročilo novo sovražnikovo ofenzivo na šoštanjskem območju. Dne 15. marca so proti položajem *Bračičeve brigade* v Zavodnjah krenile močne sovražnikove enote. Prvo nemško kolono je 4. bataljon pognal v beg. Del sovražnikovih vojakov se je zatekel v *Žokov marof* v Zavodnjah, ki so ga nato partizani obstreljevali z minami in ga zažgali. Popoldne je napadla druga sovražnikova kolona, a tudi to so odbili, zato se je vrnila proti Šoštanju. Naslednji dan so sovražnikove enote zopet napadle. Iz Šoštanja in z okoliških hribov so s topništvom obstreljevali Zavodnje. Topovske granate so močno poškodovala več poslopij in Zavodnje so v času vojne utrpeli največjo škodo ravno sredi marca 1945. Nekaj domačinov je bilo pri tem ranjenih, enega pa so ustrelili. Na partizanski

strani sta bila dva mrtva in sedem ranjenih. Sovražnik je utrpel precej večje izgube. Naslednji dan, ko je Bračičeva brigada že zapustila Zavodnje, je okupator zažgal v vasi eno hišo.

Okupator je hotel cesto Šoštanj - Črna, ki je potekala prek izrazito partizanskega območja, zavarovati za umik svojih enot. V začetku aprila so zato začeli graditi postojanko ob tej cesti, in sicer pri cerkvi v Šentvidu nad Zavodnjami. Postojanko je branilo 210 okupatorjevih vojakov (med njimi so bili tudi Ukrajinci in Madžari), 250 Madžarov pa je gradilo utrdbe. Šercerjeva brigada je v noči na 24. april napadla postojanko in jo zavzela. Pri tem je zgorela tudi cerkev sv. Vida, edina cerkev šaleške dekanije, ki je bila uničena med vojno. Partizani so porušili bunkerje in zažgali barake pri postojanki, zaplenili pa so tudi veliko vojaške opreme in ujeli precej sovražnikovih vojakov. Pri napadu brigada ni utrpela izgub, ranjeni pa so bili le štirje borci Šercerjeve brigade.

Na območju Šentvida je bila od leta 1944 do konca vojne tudi *kurirska postaja 34 S*. Ta postaja je vzdrževala zveze med Zgornjo Savinjsko dolino in Pohorjem, vzdževala pa je tudi zveze s *V sektorjem*. Postaja 34 S je imela tesne zveze s kmečkimi domačijami v Šentvidu in Zavodnjah. Kurirji te postaje so se večkrat spopadli s sovražnikom in nekaj kurirjev je tudi padlo.

Padli borci NOV in POS ter žrtve fašističnega nasilja

V enotah NOV in POS je aktivno sodelovalo 36 prebivalcev Zavodenj in Šentvida. Od teh so življenje izgubili naslednji borci:

Jože GLASENČNIK, roj. 19. 3. 1922 v Zavodnjah, poljski delavec; padel nov. 1944 v Zgornji Savinjski dolini; Janez HRASTNIK (b. p. n); Vincenc JEŽOVNIK, roj. 30. 1. 1914 v Zavodnjah, kmet; Nemci so ga ujeli in 9. 4. 1945 ubili v Šoštanju; Ivan KAVTIČNIK, roj. 2. 5. 1911 v Zavodnjah, krojaški pomočnik; padel decembra 1944 v Zgornji Savinjski dolini; Anton KOTNIK, roj. 5. 5. 1912 v Razborju, kmečki sin; padel novembra 1944 v Št. Ilju; Štefan KOTNIK, roj. 12. 12. 1922 v Razborju, delavec; padel januarja 1945 v Starem Logu pri Pragerskem; Jernej KRAMER, roj. 9. 8. 1913 v Zavodnjah, kmečki sin; datum in kraj, kjer je padel, nista znana (po nekatere podatkih naj bi bil ujet in nato usmrčen v delovnem

taborišču v Črni na Koroškem leta 1945); *Ivan LESKOŠEK*, roj. 23. 10. 1927 v Razborju, kmečki sin; padel 13. 12. 1944 v Lučah; *Franc MEH*, roj. 13. 11. 1913 v (?), cestar; padel pri Mislinji; *Martin ŠKRUBA*, roj. 6. 11. 1928 v (?), kmečki sin; padel jeseni 1944 na Dolenjskem.

Kot žrtve fašističnega nasilja pa so življenje izgubili naslednji prebivalci Zavodenj in Šentvida:

Florjan KRAMER, roj. (?) 1879. Dne 6. 10. 1944 ga je na njegovem domu ustrelila nemška policija; *Jernej NAPOTNIK*, roj. 10. 8. 1878 v Topolšici, kmet. Dne 16. 3. 1945 so ga nemški vojaki ustrelili v Zavodnjah; *Franc MAVRIČ*, roj. 8. 9. 1898, delavec; leta 1941 pobegnil od doma in se skrival v gozdu; od julija 1942 dalje pogrešan; *Ivan MEDVED*, (b. p. n); najverjetneje ustreljen v delovnem taborišču v Avstriji; *Andrej STROPNIK*, roj. 19. 11. 1898 v Šentvidu; leta 1942 so ga poslali na delo v Nemčijo in od takrat se je za njim izginila vsaka sled; *Franc STROPNIK*, roj. 13. 9. 1886, kmet. Dne 13. 4. 1945 ga je nemška policija ubila v gozdu blizu njegove domačije; (?) *HLEB*; Ivanka Hleb je bila v času, ko so jo odpeljali v Dachau, noseča; iz taborišča Dachau se je vrnila sama - brez otroka.

V partizanih je torej padlo 10 oseb iz Zavodenj in Šentvida, kot žrtve fašističnega nasilja pa je življenje izgubilo še 7 prebivalcev teh dveh krajev. Če upoštevamo število prebivalcev ob popisu leta 1931, ko je tu živelo 564 ljudi, predstavlja ta številka 3 % vseh prebivalcev Zavodenj in Šentvida. Od 36 pripadnikov NOV in POS s tega področja je svoje življenje izgubilo 10 partizanov ali 27,8 % vseh udeležencev NOB iz današnje KS Zavodnje.

Padli v nemški vojski

Okupator je v nasprotju z mednarodnim pravom pričel mobilizirati štajerske Slovence v svojo vojsko. Nacistični oblasti so svojo mobilizacijo temeljito pripravili. Priprave nanjo so potekale že od začetka leta 1942. Nabori letnikov 1923 in 1924 so bili v celjskem okrožju od 17. maja do 18. junija 1942, do konca junija 1942 pa sta bila popisana še letnika 1921 in 1922. 23. julija 1942 pa je bil v vojsko vpoklican že prvi letnik, to je letnik 1923. Iz Šaleške doline je 23. julija odšlo v vojsko 74 fantov. Mobilizacija se je nadaljevala tudi v letu 1943, vendar takrat ni bila več tako uspešna kot v letu 1942, čeprav še v letu

1943 ni prišlo do množičnega odhajanja v partizane namesto v nemško vojsko. Že konec maja 1943 pa je prihajalo do partizanskih mobilizacij - kot odgovor na nemške mobilizacije. V tem letu je precej mladih mož pobegnilo iz nemške vojske v partizane in tudi v enote zavezniških vojsk.

Tako kot v vseh krajih Šaleške doline je bilo tudi iz Zavodnj in Šentvida so v nemško vojsko mobilizirali precejšnje število fantov in mož. Točnega števila mobiliziranih ni bilo mogoče ugotoviti, vsekakor pa jih je bilo preko trideset. Od teh so v nemški vojski življenje izgubili naslednji krajan današnje KS Zavodnje:

Ferdinand GLASENČNIK, roj. (?) 1923; padel v Rusiji l. 1944; *Ivan JELEN* (b. p. n.); *Valentin KNEZ*, roj. (?) 1917, padel v Estoniji l. 1944; *Karel KOPIN* (b. p. n.); *Franc KUGONIČ* (b. p. n.); *Franc LESKOŠEK* (b. p. n.); ujet v Romuniji in odpeljan v taborišče v Sibirijo. Tam se je prehladil, dobil pljučnico in umrl; *Joža MEŽA*, roj. 28. 7. 1923; padel 19. 6. 1943 na vzhodni fronti; *Vili POZNIČ* (b. p. n.); *Miha PRAPROTNIK* (b. p. n.), padel v Rusiji; *Franc ROGELŠEK* (b. p. n.); *Ludvik ROGELŠEK* (b. p. n.); *Viktor ROGELŠEK* (b. p. n.); partizani so ga mobilizirali in dodelili Šercerjevi brigadi. Že drugi dan je pobegnil in se priključil skupini gestapovca Hansa Berložnika. Njegova usoda ni popolnoma znana; najverjetneje je bil usmrčen že med vojno ali takoj po njej; *Franc STROP-NIK* (b. p. n.); *Franc ŠUMAH*, roj. (?) 1924; ranjen v Italiji in ujet, podlegel ranam; *Jože ŽAGAR* (b. p. n.); *Viktor ŽLEBNIK* (b. p. n.).

V nemških vojaških formacijah je življenje izgubilo torej 16 prebivalcev Zavodnj in Šentvida, kar je 2,83 % vseh prebivalcev. Če pa upoštevamo, da so jih v nemško vojsko mobilizirali nekaj čez trideset, pa to pomeni, da je padlo na nemških bojiščih skoraj 50 % prisilno mobiliziranih fantov in mož iz Zavodnj in Šentvida, kar je seveda zelo velik odstotek.

Druge žrtve vojne

Jože KAVŠEK, roj. (?) 1914, ustreljen l. 1944. Ko se je vračal z dela na Koroškem, so ga v Šentvidu ustrelili partizani, ker se na njihov poziv ni hotel ustaviti.

Skupno število žrtev druge svetovne vojne v krajih Zavodnje in Šentvid je torej 34 oseb. To je 6,02 % vseh prebi-

valcev, kar je za naselje, kot sta Zavodnje in Šentvid, precejšen davek, še zlasti, ker gre v glavnem za moške v starosti 20-30 let. Med žrtvami vojne so izključno moški prebivalci. Če upoštevamo samo žrtve v enotah NOV in POS ter v nemški vojski, je življenje izgubilo 26 prebivalcev ali 4,6 % vseh prebivalcev Zavodnj in Šentvida.

Primerjava žrtev prve in druge svetovne vojne

Seznam žrtev prve svetovne vojne v Zavodnjah in Šentvidu

Franc DVORNIK, Janez DVORNIK, Franc JELEN, Janez JELEN, Matevž JEŽOVNIK, Franc JUVAN, Anton KAVČNIK, Anton KAVTIČNIK, Leopold KNEZ, Tomaž KNEZ, Franc KONEČNIK, Franc KOTNIK, Martin KRAMER, Valentin KRAMER, Janez KUGONIČ, Janez MAZE, Jožef MAZE, Franc PLAZNIK, Silvester PODKRIŽNIK, Ludvik POTOČNIK, Luka ROGELŠEK, Martin ROGELŠEK, Blaž SKORNŠEK, Janez STOPAR, Valentin STROPNIK, Jože ŠUMAH, Franc VERKO, Janez VERKO, Anton VRHOVNIK in Janez VRHOVNIK.

Zanimiva je tudi primerjava med žrtvami prve in druge svetovne vojne. Po podatkih iz leta 1910 je na območju Zavodnj in Šentvida živelo 497 prebivalcev, od tega je bilo 249 moških in 248 žensk. V vojsko je bilo med letoma 1914 in 1918 mobiliziranih natančno 100 moških prebivalcev, kar pomeni 20 % celotnega prebivalstva oz. kar 40,1 % vseh moških. V vojni pa je življenje izgubilo 30 prebivalcev, kar pomeni 30 % vseh vpoklicanih oz. 6,03 % vseh takratnih prebivalcev Zavodnj in Šentvida.

Podatki iz prve svetovne vojne govorijo izključno o žrtvah, padlih na frontah. Absolutno število žrtev je v obeh vojnah skorajda popolnoma enako, medtem ko je število padlih na frontah večje v prvi svetovni vojni.

Če primerjamo število padlih v prvi svetovni vojni s številom padlih v nemški vojski v drugi svetovni vojni, vidimo, da je bila smrtnost sicer povsod velika, vendar je bila v nemški vojski precej večja kot na frontah prve svetovne vojne. Samo smrtnost v enotah NOV in POS je bila v primerjavi s smrtnostjo v prvi svetovni vojni precej manjša.

Viri in literatura

SPECIALNI krajevni repertorij za Štajersko, Dunaj 1918. - ŽIVLJENJE PISI padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, Arhiv OO ZZB Velenje in Arhiv Muzeja Velenje. - SEZNAM padlih v nemški vojski do maja 1944, Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor. - LEKSIKON Dravske banovine, Ljubljana 1937. - KRONIKA župnije sv. Petra iz Zavodnjah. - ŠOLSKA kronika šole v Zavodnjah. - PODATKI na spomeniku žrtev prve svetovne vojne pri župnijski cerkvi v Zavodnjah. - TEREŃSKI zapiski »Raziskovalnega tabora Zavodnje 90«, Arhiv Muzeja Velenje.

Janez ROŽMAN: *Vdor Nemcev v Jugoslavijo in grozovitosti nad Slovenci*. (Spominski zapis dogodkov v času druge svetovne vojne na območju Zavodnjah in Šentvida. Avtor omenjenega prispevka je bil v letih 1941-1945 župnik v Zavodnjah. Njegov prispevek iz leta 1945 temelji na zapiskih iz časa vojne.) Arhiv Muzeja Velenje. - Milan ŽEVART, Stane TERČAK: *Od vstaje do zmage*, Maribor 1966. - Milan ŽEVART: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977.

Zdenka Hudales

Zavod za zaposlovanje Velenje

“HVALA TI, GOSPOD, DA SE NISEM RODIL KOT ŽENSKA!”

Še danes mnogo pravovernih židov in muslimanov začenja molitev s takšno zahvalo. V naslovnem stavku temelji srž problematike, o kateri bomo govorili v pričujoči razpravi.

A) Podrejen položaj ženskega rodu kot splošno dejstvo v večini kultur.

B) Obredi in rituali kot deli simbolnega reda, ki takšen položaj ustvarjajo in ohranjajo.

I. IZVORI PODREJENOSTI ŽENSKE

1.1 Uvodna razmišljanja

Simbolika, ki jo prinaša grška mitologija, še posebno pa velike antične drame, je znana vsaj že od Freuda dalje (v literaturi pa vsaj od renesanse naprej) - gre namreč za “*odkritje*” univerzalnih problemov človeka (najprej *moškega* kot človeka, *ženske vidike* je spodbudil šele *feminizem*). Kot pravi dobra poznavalka klasične dobe pri nas, “*so ti teksti postali neke vrste simbolni kodeks evropskega in svetovnega intelektualca*” (Slapšak 1993: 9).

Seveda ne na način, ki bi na osnovi položaja ženskih likov v grških dramah iskal neposredno korelacijo s položajem žensk v antičnem polisu, ki ga francoski raziskovalec antike Vidal-Naquet imenuje “*moški klub*” (Vidal-Naquet SH 1985: 258).

Že na prvi pogled naslovi velikih dram pričajo o velikem pomenu žensk v antični Grčiji, npr. *Antigona*, *Faidra*, *Medeja*, *Darovalke*, *Zborovalke* idr.; pri Shakespearju v nobeni drami ženska nima glavne vloge, “*četudi je včasih sestavni del njenega*

dvodelnega opusa - Julija, Kleopatra" (Slapšak 1993: 7). Še najbolj se t.i. glavni vlogi približa Medeja v istoimenski Evripidovi drami, vendar se tu in v večini drugih dram izkaže, kako so Stari (preko svojih dramatikov) pojmovali ženske: kot spletkarke, pospeševalke, zaviralke, uničevalke, pomočnice ali celo rešiteljice, nikoli pa niso *subjekti* oziroma *glavni akterji* dogajanja. Zvečine je prikazano, da njihova dejanja vodijo v zmago ali poraz določenega *moškega*. Grška drama slavi tisto, čemur pravimo "*možate vrednote*" - pogum, tovarištvo, požrtvovalnost, usodnost itd. Vse to se jim postavi na pot zato, da lahko pokažejo svojo moškost, svojo moč. Ali kot pravi ena izmed avtoric v zborniku *Ženska v grški drami*, Froma Zeitlin: "*Na koncu pride tragedija splošno do zaključkov, ki znova vzpostavijo moške in pogosto očetovske strukture avtoritete; pred tem pa je naloga drame razpreti moško videnje veseljstva.*" (Slapšak 1993: 24-25)

1.2 Ženske in spolnost

Ženskam se nič lepše ne piše tudi na drugem področju kulturnega ustvarjanja - v filozofiji. Tako Platon kot Aristotel poglobljata spolno razliko v smislu, ki žensko vidi le kot "*govoreče orodje*" oziroma stroj za rojevanje otrok. Tega področja pa grški moški niso najbolj cenili. Področja telesnosti oz. materialnosti t.i. *moški klub* ne šteje med državljanu primerne službe.

Sicer pa vprašanje o *ženskem elementu* v "*antični grški mentaliteti nikakor ni preprosto*" (Rotar 1987: 38), in kot Rotar dalje ugotavlja, "*že na ravni podobe družbe je ženska populacija prav tako kakor moška razdeljena v družbene kategorije*" (n. d.: 38).

Niso namreč šele krščanstvo, Cerkev oziroma njeni teologi spolnosti oz. spolne plati človeškega življenja pojmovali kot *nečisto in sramotno*; da, že kar kot *greh na sebi*.

O odnosu katoliške cerkve (in seveda o ideologijah, ki so v katoliški nauk bolj ali manj eksplicitno prihajale iz drugih mentalnih struktur, npr. iz antike - s stoiki in kiniki; gnoze, iz ostankov t.i. poganskih kultov, vse do raznih azijskih mitoloških ostankov ipd.) lahko preberemo odlično delo nemške protestantske teologinje Ute Ranke Heinemann *Katoliška cerkev in spolnost*. Avtorica med drugim ugotavlja, da "*sta sovražstvo do sle in telesa ter seksualni pesimizem dediščina antike, ki*

jo je krščanstvo v pretirani obliki ohranilo vse do danes" (Heinmann 1992: 9).

Res je sicer, da izhaja grški seksualni pesimizem iz drugih temeljev kot krščanski, vendar je rezultat v pojmovanju nizkega vrednotenja ženskega roda isti. Grški modreci in državljani so se odtegovali spolnosti iz "razumskih" razlogov, ker naj bi jim to (po prevladujočem mnenju takratnih zdravnikov, ki so bili obenem tudi "filozofi") odtegovalo življenjsko energijo. Ženskam spolnost naj ne bi škodovala, za moške pa je to potrata, ki škoduje zdravju.

Spolnost torej za grške državljane (svobodne ženske, tudi ko so se poročile z atenskim državljanom, nikoli niso postale državljanke, bile so le državljanove žene - ki so jih prenašali le zaradi udobja, zaradi urejanja doma in njihove reproduktivne vloge) ni bila sramota ali greh, pač pa izguba, potrata. Dopuščali so si le nujno količino spolnosti, in še to zvečine le znotraj zakona. Tako so zapovedovali stoični in drugi filozofi. Stoiki so zakonsko zvezo videli predvsem kot medsebojno podporo in pomoč, čezvse pa so cenili trajno vzdržnost. Deviškost torej ni šele krščanski ideal.

Negativen odnos do spolnosti (in do vsega, kar je s tem povezano), kakršen je vladal v obdobju stoe, se po mnenju Ute R. Heinemann "še stopnjuje z vdorom pesimizma, ki je z Vzhoda, verjetno iz Perzije, tik pred začetkom našega štetja prodril na Zahod in postal najnevarnejša konkurenca krščanstvu" (N. d.: 14). Gre za gibanje, imenovano *GNOZA* (= spo-znanje). Njeni pripadniki so "prišli do spoznanja", da je življenje, ki ga živimo, ničvredno in slabo, zato so pridigali vzdržnost od zakona, mesa in vina.

1.3 Tabu ženske krvi

Posebna prepoved oziroma tabu je veljal v antiki in seveda v krščanstvu za spolno občevanje z žensko med menstruacijo. Sicer pa ni bila kršitev samó občevanje med tem časom, že sama *menstrualna kri* je bila v večini kultur po svetu predmet mnogih tabujev.

Pri mnogih arhaičnih ljudstvih še danes verjamejo, da ima menstrualna kri takšno moč, da lahko škodi vsakomur (predvsem moškemu!), ki pride z njo tako ali drugače v stik. Mnogokje še dandanes zasledimo običaj odstanitve žensk (za

sedem do deset dni) iz vsakdanjega ritma življenja in prepoved priprave hrane ali dotikanja predmetov, ki so pomembni za življenje skupnosti. Seveda nimajo vse kulture gnusnega odnosa do menstrualne krvi, čeprav se je *bojijo*. Kri nasploh se v obredjih mnogih kultur pojavlja kot tipično dvoumen simbol, saj je spremljevalka *življenja* (rojstva), *trpljenja* (vojne, rane, bolezni) in *smrti*. Menstrualna kri pa je tembolj skrivnostna zato, ker se pojavlja, ne da bi jo kdo klical in ker se kaže kot izloček telesa (izločki pa praviloma pomenijo tabu, ki zahteva posebne postopke).

Kri kot simbol življenja je za arhaične kulture še posebej skrivnostna, saj jim je življenje samo največji misterij. Kri je v tem smislu simbol *strašljivega* in *tesnobnega* v človekovem bivanju.

Od kod strah pred tem pojavom? Zakaj o menstruaciji še danes ne govorimo kot o povsem naravnem pojavu, ki ni ne kazen za grehe niti bolezen niti obsedenost z duhovi ... ^{*(1)}

Znano je, da večina arhaičnih ljudstev (ali res samo oni?) goji strahospoštovanje do ženskih reproduktivnih funkcij. Tisto, čemur danes rečemo "*patriarhalno izenačevanje žensk z zlom in nevarnostjo*" ^{*(2)}, je odraz vrednotenja žensk, ki so ga oblikovale *moško-središčne institucije* za utrditev svojega položaja.

^{*(1)} Da je bilo govorjenje o menstruaciji tudi v našem okolju do nedavnega tabu (tudi v povojnem obdobju), nam potrjuje intenzivnost spominov na prvo menstruacijo, o kateri so nam pripovedovale mnoge starejše ženske na terenu (*Raziskovalni tabor Škale 94*). Zelo tragikomično je npr. tole pričevanje. "*Ko sem šla za varuško k eni gospe (starost okoli 13 do 14 let, op. avt.), so se ženske nekaj na tiho pogovarjale in smehljale. Nisem vedela, o čem govorijo. Potem me pa ena vpraša: »A ti že imaš perilo?« - »Ne, smo ga prejšnji teden vsega oprali in posušili.« - Vse so se smejale. Nisem vedela, zakaj. Seveda sem kmalu ugotovila, zakaj. Še danes mi je nerodno, ko se tega spomnim. Ni prav, da nam mame niso nič o tem povedale.*"

^{*(2)} Zbornik *Antropologija žene*, Prosveta, Beograd 1983, str. 68. Ena izmed avtoric - antropologinjin navaja mnenje madžarskega seksističnega psihoanalitičnega antropologa Geze Roheima, da ženske niso sposobne religioznih čustev in sploh višjih duhovnih dejavnosti zaradi preokupiranosti s svojimi reproduktivnimi funkcijami. Edino, česar so v tej smeri sposobne, je verovanje v demone ipd. - Še nekaj o terminu *patriarhat*. V istem zborniku (str. 103) umešča avtorica patriarhat kot specifično obliko premoči moškega (moža, očeta) nad žensko v okolje nomadskih pastirskih ljudstev tipa Stare zaveze. Abraham je tipični patriarh.

Vse, kar se izmika pravilom, ustaljenemu redu v okviru simbolnega sveta (določene kulture), velja za sumljivo; je nekaj, česar se človek boji, ker tega ne razume (v takšnem smislu, kot si danes pojave, ki so pred stoletji veljali za nadnaravne ali vsaj nejasne, razumsko razlagamo). Vendar pa mora stvari, ki se (mu) dogajajo, nekako "obdelati", se pravi tako ali drugače vključiti v svoje bivanje ter nenehno vzpostavljati trdnost in usklajenost svojega simbolnega sveta. Tako si ustvari vrsto tabujev ter seveda obredij in ritualov, ki odstranjujejo nevarnosti, ki jih kršenje tabujev prinaša s sabo.

"Ne glede na to, kakšen je tabu, se vselej kaže kot prepoved preobračanja utrjenega reda ali navezovanja stikov z vsem, kar simbolizira tako preobračanje." (Cazeneuve 1985: 64)

Videli smo torej, kako nečistost izvirno tiči v vsem, kar lahko v določeni družbi nasilno in presenetljivo simbolizira način bivanja, ki uhaja pravilom, ker je v tem motiv za strah.

Nasploh danes ženske - antropologinje razkrivajo androcentrizem in evropocentrizem v mnogih antropoloških študijah t.i. primitivnih ljudstev. To je še zlasti opazno pri vnašanju lastne projekcije »naprednosti« in »primitivnosti« v tisto, čemur so mnogi radi rekli *"nevtralno opazovanje in beleženje"*.

"Androcentrizem in seksizem vodita v napačno tolmačenje in izkrivljanje položaja in vloge žensk v nezahodnih kulturah."⁽³⁾ Z vnosom svojih (moških in zahodnih) meril v opazovanje teh ljudstev so marsikdaj ugotavljali spolne ločitve in manjvrednost žensk tudi tam, kjer jih objektivno (z očmi samih domorodcev) ni bilo.

Poglejmo, v čem pa se v krščanstvu kaže odpor do ženske in s tem do njene naravne, reproduktivne funkcije.

⁽³⁾ Zbornik *Antropologija žene*, Prosveta, Beograd 1983, str. 71. Seveda, če se izkrivlja vloga in položaj žensk, je s tem vzporedno izkrivljen tudi položaj moških. Tako dobimo marsikdaj popačene slike o življenju in običajih arhaičnih ljudstev. Tega je bilo seveda več v začetni evforiji neevropske etnologije oziroma antropologije.

A) Za človekovo nesrečo (izgon iz raja) je kriva *Eva*; torej *ženska*, ne pa *oba*. Kazen, ki jo je Bog naložil Evi, je dvakratna:

"Jako pomnožim bolečino tvojo in nosečnosti tvoje težave, v bolečini bodeš rodila otroke, in po možu tvojem bodi poželenje tvoje, in on ti gospoduj" (*Geneza* 3, 16). Prvič: v bolečinah bo rojevala; rojevanje ter spolno življenje nasploh je s tem okarakterizirano kot kazen, kot nekaj, kar ni zaželeno. Je področje, ki vzpostavlja podrejenost ženske moškemu, ne le področje naravne različnosti (kar je bilo do izгона iz raja kot kazen za izvirni greh ženske). Drugič: ker je zapeljala moža v greh, naj mu bo odslej podrejena.

Adamu pa naloži delo *"v potu svojega obraza"* oziroma produktivno dejavnost, tj. področje, kjer *moški rod* ustvarja drugo naravo, ki je z *Naravo (ženskim rodom)* v nasprotju. Njegova naloga je, da si *jo* podredi - *Naravo* (prirodo in vse, kar je v njej živega, torej tudi *žensko*).

Tudi za *moški rod* je dejstveno, da je do spolne diferenciacije prišlo (če gledamo na biblijsko zgodbo *o stvarjenju Adama in Eve* ter nato zgodbo *o izgonu iz raja* kot tipično mitološko simboliko, ki vedno na mentalni ravni perpetuira nekaj, kar se je nekoč zgodilo - *Geneza* kot kozmogonijski mit, kakršen je npr. antični oz. Heziodova *Teogonija*) zaradi neke vrste kazni. Vendar ta »kazen« *ženski rod* od vekomaj bolj negativno determinira kot *moški rod*.

B) *Ženska* reproduktivna pojavnost je sinonim za umazanost, nečistost rojstva po *ženski*. Razen tega, da je *ženska* - porodnica nečista po porodu, Bog uvaja tudi razliko v stopnji očiščevanja za novorojenega dečka ali deklico (*Tretja Mojzesova knjiga* - *Levitikus*, 12, 2-8):

"Če žena spočne in porodi moško dete, nečista bodi sedem dni; nečista bode kakor v dnevih ločitve v bolezni svoji. In osmi dan naj se obreže meso kože njegove. Ona pa naj še ostane triintrideset dni v krvi svojega očiščevanja."

Ako pa rodi žensko dete, bodi nečista dva tedna, kakor ob mesečni ločitvi svoji; in šestinšestdeset dni naj še ostane v krvi očiščevanja."

Nadalje je tu omenjeno, da je za očiščenje ženskega deteta potrebna daritev, za moško dete pa ne - deček se očisti že z aktom obrezovanja.

Simbolni pomen akta obrezovanja dečkov ob rojstvu razlaga psihoanalitičarka in feministka Julija Kristeva v dvojnem smislu:

1. obrezovanje kot oddvajanje od nečistoče (od ženske),

2. obrezovanje kot substitut žrtvovanja, ki žrtev ne le nadomešča, ampak je obenem njen ekvivalent, "je znak zveze z Bogom" (Kristeva 1989: 116). Temelji tega obreda (obrezovanje kot akt oddvajanja od matere ter kot akt zveze z Bogom) so v vzpostavljanju simbolne diferenciacije spolov kot istočasne vzpostavitve istovetnosti tistega, ki se diferencira - z Bogom kot stvariteljem tega simbolnega reda, tj. jezika in kulture nasploh.

Simbolno je akt rojevanja za matere v takem kontekstu ponovna vzpostavitev oz. reprodukcija umazanosti, torej manjvrednosti. Spolna diferenciacija se izkaže kot spolna segregacija. Ne le ženske in kri, tudi invalidi (vsi, ki so od rojstva označeni s kakršnokoli telesno hibo) so deležni segregacije.

Nečisto s psihoanalitičnega vidika torej ni *pregnано*, izničeno, odstranjeno, ampak le *odrinjeno*, potlačeno in v podzavesti človeštva ter njegove kulture ostaja kot nepresežen izvor mnogih predsodkov in tabujev vse do danes.

Uta R. Heinemann navaja primer, ko duhovnik še v letu 1960 ni pustil *otročnice* vstopiti v sveti prostor. Tudi sicer so včasih veljali strogi predpisi o tem, kdaj je *porodnica* dovolj »čista«, da sme pred oltar. Ker vemo, da so otroka krstili nekaj dni po rojstvu, je jasno, da *mati* temu dogodku ni mogla prisostvovati. V tem vidimo omalovaževanje *njene* naravne vloge; saj je sam porod umazana zadeva in *ona* še dolgo nečista, otroka pa je treba čimprej očistiti umazanosti njegovega izvora (iz *Ženske*, v krvi).

Posebni problemi pa so se pojavljali, če je otrok umrl pred krstom, oziroma če je otročnica izdihnila pred koncem očiščevalne dobe. Še na začetku novega veka so jih pokopavali na posebnih delih pokopališča, naskrivaj. Naj zaključimo z mislijo avtorja *Sociologije obreda*:

"Tako v številnih posebnih tabujih, ki zadevajo žensko, ni vselej mogoče natančno reči, kaj izhaja iz nečistosti krvi in kaj iz »marginalnega« družbenega položaja, kakršen je položaj ženske, ki jo situira zunaj normalnega bivanja." (Cazeneuve 1985: 85)

II. ŽENSKA - NARAVA - KULTURA

Ne moremo zanikati, da *podrejenost ženskega rodu* ostaja univerzalno dejstvo, ki ob vsej zakonski regulativi ostaja še naprej. To dejstvo se v različnih kulturah kaže različno, ima pa tri splošne označevalne nivoje, kjer se bolj ali manj eksplicitno kaže:

1. univerzalnost dejstva, da se ženskam v institucijah kulture v vseh družbah dodeljuje drugorazredni status;
2. v različnih ideoloških oz. simbolnih ureditvah se ta podrejeni položaj ženskega rodu kaže na različne načine;
3. v vseh kulturah so možna odstopanja na nivoju vsakdanje prakse, ki pa nikjer ne presežejo »naravnega« stanja nadvlade moškega rodu.

V arhaičnih družbah so ženske izključene iz najsvetejših obredov ter iz najvišjega sveta oblastnikov. Če razumemo kot najsvetejše obrede v zahodni družbi opravljanje duhovniške funkcije, potem lahko vidimo, da bi termin »*primitivne družbe*«, ki so ga antropologi spočetka uporabljali za proučevanje neevropskih kultur (ki jih danes raje označujemo kot arhaične), moral veljati tudi za nas. Še letos smo lahko v našem časopisju zasledili poročilo o stališču sedanjega papeža do žensk v »božji službi«. Nevzdržno se mu zdi, da bi bile ženske duhovniki; primerne so kvečjemu za kuharice ali čistilke, morda tudi za tajnice. Protestantizem je tu že naredil korak dalje, saj imamo v Sloveniji že prvo duhovnico.

Kako pa je z ženskami v javnem življenju oziroma v politiki, je vsem, ki to področje spremljajo, dobro znano.

Kako pojasniti očitno univerzalno dejstvo podrejenosti ženskega rodu v večini kultur?

Stališča *bioloških deterministov* razlagajo podrejenost ženskega rodu z genetskimi razlikami, kjer so moški že od rojstva »močnejši« spol. Da je to res, dokazujejo tovrstni avtorji s tem, da so ženske pač zadovoljne s podrejenim položajem. Zadovoljne pa so zato, ker »jim je to v krvi«.

Dejstvo, da smo moški in ženske biološko različni, zadobi vrednostno formulo več- ali manjvrednosti šele v okviru kulturno definiranih vrednostnih sistemov.

Vsaka kultura je kultura ravno v tem, ko se človek kot del narave prične zavedati svoje posebnosti (da je zavestno bitje s svobodno voljo) v svetu narave in si prične ustvarjati institucije t.i. simbolnega sveta. Kulturo tu razumemo v najširšem smislu kot proces ustvarjanja in ohranjanja sistema smiselnih oblik, s katerimi človeško dodeljuje svojemu bivanju pomen.

Ustvarja se posredovan odnos do prirode kot temelja in izvora. Družbene institucije oziroma kultura pa so tisto, kar je v odnosu do človeka kot posamičnega umrljivega bitja (v smrti se vedno znova dokazuje, da ostajamo del narave, da je ne moremo dokončno preseči) element večnosti in nespremenljivosti.

V večini znanih družb "*se žensko istoveti s tistim, kar vsaka kultura manj ceni, s tistim, kar vsaka kultura definira kot nižji rang bivanja, kot je ona sama*". (Zbornik *Antropologija žene* 1983: 159)

Drugače rečeno, ženska se kaže kot simbol tega, kar kultura ne ceni, kar omalovažuje - to je naravo.

Rituali kot oblika reguliranja dane simbolne ureditve imajo za cilj obvladati (ali vsaj pomiriti) naravo. Mnogo tovrstnih ritualov se nanaša ravno na področje pojmov *čistosti* oz. *nečistosti*. Nečistost se nanaša na nekontrolirane izbruhe narave (mednje spada nečistost menstrualne krvi kot tipični primer »nekontroliranega izbruha«), ki se jim z rituali očiščevanja družba poskuša upreti.

Kultura se na določeni ravni delovanja v vseh družbah kaže ne samo kot različna od prirode, ampak kot superiorna. Ta občutek različnosti in večje vrednosti pa temelji ravno na zmožnosti preoblikovanja, »podružbljanja« in »kultiviranja« narave.

Če se sedaj zopet vrnemo na našo temo - *manjvrednost ženskega rodu*, ugotovimo, da lahko *njihov* podrejeni položaj dokaj logično razložimo z dejstvom, da *ženske* v glavnem enačijo oziroma povezujejo z elementom *Narave*, nasproti moškimi, ki jih enačijo s *Kulturo*. V tej poenostavljeni argumentaciji »pozabljajo« poudariti razliko, da so ženske le bolj (ne pa

v celoti) kot moški vpete v dogodke, ki so stvar narave (menstruacija, nosečnost, porod, dojenje), da pa nikakor ne gre za strogo ločena področja brez vmesnih prehodov in mešanj.

Ta stereotip, ki je temelj gornje argumentacije, je sam ravno proizvod tiste (moškosrediščne) kulture, ki jo skuša utemeljiti. Fiziološka determiniranost (njena reproduktivna funkcija) ženske se v smislu tega stereotipa kaže v več oblikah:

1. žensko telo in njegove funkcije, ki so dolgo časa povezane z življenjem vrste, umeščajo žensko bliže Naravi; obratno pa je fiziologija moškega telesa manj obremenjena z Naravo, kar daje moškemu svobodo za ustvarjanje na področju Kulture;

2. ženski rod, telo in njegove funkcije postavljajo v takšne družbene vloge, ki jim Kultura pripisuje nižjo vrednost kot vlogam, ki jih opravlja moški (vojna in politika sta za dokazovanje višje vrednosti simptomatična!);

3. nato trdijo, da tradicionalne družbene vloge ženske (ki so ji dane zaradi njenega telesa oz. njegovih funkcij) pogojujejo pri ženskah drugačno psihično strukturo, ki je seveda bližja Naravi in zato manj kultivirana, torej manjvredna.

To, ali bo ženska v večji meri kot moški »žrtev vrste oziroma rodu«, ni stvar *Narave*, ampak *kulture* same, delitve dela in obredja znotraj vsake družbe. Stališče usodnejše determinacije ženskega rodu z naravno različnostjo v praksi pomeni, da žensko patologizirajo, da njeno naravno fiziološko stanje pojmujejo kot bolezen. Tudi slovenščina ima v vsakdanjem besednjaku izraz »bolna« za žensko, ki ima menstruacijo.

Dokler ženske sprejemajo ta stereotip moške kulture kot naraven, bodo sužnje vrste. Tovrstno suženjstvo je zelo ilustrativno že pred desetletji opisala Simone de Beauvoir v knjigi *Drugi spol*. Vendar je njen zaključek nekako pesimističen, ker je ostala ujeta v ta ideološki konstrukt.

»Žensko vprašanje«, ta neuresničljivi projekt borbenega feminizma, je nerešljiv znotraj tega konstrukta, kjer se ženske skušajo rešiti reproduktivne vloge in se enakopravno z moškimi vključevati v »velike projekte kulture«. S tem so ženske nehote sprejele v svojo borbo izhodiščno manjvrednost ženskega spola.

Na tem mestu želim navesti v nespremenjeni obliki sklepno besedo naše zagovornice pravic žensk iz predvojnega

obdobja, danes vse premalo znane, a ponovno odkrivane Angele Vode.

"Če hoče ženska kdaj resnično oblikovati svojo usodo in pomagati graditi življenje svojega naroda, mora gledati na vsa vprašanja, ki zadevajo tako poedinca kakor celoto, s svojega lastnega vidika. Pri mnogih problemih, ki se tičejo v prvi vrsti nje same, je pa samostojno gledanje ženske celo nujno potrebno. To so zlasti vsi problemi, ki izhajajo iz različnosti moške in ženske narave, kakor na primer vprašanja materinstva in prostitucije. Ker pa so do danes ta vprašanja urejali moški sami, kakor je njim bolj ustrezalo, zato je bila ta ureditev za ženske tako tragično usodna, za vse kulturno človeštvo pa tragično ponižujoča. Da bi se ta usoda spremenila za vse ženske, - in ne le za peščico najboljše situiranih - temveč tudi za one, ki opravljajo najnižja dela, ki stradajo telesne in duševne hrane, ki se morajo sramovati svojega otroka, ki se morajo prodajati za kruh, bi se morale zavedati vse ženske, da je prav vsaka poklicana, graditi lepšo usodo in to za poslednjo svojih sester. Iz te želje je nastala ta knjižica." (Vode 1936, 1937)

Za zaključek bi dodala, da je iz želje, da bi moškim ne bilo treba v molitvi izjavljati tega, kar je zapisano v naslovu, in da ženske ne bi bile več le bitja, "s katerimi je nemogoče shajati, brez njih pa še težje", nastal tudi pričujoči zapis.

Zato raje pravim: *Hvala bogu, da sem ženska!*

NAVEDENKE

Jean CAZENEUVE (1985): *Sociologija obreda*. Ljubljana.

Uta Ranke HEINEMANN (1992): *Katoliška cerkev in spolnost*. Ljubljana.

Julija KRISTEVA (1989): *Moči užasa*. Zagreb: Naprijed.

Braco ROTAR (1987): *Pigmalionova pregreha*. Ljubljana.

Svetlana SLAPŠAK (1993): *Ženska v grški drami*. Zbornik (s spremno študijo in prispevkom S. Slapšak). Ljubljana: KRT.

Pierre VIDAL-NAQUET (1985): *Črni lovec*. Mišne in družbene oblike v grškem svetu. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Angela VODE (1936, 1937): *Spol in usoda*. Ljubljana.

ZBORNIK *Antropologija žene* (1983). Beograd: Prosveta.

UDK 662.6:622.003

Marjan Tamše
Rudnik lignita Velenje

PERSPEKTIVA RAZVOJA ŠALEŠKE DOLINE

1. NAMESTO UVODA

Pisati o perspektivi razvoja v Šaleški dolini* je za delavca Rudnika lignita Velenje** (v nadaljevanju RLV) svojevrsten izziv, kajti dolina je z rudnikom zgodovinsko povezana. Rudnik lignita Velenje je bil v celotnem obdobju svojega obstoja neposredno povezan z razvojem Šaleške doline, ne glede na to, v kakšnem smislu želimo ta razvoj prikazovati. Dejstvo je, da se je z razvojem rudnika ter z investiranjem v premogovništvo in elektroenergetiko industrijsko razvijala in spreminjala svojo podobo tudi Šaleška dolina.

Vzporedno z razvojem rudnika so se odpirale gospodarske možnosti za druge industrijske dejavnosti, kar je v preteklem obdobju povzročilo velike spremembe v ekonomskem razvoju doline, žal pa tudi v demografskem, kulturnem, etničnem in predvsem ekološkem smislu. To so dejstva, ki jih ne moremo zanikati in smo se z njimi morali sprijazniti. Tako kot je sedanja situacija postopoma nastajala, jo bomo morali spreminjati in ekološko sporno dolino povrniti v stanje, ki bo nudilo prebivalcem Šaleške doline človeku dostojno življenje.

Z rudarsko ali bolje rečeno premogarsko dejavnostjo je gospodarstvo v Šaleški dolini v obdobju po drugi svetovni vojni prešlo iz pretežno agrarnega v skoraj izključno industrijsko. Razmišljati o tem, kaj je bolje, je danes prepozno. V kmetijsko obdobje doline se ne moremo povrniti, ker smo jo z rudarsko dejavnostjo spremenili v tolikšni meri, da lahko v perspektivi vidimo le nadaljnji industrijski razvoj.

Zaradi sprememb, ki so nastale v prostoru kot posledica rudarjenja, se nam poleg industrijske obeta predvsem turisti-

* Pod Šaleško dolino razumemo v tem sestavku njen ravninski del in ne občine Velenje v celoti.

** Pod dejavnostjo Rudnika lignita Velenje (RLV) mislimo, poleg odkopavanja lignita, na vse vzporedne dejavnosti, od predelave lignita v Termoelektrarnah Šoštanj (TEŠ) do strojegradnje, prevozov delavcev na delo, prodaje premoga, toplotne oskrbe Velenja ...

čno-rekreativna dejavnost, ki kot gospodarska panoga predstavlja eno od strateških usmeritev Republike Slovenije in je z naravovarstvenega vidika verjetno še najbolj sprejemljiva.

Gotovo se sliši nenavadno, da bi v tako obremenjenem okolju, kot je ta dolina, razvijali turizem. Termoelektrarna Šoštanj (v nadaljevanju TEŠ) zastruplja ozračje z žveplovim dioksidom in dušikovimi spojinami, z odlaganjem pepela onesnažuje vodo v Velenjskem jezeru in reko Pako, rudnik povzroča stalne spremembe v topografski podobi večine prostora v dolini in onesnažuje vodotoke s svojo dejavnostjo, oba energetska giganta povročata prekomerno prašenje z deponij premoga in pepela, v perspektivi se obeta še odlagališče produktov odžvepljevanja, še vedno je prisotna skeptičnost v zvezi z radioaktivnostjo pepela, obrobna naselja so na meji plazovitosti terena ... Pa vendar smo malo prej razmišljali o turistično-rekreativni dejavnosti kot panogi, ki ima perspektivo v razvojnih planih Šaleške doline.

Poglejmo torej, kakšna je perspektiva razvoja v Šaleški dolini ob domnevi nadaljnjega dolgoročnega obstoja energetske dejavnosti na prestopu v tretje tisočletje.

2. DEJAVNOST RUDNIKA LIGNITA VELENJE IN NJEN VPLIV NA PODOBO ŠALEŠKE DOLINE

2.1 *Razvojna pot Rudnika lignita Velenje od začetka do danes*

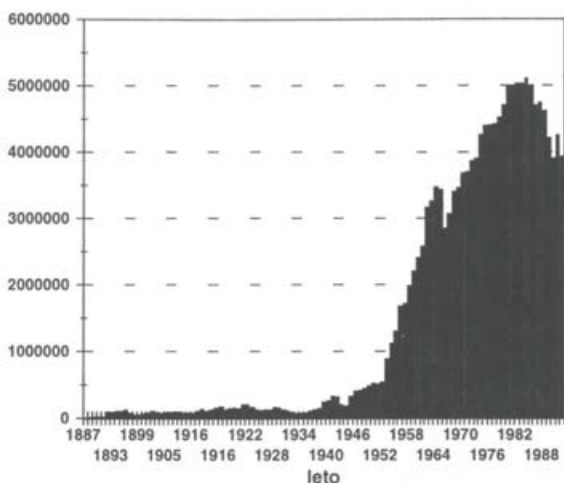
Namen tega prispevka ni prikazovanje dolgoročnih tehničnih planov odkopavanja lignita v prihodnjem obdobju. Kljub temu moramo zaradi celovitejše podobe navesti nekaj podatkov o rudniku, ki je v preteklosti in bo tudi v perspektivi odločilno vplival na smeri razvoja v Šaleški dolini, ne glede na to, v katero smer bo šel njegov razvoj. S tem mislimo na dve skrajnosti, ki pa se že v naprej zdita malo verjetni.

V prvem primeru gre za postopno zapiranje rudnika oziroma rigorozno zmanjševanje eksploatacije lignita, s čimer bi bila rudarska dejavnost prisotna še nekaj let, vendar v fazi odmiranja. Pod drugo skrajnostjo mislimo na intenzivni razvoj premogovnika, kakršen je bil v 80-ih letih, ko je izkop lignita presegel 5 milijonov ton, načrtovali pa smo proizvodnjo do 6 milijonov ton na leto. Tako intenziven razvoj premogovnika se je "k sreči" ustavil proti koncu desetletja. Najbolj verjetna je

tretja možnost: dejavnost rudnika se bo nadaljevala v sedanjem obsegu (vsaj zaposleni v premogovništvu upamo, da bo tako), vendar ob bistveno izboljšanih ekoloških razmerah.

Kot smo že omenili, nimamo namena poudarjati tehničnih in tehnoloških dosežkov pri pridobivanju premoga, vendar je prav, da skozi letne izkope lignita prikažemo razvoj rudnika od začetka pridobivanja do danes. V nadaljevanju je podan grafični in tabelarni prikaz izkopa lignita po letih.

Diagram proizvodnje lignita 1887-1993

Že površen pogled na diagram pokaže silovit razvoj od sredine 50-ih let dalje, z rahlim padcem v obdobju premogarske krize v letih 1967/68 in ponovnim vzponom do leta 1985, ko je bil dosežen rekordni izkop premoga v višini 5.106.000 ton. Ob tem razvoju so vzporedno potekale ogromne investicije v izgradnjo nadomestnih objektov Preloge (Nove Preloge - NOP, Drobilnica in klasirnica Pesje - DIK), ki so tudi dimenzionirani na tedanjo oziroma še večjo proizvodnjo (6 milijonov ton).

Tabela: Izkop lignita od 1887 do 1993

LETO	TON	LETO	TON	LETO	TON	LETO	TON	LETO	TON	LETO	TON
1887	3500	1911	80865	1935	79220	1959	1980000	1983	5025000		
1888	12059	1912	100172	1936	73560	1960	2200000	1984	5025000		
1889	19033	1913	138333	1937	100990	1961	2400000	1985	5106400		
1890	15763	1914	105364	1938	128060	1962	2580000	1986	5000500		
1891	20000	1915	124901	1939	140480	1963	3164000	1987	4700000		
1892	94768	1916	153888	1940	242420	1964	3265000	1988	4737000		
1893	82686	1917	173787	1941	262320	1965	3472770	1989	4617000		
1894	111189	1918	125130	1942	322630	1966	3436000	1990	4214000		
1895	102999	1919	141420	1943	320190	1967	2852800	1991	3906000		
1896	124473	1920	156590	1944	198760	1968	3062300	1992	4252000		
1897	73343	1921	141710	1945	182540	1969	3404000	1993	3932000		
1898	45620	1922	202320	1946	321790	1970	3461000				
1899	49630	1923	199880	1947	405230	1971	3680000				
1900	68949	1924	162720	1948	410870	1972	3700000	skupaj	154907379		
1901	79848	1925	125370	1949	441840	1973	3864000				
1902	103475	1926	118180	1950	477230	1974	3900800				
1903	85323	1927	124580	1951	517300	1975	4265000				
1904	72159	1928	126480	1952	514000	1976	4399000				
1905	87732	1929	168420	1953	540000	1977	4400000				
1906	83123	1930	154330	1954	883500	1978	4420000				
1907	96006	1931	127940	1955	1116500	1979	4515426				
1908	94445	1932	105470	1956	1298000	1980	4702000				

Obdobju po letu 1985 je sledilo obdobje "streznitve". Poudariti moramo, da je opisanemu stanju v razvoju energetike botrovala predvsem državna politika in manj ambicije rudniškega vodstva. Ekološkim gibanjem, spremembam v političnem sistemu države in energetske politiki (katere ni bilo) je sledila strategija razvoja podjetja RLV in vseh vzporednih dejavnosti v Šaleški dolini. Izkop premoga se je od leta 1985 dalje postopoma zmanjševal in je v letu 1991 dosegel najnižjo točko po letu 1974, t.j. proizvodnjo 3.906.000 ton lignita. Nastala je dolgoročna usmeritev proizvodnje električne energije v TEŠ in tej ustreznega izkopa premoga v RLV, tj. 4 milijone ton na leto. Od začetka delovanja rudnika leta 1875 do konca leta 1993 je bilo iztrgano iz zemlje 155 milijonov ton lignita.

Zmanjševanje proizvodnje električne energije v TEŠ in s tem v zvezi manjši izkop lignita sta predvsem posledica ekološke osveščenosti prebivalstva in gibanja za čisto okolje. Do tega je nujno moralo priti, saj so negativne posledice stoletnega odkopavanja lignita v dolini postale preveč očitne. Pri tem mislimo le na posledice odkopavanja z vidika ekologije zato o drugih, ki so mogoče še hujše, ne bomo govorili.

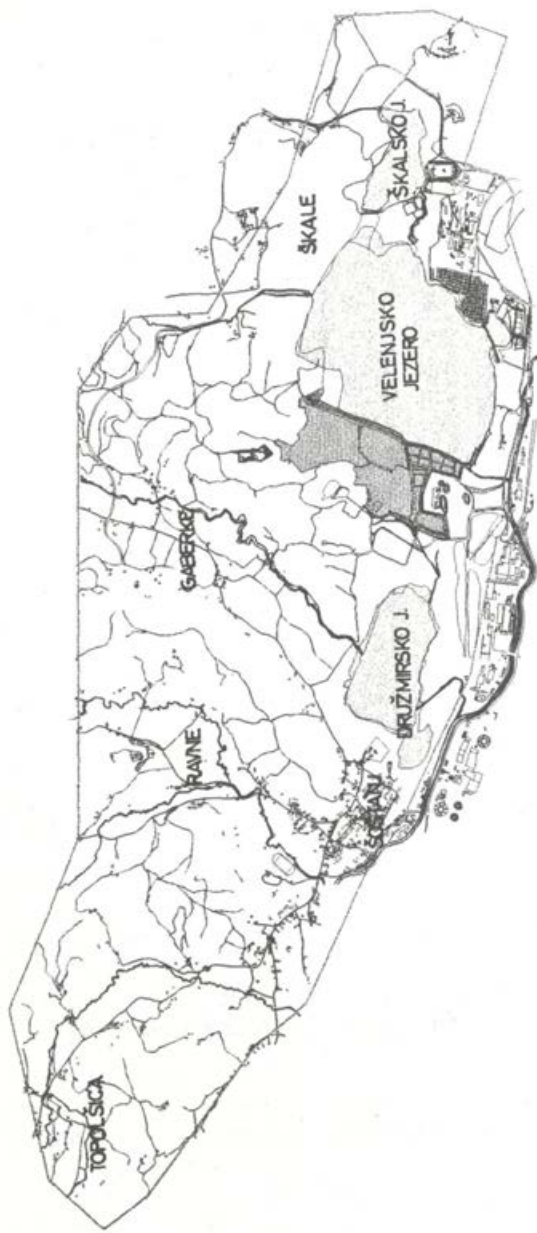
2.2 *Vpliv odkopavanja lignita na podobo Šaleške doline*

Nekako do sredine 50-ih let tega stoletja velikih sprememb v dolini ni bilo čutiti zaradi sorazmerno majhnih količin nakopanega premoga, lokacije odkopavanja in majhne kapacitete Termoelektrarne Velenje (v 80-ih letih obstoja rudnika - do leta 1955 - je bilo nakopano "le" 12 milijonov ton lignita). S tem povečevanjem izkopa lignita, z izgradnjo Termoelektrarne Šoštanj in z odpiranjem novih odkopnih polj v rudniku (izgradnja jaškov in objektov Preloge v letu 1956) se je pričela podoba Šaleške doline občutno spreminjati:

- *Najprej se je ugreznilo naselje Škale in pričelo je nastajati sedanje Škalsko jezero, ki trenutno obsega 17 ha površine, vsebuje pa skoraj milijon m³ vode.*

- *Z odkopavanjem južnega krila jame Preloge je pričelo nastajati Družmirsko jezero, pod katerim leži na površini 42 ha najplodovitejši del doline, vključno z nekoč izrazito kmetijsko usmerjeno vasjo Družmirje. Poleg Družmirja je rudarjenje poseglo tudi v vzhodni del mesta Šoštanj in ga delno porušilo.*

- Po letu 1972 se je pričel povečevati ribnik na lokaciji sedanje restavracije Jezero, ki je nastal zaradi odkopavanja premoga v prvi polovici tega stoletja. V tem letu se je namreč pričelo odkopavanje v jami Pesje in posledica tega je bilo širjenje omenjenega ribnika in takratnega Plevelovega jezera, ki sta prerastla v sedanje Velenjsko jezero s površino 124 ha in volumnom 22 milijonov m³ vode.
- V hribovitih predelih Ležnja so deformacije terena postale tako velike, da so, kot prelomi in zdrsi, vidne daleč naokrog.
- Od vsega začetka svojega obstoja so Termoelektrarne Šoštanj morale odlagati odpadne produkte izgorevanja premoga, tj. pepel in žlindro, katerima so se kasneje pridružili še produkti aditivnega odžvepljevanja (v nadaljevanju: pepel). Najcenejši in najenostavnejši način odstranjevanja tega odpadnega materiala je bilo odlaganje s pomočjo hidravličnega transporta v ugreznin-ska območja rudnika. Lokacija odlagališča pepela je bila v severozahodnem delu sedanjega Velenjskega jezera, kjer so nastajale ugreznine zaradi odkopavanja v bivšem severnem krilu jame Zahod. Po letu 1983 je, do tedaj nevidno odlagališče, po-stajalo vse bolj jabolko spora, ker je pričelo "rasti iz vodne gladin" zaradi prehoda na tehnologijo usmerjenega odlaganja pepela pri enakem načinu transporta. Odlagališče pepela obsega okrog 45 ha površine, na njegovem območju je odloženo približno 10 milijonov m³ pepela, preostalih 15 milijonov m³ pepela pa leži na dnu Velenjskega jezera, kamor je pepelna brozga iz TEŠ tekla do leta 1983. O tem problemu in o ostalih nezaželenih vplivih odkopavanja premoga na površino bomo več spregovorili v nadaljevanju pri obravnavi ekološke sanacije doline, sedanje stanje pa je prikazano na sliki št. 1.
- Vzporedno s povečevanjem proizvodnje električne energije v TEŠ je postajala deponija premoga (v preteklosti tudi tujih premogov) vse večja, kar je povzročalo neugodne posledice glede zapraševanja, izcednih voda in nenazadnje samega izgleda Šaleške doline.
- Ravno tako je sorazmerno s povečevanjem kapacitet TEŠ naraščala onesnaženost ozračja z dimnimi plini, ki zaprašujejo okolico in zastrupljajo zrak z žveplovim dioksidom in dušikovimi oksidi. Tudi zaradi tega je izgled doline postal drugačen, kar se odraža v poškodbah rastlinstva na obrobjih, da o kvaliteti življenja ljudi in živali ne govorimo.

KARTA 1

3. PERSPEKTIVA ODKOPAVANJA LIGNITA IN NADALJNI VPLIV ENERGETSKE DEJAVNOSTI NA ŠALEŠKO DOLINO

3.1 *Perspektiva RLV pri sedanji državni energetske strategiji*

V obdobju po II. svetovni vojni je bil RLV skupaj s TEŠ eden glavnih oskrbovalcev Slovenije z električno in toplotno energijo. Izkop zadostnih količin premoga je bil (in, kot kaže, še vedno je) življenjskega pomena za slovensko energetiko. Z nenehnim razvojem tehnologije pridobivanja lignita je postal RLV z vidika produktivnosti in tehnoloških dosežkov eden od vodilnih premogovnikov s podzemnim odkopavanjem debelih slojev v svetu.

V nedrih Šaleške doline leži okrog 600 milijonov ton lignita, ki se razprostira od Topolšice do Škal. Stopnja izkoriščenosti tega ogromnega sloja premoga, ki doseže debelino do 170 m, se je spreminjala s časom v odvisnosti od potreb po energiji, ekonomičnosti pridobivanja premoga in od državne strategije pri ravnanju z energenti. Glede na navedena dejstva lahko za prihajajoče obdobje govorimo o 220 milijonih ton rezerv lignita, primerne za odkopavanje, kar pa je seveda odvisno od nadaljnjih usmeritev vladajočih državnih organov in od sposobnosti samega rudnika, da se spopade s svetovnimi cenami energetskega virov.

Pri takšnih rezervah lignita in ob nadaljnjem doseganju svetovnih učinkov odkopavanja je "zagotovljeno" delo rudarjem do leta 2050, še verjetneje pa do leta 2070, kajti proti koncu izkoriščanja lignita se bo moral izkop, zaradi narave podzemeljskega pridobivanja, postopoma zmanjševati. Seveda se zavedamo, da nahajališče lignita samo po sebi ne zagotavlja perspektive delavcem v Šaleški dolini, temveč je ta odvisna od niza faktorjev, o katerih smo že govorili.

Če se omejimo le na tehnične plane RLV o možnostih delovanja rudnika, imamo v dolgoročnih načrtih predvideno proizvodnjo 4 milijone ton lignita na leto z odstopanjem 5 % navzgor ali navzdol. S tem bi zaposlenost velikega dela prebivalstva v Šaleški dolini ostala približno enaka ali nekoliko manjša, kot je sedaj. Ne smemo pa pozabiti, da je obstoj energetske dejavnosti v dolini odvisen od ekološko manj spornega pridobivanja lignita, "čiste" proizvodnje električne

energije in od stabilne državne strategije v oskrbi z energijo. Da bi to dosegli, bodo še naprej potrebna ogromna denarna vlaganja v ekološko sanacijo, kajti obstoj obeh energetskega gigantov sicer ne bo upravičen.

3.2. *Nadaljnji razvoj zahodnega dela Šaleške doline*

Poleg energetskega dela gospodarstva bodo podjetja, ki nanj niso neposredno vezana, morala skrbeti za svoj razvoj in perspektivo doline. S stališča rudnika lahko rečemo, da bo, tako kot je doslej, še naprej razvijal vzporedne dejavnosti, ki so pomembne za razvoj doline.

Dejavnost, ki se ponuja kot perspektivna zaradi spremenjene podobe velikega dela doline, je turistično-rekreativna dejavnost. Z rekultivacijami prizadetih zemljišč nastajajo v dolini območja, ki so, zaradi svojega značaja, primerna za rekreacijo, tej pa lahko in mora slediti moderna turistična dejavnost. Nastajajoča jezera nudijo, poleg ribištva in vodno-gospodarskih dejavnosti, obilo možnosti za šport, rekreacijo in turizem. Do sedaj se je uveljavilo surfanje in čolnarjenje ter modelarstvo, velike globine jezer nudijo možnost razvoja globinskega potapljanja. Na delno rekultiviranem jugovzhodnem območju eksploatacijskega polja rudnika že obstajajo in uspešno delujejo: gostinski kompleks Jezero z igrišči za odbojko, večnamensko Belo dvorano in teniškim centrom. V neposredni bližini prerašča rekreacijsko naselje vrtničarjev Kunta Kinte v vrtničarsko-sadlarsko dejavnost in predstavlja sorazmerno veliko turistično zanimivost. Z ustanovitvijo Konjenskega kluba Velenje se je dokaj uspešno pričelo razvijati tudi konjenišstvo, ki je na pohodu po vsej državi in se uspešno vključuje v turistično ponudbo doline.

Vzhodni del eksploatacijskega polja RLV bo že v letu 1994 prešel v fazo trajnega urejanja prostora, kajti izkoriščanje lignita se bo v tem predelu končalo. Prostorski ureditveni akti so v izdelavi in bodo urbanistično obdelali kompleks od naselja Škale do Turističnega jezera. Na območju, ki je namenjeno predvsem rekreaciji in turizmu, so predvidene naslednje dejavnosti:

- *povečanje objektov ovčereje in konjereje ter razširitev konjenske dejavnosti,*

- izgradnja pokrite jahalnice,
- izgradnja ribiške restavracije na območju nekdanje restavracije ob južni obali Škalskega jezera,
- dokončna ureditev mestnega stadiona in spremljajočih športno-rekreacijskih objektov.
- ureditev obale Škalskega in Velenjskega jezera do restavracije Jezero s sprehajalnimi potmi in objekti, tekaškimi in jahalnimi stezami,
- očiščenje Turističnega jezera ter dokončna ureditev nasipa med Velenjskim in Turističnim jezerom,
- ureditev naravnega parka v obliki rezervata za ptice in vodne živali med obronki Ležnja in Škalskim jezerom.

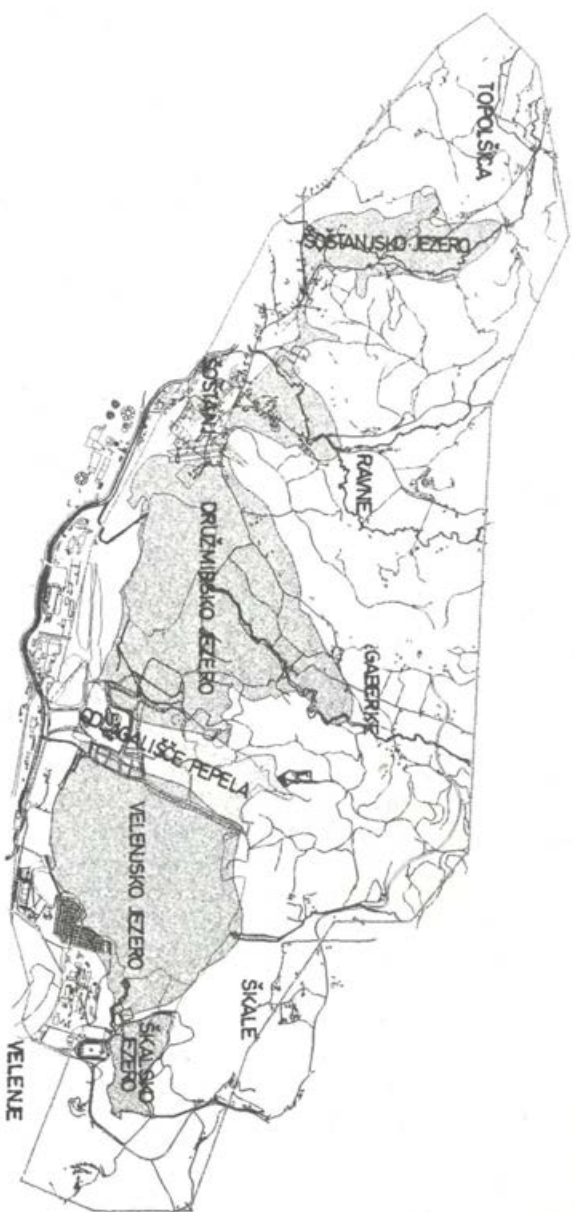
Med prostorskimi akti ima poseben pomen ureditveni načrt območja jaška Škale, kjer je, po prenehanju rudarjenja (po letu 2000), predvidena muzejsko-turistična dejavnost z oživljanjem starih obrti. V tem sklopu naj bi bil tudi del jame, vključno z jaškom Škale, preurejen v rudarski muzej, ki bo deloval kot rudarski obrat.

Z nadaljevanjem odkopavanja v jamah Pesje in Škale bo v bližnji bodočnosti mogoče dokončno urediti še južno in severno obalo Velenjskega jezera. Na južni obali gre predvsem za razširitev turistično-rekreativne dejavnosti z izgradnjo bungalovov pri restavraciji Jezero, z ureditvijo Turističnega jezera v kopališke in drsalne namene (Aqualand), dokončno ureditvijo objektov vodnih športov, avtokampa in kinoloških dejavnosti. V sklopu ureditve Aqualanda na Turističnem jezeru je predvideno ogrevanje kopališča in ostalih rekreacijskih objektov s toplo vodo iz globoke geotermalne vrtine na območju Rekreatijsko-turističnega centra Jezero (RTC).

Vse opisane dejavnosti delno že potekajo in so pretežno turistično-rekreativne. Infrastruktura je v bistvu že zgrajena, tudi projekti vseh naštetih objektov so v glavnem izdelani. Manjkajo le potencialni investitorji, ki se bodo zanesljivo pojavili, če bodo investicijski projekti izdelani tako kvalitetno, da bodo prepričali podjetnike o smiselnosti vlaganja v navedene dejavnosti. Seveda mora biti to sestavni del strateških občinskih in državnih planov.

Iz opisanega sledi, da je v preteklosti, zaradi niza vplivnih dejavnikov, velik del Šaleške doline prešel iz pretežno

agrarne v izrazito industrijsko fazo svojega delovanja in postopoma že prehaja v turistično-rekreativno. Če bodo dolgoročni načrti rudnika potekali tako, kot so izdelani, še po letu 2020, bo po letu 2015 potrebno pričeti odpirati jamo Šoštanj. To pomeni, da bomo pričeli z izgradnjo podzemnih komunikacij proti Topolšici, kjer naj bi v letu 2021 pričeli odkopavati lignit. Odkopavanje se bo nadaljevalo preko Metleč, pod severnim delom Šoštanja in južnim delom Gaberk ter se bo zaključilo ob sedanjem zahodnem delu Družmirskega jezera. Dolina bo v tem primeru ponovno krepko menjala svojo podobo. Že do leta 2000 se bo Družmirsko jezero razširilo na območje Gaberk, z odkopavanjem pod naseljema Topolšica in Metleče pa bo pričelo nastajati novo jezero, ki smo ga že sedaj poimenovali kot Šoštanjsko. Preostala tri jezera: Škalsko, Velenjsko in Turistično bodo ostala skoraj nespremenjena. Ob takem scenariju bo imelo delovanje rudnika še naprej odločilen vpliv na razvoj zahodnega dela Šaleške doline. Podoba doline po končanem odkopavanju je prikazana na sliki št. 2.

KARTA 2

4. EKOLOŠKA SANACIJA ŠALEŠKE DOLINE

4.1 Glavni onesnaževalci okolja

Vsa opisana dejavnost RLV temeljito vpliva na podobo Šaleške doline in je navedena kot dejstvo, s katerim v dolini živimo. Pri dosedanjih razmišljanjih smo sicer večkrat omenili ekološko sanacijo doline in okolju sprejemljivo nadaljnjo rudarsko dejavnost, nismo pa se ji posvetili kot osrednji temi prispevka. Perspektiva razvoja Šaleške doline je pogojena z obsegom obeh velikih proizvajalcev energije - RLV in TEŠ, v nezmanjšanem ali celo povečabem obsegu. Kadar govorimo o onesnaževalcih okolja v Šaleški dolini, največkrat omenjamo ravno elektroenergetski del gospodarstva, redkeje pa ostale industrijske proizvajalce, kot sta n. pr. Gorenje ali Tovarna usnja Šoštanj. Ker sta rudnik in termoelektrarna dejansko, vsaj po količini odpadkov, najbolj problematična, se bomo tudi v nadaljevanju orientirali predvsem na njiju.

Težko je določiti, kdo od obeh je hujši onesnaževalec okolja oziroma kdo povzroča večje spremembe življenja v dolini. Skoraj enako težo bi lahko dali onesnaževanju zraka z žveplom in odlaganju pepela kot ugrezanju površine zaradi odkopavanja, čeprav je problematika zelo različna. O zastrupljanju ozračja z žveplovim dioksidom ne bomo posebej razpravljali, kajti že v bližnji prihodnosti se obeta očiščenje ozračja do takšne stopnje, da ne bo več škodljivo. V prihodnosti torej ta problematika ne bo igrala važnejše vloge. Možno je, da se bo pojavil problem onesnaževanja zraka z dušikovimi oksidi (NO_x), še naprej pa bo zelo prisotno odlaganje pepela, zato bomo temu problemu namenili več pozornosti. Menimo namreč, da je o odlagališču pepela potrebno povedati nekaj dejstev, ki mogoče širšemu krogu ljudi niso poznana.

4.2 Odlaganje pepela, žlindre in produktov aditivnega odžvepljevanja

Kot smo že navedli, je TEŠ odlagala pepel oziroma pepelno brozgo v ugreznine RLV, ki so se začele z odkopavanjem v jami Pesje spreminjati v Velenjsko jezero. Ta način odlaganja pepela je bil za TEŠ najcenejši in ni prehudo vznemirjal takratne zavesti prebivalstva. Živelimo smo pač z dejstvom, da je Velenjsko jezero mrtvo. V letu 1983 smo pričeli s poskusi usmerjenega odlaganja pepela tako, da bi trdno substanco

(pepel) obdržali na suhem, transportna voda pa naj bi odteкала v jezero. To nam je uspelo, vendar je voda v Velenjskem jezeru kljub temu ostala preveč alkalna, da bi se v njej lahko pričelo razvijati življenje. S takšnim načinom odlaganja pepela, ki je za RLV in TEŠ pomenil znatno povečanje stroškov (do 1 milijon nemških mark na leto), smo želeli doseči predvsem 2 pomembna cilja:

1. *Preprečiti prelitje Velenjskega jezera v Družmirsko in s tem zmanjšati že tako preveč obremenjeno okolje, kajti s širjenjem ugreznin proti zahodu bi se to zagotovo zgodilo. S prelitjem obeh jezer bi namreč tudi Družmirsko jezero postalo mrtvo.*
2. *Ponuditi možnost odvajanja transportnih voda z odlagališča pepela v čistilne naprave ali v zaprt krogotok transporta pepela iz TEŠ na odlagališče. Obstoječa tehnologija odlaganja pepela to že omogoča.*

Snovalcem sedanjega načina odlaganja pepela je to uspelo, vendar ... Z nastajanjem "deponije" pepela in njenimi posledicami se je skoraj čez noč pojavila nejevolja ljudi, predvsem varuhov narave in prebivalcev najbolj prizadetih zaselkov (Škale-jug, Pesje). Poleg onesnažene vode v Velenjskem jezeru, ki smo je bili vajeni od vsega začetka, se je pojavilo odlagališče v vsej svoji grozljivi podobi, pričelo se je govoriti o povečani radioaktivnosti, poseben problem pa je nastal tudi zaradi zapraševanja ozračja. Kot da tega prej ni bilo! Zapraševanja res ni bilo, vsega ostalega pa nismo videli. In odlagališče pepela je postalo največji ekološki problem v dolini, čeprav je bil to prvi poskus, da pričnemo odlagati pepel na način, ki bo sprejemljiv za okolje. V tej zvezi moramo še enkrat poudariti, da sta bila lokacija in nova tehnologija odlaganja dejavnika, ki naj bi v tej dolini storila nekaj pozitivnega v ekološkem smislu, reakcija prebivalstva pa je bila ravno nasprotna.

Problemi v zvezi s povečano radioaktivnostjo so bili v zadnjih 10-ih letih raziskani. Strah je bil odveč. Odlagališče pepela, kot ga imenujemo, ni klasično odlagališče, temveč gradbeni objekt, s katerim bomo trajno preprečili zlitje obeh jezer. Z izgradnjo bazenov za zaprt krogotok, ki bo pričel obratovati v letu 1994, bo problem iztokov onesnažene vode v Velenjsko jezero rešen. Jezero bo, po izkušnjah iz preteklih let, kmalu zaživelo, kar je v glavnem odvisno od kvalitete pritokov

iz Sopote in iz Škalskega jezera po strugi Lepene. Ocenjujemo, da se bodo že v letu 1994 v Velenjskem jezeru pojavile ribe, kače, vodne ptice ipd. Ostaja problem zapraševanja, ki trenutno še ni zadovoljivo rešen.

Ne bomo pretiravali, če trdimo, da je odlagališče pepela v Šaleški dolini edinstven primer v svetu. Odlagati pepel z namenom, zapolniti ugreznine, ki nastajajo zaradi odkopavanja debelega sloja premoga in hkrati graditi pregrado med dvema ogromnima vodnima akumulacijama je primer, ki ga ne pozna svet, zato smo se tega morali naučiti sami.

Radi bi poudarili, da odlagališča pepela ne gradimo v višino, temveč v globino. Ne vemo, če je to razumljivo večini ljudi, vendar odlagališče v končni fazi ne bo imelo takšnega videza, kot ga ima danes. Nad gladino Velenjskega jezera bo segalo le 1 do 2 m in bo z rahlim naklonom padalo proti Družmirskemu jezeru. V prostorskih načrtih bo potrebno opredeliti še ustrezno namembnost tako oblikovanega zemljišča.

Zaradi odkopavanja pod odlagališčem pepela je del njegove površine stalno v gibanju (pogrezanju). Na tej površini se izvajajo dela z mehanizacijo zaradi dograjevanja odlagališča v višino in ta, sicer manjši del odlagališča, zaenkrat še ni dovolj dobro zaščiten pred dviganjem prahu ob močnih vetrovih. Sicer pa je dolgoročno zastavljen cilj, da v predelih odlagališča, ki bodo mirovali vsaj 2 leti, izvajamo sprotno rekultivacijo. To je s strani podjetnika nepotreben strošek, kajti komaj izvedena rekultivacija, ki predstavlja zaščito pred prašenjem, se bo po 2 letih ali še prej spremenila v ruševine, iz katerih bo veter ponovno dvigal prah. A kljub temu! Zavedamo se, da je ta način, čeprav drag, edini, da preprečujemo prekomerno prašenje.

Z namenom preprečitve zapraševanja, ki bo po uvedbi zaprtega krogotoka ostalo edino sporno dejstvo, bomo s travo in raznim rastlinjem zasadili večji del odlagališča pepela s poprejšnjim navozom 10 do 20 cm debele plasti zemlje. Po izkušnjah je tak način borbe proti prašenju najuspešnejši. Del odlagališča, ki je pod stalnim "udarom" in je zato v dograjevanju, pa bo potrebno intenzivno namakati z vodo in s tem preprečevali prašenje. Na odlagališču že nekaj let deluje sistem namakalnih naprav, ki jih bo potrebno izpopolniti v tolikšni meri, da do zapraševanja ne bo prihajalo niti v najhujših

primerih. Z vestnim delom se bo zapraševanje dalo odpraviti, zato menimo, da problem, ki ga doživljamo kot enega največjih, ne bo ostal nerešljiv. Poleg zasaditve večjega dela površin so v teku najrazličnejše raziskave, ki jih izvaja ERICo - Zavod za ekološke raziskave - v sodelovanju z različnimi inštituti, financirata pa jih RLV in TEŠ. Na rudniku izvajamo skupaj z Veterinarsko fakulteto in s sofinanciranjem Ministrstva za znanost in tehnologijo štiriletno raziskavo o vplivu odlagališča pepela na zdravo vzrejo drobnice, ki bo odgovorila še na mnoga nepojasnjena vprašanja.

4.3 *Zaprt energetski ekološko-tehnološki krog*

V zvezi z odlagališčem pepela se že nekaj let postavlja zahteva po odlaganju odpadnih produktov TEŠ v jamske prostore, ker deponija na površini povzroča preveč težav. V svetu rešujejo probleme z odpadnimi produkti termoelektrarn z zaprtimi ekološko-tehnološkimi krogi. To pomeni, da ves odpadni material, ki nastane pri proizvodnji električne energije, vrnejo na mesta, od koder je prišel, torej v rudnik. S tem rešujejo vsaj dva velika ekološka problema: odlagališča pepela z vsemi njegovimi posledicami ni na površini, poleg tega pa je zmanjšana degradacija površine zaradi podzemnega pridobivanja premoga.

Pri obravnavi problematike zaprtega ekološkega kroga moramo povedati, da naš (velenjski) primer ni neposredno primerljiv s tem, kar se dogaja v večjem delu razvitega sveta. Sloj lignita v Šaleški dolini je zelo debel, v svetu izkoriščajo pod zemljo v glavnem tanke sloje. Naš premog ima povprečno 20 % pepela, v svetu 5-krat manj. Naš premog ima kurilnost 10 MJ/kg, v svetu 4-krat več. Enostavno lahko izračunamo, koliko pepela nastane na enoto proizvedene električne energije: 20-krat več kot v večini svetovnih primerov. Tako velikih količin odpadnih produktov zaenkrat še nismo sposobni v celoti odložiti v rudniške jame.

Pri razmišljanjih o vračanju vseh količin pepela v jame in o zmanjšanju degradacije površine smo dolžni pojasniti še naslednje: v velenjskem primeru tudi z vračanjem vseh količin pepela v jamo ne moremo preprečiti velikih deformacij površine, lahko pa jih zmanjšamo ali celo preprečimo na

nekaterih manjših območjih. Kot najvažnejši argument v odgovor na vprašanje, zakaj ne moremo odlagati vseh količin pepela v jamo, nastopa naslednje dejstvo:

Prelitja vode iz Velenjskega jezera v Družmirsko ne moremo dovoliti vsaj tako dolgo, dokler voda ne bo očiščena. Takoj sledi vprašanje: kaj pa kasneje, ko bo deloval zaprt krogotok transporta pepela? Tudi v tem primeru ne bomo dovolili zlitja obeh jezer, čeprav je v eni od različic ureditvenega načrta, ki je bil sprejet sredi leta 1993, to predvideno. Gladina Družmirskega jezera je namreč 6 do 7 m nižja od gladine Velenjskega in s prelitjem Velenjskega jezera bi se njegova gladina za toliko znižala. Vsi vemo, da je nivo vode v jezeru povezan s podtalnico in s hidrostatičnim tlakom vzdržuje vzpostavljeno ravnotežje v naravi. Izkušnje so v letih 1992 in 1993 po dolgotrajni suši in padanju nivojev vod v jezerih so to potrdile v večji meri, kot smo predvidevali. Padec nivoja vode v Velenjskem jezeru za slabe 3 m je povzročil plazenje vrtičkarskega naselja Kunta-Kinte in pričele so se pojavljati težave na objektih Klasirnice. Z vidika znanja in izkušenj, ki smo jih bili deležni, nikakršno zniževanje vode v Velenjskem jezeru ni sprejemljivo predvsem zaradi dejstva, da sta naselji Pesje in Škale - jug na meji plazovitosti. Zaradi nave-denih razlogov je torej nujno nadaljevati z izgradnjo pregrade med jezeroma (odlagališče pepela), pa če bo potrebno tudi na račun porabe manjših količin pepela v jami.

Ko že govorimo o uporabi pepela v jami, moramo poudariti, da tudi na tem področju ne ostajamo daleč za razvitim svetom. V velenjskem premogovniku porabimo na leto že 60.000 do 100.000 ton pepela, kar je še vedno le 8-10 % vseh količin pepela. Priznati moramo tudi, da je uporaba tolikšnih količin pepela v jami izključno posledica tehnoloških potreb in ni nastala zaradi reševanja ekološke problematike. Za t. i. tehnološke potrebe bomo v perspektivi porabili do 300.000 ton pepela. Tu gre za izgradnjo jamskih prostorov, za preprečevanje nastajanja požarov, za utrjevanje razrušenih območij in za zapolnjevanje praznih prostorov za odkopi.

Razvoj v RLV bo v bodoče moral iti v smeri vračanja vseh odpadnih produktov TEŠ v jame. V konkretnem primeru našega odlagališča pepela zaenkrat to ni mogoče. Po projektu odlagališča pepela bo v pregradi med jezeroma vgrajenega dovolj materiala do leta 2020, ob prevideni porabi 300.000 ton

pepela na leto v jami. Postavlja se vprašanje, kako ravnati s pepelom po letu 2020. Strinjamo se, da ga bomo morali odlagati tam, kjer smo ga pridobili - torej v jamah rudnika. Zato se razvojne službe v RLV intenzivno ukvarjajo s to problematiko in jo bodo do takrat zanesljivo uspele rešiti.

4.4 *Odlaganje produktov odžvepljevanja*

Drug velik problem v perspektivi razvoja Šaleške doline je odlagališče produktov odžvepljevanja TEŠ (t. i. sadre). V načrtih je mesto za odlaganje sadre na površini že določeno in strokovno obdelano. Pri tej problematiki v celoti podpiramo stališče, da so rudniške jame edina prava lokacija za ta odpadni produkt.

V RLV se že sedaj intenzivno pripravljamo na to nalogo. Idealno za razvoj doline bi bilo, da bi v tem uspeli. Pri reševanju te problematike smo optimisti, kajti sadre bo 5-krat manj, kot je pepela, to pa so količine, o katerih lahko razmišljamo že pri današnji razvojni stopnji, da jih bo mogoče porabiti v jami. Za razliko od pepela, sadre na površinskem odlagališču ne potrebujemo.

4.5 *Deponija premoga*

Naslednje moteče dejstvo v dolini je deponija premoga. Poleg zastrašujočega izgleda je prašenje z deponije ekološki problem, ki ga bo v prihodnosti potrebno rešiti. Tehnične rešitve zanesljivo obstajajo, problem je le v stroških, s katerimi se bomo morali sprijazniti. Z namakalnimi sistemi, prekrivanjem ali s čim podobnim bo problem mogoče rešiti.

4.6 *Ostali ekološki problemi*

V RLV smo izdelali sanacijski program očiščenja iztokov voda z industrijskega območja, ki je sestavni del občinskega programa sanacije vodotokov in ga bomo uresničili do leta 1996. S tem bomo, ob vzporednem reševanju prej navedenih problemov, postali ekološko sprejemljivejši za dolino. Takšni trditvi nasproti stoji vprašanje: kaj pa pogrezanje, nastajanje

novih jezer ipd.? Tega dejstva ob nadaljevanju premogarske dejavnosti ne bomo mogli preprečiti, lahko pa ga bomo omili-li. Vendar v tem primeru ne gre za onesnaževanje medijev, ki so potrebni za zdravo življenje, tj. zraka in vode. O navedeni problematiki smo svoje mnenje že zapisali: s spreminjanjem površine se bo pač morala spreminjati gospodarska dejavnost, ki nad odkopanimi območji prehaja iz kmetijske v turistično in takšna preobrazba bo morala biti prisotna tudi v bodoče.

5. MOŽNOSTI PRESTRUKTURIRANJA GOSPODARSTVA V ŠALEŠKI DOLINI

5.1 *Rekreacijske, turistične in vodnogospodarske dejavnosti*

Če nadaljujemo z mislijo, da se bodo s spreminjanjem površine morale spreminjati tudi gospodarske dejavnosti, bi lahko polemizirali o tem, kakšne in katere površine nudijo več v ekonomskem smislu. Ob ideji o zasutju Škalskega jezera in preureditvi v kmetijsko zemljišče so se lomila kopja med kmetijskimi in podobnimi inštituti, ki so dokazovali večjo donosnost vodnih površin od zemeljskih obdelovalnih in obratno. Menimo, da se pri dobrih poslovnih usmeritvah ne smemo spraševati, kaj bi raje imeli, temveč kako izkoristiti to, kar imamo. V Šaleški dolini imamo (čeprav na jezo mnogih) umetno povzročene možnosti, ki omogočajo turizem, rekreacijo in uspešno prestrukturiranje kmetijske in energetske dejavnosti v turistično, vodnogospodarsko in še kakšno. Nastajanje RTC Jezero prav gotovo predstavlja delno prestrukturiranje gospodarstva v Šaleški dolini. Občina Velenje navsezadnje predstavlja regionalni center, kjer je povpraševanje po turistično-rekreativni dejavnosti razmeroma veliko.

5.2 *Alternativni energetski viri*

Ko govorimo o prestrukturiranju in o alternativnih energetskih virih, ne smemo pozabiti na možnosti, ki se ponujajo v obliki termalne energije na območju letališča Lajše. Z vrtino, ki jo je denarno omogočil RLV in je bila izdelana v letu 1984, je že vrsto let pripravljen za izkoriščanje bogat vir termalne vode, ki tako toplotno kot količinsko ponuja velike razvojne možnosti v tem delu Šaleške doline. RLV je pred

nekaj leti skupaj z Gorenjem - Termami Topolšica ustanovil podjetje GTE (Geotermalna energija) za izkoriščanje tega toplotnega vira. Zaradi premajhnega interesa soustanovitelja podjetja in občinskih struktur ter nepripravljenosti teh za sovlaganje v nadaljnje raziskave je podjetje prenehalo delovati, pripravljena pa je vsa ustrezna dokumentacija za pridobitev dovoljenj. Izdelana je tudi tehniško-ekonomska študija o možnostih izkoriščanja termalne vode. Termalni vir, ki je lahko zelo pomemben za razvoj gospodarstva v Šaleški dolini, nudi več načinov izkoriščanja:

- *v turistično-rekreativne namene na lokaciji Lajše (center z odprtim ali pokritim bazenom),*
- *v turistično-rekreativne namene na lokaciji Topolšica (dovod vode iz Lajš),*
- *v balneoterapevtske namene v Lajšah v povezavi s Topolšico,*
- *za stekleničenje higienske nizkomineralizirane pitne vode,*
- *za odvzem toplotne energije za ogrevanje bivalnih in proizvodnih prostorov (rastlinjaki, gojenje gob, hlevi ...),*
- *za izkoriščanje toplotne energije pri akvakulturi (gojenju rib),*
- *za izkoriščanje vode v sistemu komunalne oskrbe,*
- *kot kombinacija naštetih možnosti.*

5.3 *Možnosti skladiščenja in odlaganja odpadnih snovi v jamah RLV*

Nenazadnje, ko govorimo o prestrukturiranju in odpiranju novih delovnih mest v perspektivi Šaleške doline, moramo spregovoriti še nekaj o dejavnosti, ki se intenzivira povsod, kjer so rudniki, tj. o možnostih skladiščenja in odlaganja odpadnih snovi v jamske prostore.

V svetu se vse bolj uveljavlja odlaganje odpadnih snovi pod zemljo. S tega vidika postajajo zanimivi predvsem obstoječi rudniki. Naša skrb za reševanje problemov, ki nastajajo kot posledica odkopavanja lignita, postaja sorazmerna s skrbjo za samo odkopavanje. Posebej še to velja za varovanje naravnega okolja, ki ga z rudarskimi deli neprestano spreminjamo, vračanje v prvotno stanje pa je nato zelo dolgotrajen in zahteven proces, ki ga v velenjskem primeru niti ne moremo uresničiti, lahko pa mu damo novo, boljšo kvaliteto.

Nepoznavalci tovrstne problematike pričakujejo, da lahko v ogromne odprtine, ki nastanejo zaradi odkopavanja, odložimo velike količine odpadnih industrijskih produktov. Pri letni količini nakopanega premoga 4 milijone ton iztrgamo iz zemeljske notranjosti dobre 3 milijone m³ zemeljskih materialov. Za izkop takšnih količin premoga je, pri obstoječi odkopni metodi, odprtih 70 do 80 km jamskih hodnikov (rovov), ki omogočajo normalno obratovanje premogovnika in zagotavljajo potrebno dolžino odkopne fronte. Pri takšni količini odprtih jamskih prostorov se nehotе postavlja vprašanje, zakaj pod zemljo ne bi odlagali snovi, ki na površini povzročajo toliko raznih težav. V zadnjih letih, ki jih lahko označimo kot obdobje ekološkega osveščanja, je to še posebej aktualno.

V odgovor na vprašanje moramo pojasniti, da odkopavamo lignit po metodi z zaruševanjem zemeljskih plasti nad premogom, kar se odraža na površini v obliki pogrezanja terena. Volumen ugreznin znaša letno okrog 2,5 milijona m³. V Šaleški dolini smo se zavestno odločili, da zapolnjujemo del tako nastajajočih ugreznin s pepelom iz TEŠ v obliki pregrade med Velenjskim in Družmirskim jezerom. Razloge za to smo podrobneje že obdelali, zato jih tu ne bomo ponavljali. Trenutno in v bližnji prihodnosti bomo na ta način odlagali večino pepela, le manjši del bomo porabili v jamah (do 30 %).

Odlagališče pepela, kakršnega imamo, je dejstvo, s katerim smo se ali pa se še bomo morali sprijazniti. Za perspektivo razvoja v Šaleški dolini je pomembno, da se z obstojem rudnika odpira možnost odlaganja in skladiščenja nekaterih drugih odpadnih snovi v podzemne prostore. S tem se ponuja možnost odpiranja novih delovnih mest ali vsaj zagotavljanja obstoječega števila zaposlenih ob morebitnem zmanjšanju izkopa premoga.

Seveda za skladiščenje in odlaganje odpadkov niso sprejemljivi kakršni koli odpadki. V našem primeru pridejo v poštev predvsem mineralne odpadne snovi, kot so: pepeli in žlindre, produkti čistilnih naprav dimnih plinov iz termoelektrarn in toplarn, metalurška žlindra in prah, odpadki s težkimi kovinami, odpadki pri predelavi nafte, premogov in galvanizaciji, trdni odpadki umetnih snovi ipd.

V strategiji razvoja premogovništva in elektroenergetike bomo morali postopoma preiti na ekološko zaprt krog pridobivanja in predelave premoga. Z usmerjenim raziskovalnim in razvojnim delom bomo iskali rešitve, ki bodo ustrezale našim posebnim ekološkim zahtevam. V RLV vidimo v zvezi z načrtnim odlaganjem pepela in (v perspektivi) produktov odžvepljevanja (sadre) v jamske prostore dve alternativi:

- *vračanje pepela in sadre v jame RLV zaradi tehnoloških potreb in*
- *načrtno odlaganje teh odpadkov v jame z namenom varovanja okolja.*

V izdelavi je raziskovalna naloga "Vračanje odpadnih snovi v jame RLV s poudarkom na elektrofiltrskem pepelu", ki se bo kasneje nadaljevala z vračanjem sadre v jame. O pepelu smo poprej že ugotovili, da bo popolno vračanje v jame RLV prišlo v poštev šele po letu 2020, ko bo pregrada med jezeroma dovolj velika. Z vračanjem sadre pa bi morali pričeti že ob pričetku očiščevanja dimnih plinov na bloku IV v TEŠ.

Kot smo že omenili, nudijo jame RLV tudi možnosti za odlaganje drugih industrijskih odpadkov, kajti količine teh so bistveno manjše od količin produktov izgorevanja premoga. Celoten problem ravnanja z odpadki obravnavamo v dveh različicah.

- *Začasno skladiščenje odpadnih snovi v posebej za to izdelanih prostorih. Pri tem mislimo na odpadne snovi v posebnih posodah pod stalno strokovno kontrolo v skladu z jamskim režimom obratovanja.*
- *Odlaganje nevtraliziranih odpadkov v različnih območjih premogovnika. Pri tem mislimo na posebej za to izdelane in izolirane jamske prostore, ki se po končanem odlaganju tesno in trajno zaprejo.*

K opisanemu odlaganju odpadkov v jamah RLV seveda še nismo pristopili; uporabljamo le manjše količine pepela iz TEŠ za tehnološke potrebe. Za dokončno opredelitev postopkov odlaganja in skladiščenja odpadnih snovi v podzemnih prostorih bo potrebno opraviti še ogromno raziskovalno-razvojnega dela, med katerim je za razvoj Šaleške doline zelo pomemben ekonomski učinek izgradnje podzemnih odlagališč.

ter samega skladiščenja odpadkov. Kot enega najpomembnejših elementov bomo prav gotovo morali upoštevati javno mnenje in zakonske predpise ter se za odlaganje odločiti šele na podlagi vseh ustreznih dovoljenj pristojnih organov. S tem namenom je v RLV s sofinanciranjem Ministrstva za znanost in tehnologijo v izdelavi razsikovalna naloga, ki naj bi odgovorila na vse nejasnosti v zvezi s tem vprašanjem. Za razvoj Šaleške doline je ta tematika zelo pomembna, saj se, poleg odkopavanja premoga, odpira nova dejavnost RLV.

Za uspešno realizacijo tega razvojnega projekta v naši dolini je vsekakor potrebno preučevanje svetovnih spoznanj pri odlaganju odpadnih snovi pod zemljo in aktivno sodelovanje v mednarodnem informacijskem sistemu za področje varovanja okolja. Za dokončno odločitev o primernosti podzemnega skladiščenja in odlaganja odpadkov bomo vsekakor potrebovali usmeritve, ki naj bi bile usklajene z nacionalno ekološko strategijo Republike Slovenije. Rezultati navedenega razvojnega projekta bodo pomemben dejavnik pri reševanju ekoloških problemov ne le v dolini, temveč v celotnem slovenskem prostoru. Glede na aktualnost ekološke problematike bodo ta spoznanja tudi pomemben element za izmenjavo znanja in za trženje v svetu.

5.4 *Sanacija odlagališč komunalnih odpadkov*

V RLV je poleg tehnologije odkopavanja lignitnega sloja na razpolago dovolj strokovnega znanja za sanacijo obstoječih in ekološko spornih odlagališč komunalnih odpadkov, ki se je v svetu že pričela s podzemeljskimi deli pod takšnimi odlagališči. RLV se bo v perspektivi vsekakor potegoval za takšna dela ter s tem zagotavljal svoj obstoj in širil svojo dejavnost.

5.5 *Sanacija in izgradnja tunelov ter ostalih podzemnih prostorov*

Osnutek novega Zakona o rudarstvu predvideva, da bi izgradnja vseh podzemnih prostorov (tunelov, vodnjakov, skladišč, odlagališč ...) prišla pod njegovo pristojnost. V RLV smo za tovrstno dejavnost usposobljeni, kar smo dokazali že večkrat, predvsem pa v letu 1993. Predlagali smo podzemno povezavo in podali idejne rešitve za izgradnjo podzemnega

hodnika v Topolšici ter očistili dva vodnjaka na Velenjskem gradu. V prihodnosti se bomo aktivno vključevali v to dejavnost ter bomo domačemu in tujemu trgu ponujali svoje strokovno znanje v obliki celostnega izvajanja projektov od projektiranja do izvedbe. Seveda se tu ponujajo možnosti skupnega nastopanja rudnika in gradbenih podjetij na tržišču.

5.6 *Prodaja domačega znanja na tujem trgu*

Upamo, da ne bo izzvenelo preveč neskromno, ko trdimo, da je RLV v samem svetovnem vrhu z visokopro-dukktivno tehnologijo izkoriščanja debelih slojev premoga. V prihodnosti bomo poskušali prodreti v svet ter predvsem s prodajo znanja in tehnologije prispevati k razvoju Šaleške doline. V teku je projekt uvajanja naše tehnologije v dveh rudnikih v Turčiji, kjer je RLV eden od potencialnih kandi-datov za pridobitev posla, ki bi omogočil dodaten vir zaslužka in zagotavljal delo rudarjem. S podobnimi projekti bomo konkurirali povsod v svetu, kjer se odločajo za eksploatacijo debelejših nahajališč premoga (npr. Kitajska, ZDA itd).

V strokovnih službah RLV poleg načrtovanja pridobivanja premoga izvajajo dela, ki bistveno presegajo osnovno dejavnost rudnika. Že sedaj ima delo veliko delavcev v službah, ki nastopajo navzven in prinašajo dodatni zaslužek v podjetje. Od mnogih dejavnosti navajamo le nekatere, ki bodo še naprej imele svoj vpliv, pa čeprav minimalen, na razvoj v dolini. To so: projektiranje rudarskih, elektroenergetskih in strojnih objektov, jamomersko-geodetska dela, geomehanske laboratorijske raziskave, geološko-hidrološka dela, razne oblike vrtanja in razsikav za potrebe gradbeništva in rudarstva, ekološke raziskave ipd.

ZA SKLEP

Čeprav ima pričujoči prispevek naslov Perspektiva razvoja Šaleške doline, je mogoče bralec dobil vtis, da je v njem preveč poudarka na načrtih RLV in manj na razvoju in perspektivi Šaleške doline v celoti. Glede na to, da ima RLV največji vpliv v Šaleški dolini, vsaj kar se tiče spreminjanja njene zunanje podobe, tj. spreminjanja prostora, menimo, da je perspektiva razvo-

ja doline v mnogo tesnejši povezavi z rudnikom kot z ostalimi dejavniki, ki imajo tudi vpliv na gospodarski razvoj doline. Zato naj ta prispevek izzveni predvsem kot razmišljanje o posledicah odkopavanja lignita, o odpravljanju negativnih posledic, o dobrih in slabih straneh rudarjenja in o vplivu nadaljnjega delovanja rudnika na perspektivo razvoja doline, saj je v tem podjetju zaposleno veliko število delavcev, posredno pa je nanj vezano največje število zaposlenih v Šaleški dolini. Zato je perspektiva razvoja Šaleške doline bolj kot z ostalimi industrijskimi panogami povezana s strategijo razvoja premogovništva in energetike v Republiki Sloveniji ter je od nje v veliki meri odvisna.

Gledano z oči delavca Rudnika lignita Velenje perspektiva razvoja Šaleške doline sploh ni črna, temveč nasprotno: bolj kot "dolina smrti" nas plaši usoda te doline v primeru "neugodne" državne energetske strategije. Problem onesnaženosti doline bo mogoče rešiti v naslednjih nekaj letih in prepričani smo, da bomo po letu 2000 lahko govorili o Šaleški dolini kot energetskem gigantu, ki pokriva 30 % potreb države po energiji brez ekološko spornih dejavnikov.

Nenazadnje moramo omeniti dejavnosti s področja reaktivacij prizadetih zemljišč. Te so pri razvoju doline še kako pomembne in imajo eno od odločilnih vlog vzporedno z reševanjem ekološke problematike, saj je potrebno vsa uničena zemljišča povrniti v stanje, ki omogoča revitalizacijo uničenega prostora.

LITERATURA

1. 100 let Rudnika lignita Velenje, REK RLV, junij 1975
2. M. Tamše, S. Meh: Odlaganje pepela in žindre iz TEŠ v nasip med Velenjskim in Družmirskim jezerom, Rudarsko-metalurški zbornik, Ljubljana 1989
3. Premogovnik v Šaleški dolini, Hidrogeološka služba RLV, 1991
4. Sanacijski program čiščenja odpadnih vod RLV na območju NOP, Hidrogeološka služba RLV, september 1993
5. M. Medved, M. Tamše, S. Meh: Možnosti odlaganja in skladiščenja odpadnih snovi v jamah RLV, Velenje, marec 1992
6. Inženirski biro Januš: Tehniško - ekonomska študija izkoriščanja termalne vode v Lajšah, Velenje, september 1991

Marta Svetina-Gros

ERICO - Zavod za ekološke raziskave Velenje

VPLIV PADAVIN NA TLA IN VODNE IZVIRE NA OBMOČJU TERMoeLEKTRARNE ŠOŠTANJ1

(Razprava je skrčena predstavitev magistrske naloge, ki jo je avtorica zagovarjala leta 1994 na Odseku za geologijo na FNT v Ljubljani pod mentorstvom prof. Simona Pirca in somentorstvom dr. Boruta Smodiša)

Ali ima dež očeta
in kdo plodi dežne kapljice?
(*Jobova knjiga, 38, 28*)

V Šaleški dolini so bile na dveh gozdnih lokacijah opravljene ekološke raziskave, katerih namen je bil pridobiti čim več podatkov o vsebnosti in o koncentracijskih območjih anorganskih komponent, raztopljenih v padavinah, talni raztopini in vodnih izviri. Z nalogo smo v Sloveniji prvič uvedli metodo malega povodja, v kateri uporabljamo povirje kot naraven laboratorij, kjer sledimo delu vodnega cikla v gozdnem ekosistemu. Kot glavna analitska metoda je bila uporabljena k_0 -standardizacijska metoda INAA, s katero so bili v vzorcih voda določeni sledni elementi in težke kovine. Rezultati analize kažejo na povečane vsebnosti in koncentracijska območja elementov v tleh, padavinah, talni raztopini in vodnih izviri v bližini Termoelektrarne Šoštanj. V padavinah so še posebej povečane koncentracije Al, As, Ba, Br, Fe, Cd, Co, Cr, Cu, Sb in Zn. Narejena je bila tudi ocena letne masne bilance elementov v povirju, s katero je bila ugotovljena velika akumulacija Cd, Cr, Fe, Mn, NH_4^+ , Pb, Rb, Sb, Se in Zn v gozdnem ekosistemu.

UVOD

Z vedno večjo uporabo fosilnih goriv in razširitvijo kemične in druge industrije je atmosfera vse bolj obremenjena s številnimi snovmi, ki so človeku in rastlinam škodljive, kot so: žveplov dioksid (SO_2), dušikov dioksid (NO_2); škodljive snovi, ki nastajajo pri fotokemičnih procesih v atmosferi: dušikovi oksidi (NO_x), ozon (O_3) in peroksiacetonitril (PAN); vodikov

fluorid (HF), vodikov klorid (HCl), fluorirani in klorirani ogljikovodiki; aluminijeve, kadmijeve in živosrebrove spojine; razni odpadki, ki vsebujejo radioaktivne snovi in številne druge spojine, ki jih še zelo slabo poznamo.

Raziskave po svetu kažejo, da je umiranje gozdov v veliki meri odvisno od onesnaženja atmosfere. V zadnjih letih so postavili nekaj hipotez, ki razlagajo vlogo onesnaževalcev pri propadanju gozdov v Evropi. Glavne kemijske snovi, ki prispevajo k propadanju gozdov, so ozon in drugi fotokemijski oksidanti, žveplov dioksid, dušikove spojine, kisle usedline, težke kovine in organske snovi (Hinrichsen, 1986).

K zakisanju padavin prispevajo največ žveplov dioksid in dušikovi oksidi, nekoliko še vodikov klorid, fluorid in druge snovi, ki raztopljene v zračni vlagi tvorijo močne mineralne kisline. Te snovi padajo na zemljo kot kisli dež, sneg, megla ali kot kisli trdni delci. Raziskave so pokazale (Krug & Frink, 1983), da lahko kisle usedline iz listov in iglic izpirajo kalij, kalcij in magnezij. Rastline skušajo nadomestiti primanjkljaj v listih z intenzivnejšim črpanjem teh elementov iz tal. Če teh hranilnih snovi v tleh primanjkuje, postanejo zaradi pomanjkanja hranil rastline bolj občutljive na klimatske pogoje. Poleg tega kisle usedline spreminjajo tudi sestavo tal; pomembne hranljive snovi se spirajo, hkrati pa se mobilizira aluminij, ki uničuje fine koreninice rastlin. Vpliv kislega dežja na spremembe v sestavi tal je odvisen od njihove puferske zmožljivosti. Tla, ki vsebujejo veliko kalija ali kalcija, npr. na apnencu in peščenjaku, niso tako občutljiva kot tla na kislih magmatskih kamninah, npr. tonalitu in andezitnem tufu. To je tudi razlog, zakaj znanstveniki pripisujejo kislemu dežju pri umiranju gozdov večjo vlogo v Evropi kot v ZDA.

Težke kovine se usedajo na zemljo bodisi s padavinami ali pa kot suhi trdni delci. Iglčasti gozdovi imajo pri tem vlogo ogromnih filtrov, ki prestrezajo suhe in mokre usedline.

Z iglic se težke kovine izpirajo v zgornjo plast tal, kjer ovirajo biološko aktivnost encimov in s tem mikroorganizmov, predvsem gliv in bakterij. Te zato počasneje razgrajujejo visokomolekularne organske spojine (celulozo, škrob in lignin) na sestavine, ki predstavljajo za rastline osnovne hranljive snovi. Na ta način se zmanjšata biološka aktivnost in hitrost mineralizacije v onesnaženih tleh, s tem pa se poruši normalen

biokemijski krog. Študije so pokazale (Puckett, 1988), da težke kovine prizadenejo tudi neposredno rastline, predvsem mahove in lišaje, ki nimajo zunanje povrhnjice, ki bi jih varovala. Druge rastline pa sprejemajo težke kovine v glavnem skozi korenine, posebno v kislih tleh. Tla, onesnažena s težkimi kovinami, zavirajo normalen razvoj korenin, kar rastline oslabi. V kombinaciji z drugimi onesnaževalci lahko kopičenje težkih kovin v tleh resno ogrozi delovanje gozdnega ekosistema.

Znano je katastrofalno stanje slovenskih gozdov. Popis iz leta 1985 je pokazal, da je prizadetih že več kot polovica slovenskih gozdov (Hrček, 1987).

Največji vir emisije škodljivih snovi v zrak so pri nas termoelektrarne na premog. Med njimi je na prvem mestu Termoelektrarna Šoštanj, ki onesnažuje zrak bolj kot oba druga najpomembnejša termoeenergetska objekta skupaj (Termoelektrarna Trbovlje in Toplarna Ljubljana). Zaradi njene emisije dimnih plinov je najbolj prizadeto ozemlje občine Velenje. Onesnaženje škoduje gozdovom, posebno tistim, ki rastejo v predgorskem in gorskem svetu na nekarbonatnih kamninah. Na emisijskem območju TEŠ je zastavljeno že precej raziskav, ki iz različnih vidikov ugotavljajo vplive TEŠ na okolje. Merijo onesnaženost zraka, padavin in vodnih tokov; ugotavljajo stopnjo poškodovanosti gozdov, stanje epifitske lišajske vegetacije, ocenili so obremenjenost gozdov z žveplom na osnovi kemijske analize smrekovih iglic in gozdnih tal v vplivnem območju TEŠ.

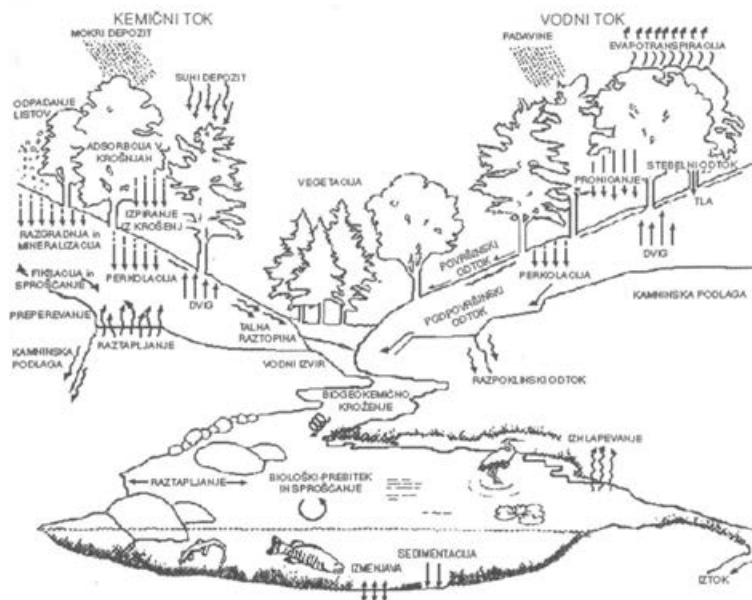
Kljub zelo široko zastavljenemu programu ekoloških raziskav na vplivnem območju TEŠ pa je zelo malo znanega o lastnostih padavin, kako le-te vplivajo na tla in na talno raztopino in s tem na prehranjevanje rastlin, posredno pa preko prehranjevalne verige in vodnih izvirov tudi na zdravje živali in človeka. Zelo malo ali skoraj nič ni znanega o elementih v sledovih, ki jih izpušča v zrak TEŠ. Ker gre za mikroelemente, že minimalno povečanje koncentracij v naravi lahko privede do porušitve ravnovesja. Glede na to, da kisle usedline in težke kovine igrajo zelo pomembno vlogo pri propadanju gozdov, poleg tega pa lahko njihovo povečanje ogrozi tudi zdravje živali in človeka, smo s to raziskovalno nalogo želeli pridobiti čim več uporabnih podatkov o anorganskih polutantih v padavinah, talni vodi in vodnih izvirih. Pri tem smo v Slovenijo vpeljali novo metodo raziskovanja, ki se imenuje metoda malega

povodja (Likens et al., 1977). Metoda je zastavljena na povirnem območju izvira, ki nudi idealen naravni laboratorij za ocenitev kakovosti in količine vhodne in izhodne vode v gozdni ekosistem. Povirji v Šaleški dolini in referenčno povirje v Savinjskih Alpah smo izbrali glede na že opravljene raziskave, kot so popisi propadanja gozdov, meteorološke študije in geološko podlago.

KROŽENJE VODE NA GOZDNATEM ZEMLJIŠČU

Ker je precejšen del Slovenije hribovit in gorat, je pomembno, da imamo dovolj zdravih gozdov, ki so sposobni trajno opravljati vse svoje funkcije. Zlasti pomembno je, da gozdovi ohranijo svojo sposobnost zadrževanja vode, saj tako varujejo tla pred erozijo in ohranjajo njihovo sposobnost za vpijanje, zadrževanje in čiščenje vode. Smotrno gospodarjenje z vodo postaja vse bolj pomembno, saj strokovnjaki tudi za Slovenijo napovedujejo pomanjkanje vode že čez nekaj desetletij (Kalan, 1987).

Na gozdnatem zemljišču je kroženje vode drugačno kot na neporaslem ali negozdnatem zemljišču. Tudi vodni režim je v gozdu drugačen. Njegova najpomembnejša značilnost je, da zaradi večje stopnje ponikanja padavin nastajajo v gozdnih tleh velike zaloge pitne vode, z njimi se napajajo površinski tokovi in mnoga vodovodna zajetja za preskrbo ljudi s pitno vodo. Izdatnost vodotokov in zajetij je neposredno povezana z vodnim režimom gozdov, tega pa je do določene mere mogoče oblikovati z gozdnogospodarskimi ukrepi.

Slika 1. Kroženje vode na gozdnatem zemljišču (Johnson & Van Hook, 1989).

Vir vode na gozdnatem zemljišču so padavine. Ko padejo na gozd, zadevajo ob drevje ali pa skozi odprtine med krošnjami padajo naravnost na tla. Drevesne krošnje padavine prestrežejo, del prestreženih padavin se v krošnjah zadrži in izhlapeva nazaj v ozračje, ostale pa se ali stekajo po listih in kapljajo na tla ali pa se stekajo z listov po vejah do debla in po njem do tal. Enako se s padavinami dogaja tudi v plasti grmovja in pritalnega rastlinja. Del padavin zato sploh ne doseže tal, ker prej zaradi prestrežanja izhlapijo v ozračje.

Voda, ki pade ali priteče na gozdna tla, izhlapeva tudi iz njih, večinoma pa odteka v globino ali teče po površini. Po površini odteče do vodotoka, v globino pa ponikne skozi talne plasti, jih vlaži in moči. Če je padavinske vode na površini dovolj, doseže podtalnico in obogati vodne zaloge v tleh, kar se pokaže v boljšem napajanju izvirov.

Spoznanja o vplivu gozda na prehajanje padavin v tla in podtalnico omogočajo zaključek, da gozd oblikuje značilen vodni režim. Za gozd je značilno, da zaradi svoje poraslosti izboljša predvsem časovno razporeditev odtekajoče vode. Gozd torej deluje kot blažilec včasih silovitih dotokov padavinske vode na gozdna tla.

DOLOČITEV RAZISKOVANEGA OZEMLJA

Pokazalo se je, da je najprimernejši metodološki pristop za ekološke raziskave primerjanje rezultatov opazovanj na različno obremenjenih opazovalnih objektih, kajti metoda dolgoročnega spremljanja sprememb na istem mestu zahteva podatke o stanju okolja v preteklosti, ki pa pogosto niso na razpolago.

Ker smo na področju Šaleške doline pričakovali minimalne razlike, ni bilo smiselno postavljati merilnih točk v mrežo, ampak smo izbrali dve lokaciji na imisijsko najbolj izpostavljenih področjih v občini Velenje in eno primerljivo točko na oddaljenem "neonesnaženem" področju.

Kriteriji, ki smo jih upoštevali pri določitvi točk, so bili uporabljeni tudi pri izvajanju drugih podobnih ekoloških raziskav (Kalan, 1989):

- *območje leži v jasno opredeljenem vplivnem območju TEŠ in je še posebej izpostavljeno zaradi naravnih pogojev, kot so klimatske razmere in geološka podlaga,*
- *območje vsebuje številne že obstoječe raziskovalne objekte in merilna mesta, na katerih že preučujejo onesnaževanje okolja in*
- *zajete morajo biti različne stopnje onesnaženosti okolja (izbrati je potrebno referenčno točko).*

Na osnovi teh izhodišč smo izbrali kot osrednji raziskovalni področji dve lokaciji na različnih geoloških področjih v Šaleški dolini. To sta lokaciji Zavodnje in Veliki vrh, na katerih so tudi postaje ANAS. Kot referenčna točka je bil izbran Podvolovljek v Savinjskih Alpah. Vse lokacije so vezane na neprepustno oz. slabo prepustno magmatsko podlago: lokacija Zavodnje leži na tonalitu, Veliki vrh in primerjalna lokacija Podvolovljek pa na andezitnem tufu.

VPLIV TERMoeLEKTRARNE NA OKOLJE

Termoelektrarne so poleg industrije, prometa in majhnih kurišč eden glavnih onesnaževalcev ozračja. Skozi dimnik izhajajo v zrak SO_2 , NO_x , CO , CO_2 , prah in hlapne toksične prvine. Slaba kvaliteta slovenskega lignita in rjavega premoga (visoka vsebnost žvepla in pepela ob nizki kurilni vrednosti premoga) še poslabša neugoden vpliv. Do sredine 70-tih let je v svetu prevladovalo strokovno stališče, da je mogoče preprečiti škodljive učinke onesnaževanja zraka z visokimi dimniki. Pojav umiranja gozdov, ki se je začel nekako v tem času v Srednji Evropi in ki ga v veliki meri pripisujejo onesnaženemu zraku, je vplival na spremembo omenjenega stališča.

Za onesnaževanje neposredne bližine termoelektrarne sta pomembna predvsem dva vira onesnaženja (Davison et al., 1974):

- *dimni plini, ki vsebujejo produkte oksidacije (žveplov in dušikovi oksidi) in lahko hlapne elemente (Hg, Se, Br, in druge);*
- *aerosoli, na katere so sorbirane težke kovine, in sicer:*
 - *na delcih velikosti 0,5 do 10 μm (predvsem As, Cd, Hg, Pb, Sb, Se, Ti, V);*
 - *na delcih velikosti pod 1 μm (predvsem Cd, Ni, Pb, Sb, Se, Sn, V, Zn);*
 - *na delcih velikosti med 2,5 in 7 μm (največ Al, Fe, Si).*

Te snovi spušča termoelektrarna v zrak, z njimi zastruplja atmosfero in posredno preko nje tudi hidrosfero in litosfero.

Termoelektrarna Šoštanj je objekt z največjo emisijo škodljivih snovi v zrak v Sloveniji. Tudi v "Katastru virov onesnaževanja zraka v občini Velenje", ki je bil izdelan leta 1991, je naveden TEŠ kot glavni vir onesnaženja. Iz podatkov je razvidno, da znaša emisija TEŠ 99,3 % celotne emisije SO_2 in 96,6 % celotne emisije NO_x v občini Velenje.

Kot pomembna škodljiva vpliva termoelektrarne na okolje lahko navedemo tudi pepel in odpadke, ki nastanejo pri odžvepljevanju dimnih plinov. Večino pepela, ki ostane po gorenju v termoelektrarnah, odlagajo kot odpadke na posebna odlagališča. Ker vsebuje pepel sledove vseh elementov, je eden od potencialnih vplivov termoelektrarn na okolje tudi

mobilizacija težkih kovin iz pepela zaradi izpiranja le-tega ali zaradi vetrne erozije nezaščitenih odlagališč pepela.

V okolici TEŠ je bilo v zadnjih letih več raziskav okolja, ki so pokazale, da je vpliv elektrarne na lokalno okolje precejšen.

METODE DELA

Podobne raziskave v svetu

Izvirno ime za metodo, ki pomeni ogrodje celotne raziskave, je "the small watershed technique", kar bi lahko prevedli kot "metodo malega povodja" (Likens, 1977).

Povodje ali vodozbirno območje je hidromorfološki izraz, ki se uporablja za kakršnokoli območje, ne glede na njegovo velikost ali regionalno zaključenost in ne glede na obliko vode v njem. O povodju lahko govorimo kot o (vodozbirnem) zaledju (območju) izvira, potoka, reke, jezera, pa tudi njihovih delov. Izraz je prostorski in ne le ploskovni, saj poleg površinskih upošteva tudi podzemeljske vode, zlasti talno. Dosledna hidromorfološka izpeljava iz hidrološkega izraza izvir je potemtakem povirje (Radinja, 1991). V nadaljevanju bomo uporabljali izraza povirje in metoda malega povodja.

Ta metoda je že precej stara in preizkušena, saj so jo v Združenih državah Amerike uvedli že pred 30 leti z namenom, da ugotovijo vedenje gozda v normalnih in nenormalnih razmerah. Lotili so se projekta, katerega namen je bil spoznavanje ekološkega obnašanja gozdnega ekosistema. Projekt se je imenoval "The Walker Branch watershed project" in je trajal 18 let. Vključeval je celo vrsto strokovnjakov s področja kemije, hidrogeokemije, geokemije in biologije. Raziskave so v prvi fazi zajemale geološke, hidrološke in geokemične raziskave, v tesni povezavi s temi so sledile biološke raziskave primarne produkcije, razgradnje in biokemičnih procesov v tleh. Na podlagi teh raziskav so prišli do pomembnih spoznanj o kroženju elementov v gozdu in s tem skušali ugotoviti obremenitveni prag, ki ga gozd lahko prenese. Namen tega obširnega in dolgotrajnega projekta pa ni bil le ugotoviti zakonitosti vedenja gozdnega ekosistema, ampak tudi določitev metode, ki bi se na podlagi njihovih izkušenj aplicirala kot model na

podobna področja, ki jih je zajel naravni in antropogeni stres (Johnson & Van Hook, 1989).

Prilagojeno svojim problemom so to metodo začeli že pred časom uporabljati tudi v Nemčiji. Tovrstne raziskave jim pomenijo del monitoringa okolja, z njimi pa pridobivajo zelo pomembne podatke za sanacijo gozdov.

Tudi v Veliki Britaniji so zastavili projekt, ki temelji na metodi malega povodja. "The Loch Fleet project", kot so imenovali projekt, se je pričel leta 1993 na Škotskem z namenom, da ugotovijo spremembe v okolju po tem, ko se je v Angliji po letu 1965 zmanjšala emisija žveplovega dioksida.

Leta 1985 so to metodo uporabili tudi v Franciji z namenom, da določijo kemijo vode v različnih ekosistemih. S triletno študijo so ocenili hidrološke zaloge in izgubo nutrientov iz ekosistemov.

Metoda malega povodja

V ekosistemu obstaja veliko manjših in večjih tokov energije in snovi. Zaradi pomanjkanja natančnejših podatkov o razmerjih teh tokov in nepoznavanja notranjih funkcij, ki uravnavajo te tokove, je ponavadi težko določiti vpliv človekove aktivnosti na biosfero. Tovrstno pomanjkljivo poznavanje narave je vzrok, da človek pri uvajanju novih tehnologij in objektov ne more predvideti vseh negativnih vplivov in pojavov v okolju, ki jih določen projekt lahko povzroči.

Prav zaradi tega so v zadnjem času v svetu deležne posebne pozornosti raziskave, ki obravnavajo ekološki sistem kot eno združeno enoto, namesto vrste študij, ki vsaka posebej obravnava le delček sistema (Likens, 1977).

Na tok snovi v ekosistemu in med ekosistemi vpliva tako živa kot neživa komponenta ekosistema. Vodni in kemični tok skozi ekosistem pogojuje vrsta različnih spremenljivk: biološka sestava in porazdelitev, geološka heterogenost, klimatske razmere, sezonske spremembe ... Pot kemičnih spojin, ki krožijo iz anorganske oblike v organsko in nazaj, opisuje biogeokemični cikel. Ekosistemi neprestano izmenjujejo snovi in energijo z drugimi ekosistemi in biosfero, zato so biogeokemični cikli življenjskega pomena za obstoj ekosistema (Likens, 1977). Za kvantitativno in kvalitativno oceno biogeokemičnih

ciklov so potrebna večletna opazovanja, ki zajemajo študijo vrsto vzorcev voda (dežja, snega, pronicanja, debelnega odtoka, talne vode, podtalnice, vodnih izvirov, potočne vode in površinske vode).

V metodi malega povodja predstavlja osnovno raziskovalno enoto povirje, s katerim kopiramo naravni ekosistem in gibanje vodnih tokov v njem. S tem shematičnim modelom gozdnega ekosistema lahko pridobimo kvantitativno oceno vnosa (input) in iznosa (output) vodnega toka in kemičnih snovi. Stalen tok energije, vode, kemičnih snovi in drugih materialov skozi ekosistem povzročajo meteorološki, geološki in biološki vektorji (slika 2).

Meteorološki vnos in iznos sestoji iz delcev, ki jih prinese veter, raztopljene snovi v dežju in snegu, aerosolih in plinih.

Geološki vnos predstavlja raztopljene in neraztopljene snovi, ki se prenašajo s površinskim in podtalnim vodnim tokom in s koluvialnim premikanjem snovi.

Biološki vnos povzročajo živali, ki se gibljejo iz enega ekosistema v drugega (lokalna izmenjava odpadne snovi ali masna migracija).

Te tri kategorije so definirane kot vektorji ali "prenašalci" snovi in ne kot viri. Vire snovi pa predstavljajo:

- **Atmosfera** - v atmosferi so vse kemijske snovi v obliki plinov ali aerosolov (to velja za zrak v tleh in nad njimi).

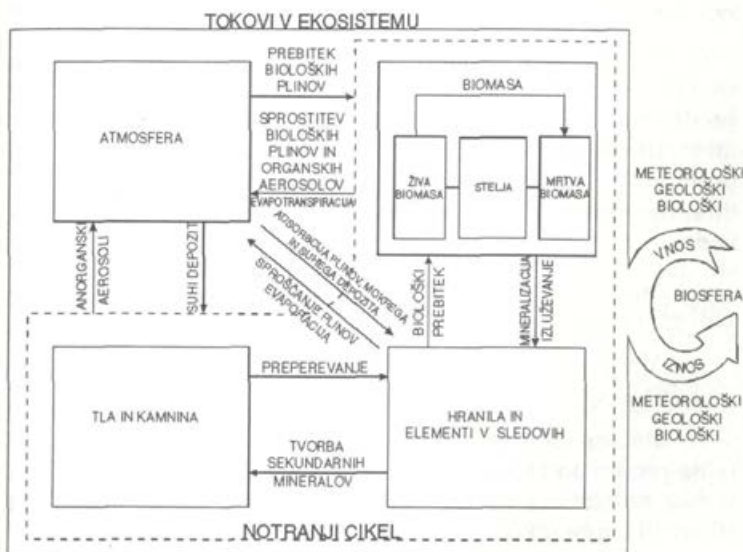
- **Organska snov** - v organskem delu so kemične snovi vključene v živo ali mrtvo biomaso.

- **Dostopna hranila in elementi v sledovih** - dostopna hranila so ioni, ki so absorbirani na humusu ali glinenohumusnih kompleksih, ali pa so raztopljeni v talni raztopini. V enaki obliki nastopajo tudi elementi v sledovih.

- **Primarni in sekundarni minerali** - primarni in sekundarni minerali vsebujejo kemične snovi, iz katerih sestojijo tla in kamnine v ekosistemu.

Tok kemičnih snovi v vlažnih področjih je v veliki meri odvisen od hidrološkega cikla, zato ne moremo meriti kemičnega toka brez podobnih meritev pretoka vode. V praksi

predstavlja pri takšnih meritvah problem podpovršinski tok, ki sestavlja znaten delež hidrološkega cikla, ga je pa praktično nemogoče meriti. Zato je pogoj za izbiro povirja neprepustna podlaga ali kakšna druga impermeabilna osnova, kajti le na ta način izločimo geološki (podtalni) vnos, tako da predstavljata edini vnos meteorološki in biološki tok. V vlažnih področjih, kjer je manj vetra, lahko pri iznosu zanemarimo meteorološki tok in upoštevamo le geološki in biološki tok. Ker gre na izbranem povirju za neprepustno podlago, predstavlja ves geološki iznos iz povirja potok, ki je drenaža povirja. Če je povirje del večje in dejansko homogene biološke enote, potem je biološki vnos v ravnotežju z biološkim iznosom, ker se živali gibljejo tako v povirje kot iz povirja.

Slika 2. Model gibanja hranil in elementov v sledovih v ekosistemu. Vnos in iznos iz ekosistema povzročajo meteorološki, geološki in biološki vektorji. Prikazana so mesta kopičenja in možnosti izmenjave snovi v ekosistemu. Hranila in elementi v sledovih, ki niso v stalni plinski fazi, stalno krožijo s tokovi v ekosistemu med atmosfero, organsko snovjo, primarnimi in sekundarnimi minerali ter dostopnimi hranili in elementi v sledovih (Likens, 1977).

Iz tega sledi, da je v povirju potrebno meriti samo meteorološki vnos in geološki iznos kemičnih snovi, da lahko ocenimo izgube in prebitke kemičnih snovi v ekosistemu. Z uporabo takšnega poskusa je možno dobiti kvantitativno oceno za večino kemičnih snovi v ekosistemu (Likens, 1977).

Vzorčevanje

Vse vrste vzorcev smo vzorčevali po standardnih postopkih. Pri tem smo se držali standardnih metod (Stand. Meth., 1989), priporočil iz podobnih raziskav in navodil za integralni monitoring (Kleemola & Söderman, 1993, 38).

Vzorčevalnike za padavine smo postavili na že obstoječe lokacije postaj ANAS (slika 6), kajti te lokacije so bile določene na podlagi strogih meteoroloških kriterijev za vzorčevanje padavin.

Vzorčevalna mesta za vzorčevanje talne vode na povirju smo izbrali tako, da smo se izogibali skalam, drevesom in suhim predelom. Vodo v tleh smo lovili na globini 50 cm v mineralnem (B) horizontu. Za vzorčevanje smo uporabljali posebne drenažne posode, imenovane lizimetri. Lizimetri so intaktno vgrajeni v tla, tako da se v njih steka pobočna talna voda.

Vodne izvire smo vzorčevali na prelivih, kjer smo merili tudi pretok vode.

Vzorce vod smo pobirali enkrat na mesec od junija 1992 do julija 1993.

Za kemično analizo tal smo na vsaki lokaciji izkopali tri talne profile do globine 95 cm. V vsakem profilu smo vzeli štiri vzorce na različnih globinah: od 0 do 5 cm, od 5 do 10 cm, od 10 do 20 cm in od 20 do 50 cm.

Poleg vzorcev tal smo vzorčevali tudi kamnino - matično podlago. Matično podlago smo vzorčevali po celotnem področju povirja.

Analitske metode

Vse določitve glavnih komponent v vzorcih vode (pH-vrednost, specifična električna prevodnost ter magnezijev, kalcijev, kalijev, natrijev, aluminijev, klorov, amonijev in nitratni ion) so bile opravljene v laboratoriju ERICa Velenje, razen analiz

kadmija in svinca, ki sta bila določena z atomsko absorpcijsko spektrometrijo (AAS) v laboratoriju Rudnika Žirovski vrh.

Analizo tal (fizikalne lastnosti tal, kislost tal, organska snov, dušik, dostopna hranila, izmenjalna sposobnost tal) so naredili na Gozdarskem inštitutu Slovenije.

RAZPRAVA O REZULTATIH

Mineralna sestava vzorcev kamnin na vseh treh lokacijah kaže na to, da gre v vseh treh vzorcih za precej podobno sestavo, kar je dobra osnova za primerjavo lokacij. Ker gre v vseh treh vzorcih za magmatske kamnine, prevladujeta kot zelo zastopana minerala kremen in plagioklaz, v manjši meri pa so navzoči še muskovit, illit in klorit.

Na osnovi pedoloških analiz lahko ocenimo, da so lastnosti tal na obeh raziskovanih lokacijah precej podobne. V obeh primerih gre za precej kislila tla, revna s hranili in rastlinam dostopnimi oblikami elementov, v katerih je slab razkroj organske snovi. Zato imamo lahko obe lokaciji, glede na lastnosti tal, za identični. Na podlagi primerjave pedoloških parametrov na lokaciji Veliki vrh in na primerjalni lokaciji Podvolovljek lahko ugotovimo, da so fizikalne lastnosti tal identične, razlika je v kislosti tal, ki je na referenčni lokaciji za približno pol stopnje višja, vendar je še vedno precej kislila.

Vsebnost mikroelementov v tleh je količinsko zanemarljiva, toda življenjskega pomena za rast rastlin. Za elemente v sledovih, pomembne za prehrano rastlin, uporabljajo tudi izraz mikronutrienti. V večji meri so mikroelementi v tleh produkt preperevanja kamninske podlage, lahko pa je njihova akumulacija v tleh tudi posledica človekove dejavnosti.

S primerjavo vsebnosti elementov v kamninah na vseh treh lokacijah z običajno vsebnostjo elementov v podobnih vrstah kamnin smo ugotovili, da je v vzorcih, ki smo jih analizirali, večja vsebnost Au, Mo, Sc, Sn, Ti, Tm in Zn ter manjša vsebnost Ce, Th in Y.

Iz rezultatov analize vzorcev kamnine in tal na vseh treh lokacijah je razvidno, da se po preperevanju kamnine nekateri elementi v tleh kopičijo, drugi pa sproščajo. Kljub temu da obstajajo med lokacijami določene razlike v vsebnosti ele-

mentov v kamninski podlagi, so procesi preperevanja ter kopičenja in sproščanja elementov podobni. V tleh se kopičijo naslednji elementi: As, Ce, Co, Cr, Cs, Ga, La, Nb, Nd, Pb, Rb, Ta, Th, Ti, U in Zn; sproščajo pa se Au, Ba, Mn, Mo in Sr. Pri kopičenju elementov v tleh gre pri večini elementov za globinsko kopičenje, kar pomeni, da se z globino tal njihova vsebnost povečuje. V vrhnjih plasteh tal se akumulirajo arzen (lokacija Zavodnje in Veliki vrh), svinec (lokacija Zavodnje in Veliki vrh) in uran (lokacija Veliki vrh), kar kaže na onesnaženje površinskega sloja tal.

S primerjavo vsebnosti elementne sestave tal na vseh treh lokacijah s podatki za podobna tla, dobljenimi iz literature, se pojavljajo pri nekaterih elementih določene razlike. Na lokaciji Podvolovljek se v tleh pojavljajo višje vsebnosti arzena, kroma in cinka, v Zavodnjah kadmija in svinca, na vseh lokacijah pa najdemo v tleh več kositra in tulija.

Nekatere vsebnosti elementov v tleh so tako visoke, da po nekaterih virih že presegajo meje fitotoksičnosti. Tako npr. na vseh lokacijah vsebnost skandija presega mejo fitotoksičnosti, ki po teh podatkih znaša od 5 do 10 $\mu\text{g/g}$. V tleh na lokaciji Podvolovljek je vsebnost arzena in kroma tako visoka, da je glede na podatke iz literature že blizu meje fitotoksičnosti. Po teh podatkih fitotoksična meja za arzen znaša od 15 do 50 $\mu\text{g/g}$ in za krom od 75 do 100 $\mu\text{g/g}$.

V preglednici 1 so navedene najvišje dopustne mejne vsebnosti težkih kovin in največje vsebnosti teh elementov, ki so bile določene v vzorcih tal na lokacijah Veliki vrh, Zavodnje in Podvolovljek.

Preglednica 1. Primerjava maksimalnih vsebnosti težkih kovin v tleh z normativi za tla (Ur. l. SRS, 1990, 356).

Lokacija	Pb [$\mu\text{g/g}$]	Zn [$\mu\text{g/g}$]	Cr [$\mu\text{g/g}$]	Hg [$\mu\text{g/g}$]	Co [$\mu\text{g/g}$]	Mo [$\mu\text{g/g}$]	As [$\mu\text{g/g}$]
Veliki vrh	177	130	63	0.6	12	4	13
Zavodnje	76	130	27	0.2	13	3	5
Podvolovljek	54	142	87	-	14	1.4	17
Ur. l. SRS	100	300	100	2	50	10	20

Iz preglednice 1 lahko ugotovimo, da so vsebnosti težkih kovin v tleh na Velikem vrhu, v Zavodnjah in Podvolovljeku

pod mejnimi vrednostmi, določenimi z odlokom. Mejna vrednost je presežena samo v enem vzorcu tal, in sicer je presežena vsebnost svinca v tleh na Velikem vrhu.

VODE

Z metodami vzorčevanja, ki smo jih uporabljali, smo zbrali vzorce vod skupaj s suspendiranimi delci. Zaradi dodane kisline v vzorčevalne posode so se suspendirani delci delno raztopili. Vodo smo pred analizo filtrirali in zatem posebej določali elemente v raztopini in v neraztopljenih delcih, ki so ostali na filtru. Potrebno je poudariti, da delež tako dobljenih neraztopljenih delcev ni nujno enak deležu suspendiranih delcev v naravnem vzorcu vode.

Padavine

S padavinami se iz ozračja odstranjujejo snovi, ki jih človek spušča v zrak. Z dežjem padejo te snovi na tla in onesnažujejo tla, vodo in rastline. S kemijsko analizo padavin lahko dobimo zelo dobro sliko onesnaženosti atmosfere in njenega vpliva na tla. Kemijska sestava dežja je odvisna od atmosferskih in klimatskih pogojev, ki se spreminjajo iz kraja v kraj in iz leta v leto, zato se temu ustrezno spreminja tudi sestava padavin.

O kislem dežju se govori že kar precej časa. Glavni vzrok za zakisanje padavin so žveplov in dušikovi oksidi v ozračju, ki so posledica industrije. Nad neonesnaženimi področji je vrednost pH padavin med 5.0 in 6.0 zaradi raztopljenega ogljikovega dioksida v vodi.

Znano je, da so sulfatni, nitratni, nitritni in amonijeve ioni polutanti v padavinah, nastali kot posledica raztapljanja SO_2 in NO_x , ki se v zrak sproščajo pri izgorevanju fosilnih goriv. Kloridni ioni in ioni natrija, kalija, magnezija in kalcija ponavadi niso antropogeni polutanti v padavinah; svoj izvor imajo v prahu, ki se dviguje iz tal.

Rezultati naloge kažejo, da je povprečna letna koncentracija sulfatnega iona v padavinah na Velikem vrhu zelo močno povečana (9.89 mg/l), v Zavodnjah močno povečana (7.12 mg/l) in na Podvolovljeku neznatna (2.45 mg/l).

Tudi povprečna letna koncentracija nitratnega iona v padavinah je povečana. Zanimivo je, da je količina nitratnega iona povečana tudi v padavinah na referenčni lokaciji Podvolovljek (2.89 mg/l). Glede na to, da Avstrijci pripisujejo izvor kar 65 % vseh dušikovih oksidov v zraku daljinskemu transportu, ta podatek ne preseneča.

Izgorevanje premoga v termoelektrarnah je eden izmed glavnih virov elementov v sledovih v atmosferi. Iz dimnikov termoelektrarn izvira večji del Be, Co, Hg, Mo, Sb in Se v ozračju, poleg teh elementov pa predstavljajo termoelektrarne tudi precejšen vir As, Cr, Cu, Mn, Ni, Pb, V, Zn in Zr v zraku.

Okoli leta 1970 so na Aljaski v padavinah odkrili nepričakovano visoke koncentracije Pb, V, Mn, Cd, Ni in drugih elementov, ki so produkti človekove aktivnosti. Ugotovili so, da se visoke koncentracije antropogenih elementov v oddaljenih pokrajinah pojavljajo občasno in kažejo močna sezonska nihanja. Prav zato so pojav teh polutantov na Aljaski pripisali daljinskemu zračnemu prenosu. V Skandinaviji so opravili vrsto obširnih raziskav, s katerimi so določili polutante, ki se prenašajo z daljinskim zračnim prenosom. Ugotovili so, da padavine iz zračnih mas, ki pridejo iz Evrope, vsebujejo desetkrat več elementov v sledovih v primerjavi s padavinami, ki pridejo s področja severnega Atlantika. Poleg meteoroloških pogojev je pomemben faktor, ki vpliva na prenos elementov z zrakom, tudi hitrost usedanja. Najpočasneje se useda selen, približno enako počasi še arzen, svinec in cink, nato sledita vanadij in krom; največji razpon hitrosti usedanja imata baker in nikelj, ki se lahko usedata zelo počasi ali pa tudi precej hitro. Zanimivo je, da se večina elementov usede z mokrim in ne s suhim depozitom; tudi temu je vzrok daljinski zračni prenos. Ugotovili so da moker depozit lahko prispeva 80 do 100 % od skupnega useda svinca, cinka, bakra in kobalta ter 60 do 80 % za nikelj, arzen, antimon, krom in selen.

Zanimivo je, da so v padavinah na primerjalni lokaciji v Podvolovljeku višje koncentracije makroelementov (kalcija, kalija, magnezija in natrija) kot v Šaleški dolini. To lahko pripišemo predvsem prahu, ki ga dviga veter iz okoliških neporaslih hribov.

Iz rezultatov je razvidno, da so v padavinah na Velikem vrhu koncentracije elementov v sledovih najvišje. Opazno je, da

se pri elementih v koncentracijskih območjih pod 2 ng/ml znatno poveča delež elementov v neraztopljenih delcih.

Če primerjamo koncentracije elementov v padavinah s tipičnimi koncentracijami elementov v padavinah na neurbanih področjih v svetu, lahko ugotovimo:

· v padavinah na Velikem vrhu so povečane koncentracije Al, Fe, Cu, Cd in Sb;

· v padavinah na vseh lokacijah so povečane koncentracije As, Ba, Br, Co, Cr, Hg, V in Zn.

Ker je med Velikim vrhom in TEŠ le 2 km zračne razdalje, lahko povišane koncentracije aluminija in železa v padavinah na Velikem vrhu razložimo kot posledico usedanja večjih delcev, v katerih sta ta dva elementa ($>2 \mu\text{m}$ premera).

Ker veljajo termoelektrarne za glavni antropogeni vir živega srebra, kobalta in antimona, ne preseneča povečana koncentracija teh elementov v padavinah.

Povečano koncentracijo bakra in kadmija v padavinah v bližini TEŠ (na Velikem vrhu) lahko pripišemo precej veliki hitrosti usedanja teh elementov, ki znaša do 1.5 cm/s.

Arzen, brom in živo srebro prihajajo iz dimnika v atmosfero pretežno kot plini, kjer se adsorbirajo na zelo majhne delce in zato lahko potujejo z zračnimi masami zelo daleč. To je verjetno vzrok za njihovo povišano koncentracijo v padavinah na vseh treh lokacijah.

Elementi cink, vanadij in krom imajo zelo nizko hitrost usedanja (okoli 0.4 cm/s), zato veljajo za polutante, ki se z zračnimi masami prenašajo na daljše razdalje. Zato so njihove koncentracije približno enako povečane na vseh treh lokacijah.

Talna raztopina

Voda v tleh je topilo, ki raztaplja izpostavljena tla in geološko podlago na svoji poti, ter transportno sredstvo za prenašanje snovi v tleh.

Večina soli v talni raztopini je v disociiranem stanju, zato le-ta predstavlja ionsko raztopino, kjer potekajo številni kemijski procesi, poleg tega pa prinaša rastlinam hranila.

Preglednica 2. Vpliv vrednosti pH v talni raztopini na procese v tleh.

Proces	vrednost pH
Raztapljanje karbonatov	6.2 - 8.6
Preperevanje silikatov	5.0 - 6.2
Reakcije ionske izmenjave	4.2 - 5.0
Raztapljanje kovinskih hidroksidov	3.0 - 4.2 (Al) < 3.0 (Fe)

Znano je, da vrednost pH v gozdu med letom zelo niha. Od vrednosti pH v talni raztopini zavisijo procesi, ki se odvijajo v tleh, kar prikazuje preglednica 2.

Glede na preglednico 2 in na vrednosti pH v talni raztopini, ki nihajo na Velikem vrhu od 4.1 do 8.5, v Zavodnjah od 3.3 do 6.4 in na Podvolovljeku od 5.1 do 7.4, lahko zaključimo, da v tleh na Velikem vrhu potekajo procesi raztapljanja karbonatov, preperevanja silikatov in reakcij ionske izmenjave, v Zavodnjah procesi preperevanja silikatov, reakcij ionske izmenjave in celo raztapljanja kovinskih hidroksidov ter na Podvolovljeku procesi raztapljanja karbonatov in procesi razgradnje silikatov.

Iz primerjave koncentracij ionov, dobljenih pri tem delu, z rezultati podobnih raziskav v Nemčiji (Brechtel, 1991) lahko ugotovimo, da so v talni raztopini na lokacijah Veliki vrh, Zavodnje in Podvolovljek koncentracije sulfatnega, aluminijevega in manganovega iona tudi do 10-krat nižje. Nižje so tudi koncentracije nitratnega iona v talnih raztopinah na vseh treh lokacijah. Znatno višje pa so koncentracije amonijevega iona, ki so v Zavodnjah celo 6-krat višje od podatkov v literaturi.

Za ugotavljanje ekološke obremenjenosti tal s težkimi kovinami ni dovolj le ocena njihove vsebnosti v tleh, ampak je potrebno ugotoviti koncentracijo težkih kovin tudi v talni raztopini.

Za oceno vpliva zračne polucije na kemično sestavo talne raztopine je smiselna primerjava lokacij z enako matično podlago; to sta lokaciji Veliki vrh in Podvolovljek. S primerjavo koncentracij elementov v talni raztopini na teh dveh lokacijah ugotovimo, da so koncentracije elementov v talni raztopini na lokaciji Veliki vrh višje od tistih na primerjalni lokaciji. Razliko lahko pripišemo vplivu onesnaženosti padavin v neposredni bližini TEŠ in nižjim vrednostim pH tal in talne raztopine na lokaciji Veliki vrh. Znano je, da se v gozdnih tleh s povečano

kislostjo tal poveča raztapljanje mnogih kovin, ki so drugače nemobilne.

S primerjavo rezultatov koncentracij elementov v talni raztopini s tipičnimi vrednostmi iz literature ugotovimo, da koncentracije elementov v talni raztopini na Velikem vrhu, v Zavodnjah in v Podvolovljeku niso povečane, razen koncentracij kroma, ki so višje na vseh treh lokacijah. Visoke koncentracije kroma lahko razložimo s povečano vsebnostjo kroma v tleh, povečano koncentracijo tega elementa v padavinah in z nizkimi vrednostmi pH talne raztopine, kajti znano je, da se pri vrednosti pH pod 5.5 začne krom sproščati iz tal.

Vodni izviri

Na naseljenih področjih je človek s svojo aktivnostjo že vplival na spremembo sestave pitne vode. Vodo, ki priteče iz povirja, ne sestavljajo samo snovi, ki jih raztaplja na svoji poti skozi tla, ampak tudi snovi, ki padajo s padavinami iz ozračja.

Ioni v vodnem izviru predstavljajo glavne sestavine, ki opredeljujejo mineralizacijo in tip vode.

Iz podatkov povprečnih letnih vrednosti pH ugotovimo, da je vrednost pH v vodnih izvirih glede na MDK za pitno vodo neproblematična ter da je pitna voda v Šaleški dolini nekoliko bolj kisla kot na primerjalni lokaciji na Podvolovljeku.

Povprečna letna vrednost specifične električne prevodnosti v vodnih izvirih ne presega MDK za pitne vode (Ur. l. SFRJ, 1987, 870).

Primerjava podatkov povprečnih koncentracij ionov v vodnih izvirih s podatki iz literature kaže na povečano koncentracijo sulfatnega iona v vodnih izvirih, še posebej na Velikem vrhu. Povečano koncentracijo hidrogenkarbonatnega iona v vodnem izviru v Podvolovljeku lahko razložimo z nekoliko višjo vrednostjo pH v vodnem izviru na tej lokaciji.

Ioni v vodnih izvirih nastopajo v mejah MDK za pitne vode, izjema je le povprečna letna koncentracija amonijevega iona, ki presega MDK za pitno vodo na vseh treh lokacijah.

Zaradi splošnega povečanja koncentracij elementov v sledovih v atmosferi in v hidrosferi lahko predvidevamo tudi

povečanje koncentracij teh elementov v vodnih izviri. Žal zaradi pomanjkanja podatkov iz preteklosti ne moremo teh predvidevanj potrditi.

S primerjavo koncentracij elementov v vodnih izviri na vseh treh lokacijah, podobno kot pri padavinah in talni raztopini, ugotovimo povečane koncentracije skoraj vseh elementov na lokaciji Veliki vrh. Še posebej so povečane koncentracije elementov v sledovih, med njimi najbolj barija, rubidija, svinca, molibdena, stroncija in neodimija. Koncentracije elementov v vodnem izviru so v primerjavi s primerjalno lokacijo povečane tudi v Zavodnjah. V vodi iz izvira v Zavodnjah so bistveno povečane koncentracije kobalta, volframa in tantal; te razlike verjetno lahko pripišemo drugačni sestavi tal v Zavodnjah.

Primerjava koncentracij elementov v vodnih izviri z MDK za pitne vode kaže le na povečano vsebnost aluminija v vodnem izviru na Velikem vrhu.

Masna bilanca

Z izračunom masne bilance smo poskusili kvantitativno oceniti vnos in iznos snovi v proučevane ekosisteme. Eden od ciljev naloge je bil oceniti izgube in kopičenje elementov v povirjih na izbranih lokacijah.

Za izračun vnosa ionov in elementov v povirje smo upoštevali letno količino padavin in njihovo koncentracijo v padavinah, za izračun iznosa pa pretok na vodnem izviru in koncentracijo ionov in elementov v vodnem izviru.

Vnos in iznos smo izračunali po formulah (Probst et al., 1991):

$$V = \overline{C}_p \times Q_p \times 10^{-2}$$

$$I = \overline{C}_v \times Q_v \times 10^{-2}$$

V - vnos kg/ha leto, g/ha leto;

I - iznos kg/ha leto, g/ha leto;

$\overline{C}_p$ - povprečna letna koncentracija v padavinah mg/l, g/l;

$\overline{C}_v$ - povprečna letna koncentracija v vodnem izviru mg/l, μ g/l;

Q_p - letna količina padavin l/m²;

Q_v - letni iztok vode l/m²;

Povprečne letne količine padavin smo zaradi napak meritev povečali za 10 %. Pretok iz povirja smo iz tehničnih razlogov merili le na lokaciji Zavodnje in znaša 40-50 % padavin. Za izračun iztoka smo uporabili podatek iz literature, ki za gozd podobne sestave znaša 44 % padavin. Ker gre na vseh lokacijah skoraj za identična povirja, smo na ostalih dveh lokacijah uporabili oceno iztoka, ki smo ga izmerili v Zavodnjah. Podatki o letni količini padavin in letnem iztoku iz povirij so podani v preglednici 3.

Preglednica 3. Letna količina padavin (Qp) in ocena iztoka (Qv) za obdobje od junija 1992 do julija 1993; * - iztok v litrih pomeni ekvivalent glede na padavine.

Lokacija:	Qp[l/m2]	Qv* [l/m2]
Veliki vrh	954	420
Zavodnje	1119	518
Podvolovljek	1308	576

V preglednicah 4 in 5 so navedeni podatki letne bilance ionov in elementov v povirjih na Velikem vrhu, v Zavodnjah in na primerjalni lokaciji v Podvolovljeku.

Iz razlike med vnosom in iznosom ionov in elementov smo ugotovili kopičenje ali pa izpiranje iz povirja. Če ima razlika negativen predznak, se ioni in elementi izpirajo, sicer pa se ioni in elementi kopičijo (akumulirajo) in ostanejo v ekosistemu.

Preglednica 4. Letna masna bilanca ionov v povirjih [kg/ha leto]; V - vnos, I - iznos.

Lokacija	SO ₄ ²⁻	NO ₃ ⁻	Cl ⁻	NH ₄ ⁺	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺	K ⁺
Veliki vrh								
V	94	34.3	6.1	21.1	20.7	13.4	5.0	5.07
I	130	6.3	9.6	0.8	55.4	13.6	33.5	4.8
V - I	-35	28.0	-3.5	20.3	-34.7	-0.2	-28.5	0.27
Zavodnje								
V	79.5	33.7	5.1	22.7	20.4	13.4	5.37	4.40
I	88.4	5.0	10.6	1.0	64.9	30.1	19.2	5.38
V - I	-8.9	28.7	-5.5	21.7	-44.5	-16.7	-13.9	-0.98
Podvolovljek								
V	32.1	37.9	14.2	21.2	12	16.1	5.0	5.88
I	86.9	18.8	8.4	0.8	136	18.4	32.5	3.48
V - I	-54.8	19.1	5.8	20.4	-124	-2.3	-27.5	2.40

Preglednica 5. Letna masna bilanca elementov v povirju [g/ha leto]; V - vnos, I - iznos.

Lokacija	Al	As	Au	Ba	Br	Cd	Ce	Co
Veliki vrh								
V	1145	34.3	0.24	303	128	155	13.3	24.9
I	1226	6.1	0.03	152	28	2	5.9	—
V - I	-81	28.2	0.21	151	100	153	7.4	—
Zavodnje								
V	940	13.0	0.021	173	150	5.14	6.9	—
I	580	2.2	0.021	71	55	3.26	0.3	41.1
V - I	360	10.8	0	102	95	1.88	6.6	—
Podvolovljek								
V	432	12.5	0.013	327	175	6.28	10.7	56.2
I	536	3.2	0.013	75	33	0.98	2.5	—
V - I	-104	9.3	0	252	142	5.30	8.2	—

Lokacija	Cr	Cs	Cu	Fe	Hg	La	Mn	Mo
Veliki vrh								
V	34.0	2.48	240	8780	2.96	6.58	386	33.4
I	2.8	0.36	89	1170	2.86	5.46	26	17.6
V - I	31.2	2.12	151	7610	0.10	1.12	360	15.8
Zavodnje								
V	24.0	1.72	281	5600	3.44	4.0	191	39.4
I	2.4	0.56	122	510	2.53	1.0	19	2.2
V - I	21.6	1.16	159	5090	0.91	3.0	172	37.2
Podvolovljek								
V	34.0	1.73	230	6020	4.71	7.1	169	83.7
I	3.3	0.43	120	470	1.03	0.1	11	—
V - I	30.7	1.30	110	5550	3.68	7.0	158	—

Lokacija	Nd	Pb	Rb	Sb	Se	Sr	U	Zn
Veliki vrh								
V	2.1	93.9	59.1	4.4	12.0	10	11.5	811
I	8.0	94.5	7.5	0.2	1.4	727	1.5	123
V - I	-5.9	-0.6	51.6	4.2	10.6	-717	10	688
Zavodnje								
V	2.4	110	69.5	5.1	6.14	9	1.7	571
I	—	12	4.6	1.2	2.2	295	0.5	122
V - I	—	98	64.9	3.9	3.9	-286	1.2	449
Podvolovljek								
V	3.0	104	118	4.4	7.1	14	1.9	1032
I	—	14	10	0.5	3.2	679	0.9	110
V - I	—	90	108	3.9	3.9	-665	1.0	922

Iz razlike med vnosom in iznosom ionov in elementov smo ugotovili kopičenje ali pa izpiranje iz povirja. Če ima razlika negativen predznak, se ioni in elementi izpirajo, sicer pa se ioni in elementi kopičijo (akumulirajo) in ostanejo v ekosistemu.

Iz bilance ionov in elementov v povirjih smo ione in elemente glede na to, ali so v ravnotežju, se izpirajo ali pa kopičijo, razvrstili:

- **ravnotežje**
- na neonesnaženem področju: Au;
- na onesnaženem področju: Hg in Pb.
- **izpiranje**
- na neonesnaženem področju:
 - izpiranje: Al in Mg^{2+} .
 - veliko izpiranje: SO_4^{2-} ;
 - izredno veliko izpiranje: Ca^{2+} , Na^+ in Sr;
- na onesnaženem področju:
 - izpiranje: Cl- in Nd;
 - veliko izpiranje: Ca^{2+} .

Kopičenje

- Na neonesnaženem področju:
 - kopičenje: Cl, K+ in NO_3^- ;
 - veliko kopičenje: As, Ba, Br, Cd, Ce, Cs, Cu, Hg, La, Mo, Sb, Se in U;
 - izredno veliko kopičenje: Cr, Fe, Mn, NH_4^+ , Pb, Rb in Zn;
- na onesnaženem področju
 - kopičenje: La in Mo;
 - veliko kopičenje: Fe, NO_3^- in Zn;
 - izredno veliko kopičenje: Cd, Sb, Se in U.

V ravnotežju so ioni in elementi, katerih vnos je na onesnaženem področju (Podvolovljek) približno enak iznosu. O izpiranju in kopičenju govorimo, kadar je razlika med vnosom in iznosom manj kot dvakratna ($< \text{faktor } 2$).

Veliko izpiranje ali kopičenje pomeni, da je med vnosom in iznosom iona ali elementa več kot dvakratna razlika ($> \text{faktor } 2$). Zelo veliko izpiranje in zelo veliko kopičenje iona ali elementa pa pomeni, da gre med vnosom in iznosom za desetkratno razliko (faktor 10).

Amonijev ion, natrijev ion, cerij, baker, antimon in stroncij se ne glede na to, ali gre za onesnaženo ali neonesnaženo področje, vedejo enako. To pove, da spremenjeni pogoji v onesnaženih tleh ne vplivajo na njihovo kopičenje ali sproščanje.

V povirjih na vplivnem območju TEŠ (Veliki vrh in Zavodnje) je glede na neonesnaženo povirje opazno dosti večje kopičenje nitratnega iona ter dosti manjše izpiranje kalcijevega iona. Vedenje nitratnega iona lahko razložimo z nižjo vrednostjo pH in zato neugodnimi pogoji za potek nitrifikacije. Zanimivo je vedenje kloridnega iona, ki se v Podvolovljeku kopiči, v Zavodnjah in na Velikem vrhu pa izpira.

V neposredni bližini TEŠ (Veliki vrh) so tla najbolj zakisana, kar povzroča povečano mobilnost železa, lantana, molibdena in selen. Ti elementi se še vedno kopičijo, vendar dosti manj kot na lokacijah Podvolovljek in Zavodnje. Podobno je povečana tudi mobilnost živega srebra in svinca. V normalnih pogojih se ta dva elementa kopičita, v neposredni bližini TEŠ V neposredni pa je njun vnos v ravnotežju z iznosom. Na Velikem

vrhu je opazno bistveno povečano kopičenje kadmija in urana (Cd za faktor 78 in U za faktor 8). Glede na to, da je iznos teh dveh elementov približno enak na vseh povirjih, lahko povečano akumulacijo pripišemo bistveno višjim koncentracijam teh elementov v padavinah na lokaciji Veliki vrh.

V Zavodnjah je nekoliko večje izpiranje magnezijevega iona, kar lahko razložimo z nekoliko drugačno sestavo tal; tudi pedološke analize so pokazale večjo vsebnost magnezija v tleh na tej lokaciji. V Zavodnjah se izpira tudi kalijev ion, ki se na ostalih dveh povirjih kopiči; to lahko razložimo z nekoliko drugačno mineralno sestavo tal v Zavodnjah. Na tej lokaciji se drugače vede tudi aluminij, ki se kopiči, medtem ko se na drugih dveh lokacijah izpira.

S primerjavo letnega vnosa snovi na vplivnih področjih TEŠ in primerjalni lokaciji lahko ocenimo prispevek TEŠ k usedlinam iz zraka. Iz preglednic 35 in 36 je razvidno, da se v neposredni okolici TEŠ in v njenem vplivnem območju useda na tla precej več določenih polutantov kot na neonesnaženem področju. Na Velikem vrhu se letno na tla usede približno dvajsetkrat več zlata in kadmija, desetkrat več urana, trikrat več aluminija in arzena, dvakrat več kalcijevega iona, cezija, mangana, selena in sulfatnega iona ter nekoliko več cerija, bakra in železa, kot na Podvolovljeku. V Šaleški dolini pa se na leto usede dvakrat več aluminija, zlata in sulfatnega iona, enkrat več kalcijevega iona ter nekoliko več bakra.

Zanimivi so podatki, ki kažejo na večje usedanje iz zraka na primerjalni lokaciji v Podvolovljeku. Tako se na "neonesnaženem" področju usede na tla na leto več barija, broma, kobalta, živega srebra, molibdena, neodimija, rubidija, stroncija in cinka. Nekoliko več kot na Velikem vrhu in nekoliko manj kot v Zavodnjah pa se usede na tla svinca. Razlog za večje usedanje teh elementov na lokaciji, ki je izven vplivnega območja TEŠ, je večja letna količina padavin na tej lokaciji ter dejstvo, da gre za polutante, ki se prenašajo z zračnimi masami na velike razdalje. Zaradi tega vzroka povišanih koncentracij naštetih elementov v padavinah ne moremo pripisati TEŠ.

SKLEPI IN PREDLOGI

V Slovenijo je bila prvič uvedena in uspešno preizkušena metoda malega povodja, ki je v tujini pogosto uporabljena metoda raziskav v ekologiji. Izkazalo se je, da je s pomočjo te metode mogoče določiti vpliv onesnaženja na ekosistem. Poleg tega pa smo z uporabo te metode lahko stanje v Šaleški dolini primerjali z že obstoječimi podatki iz svetovne literature.

Iz rezultatov te raziskave lahko povzamemo naslednje sklepe:

- 1) *Onesnaženje zraka vpliva na spremembo sestave padavin, tal, talne raztopine in vodnih izvirov. Raziskava je pokazala, da so koncentracije polutantov povečane v vseh treh vrstah vod v gozdnem ekosistemu, prav tako so povečane vsebnosti nekaterih polutantov v gozdnih tleh.*
- 2) *Z vključitvijo referenčne točke v raziskavo so bili dobljeni podatki iz neonesnaženega območja. S pomočjo te primerjalne lokacije so bili opredeljeni onesnaževalci v padavinah, ki so posledica daljinskega zračnega prenosa.*
- 3) *V Šaleški dolini je bila prvič narejena ocena letne masne bilance usedlin iz zraka. Pri izračunu masne bilance gre le za približno oceno, ker smo meritve opravljali le eno koledarsko leto. Na ta način je bila izdelana ocena prispevka Termoelektrarne Šoštanj k onesnaženju iz zraka. Z letno masno bilanco toka elementov skozi povirje je bila dobljena slika vedenja posameznih elementov v neonesnaženem in onesnaženem področju.*
- 4) *Stanje hidrosfere in litosfere v gozdnem ekosistemu je glede na močno onesnaževanje iz zraka razmeroma dobro. Opazno je zakisovanje tako hidrosfere kot litosfere in s tem povezano izpiranje hranil in drugih mikroelementov iz tal.*

Raziskovalno delo je prispevalo široko bazo podatkov o kemijski sestavi tal, padavin, talne raztopine in vodnih izvirov. Za celovitejšo sliko o vplivu zračne polucije iz Termoelektrarne Šoštanj na tla in vodne izvire bi bilo potrebno raziskavo nadaljevati več koledarskih let ter jo razširiti še na področje analiz biomase in interakcije med tlemi in med talno raztopino. Za celovitejši izračun masne bilance in boljšo oceno prispevka termoelektrarne k usedlinam iz zraka bi bilo potrebno narediti tudi elementno analizo dimnih plinov in prašnih delcev iz njenih dimnikov.

ZAHVALA

Delo sem opravila v ERICu Velenje, Zavodu za ekološke raziskave v Velenju. Večji del analiz so opravili na Odseku za jedrsko kemijo Instituta "Jožef Stefan" v Ljubljani. Nekaj analiz pa so naredili tudi na Oddelku za geologijo pri Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani in na Inštitutu za gozdno in lesno gospodarstvo v Ljubljani. Najprej se iskreno zahvaljujem mentorjema prof. dr. Simonu Pircu in dr. Borutu Smodišu za strokovno pomoč in spodbudno usmerjanje pri izdelavi magistrske naloge. Zahvaljujem se tudi Zvonki Jeran in Radojku Jačimoviću za vse opravljene analize in konkretno pomoč pri nalogi. Delo je sestavni del naloge "Razvoj analiznih metod", ki jo pod šifro MTZ P2-5191-0106 financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Tudi njim se zahvaljujem za finančno pomoč. Za financiranje se zahvaljujem tudi Rudniku lignita Velenje in Termoelektrarni Šoštanj. Za idejo in strokovno pomoč se zahvaljujem Janku Kalanu z Gozdarskega inštituta Slovenije. Zadnja, vendar nič manjša zahvala, gre vsem sodelavcem na Zavodu za ekološke raziskave v Velenju za pomoč pri izvajanju naloge.

VIRI

- Brechtel, H. M. 1991, Acidic precipitation deposition of air pollutants and its influences on the chemical quality of forest spring water in the Hessian highlands. - *Mitteilungsblatt des Hydrographischen Dienstes in Österreich*, Nr. 65/66, 178 p.p., Wein.
- Davison, R. L., Natusche, D.F.S., Wallace, J. R. & Evans, C. A. 1974, Trace elements in fly ash: Dependence of concentration on particle size. - *Environmental Science & Technology*, 1107-1113, Washington.
- Hinrichsen, D. 1986, Multiple Pollutants and Forest Decline. - *Ambio*, Vol. 15, 258-265.
- Hrček, D. 1987, Problemi varstva zraka v Sloveniji. - *Gozdarski vestnik* 3, 134-139, Ljubljana.
- Johnson, D. W. & Van Hook, R. I. 1989, Analysis of Biogeochemical Cycling Processes in Walker Branch Watershed. - Springer-Verlag, 1-349, New York.
- Kalan, J. 1987, Propadanje gozdov v Sloveniji. - 4 str., Ljubljana. (Študija. Gozdarski inštitut Slovenije.)
- Kalan, J. 1989, Vpliv Termoelektrarne Šoštanj na tla in vegetacijo - 1. faza. - 43 str., Ljubljana. (Študija. Gozdarski inštitut Slovenije.)
- Kleemola, S. & Söderman, G. 1993, Manual for integrated monitoring - Programme Phase 1993-1996. - *Environmental Report* 5, 38 p.p., Helsinki.

- Krug, E. C. & Frink, C. R. 1983, Acid Rain on Acid Solid: A New Perspective. - Science, Vol. 221, 520-525.
- Likens, G. E., Bormann, F. H., Pierce, R. S., Eaton, J. S. & Johnson, N. M. 1977, Biogeochemistry of a Forested Ecosystem. - Springer-Verlag, 1 pp., New York.
- Puckett, K. J. 1988, Bryophytes and Lichens as Monitors of Metal Deposition. - In: Lichens, Bryophytes and Air Quality, Bibl. Lichenol. 30, 231-267, Berlin.
- Radinja, D. 1991, Porečje - povodje, vodozbirno območje in podobno. - Ujma 5, 270-271, Ljubljana.
- Smodiš, B. 1991, Študij in razvoj k_p -standardizacijske metode za nevtronsko aktivacijsko analizo bioloških in ekoloških vzorcev. - 102-125, Ljubljana. (Disertacija. Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Oddelek za kemijo in kemijsko tehnologijo.)
- Standard Methods, 1989, The examination of water and wastewater.- 17th edition, 37-208, Baltimore.

Emil Šterbenk

ERICo - Zavod za ekološke raziskave, Velenje

KDAJ BODO VODE NA OZEMLJU VELENJSKE OBČINE SPET ČISTE?

(Sanacijskemu programu Vode občine Velenje na pot)

UVOD

Ne preseneča me, da imajo mnogi ljude vodo zelo radi, saj smo od nje zelo odvisni. Še več, voda tvori večji del našega telesa. Pri svojem delu smo ugotovili, da so tisti, ki se poklicno ukvarjajo s čiščenjem in zaščito voda, nanjo tudi čustveno navezani. Ko je Skupščina občine Velenje sprejemala osnutek in predlog sanacijskega programa Vode občine Velenje, sem se prepričal, da večini ljudi ni vseeno, kaj se z vodo dogaja. Odziv delegatov je nedvoumno dokazal, da so usmeritve na področju varstva voda pravilne.

Vode, ki pritečejo v občino Velenje, so čiste, takšni so tudi potoki ob izvirih. Potem pa jih temeljito umažemo, tako da se Paka izlije v Savinjo onesnažena skoraj do IV. kakovostnega razreda. (*Kakovost vode vodotoka na podlagi kemijskih in bioloških parametrov; poznamo 4 kakovostne razrede, kakovost pada od I. do IV. razreda.*)

Občina Velenje šteje blizu 42700 prebivalcev, ki živijo na površini 182 km². Skoraj 81% površine je porečje Pake, glavnega odvodnika vode iz Šaleške doline. Njen absolutni minimalni pretok ob izlivu v Savinjo ni večji od 200 l/s, pretoki pod 1 m³/s pa so pogosti, kar je zelo malo za tako veliko prebivalcev. Zaradi naštetega so Paka in pritoki zelo obremenjeni in onesnaženi. Potrebno je znižati porabo pitne vode in onesnaževanje vodotokov in podtalnice. Od ostalih porečij v občini sta gosteje naseljeni le porečji Ložnice in Trnave, ki pa ju še niso podrobneje obdelali.

V Šaleški dolini so zaradi izkopavanja premoga nastala tri ugrezninska jezera s skupno prostornino 30 milijonov m³. Prej obrečna pokrajina se je spremenila v neprimerljivo

občutlivejšo jezersko pokrajino. Da je to res, kažejo izkušnje z do sedaj nastalimi jezeri. Zmerno evτροφnično (*zmerno onesnaženo*) je samo Družmirsko jezero. To ima tudi ugodno razmerje med površino in površino pojezerja (*zlivnega območja jezera*). Škalsko jezero je najstarejše in ima zaradi organskega onesnaževanja iz okolice na dnu stabilno plast z raztopljenim H_2S , ki preprečuje normalno kroženje jezerske vode. Poleti je kisik prisoten le do globine treh metrov, pozimi je situacija bistveno boljša. Velenjsko jezero pa je zaradi načina odlaganja pepela iz Termoelektrarne Šoštanj anorgansko onesnaženo (previsoka pH vrednost). Tako je od vse količine vode le 7 milijonov m^3 zadovoljive kakovosti.

Pred več leti je na nekem sestanku ga. Katarina Jošt, dipl. ing. (NIVO Celje), dejala: "Velenjčani se morate odločiti, kaj sploh hočete s svojimi vodami!"

Že pred ustanovitvijo Sekretariata za varstvo okolja je g. Peter Rezman predlagal izdelavo sanacijskega programa za izboljšanje okolja. Po ustanovitvi Sekretariata za varstvo okolja pa smo pričeli intenzivno pripravljati Ekološki sanacijski program občine Velenje. V njegovem okviru je pričel nastajati sanacijski program za vode: Vode občine Velenje, v katerem smo hoteli ugotoviti sedanje stanje voda, bistvene težave, cilje in mogoče poti do njih. Prvotno smo ga razdelili na podprograme: Paka, Jezera in Pritoki. S spoznavanjem novih dejstev smo prišli do zaključka, da bomo ohranili tri podprograme, vendar spremenjene. Podprograma Paka in Pritoki smo združili v podprogram Tekoče vode, podprograma Jezero nismo spremenili, dodali smo podprogram Kanalizacija, ker smo ugotovili, da je ta poleg industrije bistven problem pri sanaciji voda. Sanacijski program prikazuje današnje stanje vodotokov, jezer in kanalizacije v občini Velenje, identificira probleme in določa roke, načine in okvirna potrebna sredstva za sanacijo. V programu so zajeti projekti, s katerimi želimo izboljšati tekoče vode najmanj do II. kakovostnega razreda in vsa jezera do zmerno evτροφnega stanja. Program je seznam projektov in bo skupščinski dokument, s katerim bodo določeni nosilci sanacije in roki izvedbe, prav tako pa bo na njegovi podlagi mogoča kontrola izvajanja projektov. Zasnovan je fleksibilno, spreminjal se bo v smer, ki jo bodo pokazale nadaljnje raziskave in izvajanje projektov.

Želja snovalcev programa je, da se v Sanacijskem programu zberejo in odrazijo vsa prizadevanja za izboljšanje

kvalitete voda v občini, da sanacije potekajo sinhronizirano in da se s tem določene dejavnosti ne bi podvajale. Zasnovan je v dveh fazah, vendar so tudi tukaj mogoče spremembe.

Pri izdelavi programa smo sodelovali z vsemi, ki so pokazali interes, predvsem pa z vsemi, ki so navedeni kot nosilci posameznih aktivnosti. Kolikor je bilo smiselno, smo njihove predloge upoštevali. Na tem mestu bi se še posebej zahvalil g. prof. dr. D. Radinji, ki je pomagal pri izhodiščih in zasnovi programa. V Termoelektrarni Šoštanj so z idejami pomagali g. J. Vrtačnik, g. M. Jedovnický, g. I. Sevšek in g. E. Jurač. K nastanku in kvaliteti podprograma Kanalizacija je največ pripomogel g. Š. Pražnikar s Komunalnega podjetja Velenje. S strani Gorenja GA je sodelovala ga. Vilma Fece. Na Skupščini občine Velenje so dali koristne pripombe g. S. Meh, g. P. Rezman in ga. A. Pivko-Kneževič. Enako se zahvaljujem tudi vsem sodelavcem v ERICu, ki so sodelovali z nasveti in recenzijo strokovnih osnov, ter lektorici, ge. J. Robida. - Po sprejetju osnutka na skupščini občine so nam poslali tudi strokovno mnenje podjetja NIVO, ki je bistveno za reševanje nekaterih nejasnosti.

Eden osnovnih ciljev je bilo sprejetje sanacijskega programa pred spremembami komunalnega sistema, ko bo porečje Pake razdeljeno med več občin. Postavlja vrstni red sanacij, ki so potrebne za izboljšanje voda. Nadzor in organizacijo izvajanja pa prevzema Sekretariat za okolje in prostor Občine Velenje.

TEKOČE VODE

Porečje Pake v občini Velenje predstavlja 81 % površine občine. Ob Paki sta tudi obe največji naselji, Velenje in Šoštanj, z več kot 70% prebivalcev občine, in vsa energetika ter industrija. Ob takšni obremenitvi pa so pretoki Pake izredno nizki (absolutni minimalni pretok v Šoštanju pade pod 150 l/s), zato so potrebni ukrepi, ki bodo izboljšali kakovost vode.

Ostalo ozemlje občine je prav tako porečje Savinje, le en odstotek površja je porečje Meže. Razen pri porečjih Ložnice in Trnave gre za nenaseljena oziroma manj naseljena območja. V porečju Ložnice sta postavljena dva biodiska, v Kavčah in Podkraju, za preostale dele teh porečij pa se mora najti ustrezna rešitev v okviru izvajanja SPV.

Rečni režim Pake od Prelog ni več naraven, saj je odvisen od potreb TEŠ. Odkar je pričela obratovati centralna čistilna naprava (CČN) v Šoštanju, teče po kolektorju tudi ob najnižjih stanjih vode blizu 200 l vode na sekundo. Ta je prej tekla v Pako in bogatila pretok. Velunja, ki je največji pritok Pake, v sušnem delu leta do Pake sploh ne priteče, ker v TEŠ uporabljajo njeno vodo za tehnološke potrebe. Poleg tega je glavni vodotok v velenjski občini v večjem delu reguliran.

Paka je v I. kakovostnem razredu le do Trebeliškega, potem pa se do Velenja kakovost vode poslabša do II.-III. razreda. V Pesju je že v III. kakovostnem razredu. Odkar obratuje CČN, odvajajo vode kanalizacije Gorenja GA v kolektor. Od takrat se je kakovost vode na tem mestu izboljšala za pol kakovostnega razreda (prej je bila že v III-IV. razredu). Vode, ki jih prečistijo na ČN v Gorenju, tečejo neposredno v vodotok, zato je potrebno še naprej spremljati njihov vpliv na Pako (predvsem zaradi možnosti uvajanja vode v Velenjsko jezero). V Prelogah je Paka v IV. razredu. Na tem mestu se vanjo izlije Lepena, ki je iztok Velenjskega jezera. Lepena onesnaži in močno zmanjša samočistilno sposobnost Pake. Šele v Šmartnem ob Paki je spet v III.-IV. kakovostnem razredu in takšna ostane do izliva v Savinjo v Rečici ob Paki.

Na Paki so bile v obdobju 1987-91 opravljene meritve, ki so obdelane v Katastru voda občine Velenje. Podatkov o pritokih je manj, vendar jih lahko okarakteriziramo na podlagi meritev avgusta l. 1990 in maja l. 1991. Sopota in Bečovnica sta v I.-II. razredu. Toplica in Florjanščica sta v II. kakovostnem razredu. Najbolj onesnažene so vode Lepene, Velunje in Lokoviškega potoka, v II.-III. kakovostnem razredu. O vodotokih, ki niso v porečju Pake, ni podatkov, zato je nujno najprej ugotoviti sedanje stanje.

Večina težav pri tekočih vodah je zaradi kanalizacij in čiščenja odpadnih voda, zato smo to problematiko podrobneje obdelali v podprogramu Kanalizacija.

Generalna usmeritev podprograma Tekoče vode je izboljšati kakovost tekočih voda, ki so v III. in IV. kakovostnem razredu, v najmanj II. kakovostni razred. Sanacija mora potekati po toku navzdol. Izjeme pri tem načelu so: največja onesnaževalca, Termoelektrarna Šoštanj (TEŠ) in Tovarna usnja Šoštanj (TUŠ), kjer je sanacija že v teku, in ureditev

kanalizacije ter čiščenje odpadnih voda v Topolšici, ker je to ena od osnov za razvoj zdraviliškega turizma.

Osnovne metodološke naloge so definirati biološki minimum Pake in varstvene pasove v njenem porečju in ugotoviti vzroke za hiter padec kakovosti Pake na odseku od Trebeliškega do Velenja. Za njihovo izvedbo je zadolžen Sekretariat za okolje in prostor SO Velenje.

Največji obremenitvi za Pako sta voda iz Velenjskega jezera in iztok iz CCN. Ob koncu septembra so transportni sistem za pepel odprli. Pepel se je iz transportne vode usedal na odlagališče, voda pa je odtekla v Velenjsko jezero in v Pako, kjer so jo zopet črpali za transport pepela. Raziskave so pokazale, da je transportna voda glavni onesnaževalec jezera in Pake. TEŠ je v svoj sanacijski program že leta 1987 uvrstil spremembo načina odlaganja pepela. V letu 1992 so sprejeli odločitev, da bodo transportni sistem pepela zaprli. Leta 1993 so poskusno zaprli sistem odpepeljevanja za blok V elektrarne (polovica potrebne transportne vode), v tem času se je stanje jezera in Pake izboljšalo. Po dograditvi zaprtega sistema (tehnični pregled zaprtega krogotoka je bil opravljen 11. 10. 1994) voda z odlagališča ne steče v jezero, ampak jo črpajo nazaj v elektrarno in ponovno uporabijo za transport pepela. S tem so preprečili nadaljnje onesnaževanje jezera in Pake. Vendar bo jezerska voda še nekaj časa negativno vplivala na Pako, ker je v jezeru 22 milijonov m³ onesnažene vode.

CCN je zgrajena le do prve faze, vendar je dosegala z zakonom predpisane parametre. Sanacijski program predvideva priključitev čistilne naprave TUŠ nanjo. To so že storili novembra 1993. Kakovost izpusta iz CCN se je poslabšala, vendar pa to pomeni izboljšanje za Pako. CCN ne sme presegati zakonskih parametrov, zato jo je nujno potrebno dokončati.

Ob snovanju programa smo predlagali preučitev možnosti uporabe prečiščene vode iz CCN kot tehnološke vode za elektrarno.

V Gorenju GA bodo kakovost njihovih odpadnih voda izboljševali s spremembami tehnologije.

Poleg naštetega program predvideva preprečevanje poplav v Pohrastniku, sonaravno ureditev regulirane struge Pake in reševanje problemov fekalnih voda, ki pa smo jih podrobneje obdelali v podprogramu Kanalizacija.

Vrednost podprograma Tekoče vode je ocenjena na 965 milijonov tolarjev, od tega bosta investirala Gorenje GA in TEŠ vsak približno 350 milijonov tolarjev, kar predstavlja 72.5 % vrednosti celotnega podprograma. Obe investiciji naj bi bili zaključeni do zaključka I. faze sanacijskega programa (1997), zaprtje krogotoka pepela celo do julija 1994.

JEZERA

V Šaleški dolini so v rudniških ugrezninah nastala tri večja jezera z zelo različno kakovostjo vode. Družmirsko jezero je najmlajše in dobre kvalitete. TEŠ črpa od tod velik delež svoje tehnološke vode. Škalsko je najstarejše, organsko obremenjeno in meromiktično. Velenjsko jezero je močno anorgansko onesnaženo, s pH preko 12. Vzrok za takšno onesnaženost je način transporta pepela iz TEŠ. Vsa tri jezera vsebujejo 30 milijonov m³ vode in obsegajo skoraj 2 km² površine (Velenjsko 1.25, Družmirsko 0.41 in Škalsko 0.17 km²). V prihodnosti se bo njihova površina še več kot za polovico povečala in bo obsegala dobro tretjino dolinskega dna. Če jih hočemo na kakršen koli način izkoriščati, jih moramo očistiti oziroma (Družmirskega) ohraniti čista.

Velunja in Družmirsko jezero

Povprečni srednji letni pretok (SQ) Velunje v Šoštanju (obdobje 1954-80) znaša 758 l/s, kar je letno približno 24 milijonov m³ vode. Povprečni letni minimalni pretok mSQ znaša skoraj 13 milijonov m³. Volumen Družmirskega jezera, kamor se Velunja izliva, je 7 milijonov m³. V jezeru se voda potemtakem teoretično enkrat zamenja v treh do šestih mesecih. Pojezerje meri okoli 30 km². Volumen jezera se bo večal, kar pa ne velja za površino pojezerja. Z večjim volumnom jezera se bo menjava vode upočasnila.

V pojezerju Družmirskega jezera leži naselje Gaberke, ki šteje skoraj 700 prebivalcev in okrog 200 glav goveje živine, kar predstavlja za jezero največjo potencialno nevarnost. Industrije in obrti, ki bi močneje onesnaževala jezero, v pojezerju ni.

Družmirsko jezero je zmerno eutrofnostno, zato ga je treba varovati in preprečevati onesnaževanje (ustrezna preventiva),

ni pa treba izboljševati jezerske vode. Trenutno je Družmirsko jezero vir tehnološke vode za termoelektrarno. Na leto porabijo okoli 1,5 milijona m³, kar povzroča nihanje jezerske gladine. Negativne vplive na jezero je potrebno čimbolj zmanjšati. Velunja je v II.-III. kakovostnem razredu in je skoraj neprimerna za bogatenje jezera.

Sopota, Lepena in Velenjsko jezero

Velenjsko jezero ima doslej zelo neugodno razmerje med prostornino jezera in površino pojezerja. Letni dotok obeh pritokov znaša po podatkih Nivoja Celje nekaj čez 10 milijonov m³, kar je manj od polovice volumna jezera (22 milijonov m³). Enako količino je do dokončanja zaprtega krogotoka prispevala transportna voda za odplavljanje pepela iz termoelektrarne, ki jezero povsem onesnaži. Ta voda pa sedaj ne odteka več v jezero. Tako mu ostaja pretežno naravni dotok s 17 km² velikega pojezerja. Prostornina jezera bo še naraščala. Že danes se jezerska voda, glede na naravni dotok, teoretično zamenja komaj v 2,2 leta. Vendar je mogoče pojezerje z manjšim posegom bistveno povečati, saj teče Paka v neposredni bližini. Če bi del Pake speljali vanj, bi se pojezerje povečalo do skoraj 90 km². Za morebitno uresničitev te ideje pa je treba porečje in vodo gornje Pake še dodatno preučiti.

Velenjsko jezero je preveč alkalno, saj je s pH 12 praktično sterilno. Zdaj, ko vanj transportna voda ne teče več, se bodo življenjske razmere v njem počasi izboljševale. Glede na dotok vode s pojezerja pa je pričakovati evtrofikacijo jezera, zato morajo biti vode, ki bodo dotekle v jezero, čim bolj čiste. Del kanalizacije s porečja Lepene je že priključen na kolektor centralne čistilne naprave, v porečju Sopote pa kanalizacija še ni zgrajena. Osnovna usmeritev sanacijskega programa je: speljati fekalne vode mimo jezer. Zelo težavno bo speljati fekalne vode iz porečja Sopote mimo Velenjskega jezera v centralni kolektor. Sopota je kljub neurejeni kanalizaciji in brez ČN v I.-II. kakovostnem razredu.

Potrebno bo pohiteti s sanacijo naravnih dotokov (predvsem Lepene, ki priteče iz Škalskega jezera). V tem primeru bo sanacija jezera potekala hitreje, proces njegove evtrofikacije pa bo bistveno počasnejši. V prvi vrsti je potrebno na kolektor Škale-Hrastovec priključiti vse objekte, ki gravitirajo nanj, preprečiti iztok kanalizacije iz soseske Enojčkov in Starega

jaška v Lepeno, še preden se izlije v Velenjsko jezero, ter skrbeti za ustrezno kakovost vode v ribnikih pod Škalskim jezerom, katerih voda se prav tako izliva v Lepeno.

Lepena in Škalsko jezero

Škalsko jezero je meromiktično, za kar so trije glavni vzroki. V jezero doteka del fekalnih voda iz Škal in Hrastovca (700 prebivalcev), jezerski breg je kmetijsko območje, odlagališče komunalnih odpadkov je prav tako v neposredni bližini. Vpliv odlagališča je močno zmanjšan, odkar izcedne vode prestrežajo in prečrpavajo v centralni kolektor. Kanalizacija za Škale in Hrastovec je sicer zgrajena, vendar je nanjo priključenih manj kot polovica tamkajšnjih stanovanjskih in gospodarskih poslopij.

Turistično jezero

Turistično jezero je od Velenjskega ločeno z umetnim nasipom. Namenjeno je rekreaciji. Vsebuje manj kot 50.000 m³ vode, površina pojezerja pa je namenjana vrtničarstvu in kmetijstvu. Ker so površine, ki se odmakajo v jezero, drenirali, je vpliv še neposrednejši. Prva naloga je temeljiteje analizirati jezersko vodo in dotoka. Program potrebnih raziskav že teče. Cilj sanacije je zagotavljanje kakovosti vode, ki ustreza Pravilniku o higienskih razmerah za kopalne vode (UL SRS 9/88).

CILJ PODPROGRAMA

Cilj podprograma Jezera je ohraniti Družmirsko jezero, drugi dve pa izboljšati do zmerno eutrofnega stanja. Takšno stanje je potem potrebno spremljati in vzdrževati. Po programu morajo odpadne vode odtekat mimo jezer v največji možni meri.

Do sedaj pojezerja niso bila obravnavana. Poznavanje pojezerij je pomembno za načrtovanje razvoja vplivnega območja jezer, tako da bo onesnaževanje jezer čim manjše.

Družmirsko jezero je potrebno ohraniti čisto. Predpogoji za to je speljati odpadne vode mimo jezera v centralni kanalizacijski sistem.

Škalsko jezero ima pri dnu plast, ki je stabilna in se nikoli ne premeša ter namesto kisika vsebuje žveplovodik. To plast je potrebno razkrojiti in zmanjšati vplive pojezerja na čim nižji možni nivo.

Velenjsko jezero se bo izboljšalo z zaprtjem tokokroga pepelne transportne vode. Podprogram bo odgovoril tudi na vprašanje, ali in kako speljati Pako ali del Pake v jezero. V tem sklopu bomo preučili tudi možnost uporabe Velenjskega jezera kot zadrževalnika vode ob poplavah. Tudi pri Velenjskem jezeru je porebno kar se da zmanjšati negativne vplive pojezerja.

KANALIZACIJA

Ureditev kanalizacije je osnova za sanacijo vodotokov in jezer. V Šaleški dolini je kanalizacijsko omrežje dokaj razvejano, ima pa več pomanjkljivosti. Največje slabosti so meteorne in izvirske vode ter netesnost vodov, kar so pogoste pomanjkljivosti kanalizacijskih omrežij. Centralni kanalizacijski sistem Šaleške doline ima 12,5 km magistralnih in primarnih kanalov, sekundarnih pa 71. Na sistemu je 3910 priključkov. Zaključuje se s čistilno napravo v Šoštanju, ki je dograjena le do I. faze. Na območju, kjer je centralni sistem kanalizacije, nanj niso priključena naselja Šalek - stari del, Šoštanj - levi breg in Pohrastnik. Direktno v vodotok se izlivajo tudi kanalizacije obrtno-industrijskih con Vemont - Vegrad, Stari jašek Velenje in TEŠ Šoštanj. V času, ko je nastal sanacijski program Vode občine Velenje, TUŠ še ni bila priključena na centralni sistem, sedaj pa je. Priključitev industrijskih con se bo izvedla skladno z roki odločb vodnogospodarske inšpekcije SO Velenje v letih 1993/94.

Poleg tega sistema je še več manjših. Dva od njih se zaključita z manjšima čistilnima napravama (Kavče in Podkraj). Kanalizacija Gaberk se izliva v Velunjo, pritok Družmirskega jezera. Kanalizacija Šmartnega ob Paki se izliva neposredno v Pako, nepopolna kanalizacija Topolšice pa v Toplico. V Lokovici imajo zgrajen zbirni kanal, ki ne ločuje čistih in fekalnih voda, tudi čiščenje ni urejeno. Nerešen je tudi problem kanalizacije v Bevčah, veliko vasi pa nima ne urejenega zbiranja ne čiščenja odpadkov.

Osnovno načelo, ki ga moramo upoštevati, je očistiti vsako vodo, ki jo ob uporabi onesnažimo. Podprogram Kana-

lizacija je skupni imenovalac podprogramov Tekoče vode in Jezera. V njem je zajetih večina potrebnih ukrepov za izboljšanje kakovosti voda v občini. Prvo načelo pri snovanju tega podprograma je bilo: odpadne vode s površine pojezerja odvesti mimo jezer. Drugo pa: vodotoke čistiti od izvira proti izlivu. Zato je potrebno najprej urediti kanalizacijo in čiščenje v predelih, ki leže više ob toku.

Poglavitni cilj podprograma Kanalizacija je določiti način zbiranja in čiščenja fekalnih voda na različnih območjih občine. Gre za delitev na tri osnovna območja. Največji del (glede na število prebivalstva in obremenitev) fekalnih voda zbiramo v centralni kolektor, ki se zaključi s CČN. Na kolektorju je potrebno odpraviti pomanjkljivosti, CČN pa dograditi. V naseljih, ki ležijo v pojezerjih, je potrebno zgraditi oziroma urediti kanalizacije in fekalne vode v največji možni meri speljati mimo jezer. V večjih naseljih, ki leže ob pritokih Pake, je potrebno prav tako urediti kanalizacije in ugotoviti način čiščenja (mala čistilna naprava oziroma vodenje fekalij na CČN) ter to tudi zgraditi. Na območju, kjer so ustrezna rešitev že greznice, je treba poostri nadzor nad dimenzioniranjem in vzdrževanjem greznic. Ta del podprograma bo financirala SO Velenje, Sekretariat za varstvo okolja.

Pri vseh podpostavkah podprograma je eden od investitorjev Skupščina občine. Kadar gre za sisteme v naseljih, so investitor tudi uporabniki in komunalno podjetje, ki je glavni investitor pri dograditvi ČN in sanaciji kolektorja. V več primerih so investitorji RLV, TEŠ in Gorenje GA. Vrednost prve faze podprograma Kanalizacija je 460.5 milijonov tolarjev. V to številko ni všteta dograditev Centralne čistilne naprave (245 milijonov), ker je vkalkulirana v podprogram vode. Največji postavki sta priključitev nepriključenih kanalizacij na kolektor (154 milijonov tolarjev) in izločitev živih voda iz centralnega kolektorja (155.5 milijonov tolarjev).

NAČIN FINANCIRANJA PROJEKTOV SANACIJSKEGA PROGRAMA

Projekti, kjer sta investitor industrija ali energetika, bodo financirani v skladu z 9. členom Zakona o varstvu okolja.

Projekti, ki se nanašajo na zbiranje in čiščenje komunalnih voda in renaturacijo struge Pake, bodo financirani s sredstvi občinskega in republiškega proračuna, sredstvi komunalnega podjetja za razširjeno reprodukcijo in vložki uporabnikov.

Občina Velenje je ustanovila Sklad za okolje, ki bo tudi lahko sofinanciral sanacijski program Vode občine Velenje.

V finančno konstrukcijo bodo tako vključeni: Občina Velenje, Komunalno podjetje, uporabniki, Ekološko-razvojni sklad Republike Slovenije in Sklad za okolje občine Velenje. Deleži se bodo določali za vsak projekt posebej, tako da ne moremo govoriti o dokončni finančni konstrukciji. Vsi projekti, vključeni v SPV, so v domeni lokalne skupnosti, vendar določeni presegajo njene finančne zmožnosti. Obenem pa so določeni vplivi okarakterizirani kot globalni (pri tem mislimo predvsem energetiko), tako da bo morala biti v sanaciji soudeležena tudi država.

Vrednost programa je ocenjena nad 20 milijonov DEM. Vendar so v fazi priprave oziroma izvajanja naslednji projekti: posodobitve tehnologije v Gorenju GA, sanacija Mešičevega jezua, sanacija kanalizacije Stari jašek in dogradnja CCN, ki imajo vsi znane investitorje.

PROJEKTI, IZVEDENI ALI V IZVAJANJU PO IZDELAVI STROKOVNIH PODLAG

ERICo Velenje - Zavod za ekološke raziskave je oddal Strokovne podlage za sanacijski program julija 1993. Od takrat je bilo že veliko storjenega. 6. oktobra 1994 so otvorili zaprti sistem za odpepeljevanje TEŠ, ki predstavlja četrtno vrednosti sanacijskega programa. Odpadne vode s Pohrastnika prečrpavajo na CCN, V Gorenju GA so izločili iz proizvodnje vse cianidne postopke in zmanjšali porabo vode. Novembra 1993 so pričeli spuščati predčiščene odpadne vode TUŠ na Centralno čistilno napravo in močno zmanjšali porabo vode. S tem se je zmanjšala obremenitev Pake. V letu 1993 so tudi znižali Mešičev jeza v Penku, kar je povečalo propustnost vode na tem mestu. Za dokončno preprečitev nevarnosti poplav v Pohrastniku pa bodo verjetno potrebni še drugi ukrepi, ki jih načrtuje vzdrževalec Pake, PUV Celje.

Dejavnosti, ki jih predvideva sanacijski program, se bodo nadaljevale, saj se občina in strokovne organizacije s tega področja že pogovarjajo o njih.

Urejena je izvedbena dokumentacija za ureditev kanalizacije na Starem jašku in za njeno priključitev na centralni kolektor. Za področje Novih Prelog pa je izdelan sanacijski program, ki se bo pričel izvajati v prvi polovici leta 1995.

V Šoštanju bodo še v letu 1994 priključili na centralni kolektor kanalizacijo levega brega. Na CCN poteka rekonstrukcija odzračevanja zaradi dotoka industrijskih voda.

ZAKLJUČEK

Če se na koncu spet povrnemo k vprašanju, ali vemo, kaj hočemo s svojimi vodami, je odgovor delno pritrdilen. Delegati v Skupščini so se na podlagi strokovnih osnov odločili, da hočemo imeti naše vode spet čiste. Vsi vemo, da lahko imamo koristi le od čiste vode. Ta odločitev je vsekakor pomembna, vendar še ni dovolj. Imamo vodne površine, imamo odločitev, da jih želimo imeti čiste, in imamo čas. Čas za kaj? Imamo čas, da se do takrat, ko bomo imeli vode čistejše kot danes, odločimo, za kaj jih bomo uporabljali. Zavedati se moramo, da ga ni več na pretek. Odločiti se bo potrebno, katero jezero bomo namenili izključno rekreaciji, katero za rezervo vode, kateri vodotok za gojitev postrvi, kako bomo namakali kmetijske površine...

Takoj, ko se bomo odločili, za kakšen namen bomo uporabljali določeno vodno telo, bomo lahko v tisto smer usmerili vse dejavnosti. Najpomembnejši pa je ekonomski vidik. Izhodišče je čista voda, potem pa jo namenimo za uporabo, ki se v dani situaciji najbolj izplača in nima prevelikih negativnih posledic.

V naslednjih nekaj letih nas torej čaka odločitev, kako naše vode uporabiti. In takrat bo odgovor na vprašanje, ali vemo, kaj hočemo s svojimi vodami, v celoti pritrdilen.

V naslovu se sprašujemo, kdaj bodo vode na ozemlju občine Velenje spet čiste. Točnega datuma ne ve nihče. So pa že danes čistejše kot pred letom ali dvema. To lahko potrdijo ljudje, ki živijo ob Paki pod izlivom iz TUŠ in Centralne čistilne

naprave. TUŠ nima več svojega izliva, ker so njene odpadne vode speljane na CCN. V kratkem pa se bo "zdravje" Pake še dodatno izboljšalo, ker so dogradili zaprt krog pepelne trtransportne vode v TEŠ. Nadalje pa je potrebno napeti sile za dograditev Centralne čistilne naprave. Proučujejo že možnosti, kakšen sistem čiščenja uporabiti in ob tem postavljajo norme za iztok iz ČN. Ko bo v celoti izveden sanacijski program, v občini naj ne bi bilo več voda, ki bi bile uvrščene nižje od II.akovostnega razreda.

VIRI, uporabljeni pri sanacijskem programu, VODE OBČINE VELENJE

1. Centralna čistilna naprava Titovo Velenje - Šoštanj - investicijski program, št. P-640. Zavod za urbanizem Velenje. Velenje, 1987.
2. Investicijski program za komunalno opremo območja ZN Škale-Hrastovec. I. in II. faza. Zavod za urbanizem Velenje. Velenje, 1986.
3. Investicijski program za zaprti tokokrog transportne vode za pepel iz TEŠ, št.: TEŠ-TS/014. C.E.E inženiring za energetiko in ekologijo, Ljubljana, 1993.
4. Izvedba priključne kanalizacije Pohrastnik na CCN - investicijski program. Komunalno podjetje Velenje. Velenje, 1993.
5. Krajinske zasnove območja ugreznin RLV: I. faza - Inventarizacija in analiza stanja v prostoru z ugotovitvijo trendov razvoja. Zavod za urbanizem Velenje. Velenje, 1988.
6. Krajinske zasnove območja ugreznin RLV: Vodnogospodarski del. NIVO Celje. Celje, 1988.
7. Odvajanje in čiščenje odplak Paške vasi in Šmartnega ob Paki - vodnogospodarska dokumentacija. PUV NIVO Celje. Celje, 1988.
8. Plut, D., Sajko, M.: Hidrološka in degradacijska problematika voda z vključitvijo regionalne bilance razpoložljivih in potrebnih količin kvalitetne pitne vode. Zavod za urbanizem Velenje. Velenje, 1991.
9. Pravilnik o higienskih razmerah za kopalne vode. UL SRS, 9/88.
10. Program sanacije kanalizacijskega omrežja v občini Velenje za potrebe obratovanja CCN, študija. Vekos Velenje. Velenje, 1987.
11. Projekt sanacije Mešičevega jezua, I. faza., št. proj. 42/92. PUV NIVO Celje. Celje, 1992.
12. Ramšak, R.: Poročilo o opravljenih biološko-kemijskih analizah Škalskega, Velenjskega in Družmirskega jezera. ESO - Ekološka skupina. Velenje, 1991.
13. Rošer-Drev, A., Ramšak, R., Bole M., Kugonič N.: Kataster voda občine Velenje. ERICo Velenje. Velenje, 1992.

14. Rošer-Drev, A., Rejic, M.: Biološka analiza reke Pake. Ekološka raziskovalna skupina ESO. Velenje, 1991.
15. Rošer-Drev, A., Rejic, M., Ramšak, R.: The Qualitative State of the Torrential Watter Stream in Highly Industrialized areas - Biological analysis. 5th. international Conference Enviromental Contamination, Morges. Switzerland, 1992.
16. Sanacija kanalizacije Stari jašek, projekt št.18/93. PUV NIVO Celje. Celje, 1993.
17. Strokovno navodilo o metodologiji za preiskavo kakovostnih in količinskih sprememb odpadnih voda. UL RS 4/1985.
18. Strokovno navodilo o tem, katere snovi štejejo za nevarne in škodljive ter o dopustnih temperaturah vode. UL RS 18/1985.
19. Šterbenk, E.: REK FLL Titovo Velenje in okolje. SLOVENIJA 88, SAZU. Ljubljana, 1988.
20. Vpliv industrijskih in odpadnih voda na reko Pako. Gorenje GA. Velenje, 1991.
21. Zajc, Z.: Ocena stroškov k ekološko-sanacijskemu programu voda občine Velenje. Zavod za urbanizem Velenje. Velenje, 1993.
22. Zakon o varstvu okolja. UL RS, 32/1993.

UDK 577.4(079.5)

Marta Svetina-Gros

ERICo - Zavod za ekološke raziskave Velenje

MI IN EKOLOGIJA ALI KJE SI, EKOLOGIJA?

Živimo na robu Evrope, nekje na meji med mirom in vojno, v državi, ki ji napovedujejo izumrtje, in še to na področju, ki velja za eno najbolj onesnaženih v Sloveniji. Smo ujetniki gospodarske krize, bojovníki za preživetje in gasilci ekološke katastrofe. Kaj storiti? Se predati ali plavati v kalni vodi med čermi in iskati splav, da rešimo sebe in svoje potomstvo pred pogubo? Morda je takšen način razmišljanja res preveč črnogled, vendar pa na žalost mnogokrat ne razmišljamo tako, ampak živimo kar tja v en dan, za naslednjo plačo, za boljši avto, za nepotrebno razkošje in tako naprej. Pri tem pa vse bolj pozabljamo na svet okoli sebe, na to, da smo le neznaten delček okolja na tem lepem modrem planetu, ki ga s svojim brezvestnim načinom življenja uničujemo, s tem pa uničujemo tudi sami sebe in bodočnost svojih otrok. Pozabljamo na to, da je lahko vse še slabše in da bi v veliki meri lahko tudi kot posamezniki prispevali k temu, da se stvari izboljšajo. Žal pa smo se preveč navadili na določno udobje in ugodnosti, zaradi katerih postajamo brezčutni in neodgovorni za prihodnost. Če ni res nujno, so nam tudi najpreprostejša odrekanja odveč, kaj šele da bi se morali za to malo potruditi. Ali bi se odrekli prevozu na delo z lastnim avtomobilom, bi bolj vestno zapirali vodovodne pipe, bi ugašali luči, če jih ne potrebujemo, bi sortirali odpadke za ponovno predelavo - ali pa nam je bolj enostavno vse po vrsti zmetati v koš za smeti, odnesti do najbližjega odlagališča, potem pa je za nas ves problem rešen. To je naš svet, naš vsakdanjik! Večina ljudi se ne bi verjetno brez velike nuje odpovedala ničemur. Kaj pa naši otroci in otroci naslednjih generacij, v kakšnem svetu bodo živeli oni, ali si bodo oni lahko privoščili toliko kot mi? Ko bodo odrasli, jim bodo morala biti ta mala odrekanja za ohranitev okolja nujna, kajti oni se bodo zares znašli v težavah, o katerih mi le govorimo in svarimo pred njimi (segrevanje ozračja, onesnaževanje vodnih virov, kisel dež, ozonska luknja, preveč odpadkov, izumiranje rastlinskih in živalskih vrst ...). Ali odrasli naredimo kaj, da bi otroke popeljali na pravo pot? S svojim

zgledom bolj malo, žal pa so tudi šolski programi pri nas še daleč od učenja za življenje. Na žalost pa tudi sami odrasli bolj malo vemo o onesnaževanju okolja, njegovih razsežnostih in posledicah. Nekaj malega vemo o onesnaženosti zraka, ker se v Šaleški dolini srečujemo s tem problemom. Ali kaj vemo o kislem dežju, izumiranju rastlinskih in živalskih vrst, učinkih tople grede, kopičenju odpadkov, ozonski luknji, onesnaževanju pitne vode? Morda nekateri posamezniki in tisti, ki nam je ekologija služba, vemo nekaj več o tem. Toda kaj naj peščica ljudi naredi, da se izboljša zavest ljudi? Ena od poti je, da pozovemo šolstvo, učitelje, da otrokom približajo problem propadanja okolja, jim ponazorijo in razložijo stvari, ki bi morale biti vsakdanjik vseh nas. Otroci niso le voljni pomagati, ampak so nekateri z vsem srcem pripravljeni marsikaj storiti. Treba jim je le pojasniti, jih spodbuditi in, kar je najvažnejše - pokazati, da lahko tudi oni vplivajo na rešitev matere Zemlje. Otrokom je treba povedati in nazorno pokazati, kaj vse lahko storijo za Zemljo. Treba jim je vsaditi v srce tisto, kar so mnogi že davno izgubili, ljubezen do narave in vsega lepega. To odgovornost nosimo njihovi starši in učitelji. Pomagajmo jim, da bodo spoznali, da so tudi sami del narave in ne le gospodarji nad njo. Pripravimo jih na življenje, ki ne bo lahko, kajti oni so tisti, ki bodo čutili posledice našega brezčutnega uničevanja narave, oni bodo tisti, ki bodo morali pozdraviti bolno Zemljo, če bodo hoteli živeti in nadaljevati človeški rod.

Zanimalo me je, kaj otroci v naši sredini vedo o onesnaževanju in svoji vlogi pri zmanjševanju njegovih posledic. Zato sem se odpravila na Osnovno šolo Livada med desetletnike in jim zastavila nekaj vprašanj. Njihove odgovore bom v nadaljevanju vpletala med nekatere zanimive podatke, ki sem jih dobila v knjigi *"50 preprostih stvari, ki jih otroci lahko naredijo za rešitev Zemlje"*.

Kaj lahko storimo za zrak?

Si lahko predstavljate, da je bil pred sto petdesetimi leti zrak še čist in so ga ljudje lahko brez vsake nevarnosti vdihovali? Mi, prebivalci Šaleške doline, si to bolj težko predstavljamo, ker vsak dan vdihavamo umazan zrak, se sprehajamo z otroki ob cestah in so opozorila o prekoračenih koncentracijah SO₂ naš vsakdan. Kljub stalnim opozorilom o slabem zraku pa smo Velenjčani lahko veseli, da ni še slabše. Srečo imamo, da je naša

dolina dobro prezračena in je tako kvaliteta zraka v Velenju kljub bližini Termoelektrarne boljša kot v drugih večjih mestih v Sloveniji. Da je temu tako, se lahko zahvalimo toplovodnemu ogrevanju. Ko bodo v Termoelektrarni Šoštanj postavljene čistilne naprave, se bodo zmanjšale koncentracije SO_2 , zrak pa še vedno ne bo čist, kajti elektrarna bo še vedno onesnaževala zrak z drugimi vrstami strupenih plinov. Velik delež pri onesnaževanju zraka v mestu pa predstavljajo tudi izpušni plini iz avtomobilov. Kaj torej? Bi bilo bolje Termoelektrarno zapreti in hoditi peš? Kako bi pa potem živeli brez elektrike, ogrevanja in služb?

Pa pogledjmo, kaj menijo otroci o onesnaženem zraku v Velenju. Otroci so zelo zaskrbljeni zaradi slabega zraka, strah jih je, kaj bo čez nekaj let, če se bodo tovarne še naprej gradile. Vedo, da je zrak preveč onesnažen, da smrdi in da to škodi zdravju ljudi in okolju. Večina vidi vzrok onesnaženja zraka v Termoelektrarni, nekateri pa vedo, da so to tudi avtomobili. Iz njihovih odgovorov lahko razberemo strah pred onesnaženim zrakom.

Skoraj vsi anketirani otroci menijo, da je potrebno varčevati z energijo in da bi z varčevanjem energije dosegli bolj čist zrak. Nekaterim se zdi varčevanje z energijo pametno, ker bi na ta način prihranili denar. Njihovi predlogi za varčevanje pa so: ugašanje luči, manjša uporaba električnih strojev in ugašanje tistih, ki jih ne potrebujemo, ugašanje televizorja, kuhanje na plinu ...

Izbrala sem nekaj njihovih najbolj zanimivih odgovorov na vprašanja:

Kaj misliš o onesnaženem zraku, te to kaj skrbi?

• *Onesnažen zrak je kot strup, ki škoduje vsem živim bitjem. Če bi manj onesnaževali zrak, bi bilo boljše. To me zelo skrbi. (Tomislav)*

• *Mislim, da bi v Termoelektrarni Šoštanj morali manj delati, da bi manj onesnaževali zrak. To me skrbi zato, da ne bi ljudje postopoma začeli umirati zaradi onesnaženega zraka. (Luka)*

• *Da bi ga očistili. (Žiga)*

• *Rad bi, da bi bila naša okolica zelo lepa in čista. Skrbi me, ker tovarne onesnažujejo zrak. (David)*

• *Zrak je že zelo onesnažen. Skrbi me, kakšen bo čez 100 ali 200 let. (Tomaž)*

• *Ja, skrbi me, da se ne bo kdo od nas zadušil. (Sanela)*

- *Ja, skrbi me, da se ne bo kdo od nas zadušil. (Sanela)*
- *Skrbi me, da se ne zveča ozonska luknja. Postaviti je potrebno čistilne naprave na dimnike. (Dani)*

Kaj misliš o varčevanju z energijo? Kaj bi z varčevanjem dosegli?

- *Energijo varčujte, ker je ni veliko! (Ožbej)*
- *Ljudje ne varčujemo preveč. Z varčevanjem bi dosegli čist zrak, ker bi elektrarna manj kurila. (Sanja)*
- *Z elektriko bi lahko bolj varčevali, s tem bi dosegli, da bi imeli bolj čist zrak, ker bi tovarne manj kurile. (Ana)*
- *Če bi varčevali z energijo, bi bilo super. Z varčevanjem bi dosegli bolj čist zrak in ne onesnažen. (Branka)*
- *Da je dobro varčevati. Dolina ne bi bila onesnažena. (Marko)*

Poznaš morda kakšen način varčevanja z energijo?

- *Poznam način varčevanja z energijo: da bi človek kupoval čim manj električnih strojev. (Uroš)*
- *Poznam: manj gledanja televizije, manj kuhati in manj prižigati luči. (Vesna)*
- *Luči bi imeli prižgane le tam, kjer je potrebno. (Goran)*
- *Mislim, da bi morali zmanjšati porabo energije. Če nam energija ni potrebna, jo pustimo pri miru. (Mersida)*
- *V stranišču ni treba imeti 100W žarnice. (Petra)*

Lahko pa tudi mi, navadni ljudje, nekaj storimo! Če bi bolj varčevali z energijo, bi potrebovali manj elektrike in elektrarna bi delala z nižjo močjo, kaj pa to pomeni, vemo vsi. Neumnost, bodo rekli nekateri, toda na svetu nas je veliko in če bi tako ravnali vsi, bi se poraba elektrike lahko bistveno znižala. Vemo, da dim iz termoelektrarne ne le smrdi in povzroča različne bolezni pri ljudeh, ampak počasi škodi celotni Zemlji. Ko dež spira umazanijo iz zraka, se spreminja v onesnažen kisli dež, ta pa potem onesnažuje potoke in jezera ter s tem škodi ribam in drevesom in vsem drugim živim bitjem. Vemo pa tudi, da se z onesnaževanjem zraka počasi spreminja podnebje po vsem svetu. Če ne bomo zmanjšali onesnaževanja zraka, se lahko zgodi, da nekoč življenje na Zemlji ne bo več mogoče. Se bo mar človek, ko ne bo več varovalnega ozonskega plašča, pred smrtonosnimi sončnimi žarki umaknil pod zemeljsko površje? Kje bo dobil hrano, če na Zemlji ne bo več vode in drugih živih bitij? Mislim,

da smo zabredli malo predaleč v svojem strahu pred bodočnostjo na Zemlji, ampak včasih je tudi takšna zazrtost potrebna. Lahko deluje celo spodbudno, zavemo se, da trenutne razmere še zdaleč niso tako slabe, da se jih ne bi dalo izboljšati. K sreči smo ljudje dojemljivi in napredujemo, čeprav počasi, tudi v razvoju samokritičnosti. Upajmo, da bomo popravili svoj odnos do narave prej, preden jo uničimo. Nekateri filozofi napovedujejo, da bo človek v prihodnosti razvil višjo stopnjo ekološke zavesti. Če bo hotel preživeti, jo bo preprosto moral, zato upajmo, da bo res tako, kot nam napovedujejo. Z optimizmom pa nas navdajajo tudi razna gibanja za ohranitev narave, ki so pa včasih preveč skrajna v svojih napovedih, česar pa jim ne moremo zameriti. V zadnjih letih se tudi nekateri politiki vedno bolj barvajo na zeleno, predvsem zaradi večje priljubljenosti; tudi to je pozitivno in obeta počasen, a zanesljiv prodor ekologije na prostor, ki ga potrebuje, to je na politični vrh. Od tam prihajajo smernice za razvoj našega gospodarstva, kmetijstva, turizma, ekološke sanacije, pa tudi vzgoje otrok. No, pa imamo krog, ki nam vliva upanje v to, da se bo v ekologiji hitreje premaknilo na boljše.

Razveseljujoče je, da se mnogi ljudje že zavedajo nepravilnega odnosa do narave in njenega propadanja ter se trudijo z drugačnim, bolj skromnim načinom življenja zmanjšati onesnaževanje narave. Če bi imeli naravo radi tudi mi, bi se takšnega načina življenja navadili tudi sami, tako da bi postale naš vsakdan. Z bolj ljubečim in odgovornejšim odnosom do narave bi bolj vestno varčevali z njenimi bogastvi in se vsak dan trudili, da bi nam še naprej bila prijateljica in ne grozeča nevarnost. Poskusimo tudi sami nekaj prispevati k temu, da se stanje v okolju ne bo poslabšalo, ampak kvečjemu izboljšalo. Eden od načinov za izboljšanje stanja je varčevanje z energijo.

Večina ljudi si predstavlja, da je varčevanje z energijo le ugašanje luči - res je, tudi to je varčevanje z energijo. Poleg tega pa poznamo še celo vrsto preprostih dejanj, s katerimi lahko privarčujemo precej energije. Pa jih naštejmo nekaj: minimalno ogrevanje stanovanja (raje se pozimi malo bolj oblečimo), varčevanje s toplo vodo (s tem varčujemo z energijo in vodo hkrati), minimalna uporaba baterijskih vložkov (ki so dragi za proizvodnjo in nevarni kot odpadki), manj voženj z avtomobilom (avtomobili so največji onesnaževalci okolja na svetu), z izolacijo prostorov (polovica energije za ogrevanje se izgubi), zviševanje temperature v hladilniku in minimalno odpiranje le-tega

(hladilnik je največji porabnik energije v gospodinjstvu), pri kuhanju in pečenju s pokrivanjem loncev in zapiranjem vrat pečice ... Preposte stvari, boste rekli, saj to so počele že naše stare mame. Ja, naše stare mame so živele bolj z naravo kot mi, ki nam je udobje in ugodje zlezlo pod kožo, pa tudi elektrika je za nas še vedno prepoceni, da bi z njo bolj varčno ravnali.

Kaj lahko storimo za vodo?

Eden največjih naravnih zakladov je prav gotovo voda. Vemo, da večino Zemljine površine prekriva voda. Tu so ogromni oceani, jezera, reke in potoki, da ne govorimo o podzemnih vodah. Vse življenje na našem planetu je odvisno od vode, ki je eden največjih naravnih zakladov. Kljub temu pa zelo malo ali nič ne naredimo za to, da bi ohranili vodo čisto. V naši občini imamo dokaj kvalitetno pitno vodo, pa tudi manjka nam je ne - razen ob sušnih obdobjih. Ker pa je drugje po svetu, pa tudi že v Sloveniji, pitna voda resen problem, bi se tudi mi lahko malo manj mačehovsko obnašali do nje. Šele če bi morali en dan preživeti brez vode, bi ugotovili, kako dragocena je. Navajam nekaj primerov, kako bi z vodo lahko izdatno varčevali.

Enostavno je popraviti vodovodno pipo, ki pušča (na teden tako odteče v prazno ena kad vode). Če bi ljudje, medtem ko vode ne rabijo pipo zaprli in jo nato zopet odprli, bi na ta način vsak v enem letu prihranil en plavalni bazen vode. V stanovanjih največ vode porabimo v straniščih, žal je to pitna voda, ki zaradi prevelikega ali puščajočega kotlička odteka v prazno.

Vode pa ljudje ne uporabljamo samo za pitje, ampak iz nje dobivamo tudi zelo zdravo hrano (ribe), se po njej prevažamo, z njo pridobivamo energijo in se na njej rekreiramo. Ker so oceani videti tako veliki, vodni viri pa tako neizčrpni, nam žal služijo tudi za odlaganje odpadkov in kot odtočni kanali za naše kanalizacije. Ljudi na Zemlji je vedno več, količina vode pa je vedno ista; pri tem pa je pomembno poudariti, da je kljub velikim količinam vode na Zemlji, večina vode nepitne. Večino (90%) pitne vode za ljudi predstavlja podtalnica, ki pa se zelo lahko in hitro onesnaži. Na srečo lahko vsi pomagamo zaščititi jezera, reke, potoke in morja. Tudi če gre za drobna dejanja, so rezultati lahko veliki, če nismo pazljivi pa lahko povzročimo velikansko škodo. Ali kdaj pomislite na to, da bi v pralni stroj nasuli manj praška ali na to, da bi pazili, kadar ga kupujete, na to, da je okolju prijazen? Bodimo ljudje, kot se spodobi in ne odme-

tavajmo smeti v vodo ali ob vodo, še posebej moramo paziti na strupene tekoče snovi, ker že najmanjše razlite količine teh snovi lahko uničijo velike količine pitne podtalnice (1l barve ali motornega olja onesnaži 250.000 litrov, 1l bencina pa kar 750.000 litrov pitne vode). Uporabljate navaden hlevski gnoj na svojem vrtu ali pa se navdušujete nad umetnimi gnojili in z njimi zastrupljate hrano, tla in podtalnico? Najbolje bi bilo, če bi se naučili biovrtnarjenja; s tem bi sebi in naravi naredili veliko uslugo. Zakaj bi zastrupljali hrano s pesticidi, saj v vašo povrtnino že tako iz zraka in tal pride preveč škodljivih snovi!

Kaj menijo otroci v Velenju o onesnaževanju pitne vode?

· *Mislim, da ne bi smele tovarne spuščati škodljivih odpadkov v reke in da bi zbirali denar za čistilne naprave. (Vita)*

· *Treba bo začeti čistiti! Reke so že onesnažene, kmalu bo tudi pitna voda. Mislim, da bo treba kaj ukreniti, drugače bodo živali poginile, ljudje umrli in rastline oveneale. (Andrej)*

· *To je zelo grdo! Jaz bi poskusil postaviti mreže čez vodo, da bi jo rešili. (Nikola)*

· *Da se mora to čim prej ustaviti! (Dani)*

· *Če ne bi bilo več pitne vode, ne bo več rastlin, živali in človeka. (Aleš)*

Ali doma varčuješ z vodo? Zakaj ne? Če varčuješ, kako to narediš?

· *Da ne pustim odprte pipe. Oči popravi pipo, če pušča vodo. (Urša)*

· *Včasih. Raje se tuširam kot kopam, pri pomivanju posode si nalijem v korito vodo. (Karmelina)*

· *Doma varčujemo z vodo tako, da je ne točimo brez potrebe. (Nika)*

Iz ankete je razvidno, da otroci vedo, da je treba varčevati z vodo. Skoraj vsi po vrsti pravijo, da varčujejo, le nekateri priznajo, da ne. Zavedajo se, da je voda že precej onesnažena in da je potrebno nekaj storiti, da se stanje izboljša. Nekateri se bojijo za obstoj živih bitij, ker čutijo tesno zvezo med vodo in njihovim obstojem. Za rešitev vode predlagajo, da bi tovarne in ljudje ne odlagali odpadkov v reke ter da ne bi polivali strupenih in kemičnih snovi po tleh.

Kako lahko zmanjšamo količino odpadkov?

Velike količine odpadkov so naslednji problem, s katerim se bori človek. Pa naj gre za smeti na dvorišču pred stolpnico ali pa za jedrske odpadke. Odpadki so odraz našega življenja - bolj smo brezbrizni, več jih je. Ko stvari ne potrebujemo več, jih enostavno vržemo v smetnjak, ko jih odpelje smetarski avto in ko teh smeti ne vidimo več, je za nas problem rešen. Kako preprosto - smeti kar izginejo. Stvar pa ni tako enostavna! Te smeti odpeljejo na veliko odlagališče, kjer jih zakopljejo - ker je smeti vedno več, potrebujemo vedno več prostora za njihovo odlaganje. Ljudje se premalo zavedamo, da imajo vsi odpadki svoj izvor v naravi in so bili nekoč njeni zakladi (les, nafta, ruda, premog, hrana ...). Količina naravnih zakladov je omejena. Nekoč, ko bomo porabili vse, jih ne bo več. Torej bi morali dobro premisliti, kako izkoristiti odpadke. Naša naloga je, da količino smeti zmanjšamo tako, da odpadke razvrščamo in jih koristno porabimo. Tako lahko močno zmanjšamo količino odpadkov in naše okolje bo lepše in bolj prijazno. V razvitejših evropskih državah že kar uspešno ločeno zbirajo odpadke za reciklažo (belo in barvno steklo, papir, baterijske vložke, pločevinke ...). Tudi v naši občini je nekaj časa potekalo poskusno ločeno zbiranje odpadkov. V začetku predstavlja takšen način pobiranja odpadkov večjo investicijo, problem pa je tudi to, da tovarne, razen za predelavo stekla, premalo uporabljajo reciklirane surovine. Ker se Slovenija z velikimi koraki približuje Evropi, ji bomo, upam, čimprej sledili tudi s sortiranjem odpadkov.

Ljudje pa lahko tudi drugače, z vrsto preprostih navad, ki jim jih je treba predstaviti in približati, bistveno zmanjšajo količino smeti. Tega, da ne odmetavamo smeti po tleh, so nas hvala bogu naučili naši starši, toda kdo so starši otrok, ki to še danes počno. Žal je tako vzgojene mladine v našem mestu preveč, da bi jo smetarji dohitevali. Kje so zelena straža in kazni? Morda bi pa to kaj zaleгло! Kje je še dan, ko bodo ti in podobni ljudje sortirali odpadke in jim ne bo vseeno za naravo? Do takrat pa poskusimo vsaj mi nekaj storiti. Potrudimo se biti dosledni in res ločujmo belo in barvno steklo ter ga, ko ga dovolj nabereemo, odpeljimo do posod, kjer to steklo zbirajo. Na srečo je teh posod tudi v našem mestu dovolj, le da se mnogokrat v njih znajde tudi tisto, kar bi sodilo v koš za smeti. Zanimiv je podatek, da s predelavo ene steklenice prihranimo toliko energije, da lahko gori 100-vatna žarnica štiri ure. Pri nakupovanju v trgovini

poskusimo paziti na to, da kupujemo stvari v embalaži, ki se lahko predela in ne onesnažuje okolja. Kupujmo stvari pakirane v steklenicah in ne tistih v plastični embalaži. Eno tretjino vseh smeti predstavlja embalaža, ki je včasih lahko dražja od stvari, ki so v njej. Najbolj problematična je plastična embalaža, ki je nerazgradljiva.

Desetletni otroci pri nas o smeteh razmišljajo takole:

- *Mislim, da smeti uničujejo lepoto narave. (Benita)*
- *Treba bi bilo narediti čistilno akcijo in pobrati smeti. Treba je preprečiti metanje smeti po tleh. (Ana)*
- *Ne smemo puščati odpadkov v naravi, ker jo uničujejo. Brez odpadkov je zelo lepa. (Arijana)*
- *Smeti so grde in zelo smrdijo, zato ne vem, zakaj jih ljudje mečejo po tleh. (David)*

Na kakšen način bi lahko ti zmanjšal količino smeti?

- *Mleko bi prodajali v steklenicah, delali bi vrečke in druge predmete iz mase, ki razpade. Imeli bi čistilne akcije. (Eva)*
- *V trgovini bi kupoval izdelke, pakirane v steklo. (Matej)*
- *Ljudje ne bi smeli jesti veliko hrane iz konzerv in piti iz pločevink. (Tomaž)*
- *Da ne bi več kupovali stvari, ki jih mečemo v smeti. (Sladan)*
- *Da bi odkril planet, kamor bi lahko odvažali smeti. (Dani)*
- *Zmanjšal bi količino smeti tako, da bi naredil stroj za smeti. (Miha)*

Otroci si večinoma smeti predstavljajo le kot tisto, kar leži na tleh. Večina otrok bi bila zadovoljna s tem, da so smeti v smetnjaku. Nekatere otroke smeti zelo motijo in so za zmanjšanje njihove količine pripravljeni tudi marsikaj storiti; nekateri se pohvalijo celo s pobiranjem smeti ali kreganjem drugih, če jih odmetavajo na tla. Najbolj pa je razveseljivo to, da se zavedajo, da od vseh smeti plastika najbolj onesnažuje okolje, zato predlagajo uporabo papirnatih vrečk, kupovanje stvari, polnjenih v steklenicah in ne izdelkov, ki so pakirani v velikih in dragih embalažah. Predlagajo tudi očiščevalne akcije in kazni za tiste, ki odmetavajo smeti po tleh. Na splošno lahko rečemo, da naši otroci vedo kar nekaj o zmanjševanju količine smeti.

Sklepne misli

V tem sestavku sem se dotaknila le problematike okolja, ki se nas v Šaleški dolini neposredno tiče in na katero lahko s svojim načinom življenja vplivamo.

S slabim zrakom se nikoli nismo in se ne bomo sprijaznili. Ne moremo se sprijazniti s tem, da nas boli glava, da imajo naši otroci bronhitis in da po dolini mori rak. Žalostno je, da se niti na bližnjih hribih ne moremo naužiti svežega zraka. Skušajmo z varčevanjem energije prispevati k čistejšemu zraku.

Na srečo s pitno vodo v naši občini zaenkrat še nimamo problemov, toda če jo bomo brezvestno porabljali in onesnažili njena zbirališča, tudi ta problem ni več daleč. Lepa slika našega odnosa do vode je že edina reka, ki v Velenje priteče z življenjem, iz naše občine pa odteče mrtva.

Smeti so problem vsakega večjega mesta, na žalost je Velenje smetno tudi po ulicah, kar bomo, upam, čez čas uredili.

Na koncu bi rada še enkrat poudarila rdečo nit tega teksta - otroke. Njim bomo pustili svet, kakršnega koli že bomo naredili. Oni so naša slika, kakor se bomo obnašali mi, tako se bodo tudi oni. Če se ne bomo spametovali sami in bomo uničili naravo, bodo oni lahko še slabši in jo bodo uničili do konca. Ne pustimo jim tega, pomagajmo jim s pravilno vzgojo, z načinom življenja in vzgledom, ki jih bo ponovno zbližal z naravo. Naučimo jih ljubiti naravo in vse, kar je lepega, kajti le tako bodo začutili, da so del nje in bodo z njo tudi čutili. Le če jo bodo imeli iz vsega srca radi, ji bodo prisluhnil in jo s svojim načinom življenja varovali pred propadom.

Ivo Stropnik

KC IN Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje

KULT IN URE KULTURE

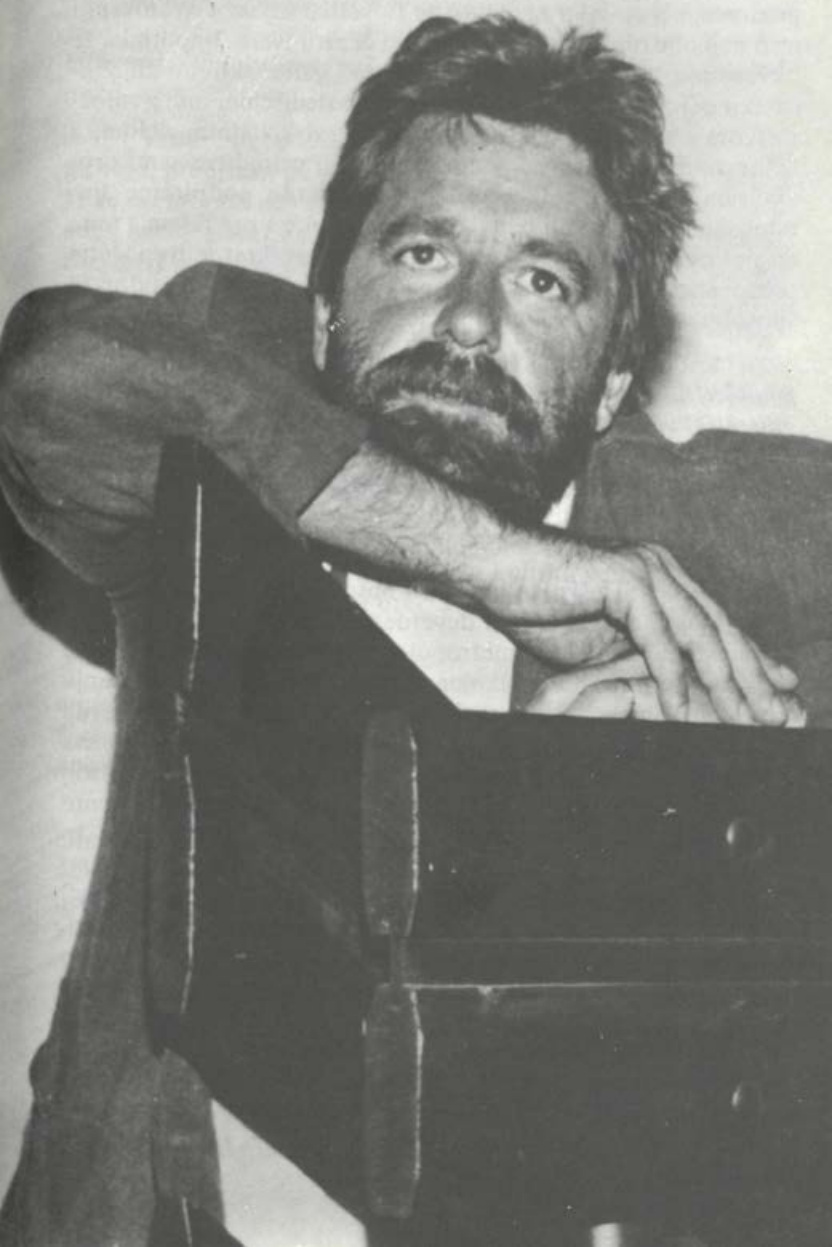
Pogovor z Vladom Vrbičem,

ravnateljem Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje

Stropnik: Velenje je mlado mesto, njegova dolina pa je za najmanj 200 umetnikov starejša. Ta stavek se mi je zapisal pred leti pri neki osebni presoji šaleškega kulturnega prostora. Namreč, naše mesto vleče večinski kulturni zaklad iz preteklosti sosednjega mesta, iz Šoštanja in vaške okolice obeh mest, v samoraslem svetu pa ne gre prezreti kulturnega obraza Šmartnega ob Paki. Povsod tod je posejana naša bogata kulturna dediščina, ki naj bi jo po nekem nepisanem pravilu -, v zaljubljenem razmerju preteklost - sodobnost -, vzdrževal tudi velenjski Kulturni center Ivana Napotnika. Je to poslanstvo samoumevno?

Vrbič: Stara resnica je, da brez preteklosti ni niti sedanjosti niti prihodnosti. Ohranjanje kulturne dediščine naj bi potemtakem bilo samoumevno poslanstvo. Opravljanje tega poslanstva pa je odvisno od zavedanja ljudi o pomembnosti preteklosti, od števila in usposobljenosti kadrov, od sredstev itd. V zadnjih letih je bila družbena klima za raziskovanje in prikazovanje preteklosti še posebej ugodna, saj je Slovenija iskala svojo pot v samostojnost, pri čemer je morala vztrajno dokazovati tudi dolgoletni obstoj svoje bogate kulture kot bistvene prvine državotvornosti. Pri tem obstaja nevarnost nekritičnega povzdigovanja vsakršne preteklosti, ki bi služila dnevni politiki. V podobnem položaju dokazovanja, kot je bila Slovenija proti Evropi, je Velenje v slovenskem prostoru - kajti ekonomsko močan center ima kljub večinskemu mlademu in šele pred desetletji močnejše naseljenemu prebivalstvu izjemno bogato preteklo in polpreteklo zgodovino, kar mu med drugim tudi mora dati enakovredno mesto v slovenskem prostoru.

Stropnik: Ali je Center filter, cedilo, rešeto, iskra in kreator-ska hiša domačih umetniških danosti oz. sodobnih izrazov v šaleškem prostoru ali je predvsem organizator in usklajevalec ponujene in razpoložljive slovenske kulture?

Vrbič: Kulturni center je vse to in še več. V enem trenutku prevlada eno, v naslednjem drugo poslanstvo. Vsekakor pa je Kulturni center Ivana Napotnika fenomen v slovenskem prostoru, saj se tako raznovrstne in velike združbe v Sloveniji niso najbolje obnesle. Pri Kulturnem centru Ivana Napotnika se ukvarjamo z muzejsko, prireditveno, galerijsko in knjižničarsko dejavnostjo, z varstvom kulturne dediščine, tudi z založništvom občasno ... Ukvarjamo se z raziskovalnim delom, z izobraževanjem, posredujemo prireditve, prireditve sami produciramo; včasih bolj, včasih manj izdatno podpiramo ljubiteljsko dejavnost ali pa posamezne talente - predvsem s tem, da jim nudimo pogoje, poiščemo stike. Dostikrat je to početje precej spontano, a včasih tudi načrtno - spet odvisno od naše sposobnosti in materialnih možnosti.

Stropnik: Sta po Vaši presoji domači umetniški genius in fenomen tukaj avtohtono sploh prisotna? Če ja, v kolikšni meri in umetniški vrednosti; morda poimensko, in seveda ob tem nujno vprašanje: Kolikšni so možgani in srca velenjske politične oz. družbene oblasti s ponujenimi možnostmi, da individualni ali kolektivni umetniški profesionalizem tukaj lahko preživi, če seveda sploh živi, če se sploh od tod napaja?

Vrbič: Šaleška dolina je žal obsojena na prekletstvo provincialnosti; enkrat zaradi devetdesetih kilometrov smrtonosnega asfalta med njo in metropolo, drugič zaradi informacijske blokade, pa zaradi odmaknjenosti državnih centrov odločanja ter nenazadnje zaradi kompleksov Velenjčanov. Vse to morda daje vtis, da je Šaleška dolina zgolj velika, onesnažena tovarna z močnimi, pridnimi, a intelektualno zaostalimi prebivalci. Bolj kot poznamo to dolino, več imamo dokazov, ki govorijo ravno o nasprotnem: načrtovani šaleški biografski leksikon bo to najbolje prikazal. A želja po uveljavitvi in preživetju je večino izjemnih Šalečanov pač pognala po svetu. - Dolina z leti pridobiva mnoge pomembne funkcije, izboljšuje se standard, povečuje se število prebivalcev ... In ko bo Ljubljana fizično bliže, se bodo najverjetneje tudi pogoji za preživetje umetnikov v Velenju izboljšali. Pogostejše bodo ostajali v Velenju in mu vsaj deloma vračali vložene dobrine. O načrtni skrbi za ustvarjanje pogojev za preživetje in ustvarjanje umetnikov res ne moremo govoriti, a posamično reševanje problemov je dovolj uspešno. Jasno, v dobršni meri je to odvisno od ljudi, ki zasedajo ustrezne položaje ...

Stropnik: Kako gledate na še zmeraj množično in raznoliko dejavnost Zveze kulturnih organizacij Velenje? Ali ima Zveza možnost za preživetje tudi v bodoče oz. ali Kulturni center nadgrajuje rast njenih prodornejših posameznikov ali jih z minimalnimi sredstvi za krožkarsko-društveno preživetje zgolj pomiluje, ker je kulturniško ljubiteljstvo pač veliko cenejše kot profesionalna kultura?

Vrbič: Ali bo Zveza kulturnih organizacij preživela, tega ne vem, prepričan pa sem, da bo preživela ljubiteljska kultura, ki se bo morala nekako povezovati. Ljubiteljske dejavnosti so eden izmed pokazateljev kulturne ravni nekega okolja, njihova razvitost pa pomeni tudi večjo verjetnost, da se bodo pojavili posamezniki, ki močno izstopajo po svoji kvaliteti. Tem ljudem je potrebno nuditi čimboljše pogoje dela in izobraževanja. V zadnjih letih načrtne štipendijske politike ni več; tovrstni interes je pokojna Kulturna skupnost zaznala mnogo bolje od sedanjega državnega aparata. Menim, da ima Kulturni center do Zveze kulturnih organizacij Velenje dovolj korekten odnos. Dogovorjeni smo za pogoje dela skupin v Domu kulture, skupinam navadno ne zaračunavamo najemnine; kadar se zavzemamo za nastop določene skupine, se dogovorimo tudi o honorarju. Trditev, da je ljubiteljska kultura veliko cenejša od profesionalne, morda celo drži, a le do trenutka, ko se pojavi vprašanje kakovosti.

Stropnik: Nenazadnje, na obeh bregovih Pake stojita vsaksebi osrednja kulturna hrama: Kulturni center Ivana Napotnika in Glasbena šola Frana Koruna - Koželjskega. V kolikšni meri sta povezana danes?

Vrbič: O kakšni posebni povezanosti našega centra in Glasbene šole ne moremo govoriti, saj sta poslanstvu obeh ustanov precej različni. Stična točka je le predstavitev glasbenega ustvarjanja. Glasbena šola je v osnovi izobraževalna ustanova, ki pa nujno tudi išče, vzgaja in producira glasbene talente oziroma umetnike. Če bi Glasbena šola imela nezadostne pogoje za delo in njegovo prikazovanje, bi bilo sodelovanje najverjetneje večje. Tako pa je sodelovanje omejeno na nastope posameznikov oziroma skupin na naših kulturnih večerih, otvoritvah razstav, na proslavah ipd. Sicer pa obe ustanovi prirejata tudi koncerte, a naš center v manjšem številu in za širše občinstvo.

Stropnik: Glasbena šola zaposluje profesionalne umetnike in strokovnjake, je pedagoška in prireditvena institucija; Kulturni center pa umetnikov takorekoč ne zaposluje, niti nima zaposlenih strokovnjakov za številna področja umetniškega izražanja. Kako potemtakem rešujete vprašanja npr. na področjih založništva, gledališča, plesne kulture, besedne umetnosti, jezikovne kulture, umetniške fotografije, arheologije itd., nastopil pa je tudi čas za osvajanje znanj računalništva, informatike, komunikologije ipd.?

Vrbič: Čas in razvoj narekujeta tudi drugačen oziroma bolj poglobljen pristop k delu na marsikaterem področju. V Centru počasi izpopolnjujemo kadrovsko zasedbo na določenih mestih, čeravno smo še daleč od idealnega. Vsekakor pa nismo zadolženi za gledališko, plesno in likovno dejavnost. Tudi založništvo se ni s tem namenom zapisalo v naš statut. Dolžni torej nismo, smo pa veseli, da lahko kje poprimemo, pa če je to naša dolžnost ali ne. Če ne zmoremo sami, pač poiščemo zunanje sodelavce. Brez pretiravanja lahko rečem, da pri nas v nobeni organizacijski enoti ne zmanjka idej in ambicij. Nekatere stvari pa morajo zoreti. Skoraj nič se ne zgodi čez noč.

Stropnik: Naj z obstoječimi dejstvi podkrepim zadnje vprašanje. - Problematika založniške dejavnosti v občini Velenje je črna lisa in stara rana. S tukajšnjim porastom družboslovno-humanističnega kadra pa je potreba po vzpostavitvi založniške dejavnosti iz leta v leto večja ...

Vrbič: Pri Kulturnem centru smo se problema založništva oziroma izdajanja publikacij o zgodovini, umetnosti, védenju o Dolini idr. pričeli zavedati pred približno petimi leti. V ta namen izhaja zbirka Šaleški razgledi, od tod monografije, ki smo jih doslej izdali ali pa pomagali pri njihovi izdaji, v posluh temu nenazadnje sodelujemo z literati, likovniki itd. Zdi se, da smo storili več, kot bi bili kot navaden proračunski porabnik dolžni. Za kaj več pa so potrebni profesionalni kadri in sredstva. In če nam sedaj uspe, da v okviru Domoznanskega oddelka v Knjižnici nekako pridemo do minimalne kadrovske zasedbe, potem verjamem, da tudi za sredstva ne bo poseben problem. Po nekajletnih izkušnjah kar dobro vemo, kaj bi bilo potrebno v Dolini na področju založništva storiti. V programu dela za leto 1995 bomo koncept šaleškega založništva tudi predstavili. Od države pa bo odvisno, kako ga bomo začeli uresničevati.

Stropnik: Leta 1959 zgrajeni velenjski Dom kulture bi lahko vsaj z izboljšanimi delovnimi pogoji pripomogel k ustanovitvi profesionalne gledališke hiše v Velenju. Takratna gledališka ustvarjalnost DPD Svoboda Velenje je že imela bogato in ustaljeno tradicijo. V čustveni navezi z bližnjim celjskim poklicnim gledališčem bi bilo treba takrat v zakoreninjeni socialistični kulturniški miselnosti narediti samo globlji korak. Vendar so se vsa večletna prizadevanja gledaliških navdušencev v smislu poklicnega delovanja zapovrstjo izjalovila. Je danes dokončno prevladalo mnenje, da bomo gledališko kulturo reševali abonmajske z gostujočimi predstavami profesionalnih slovenskih gledališč, domače izzive pa prepustili amaterskim gledališčnikom? Ali bi poleg kakovostnega in ustaljenega abonmajskega nakupa gledališke besede vendarle kazalo bolj sistematično podpreti tudi domačo ljubiteljsko gledališko dejavnost?

Vrbič: Glede na gosto posejanost profesionalnih gledališč po Sloveniji in glede na kadrovske možnosti v Velenju menim, da ne bi bilo premišljeno ponovno poskušati z idejo o profesionalnem gledališču. Če bi nam celo uspelo zbrati denar (rečeno na pamet, gre za okoli dva milijona DEM na leto), bi morali praktično vse igralce za nekaj let pripeljati od drugod ter jim nuditi pogoje za bivanje in delo. Seveda je bistveno ceneje v Velenje pripeljati šest različnih gledaliških predstav, poleg tega pa to predstavlja možnost širšega izbora gledaliških predstav in zasedb. Po mojem mnenju bi vendarle morali na gledališkem področju intenzivneje delati; tudi s profesionalnimi ali polprofesionalnimi mentorji. Velenje ima namreč tisoče učencev in dijakov, ki lahko, preden jih vsrka metropola, storijo izjemno veliko. Najti moramo področje, ki ga bomo Velenjčani pripeljali v "špico" v državi. Ambicije obstajajo npr. na osnovni šoli v Šaleku, morda tudi na Centru srednjih šol ... Morda bomo po trdem delu čez nekaj let le lahko obudili idejo o profesionalnem gledališču ...

Stropnik: Plesna umetnost ima tukaj bogato tradicijo (ljudski, izrazni in drugi sodobni plesi). V kolikšni meri lahko Kulturni center pripomore k preživetju tukaj živečih plesnih umetnikov in koreografov oz. k njihovemu prodoru v širši slovenski prostor?

Vrbič: V Velenju resnično obstaja kar nekaj skupin sodobnega plesa, in to je vsekakor področje, kjer lahko mnogo

naredimo. Imamo široko zaledje talentov in tudi izšolane plesalce. Kulturni center sicer nima denarja, lahko pa nudi pogoje za njihovo delo; poznamo morebitne sponzorje in resnično bi lahko ples prodajali izven občine. Vsekakor smo o tem že razmišljali in plod tega je oblikovanje posebne plesne skupine, ki jo vodi Nina Mavec. To bo v bistvu skupina Kulturnega centra. Skupini bomo nudili ustrezne pogoje dela, ji iskali pokrovitelje in pomagali pri promociji. V tej plesni skupini je kar nekaj nadarjenih plesalk in plesalcev, ki bodo lahko skupaj delovali še veliko let. To pa je tudi zagotovilo za napredek in uveljavitev v slovenskem prostoru. Samo želimo si lahko, da bi sodelovanje obrodilo sadove. A četudi jih ne bo, bomo imeli mirno vest. Vsaj poskusili smo, čeprav tudi to ni ravno naša zapisana dolžnost.

Stropnik: *Besedna umetnost je bila v tem prostoru zmeraj prisotna; v naši matični kulturni preteklosti celo najimpozantnejše področje umetniškega udejstvovanja z od tod izhajajočimi ali tu živečimi pisateljskimi ter strokovno publicističnimi imeni: Andrej Urek, Peter Musi, Josip Vošnjak, Gustav Šilih, Karel Oštir, Davorin Ravljen, Kajuh, Janez Žmavc, Oskar Hudales, Aladin Lanc, Jernej Roj in številni drugi. Za življenje, ohranjanje in sodobno interpretacijo njihovih književnih opusov doslej nismo porabili veliko denarja, za večino doslej niti tolarja. Pravzaprav je bila povojna ideologija časa naklonjena samo Kajuhu. Vsi ostali omenjeni, ki so si že v svojem času bili prisiljeni izbirati druge lokacije bivanja in ustvarjanja, ostajajo na robu ožje in širše družbene pozabe tudi danes, kljub temu da so posredno tudi za naš prostor ustvarili dela velike umetniške vrednosti, tako npr. Vošnjak z obsežnim dramskim in proznim opusom, s Spomini itd.; Šilih z Belim dvorom in Jezerom; Ravljen z Ugaslim ognjenikom; Roj z antološkim sonetizmom, itd. Nič bolje se v preteklosti ni godilo strokovnim piscem. Bo obveljala rečenica "Zgodovina se ponavlja" tudi danes in jutri? Gre za založniško vrzel, pomanjkanje resnejšega publicističnega medija, tovrstno zamudništvo in duhovno blokado vse grehe pripisati lokalni oblasti? Ali po Vaši presoji prevladuje ocena, da je tukaj ustvarjena in ustvarjajoča besedna umetnost po količini in dejanski umetniški vrednosti neznamenit pojav oz. področje, ki bi ga morala izborna in s subvencijami pokrivati Ljubljana oz. državne založbe in Ministrstvo za kulturo RS? Za ilustracijo se mi zdi ob tem nujno vprašanje o avtorskih honorarjih za umetniške in strokovne prispevke: Koliko*

je po Vaši presoji vredna in koliko je npr. na primeru Šaleških razgledov s honorarjem dejansko izplačana avtorska pola strokovnega besedila; kolikšen honorar bi npr. izplačali pesniku za pesniško zbirko ali koreografu in plesalcu izraznega plesa za izveden polumni nastop? In koliko je v tem razmerju vreden en umetniški fotografski posnetek, namenjen za naslovnico te iste knjige ali plakat za plesni nastop? Je s tem v zvezi vrednotenjsko razmerje 1 : 1 za knjižno oblikovanje (brez materialnih stroškov) in tekstovno vsebino za Vas sprejemljivo?

Vrbič: Tukaj se morava seveda vrniti k iskanju korenin ljudi na tem področju. Na splošno Slovenci zadnja leta radi segamo v preteklost in v njej iščemo ljudi, ki so sooblikovali našo kulturo. Nikakor ne gre za to, da je bila povojna, socialistična oblast naklonjena samo Kajuhu. Gre predvsem zato, da se ja ta dolina same sebe pričenjala zavedati razmeroma pozno in je tudi ustanove, ki naj bi se ukvarjale z njeno (takšno ali drugačno) preteklostjo, začenjale ustanavljati pravzaprav šele v drugi polovici šestdesetih let. Ali naj bo to čudno glede na to, da je več kot polovica Šalečanov iz Zasavja, Prekmurja, Kozjanskega? Našteta imena pisateljev so posamezniki, ki so se z Dolino ukvarjali, poznali že dosti pred vami, a vsega se ne da postoriti naenkrat. Prepričan pa sem, da smo z dejanji v zadnjih letih dokazali, da smo na dobri poti in da bo sčasoma naša dolina "obdelana", kot se spodobi. - Denar je vedno pomembnejši spremljevalec založništva, zastonj skoraj nihče ne naredi nič. Ko izdajamo knjige, se držimo pravil, ki smo si jih določili znotraj Centra, tj. veljavnih cenikov in sredstev, ki jih imamo na voljo. Žal pa je pri tem potrebno sklepati kompromise, najpogosteje pač na račun avtorjev. Ali je več vreden verz, stran romana ali pa oblikovanje knjige, to je stvar osebne presoje, če s ceniki nismo zadovoljni ...

Stropnik: *Bralna kultura v občini Velenje je menda po statistiki (na število prebivalcev) na zavidljivi ravni v slovenskem merilu. Čemu potemtakem pripisujete dejstvo, da je jezikovna, zlasti pa pisna kultura v tem prostoru na strahovito nizki ravni? Menite, da so lokalni časopis in radio Naš čas, lokalna televizija, zlasti pa publikacije in knjižne izdaje Kulturnega centra (katalogi k razstavam, programi prireditev, zbirka Šaleški razgledi, monografska zbirka Umetniki Velenja; tudi plakati in javna izvesja) jezikovno neoporečni oz. vsaj s prizadevanji približani normi slovenskega jezika? Lahko kot ravnatelj Kulturnega centra k jezi-*

kovni kulturi v bodoče (poleg našega preljubega šolstva) doprinesete kaj več?

Vrbič: Kot ravnatelj Kulturnega centra predvsem zahtevam, da vsako našo tiskano publikacijo pred izidom pregleda tudi lektor. Seveda se je že zgodilo, da lektor svojega dela ni opravil in je prišlo v Centru do hude krvi. Zgodi pa se, da tudi lektor spregleda kakšno napako, da se vmeša še tiskarski škrat ipd. Delavci v kulturi se moramo zavedati, da nismo slavisti, da pa morajo biti naša besedila, zaradi zgleda, pravilna. Zato nam ne sme biti odveč dajati besedil v pregled strokovnjakom. Saj tudi tramvajev ne vozimo sami, pa se tega prav nič ne sramujemo.

Stropnik: Na področju Šaleške doline - doline gradov, cerkva in jezer - je bilo doslej že kar nekaj večjih arheoloških odkritij: davninska naselitev teh krajev, ostanki prazgodovinskega človeka in prazgodovinskih predmetov, ilirska kultura, dokaz rimske dobe v teh krajih itd. S kom sodelujete pri tovrstnih raziskavah, sanacijskih in restavratorskih delih, saj menda z lastnim kadrom teh področij nimate pokritih? Zaslediti je bilo tudi sodelovanje Kulturnega centra pri geoloških raziskavah (vodnjaki, kraški pojavi), vsekakor pa veliko prizadevnost pri obnovitvenih delih naše arhitekturne dediščine (grajske, stavbarske, kmečke itd.). Je ta dejavnost primarna ali sekundarna? Kaj je novega na tem področju? Kdo ima pri ohanjanju arhitekturne kulturne dediščine posluh in kdo ga nima?

Vrbič: Ta dolina še čaka temeljitih arheoloških raziskovanj, predvsem je veliko ugibanj o pomembnosti šaleških krajev v rimski dobi. Pri tovrstnih raziskovanjih naj bi sodelovali z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine v Celju. Žal pa je arheologov v Sloveniji premalo, da bi lahko v kratkem računali na pomoč pri izkopavanjih v Šaleški dolini. Tako nam preostane samo to, da vzgojimo lastne kadre, ki bodo raziskovanja izvajali v prihodnosti. Tako kot je, recimo, skrit dolga leta počival dr. Karel Vestovšek, še sedaj počivajo ostanki rimske kulture in čakajo, da bo Dolina imela svoje kadre ... - Za varovanje naravne in kulturne dediščine je v prvi vrsti odgovorna država. Kulturni center naj bi pri tem sicer po strokovni plati sodeloval, a se je bil vse do lanskega leta prisiljen sam ukvarjati z večino operativnih del (sicer še tista minimalna sredstva ne bi bila izkoriščena). O pretiranem

posluhu velenjske oblasti do varstva kulturne dediščine seveda ne moremo govoriti, saj na primer nerazvita občina Šmarje pri Jelšah daje v te namene trikrat več sredstev.

Stropnik: Enote Kulturnega centra v zadnjem času vse pogostejše opremljate z računalniki. Pomeni to konkretno novo vzpostavitev informacijskega sistema v šaleškem prostoru ali zgolj olajš(ev)anje dela z uporabo osebnih računalnikov namesto pisalnih strojev? Je računalniško znanje delavcev Kulturnega centra zadovoljivo oz. kolikšno pozornost namenjate tovrstnemu izobraževanju? Ali trenutna računalniška oprema in znanje zadoščata vsaj za namizno založništvo, knjižno oblikovanje ipd.? Ali lahko v bodoče pričakujemo računalniško obdelavo zbirnih (domoznanskih) podatkov za internost in javnost oz. vzpostavitev neke vrste informacijsko-čitalniškega centra?

Vrbič: Kulturni center se je z računalniki opremil že pred leti, saj smo med prvimi spoznali, da bo lahko z njihovo uporabo naše delo hitrejše in kakovostnejše. Šele ko smo prešli na računalniško izposojno v knjižnici, smo pravzaprav dobili pravi vpogled in nadzor nad skoraj sto tisoč knjižnimi enotami. V Kulturnem centru ima osebni računalnik praktično vsak strokovni delavec, kar je danes za nas nujna. Ni pa še dolgo tega, ko so se posamezniki čudili, kako je to mogoče, da lahko imajo v Kulturnem centru več računalnikov kot na Rudniku. Računalnik človeka in njegove pameti sicer ne more nadomestiti, lahko pa mu delo zelo olajša. Morda je za nekatere delavce računalnik spočetka res bil zgolj pisalni stroj, vendar se kar hitro razvijajo posebni programi tudi za specifična področja v kulturi, tako da so osebni računalniki vedno bolj izkoriščeni. - Po nekaj letih uporabe je bilo letos nujno zamenjati celotni računalniški sistem v naši knjižnici; zaradi dotrajanosti računalnikov in zaradi ambicij po vzpostavitvi informacijskega knjižničnega sistema, ki sodi v takšno knjižnico, kot je velenjska. To pomeni trenutno in stalno komunikacijo v lokalnem, državnem in svetovnem prostoru informacij. Veliko večino nove opreme je tokrat le prispevala država. - Nova oprema seveda omogoča razvoj namiznega založništva, brez dvoma pa je tudi dovolj dobra osnova za računalniško obdelavo domoznanske literature; tu je le potrebno imeti ustrezne kadre in izbrati ustrezne programe, ki jih v Sloveniji kar nekaj že obstaja.

Stropnik: Najin pogovor naj bi naredil tudi kratek pregled opravljenega dela v letu 1994; večjih kulturnih akcij, novih pridobitev in uspelih dogovorov ter obljub za dobrobit velenjske kulture. Pred slabim letom dni ste izjavili: "Kulture v Dolini skozi stoletja ni uničila nobena država, nobena oblast. Še najbližje takšnemu uspehu je morda sedanja, ki se krčevito trudi krepiti militantno raven svojih podanikov namesto kulturne." Kako je s tem danes? Kako kaže nova zakonodaja organiziranosti kulturnih ustanov in kaj v tem kontekstu spremeni lokalna samouprava?

Vrbič: Zakona o kulturi še vedno ni, tako se vprašanja okoli nove organiziranosti vlečejo še naprej. V Kulturnem centru smo pripravljeni na vse rešitve. Predvsem bo verjetno največ odvisno od tega, kako bo država v bodoče opredelila način financiranja. Če bo velik del financiranja prepustila občinam, bodo le-te "redile" toliko kulturnikov, kot menijo, da jih zmorejo. Menim, da sama sprememba lokalne samouprave ne bi smela pretirano vplivati na kulturne dejavnosti, ki trenutno obstajajo, saj so večinoma zastavljene "dolinsko", ker konec koncev je Šaleška dolina geografsko, socialno in kulturno dokaj celovit prostor, ki ga tudi administrativna delitev ne more razbiti. Seveda pa ni nemogoče, da se z razvojem novih lokalnih enot ne bo pokazala potreba po močnejših in samostojnih kulturnih dejavnostih v novih dveh občinah. V Kulturnem centru bomo podprli vsako takšno pobudo, katere končni cilj bo izboljšanje kulturne ponudbe in ne zgolj lokalno samoljubje.

Stropnik: Bo držalo, da sedaj ni čas kulture, temveč je čas politike? Gre torej za kulturno stagnacijo in še večjo zmanjšanje vrednosti kulturnega deleža? Ali pa se morda motim: Kulturna pogača bo odslej debelo nadevana z orehi in rozinami, a kdo pravzaprav sploh še je potico? Subkultura že ne. Sicer pa je to bolj vprašanje kulinarike in manj kulture.

Vrbič: V osamosvojitveni vročici smo kulturo kovali med zvezde, češ Slovenci smo preživeli zaradi svoje kulture. Tej kulturi naj bi se zato v samostojni Sloveniji cedila med in mleko. Morda se res, a skozi Velenje te reke še niso pritekale. Morda so le občinski izviri malce višji, a to ni zasluga samostojnosti, temveč zasluga razumnih ljudi, ki jim je nekaj do kulture in hkrati predstavljajo oblast. Trenutne sistemske rešitve na pogačo, rozine in orehe ne kažejo. Kot da bi se oblast bala, da bi kulturniki vsi po vrsti zboleli za sladkorno boleznijo ...

Stropnik: Znano je, da ste v času Vašega ravnateljstva podprli številne kulturne akcije, tako subkulturnega kot ljudsko-folklornega interesa. Si lahko mladi umetniki na tem naslovu kakšno pomoč obetajo tudi v bodoče?

Vrbič: Tukaj v bistvu prihaja do paradoksa. Kulturni center je kronično brez denarja, veliko časa porabimo za prosjačenje dodatnih sredstev in uslug, potem pa se na naših vratih pojavljajo še ljudje, ki so v enaki stiski ... Kadar gre za strokovno pomoč, nasvete, uporabo naših prostorov, opreme ... takrat je nekoliko lažje. Težje pa je z denarjem, čeprav včasih le stisnemo zobe in skušamo pomagati. To so dejanja, ki ljudem pomagajo pri njihovem ukvarjanju s kulturo. Večinoma so ta dejanja drobna, a če drugega ne, dajejo ljudem občutek, da njihovo delo vsaj nekdo ceni, da zaupa vanje. Utopično je pričakovati, da bomo lahko vsa razmerja v kulturi uredili sistemsko, zato bo takšnega zbiranja najrazličnejše pomoči vedno veliko. Moja in naša vrata so odprta neglede na spol, barvo kože in versko ter politično pripadnost pomoči potrebnih in pričakujočih ...

Stropnik: Prvi ste se oglasili v kasneje burno razpravo proti gradnji cerkve na podgoriški ledini. Kaj menite o tem sedaj, ko je za gradnjo cerkve menda že odločeno? Razumete cerkev kot sakralni objekt, ki ne gre v kontekst kulturnih pridobitev za velenjsko občino ali kako drugače?

Vrbič: Ravno na tem primeru se vidi, da so prišli na nek način nori časi, saj ljudje enostavno ne znamo prisluhniti drug drugemu; ne znamo se čitati, v besedah sogovornikov iščemo samo argumente za svoja vnaprejšnja (politična) prepričanja. Ne vem, kje so tisti, ki so me napadali (tudi v pisemcu ozmerjali s svinjo), prebrali, da nasprotujem gradnji cerkve v Velenju. Tega nisem niti napisal niti izjavil, nikoli in nikjer! Ponavljam pa še enkrat: osebno se mi zdi travnik, kjer naj bi gradili cerkev, predragocen za pozidavo. Velenje (še posebej Kardeljev trg) potrebuje ta travnik za svoja zelena pljuča, za rekreacijo, in to za vse ljudi - neglede na starost, spol, versko prepričanje. Verjetno o tem lahko presojam bolje kot marsikdo iz drugega dela občine ali Velenja, saj ob tem travniku živim že petintrideset let. Prepričan sem, da lahko za cerkev najdemo prav tako atraktivno lokacijo streljaj ali dva od predvidene. Verniki imajo pravico postaviti cerkev, to je nesporno, a pri določitvi

lokacije se pač morajo držati pravil igre in ne samozadostno postavljati državo pred izvršeno dejstvo, v podrejen položaj ... Zaradi dveh stvari sem se torej oglasil: zaradi skrbi za prostor in zaradi upora razkazovanju mišic cerkve. Oglasil pa sem se izključno kot občan, saj so to moja osebna stališča in ne stališča Kulturnega centra. Sem pač slučajno ravnatelj kulturne ustanove in to z gradnjo nove cerkve nima prav nobene zveze. Seveda nekateri to razumejo drugače in namigujejo, da s takšnimi proticerkvenimi stališči ne morem opravljati funkcije ravnatelja Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje. - Kot ravnatelj Kulturnega centra se nove cerkve lahko le veselim, saj bo s tem dano še eno primerno okolje za kulturne dogodke (Kulturni center je s koncerti kar reden gost po šaleških cerkvah), pa tudi sicer je cerkev sama po sebi reprezentančen objekt, in če bo arhitekt uspešen, lahko veliko pripomore h kakovosti velenjskega prostora.

Stropnik: Kulturni center Ivana Napotnika je bil v letu 1994 javno predlagan za najvišje občinsko priznanje (Zlati grb občine Velenje). Čemu gre pripisati zamero, da se je dodelitev tega priznanja prizadevnim kulturnim delavcem molče izjalovila?

Vrbič: Večini ljudi godi, če drugi opazijo in cenijo njihovo delo. Čeprav lahko imamo o tovrstnih priznanjih svoje mnenje, so vendarle potrditev nekih prizadevanj. Res je župan ob zaključku simpozija o dr. Karlu Verstovšku javno povedal, da nas bo letos predlagal za najvišje občinsko priznanje in res je, da kasneje tega predloga nismo nikjer zasledili. Kolikor vem, je župan spregledal, da je bil v času omenjenega simpozija razpis za občinska priznanja v letu 1994 že zaključen. Vsekakor menim, da ni šlo za zamero do mojega kritičnega pisanja o županu v zvezi z gradnjo nove cerkve.

Stropnik: Sodelujete pri turistični promociji mesta Velenje. Kaj so Vaša prioriteta prizadevanja v tej smeri?

Vrbič: Kulturni center ima v posesti kar nekaj atraktivnih turističnih točk, od muzeja do Kavčnikove domačije, in vrsto kulturnih prireditev. Zato je naše sodelovanje pri turistični promociji Velenja nujno. Nasploh mislim, da ima Velenje toliko ponuditi turistom, da smo v Sloveniji po krivici anonimni. Res je, da je okolje v dobršni meri uničeno, a, kot vse kaže, prihodnost vendarle še zdaleč ni tako črna. Zato moramo tudi pri razvoju našega turizma in promociji Velenja gledati predvsem

naprej. Menim, da bi morali skrb za razvoj turizma profesionalizirati ter čimprej oblikovati močno turistično agencijo, ki bo predvsem vodila turiste v Velenje, ne samo Velenjčanov v Španijo ipd. Kulturniki bomo za naše turistične privlačnosti skrbeli, sodelovali pri turistični promociji Velenja, za opravljanje turistične agencijske dejavnosti pa nismo niti usposobljeni niti nimamo kadrov niti to ne sodi med naše obveznosti, ki bi jih zahtevali financirji.

Stropnik: Znano vam je pojavljajoče se turistično geslo Velenje - mesto priložnosti. Menite, da je Velenje mesto priložnosti tudi za umetnika oziroma drugače: ali naše mesto umetniku lahko nudi osnovno eksistenco, prodor in uveljavitev?

Vrbič: VELENJE - MESTO PRILOŽNOSTI je sicer predvsem turistično geslo, a kot avtor sem prepričan v njegovo resničnost. Velenje dobro poznam in vem, da v primerjavi z večino slovenskih mest ponuja prebivalcem in obiskovalcem več priložnosti na raznoraznih področjih - od kulture do gospodarstva. Menim, da tudi za umetniško ustvarjanje so pogoji, vendar, preživljati se v Velenju izključno z umetniškim ustvarjanjem, to verjetno ne gre. Prostor Šaleške doline je za to občutno premajhen. Verjetno je tudi Slovenija premajhna za spodobno preživljanje (npr. pesniku pri najvišji nakladi 600 izvodov pesniške zbirke). Pomembno je uspeti. Za to pa so navadno premalo le dobri delovni pogoji in talent. Enostavno moraš biti zraven, in če si ves čas v Velenju, skoraj zanesljivo ne boš uspel. Zakulisje, ki odloča, je v Ljubljani. V Ljubljani je večina založb. V Ljubljani sta nacionalna radio in televizija. V Ljubljani so močne galerije. V Ljubljani so krogi, ki se zlepa ne razprejo.

UDK 886.3.09 Destovnik K. Kajuh (063)

OB 50. OBLETNICI SMRTI KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA

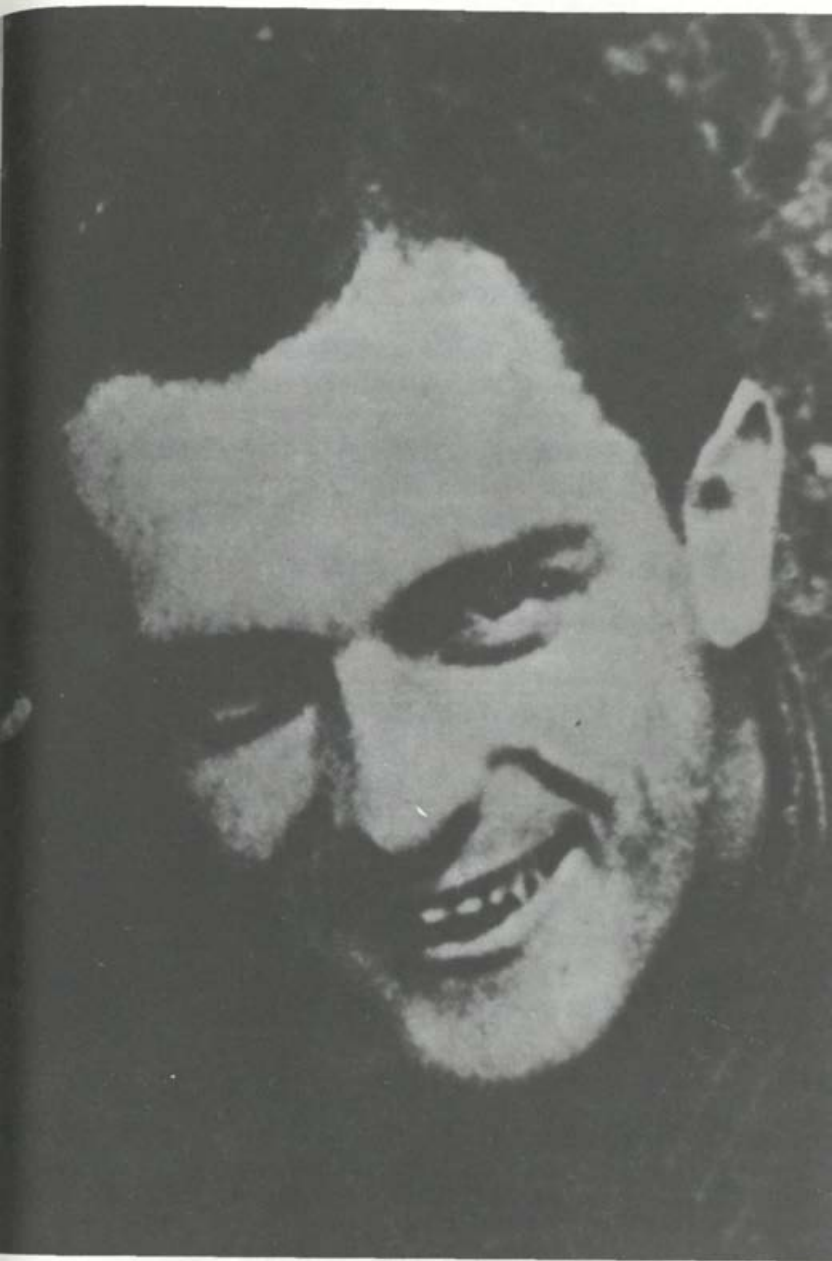
Kulturni center Ivana Napotnika Velenje je 22. februarja letos v Šoštanju, pesnikovem rojstnem kraju, s simpozijem »Kajuh in literarnozgodovinska misel« počastil 50. obletnico smrti Karla Destovnika - Kajuha.

Simpozijски referati so bili objavljeni v aprilski številki revije Borec (XLVI/1994, št. 529-531): Ciril Zlobec, *O Kajuhu zelo osebno*; - Franček Bohanec, *Pesniška uveljavitev življenjske volje*; - Emil Cesar, *Naprej - toda ne pozabimo*; - Matjaž Kmecl, *Kajuh, Balantič, literatura, politika in literarna veda*; - Marko Stabej, *Kajuhova poezija v razvoju slovenskega pesniškega jezika*; - Milan Ževart, *O pohodu Štirinajste in narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem*; - Marija Stanonik, *Žanrski sistemi slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941-1945*.

SAMO EN CVET

Drznost iskrenih javnih presoj v demokratično-nedemokratičnem času, ko je nesoglasij med političnimi stremljenji veliko več kot med popularizirani ustvarjene in ustvarjajoče slovenske literature ter njene literarnozgodovinske spremljave, je tudi v nespremenljivem simpatiziranju oz. soočanju z literarnimi vsebinami, s katerimi se je pretekli čas epopejiziral, sedanji pa s prečrtom čez njih dehumaniziral. Nova tovrstna nacionalna rana, zadana zdaj enemu zdaj drugemu besednemu umetniku, se odpre ob vsaki politični izmeni, zato Kajuh in na primer Balantič (še) ne pojeta skupaj. Za to upravičeno obstaja preveč preprek. Najmočnejše so generacijske in pripadnostne, ideološke, toda pesniški jezik je močnejši in trajnejši od naših zamolkov.

Ur.

Ob slovesu.

Pečur je. Dobra večer se zagaja.
Posledaja lučka v men je zažurla
in pujo pod je tega dne razbrla.

Žučenj dekle, si kalosť svo uonila,
ah, kdo bo postal kalosť sedaj.
Žučenj boljši in radosť delila,
ah, kdo, ah, kdo delil bo sedaj?

Se davi davi bi predal,
a ne besede o milu svet.
Lazno je do - da rad pogledal
posledajic (a žuje bi o do...

Poglej pa pojdi, pojdi svojo pod !!!

Lazno, ugodno se videti, čuti
tako živo te v sebi kakor sedaj.

DR. KAREL VERSTOVŠEK - ŠTAJERSKI OBLIKOVALEC SLOVENSTVA

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje je v sodelovanju z ljubljansko izpostavo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo 9. junija 1994 v Velenju organiziral strokovni posvet o pomembnem političnem delu rojaka dr. Karla Verstovška, enega najmarkantnejših slovenskih politikov na Štajerskem pred prvo svetovno vojno. Njegove politične odločitve v prevratnih letih slovenske politične in kulturne zgodovine so pred koncem habsburške monarhije zganile nemške nacionaliste, prispevale največ v boju za severno slovensko mejo ter dale svojstven pečat pri ustanavljanju strokovnih šol in pri reorganizaciji šolstva v narodnem duhu.

Namen simpozija je bil, ponovno ovrednotiti (politično) delo dr. Karla Verstovška in našega rojaka umestiti na ustrezno stran slovenskega zgodovinopisja, vsekakor pa na manj anonimno mesto med zaslužnimi Slovenci. O zgodovinski resnici o dr. Verstovšku in njegovi pomembni politični vlogi so na velenjskem posvetu izčrpno spregovorili poznavalci njegovega življenja in dela: dr. Miroslav Stiplovšek, dr. Ervin Dolenc, dr. Milan Ževart, Jože Hudales, Branko Goropevšek, Mira Grašič in Lojze Penič. (Simpozijski prispevki bodo objavljeni v naslednji št. Časopisa za zgodovino in narodopisje (1994/95).

Dr. Karel Verstovšek (1871-1923) je bil politični prvak svoje dobe, "z upravljanjem najvišje funkcije na področju prosvete in kulture je dr. Verstovšek veliko prispeval k slovenizaciji in razmahu osnovnega, strokovnega in srednjega šolstva ter kulturnih ustanov, organizacij in dejavnosti, izjemno tehten pa je bil tudi njegov delež pri ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani" (iz simpozijskega referata dr. Miroslava Stiplovška).

"Ko govorimo o dr. Karlu Verstovšku kot deželnozborskem in državnozborskem poslancu /.../, ne moremo mimo dejstva, da je bila njegova politična kariera razmeroma kratka, a političen vzpon meteorski. Zasluge temu gre pripisati tako stranki Slovenske kmečke zveze, ki mu je omogočila politično kariero, kakor njemu samemu, ki je hitro spoznal, da lahko

postaneš pomemben politik samo ob pragmatičnem razmišljanju in nastopanju, kar je nujen predpogoj za uspešno in pogostokrat nujno sklepanje političnih kompromisov. Zato ni naključje, da ga je nekajletno delo pred prvo svetovno vojno postavilo ob bok najpomembnejšim slovenskim politikom na Štajerskem in tudi širše." (Iz simpozijskega referata B. Goropevska.)

Dr. Karel Verstovšek je eden izmed najpomembnejših politikov, ki so izšli iz Šaleške doline.

Ur.

VERSTOVŠEK, Karel, r. 26. jul. 1871 v Velenju usnjarju in županu velenjske občine Mihaelu V. ter Luciji, r. Zupan, u. 27. marca 1923 v Mariboru. Filolog, profesor in politik. Osnovno šolo končal v Velenju, 1885-93 obiskoval gimnazijo v Celju, 1893-97 študiral klasično filologijo v Gradcu, kjer l. 1903 doktoriral. Leta 1897 bil suplent na gimnaziji v Celju, v letih 1898-1911 in od 1921 do smrti profesor na klasični gimnaziji v Mariboru; vmes poklicni politik: deželni in državni poslanec, 1918 predsednik Narodnega sveta v Mariboru, 1918-1921 poverjenik za uk in bogočastje narodne vlade v Ljubljani. - Bil član številnih društev in organizacij; častni član 10 štajerskih občin, mdr. mariborske in velenjske. - Objavil več političnozgodovinskih člankov. O narodnostnem boju Slovencev pisal v graška lista *Südsteirische Post* in *Südsteirische Presse*. Politično zgodovino Štajerske je obravnaval v daljših spisih, nastalih na osnovi njegovih predavanj v mariborskem Zgodovinskem društvu v l. 1905/06, npr. *Celjski grofje in jsl. ozemlje* (INK 1906), *Maribor in Slovenstvo* (SGp 1907, št. 30-33), *Dr. Matija Prelog* (DS 1907) in predavanje občinskim predsednikom v Mariboru: *Občine in narodnoobrambno delo* (S 1910). Govor v dunajskem parlamentu 7. dec. 1911 o sodnijskih razmerah na spodnjem Štajerskem je izšel i. l. tudi v knjigi: *Hohenburgerjev sistem*. - O grški literaturi je napisal razpravo *Simonidovi jambi »O ženskah«* (Lp dr. gimn. Mb., 1905). Ocenil je razpravo M. Doblingerja *Hieronymus Megisers Leben und Werke* (ČZN 1905), pisal o šolstvu, npr. *Preustroj šolstva v Sloveniji* (S 1921). V rkp. je ohranjena Verstovškova bibliografija domoznanskih člankov s področja Maribora (hrani UK Maribor).

- Kot politik bil ves čas v klerikalni stranki; njen zaupnik je postal l. 1901 v Mariboru; od 1906 zelo aktiven pri ustanavljanju Kmečke zveze (ust. 1907). Bil izvoljen za poslanca v štajerski deželni zbor (1909 v kmečki kuriji sodnih okrajev Šoštanj, Slovenj Gradec in Marenberg/Radlje), v državni zbor (1910 na nadomestnih volitvah po smrti V. Ježovnika; na rednih volitvah 1911 mandat obdržal) in v štajerski deželni zbor (1913). Na začetku 1. svet. vojne ostro nasprotoval preganjanju zavednih Slovencev na Štajerskem. Udeležil se je več tehtnih sestankov Jugoslovanskega kluba, npr. 28. nov. 1915 s skupino prvaških pristašev M. Starčevića v Zagrebu (skupaj z A. Korošcem), 28. nov. 1916 v Gradcu (izrazili nezadovoljstvo z vodenjem kler. stranke I. Šušteršiča; zahtevali naslonitev na Čeha in zedinjenje jsl. narodov) in maja 1917 na Dunaju (na 2. zasedanju 30. maja dr. Verstovšek predlagal odbor, ki je sestavil majniško deklaracijo). V Narodnem svetu podpiral akcije R. Maistra in ga l. 1918 imenoval za generala. Kot predsednik Nar. sveta za Štajersko je dosegel imenovanje slov. okrajnih glavarjev in županov, kot poverjenik za uk in bogočastje pa je pomagal pri reorganizaciji šolstva v narodnem duhu, pri ustanavljanju novih šol (zlasti strokovnih) in še posebej slovenske univerze v Ljubljani (1919 odpotoval v Beograd in izposloval pri ministrstvu milijon kron, ki so bile temeljna materialna osnova slovenske univerze, zato imenovan "politični oče ljubljanske univerze"). - (Povzeto po: *Rozman, SBL IV, 415-6). - (*Ist)

LIT.: F. Lukman, Čas 1923, 370-72; Nar. gospodar 1923, št. 4; S 1923, št. 70; SN 1923, št. 73; G. Kušej, SP 1923, 159; I. Vesenjak, Straža 1923, št. 35; UT 1926/27, št. 39; A. Hren, Deset let drž. slov. osn. in mešč. šole, 1929, 55-59; P. Strmšek, Maribor za svoje dijaštvo, 1929, 16-7 (s sliko); V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, 1965, 389, 398; J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice, I, 1971, 284; II, 1974, 206, 215, 312; J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, 1971; L. Udè, Boj za severno slov. mejo, 1977, 40-42; M. Zečević, SLS in jsl. zedinjenje 1917-1921, 1977; Katalog rkp. UK Maribor, 1978. - Slika: Zgod. slov. univ. v Lj., 1929, 182. - (SBL)

Dr. Karel Verstovšek
HOCHENBURGERJEV SISTEM
Sodnijske razmere na Spodnjem Štajerskem

(Fragmenti)

Sodnijske razmere so postale na Sp. Štajerskem neznosne. Bivši graški odvetnik, sedanji justični minister Hochenburger nastavlja na slovenskih sodnijah le nemške sodnike in uradnike. Ti sodniki delajo z vso vnemo, da bi odpravili slovenski jezik s sodišč. Ljudstvu se na ta način godi krivica, ker ne razume nemškega sodnika, sodnik pa ne slovenske stranke ...

Posamezna sodišča. - Šoštanj. Uradni vodja in sodnik sta bila vedno Slovenca, danes pa ni eden ne drugi. Pa ne samo to, ampak vse uradništvo je postalo čez noč nemško nacionalno. Ravno sodne-ga vodjo hočem navesti za vzgled. Težko mi je, ker ga zelo dobro poznam, vendar hočem dokazati, kako slabo vpliva postopanje justičnega ministrstva na nižje uradnike. Vodja je eden mojih dobrih prijateljev, ki je bil moj tovariš osem let na celjski gimnaziji. Še le na visoki šoli se je začel učiti slovenščine, je tudi nekaj časa rad govoril slovenski in je šel ljudstvu na roke. Ko je pa prišel za vodjo v Šoštanj, je postal čisto drug. Noče več slovenski uradovati in noče rabiti slovenskih tiskovin, ker mu od višje oblasti ni dovoljeno. Zato je bil poslan v Šoštanj, da zatre slovenščino v uradu. Tako korumpira objektivnega in poštenega moža do cela sistem, ki je narekovan od zgoraj. S tem nočem grajati njega kot osebo, ampak le sistem. Sodnik, ki je v Šoštanju, je hud nemški nacionallec. O njegovi izredni sposobnosti nočem govoriti. Prepričajte se sami; to zadeva njegovo osebo.

Nemškutarski sodniki se smešijo s slovenskimi strankami, ker višje oblasti ničesar ne preiskujejo. - Ko sem bil priča, sem dobil nemško pozivnico, ki sem jo vrnil; kot Slovenec imam pravico zahtevati, da se uraduje na Spodnjem Štajerskem slovenski; te

pravice mi ne more nihče vzeti; ravnal sem tako in bom ravnal; tudi kot uradnik strogo zavzemam stališče, da morajo imeti Slovenci in Nemci iste pravice. Grozili so mi na vse načine, tudi, da me bodo s silo privedli za pričo; pa niso me ugnali, ampak ostal sem trden. Nazadnje so le poslali slovensko pozivnico, pa značilno je, da so me hoteli osmešiti, kar bom dokazal. Poslali so mi namreč popolnoma slovensko pozivnico, pa z imenom Dragotin Verstovšek in spodaj v oklepaju kakor v zasramovanje Karel Verstovšek (Medklic poslanca Wastiana). Prepričan sem, da so me zasramovali in mi nalašč nagajali. Navesti moram še drug slučaj, ko so poslali uredništvu slovenskega lista pozivnico s slovenskim napisom, samo, da so jo sprejeli v uredništvu, pozivnica sama v ovoju pa je bila nemška. Tako hočejo varati stranke in izvajati germanizacijo.

Spodbuda slovenskemu ljudstvu. - [...] Slovenski narod, močen si zavoljo svoje neutrudljivosti! Tvoja žilavost, tvoja železna volja te je vzdržala pred poginom, kateremu si bil, kakor se je dozdevalo, zapisan! Težavne čase ljudskega preseljevanja si prestal, prodirajočemu Ogru si se ustavil, bil si mogočna trdnjava proti Turkom in tvoja junaštva iz teh časov opevajo pesniki. Ti, plemenito ljudstvo, si prestalo vse viharje, ki so zadeli habsburško rodovino, vzdržalo si se v narodnostnih bojih na severu in jugu, tvoj obstoj je zagotovljen. Tudi zdaj ne omagaj v teh težkih urah, v katerih tepta najvišja uprava tvoj jezik in ga preganja iz urada in šole. - Ta klic velja celemu cesarstvu, vsem stanovom, vsem strankam. Vztrajajte in zahtevajte svoje pravice! Brez strahu zavrnite vsako uradno osebo, vsako uradno revo, ki se drzne žaliti slovensko ljudstvo, slovenski jezik in ga izpodrivati iz urada. Nobena nasilnost, nobena krivica, nobena jeza nas ne sme prestrašiti, da bi odstopili od svojih pravic! [...] Čim bolj tebe, slovensko ljudstvo, zatirajo v uradih in šolah, tem bolj naj te ta krivica navdušuje, da se z veseljem in ljubeznijo krčevito držiš slovenske zemlje in z ljubeznijo gojiš in spoštuješ svoj materni jezik.

(Povzeto po brošuri, namenjeni slovenskim rodoljubom, ki je nastala po stenografskem zapisniku Verstovškovega štiriurnega govora v dunajskem državnem parlamentu 7. decembra 1911.)

Dr. Karel Verstovšek
OCENA VOŠNJAKOVIH »SPOMINOV«

(Ur.) Kot primerek Verstovškove literarne kritike je zgovorna v *Ljubljanskem zvonu* (1906) objavljena ocena prvega zvezka Vošnjakovih *Spominov* (izšlo z letnico 1905), v kateri kar na nekaj mestih šoštanjskega rojaka nekoliko okrca, zdaj zaradi jezika zdaj zaradi "čudne sestave ogromnega gradiva, ki je zbrano in spojeno priprosto, brez vsake umetnosti".

Takole pravi (na str. 442):

"Dr. J. Vošnjak nam je podal s to knjigo novo obliko pripovedovalne proze; želimo samo, da bi se naše slovstvo pomnožilo s spisi te vrste. Opozarjati moramo na bogato vsebino; toliko raznovrstnih črtic nam more podati le pisatelj, ki je posegal v svojem življenju povsod v javno delovanje, ki je zavzemal lepo mesto med prvoboritelji slovenskimi v dobi preporoda slovenskega naroda. Z veseljem smo čitali stran za stranjo, zakaj zanimali so zlasti nas, ki zbiramo gradivo za zgodovinski spis o prebui štajerskega ljudstva, razni dogodki iz pisateljevega življenja in nam rešili marsikatero zagonetko. Poleg tega opozarja pisatelj na mnoge zgodovinske reči in objavlja pisma, katera bodo pojasnjevali obširneje še drugi. Knjiga ima zgodovinsko vrednost; poučuje nas o razvoju slov. jezika, zlasti pa o prebui in zavedanju štajerskega ljudstva; marsikaj zvemo o gospodarstvu, še več zanimivega nam nudi politična stran.

Če naglašamo zgodovinsko vrednost, ne smemo prezreti subjektivnosti, ki zavzema, kakor je čisto naravno, celo v strogo znanstvenih zgodovinskih razpravah odlično mesto; človek je pač slab, to vemo vsi; ne more se vsekdar otresti popolnoma svojega lastnega bistva in prav lahko zabrede, da opazuje vse dogodke in svojo okolico preveč z lastnimi očmi in jih označuje bolj po svojem okusu in svoji razsodbi. Potemtakem »Spomine«, ki naj imajo zgodovinsko vrednost, zlasti ko se suče vse okrog pisatelja; dr. J. Vošnjakove dogodljaje spremljajo drugi važni dogodki, ki so nekako spojeni z njegovimi; dr. J. Vošnjak se nam dozdeva, da stoji sredi velikega prostora, njega vidimo vsekdar, a mimo njega nastopa četa rodoljubov in oseb, ki pridejo in izginejo izpred oči, pisatelj sam je nepremičnica sredi trabantov. To dejstvo samo na sebi bi utegnilo še bolj podpreti naše domnevanje zaradi objektivne sodbe.

To stran uvažujoč, si upamo trditi, da ni tako lahko pisati »Spominov« v pravem zmislu. Pisatelj tem laže zagazi, če je vpleten vseskozi v dejanje. Pri tej priliki se spominjamo »Or-moških spominov«, katere je spisal ravno tako zaslužni nestor štajerskih rodoljubov, dr. Gršak. Če primerjamo ti deli, moramo priznati, da je med njima velika razlika; »Ormoški spomini«, ki nam podajejo lepe črtice in nas razveseljujejo, presenetijo pa nas tem bolj v začetku, ki daje vseh knjigi pečat tendencioznega dela; druga polovica so životopisi nekaterih rodoljubov, ne pa spomini.

Radi priznavamo dr. J. Vošnjaku, da se je otrešel kolikor le mogoče osebnega čustva in podal slike objektivno. Zgodovinar narodne prebuje bo moral še izluščiti iz tega gradiva jedro in postaviti dr. J. Vošnjaka, ki je v »Spominih«, kakor je naravno, v ospredju vseh rodoljubov, v njih vrsto in spojitvi Vošnjakove dogodke z dogodki njegovih sodobnikov enakomerno.

Opozoriti še hočemo samo na nekatere vrline te knjige. Nam ugaja pisava, ker je neprisiljena."

(Ur.) Po 35 vrstic dolgem politično simpatizerskem slavo-spevu "velikemu rodoljubu" Josipu Vošnjaku pa Verstovšek zanimivo in kritično ocenjuje Vošnjakove »Spomine« tudi z jezikovnega vidika. Nekaj takšnih mest:

"Na str. 2 bi pisali vojašnice nam. vojaščnice, - nisem zamudil obiskati priljubljene verande nam. preljubljeno verando. [...]/ Tudi ne poznamo Šalečani hriba "Sv. Križ", pač pa božjo pot k Sv. Križu na Ostrem vrhu ali tudi Oslovskem vrhu (primerjaj narodno pripovedko!), ki pa ni visok 1244 m, temveč 1044. Pot do Sv. Križa ne pelje mimo Vrelih vod, temveč mimo Belih vod; prvič slišim kot domačin to ime. Vrele vode nimajo pravega pomena, ker ni tukaj nikakih toplih vrelcev kakor na Lomu, pač pa tečejo studenci in potočki po belih skalah in pečinah, tako da zagledamo že od daleč lepo bele pase. Ravno tako ne moremo odabravati izraza "Topolščice"; zakaj hodili smo se kopat od nekdej v Topolšco (Topovšco) ali Topolšce = Topolšice. - /Urednik LZ je tu postavil opombo: Edino prava književna oblika je pač samo Topolščica. Tako pišemo pravilno tudi Konjščica, Planinščica, Begunjščica itd. Te besede so s sufiksom -ica substantivni pridevniki na -ski./ - Te toplice je kupilo prvotno od kmeta Topolšeka šoštanjsko nemško kreditno društvo in to jih je prodalo dunajskemu zdravniku, o katerem govori dr. Vošnjak. Na str. 42 pišimo Brut, Kasij namesto

Brutus, Cassius. Naj mi tudi ne zameri dr. Vošnjak, da se spotikam ob izrazu "Mihaelom" (str. 48. in drugod); zakaj ne pusti pisatelj brata Mihe slovenskemu ljudstvu, ki pozna zlasti na Spodnjem Štajerskem le Miho Vošnjaka; radovedni smo zares, če ga pisatelj res kliče le Mihaela; nam je znan povsod le Miha Višnjak kakor tudi le dr. Jože Vošnjak. Le ostanimi pri teh imenih, ki tako lepo donita, ker sta se že udomačili. Brez potrebe se še piše Žolčpah (str. 52) in Žolčpaške planine (str. 171); res je, da še slišimo to ime sedaj, vendar že kaj radi gredo domačini sami v Solčavo ali v Solčavske planine. - Docela neopravičen izraz je pa Pevniški Graben (str. 61); v spodnji Šaleški dolini, t.j. okoli Šoštanja pravijo ljudje, da gredo v Penk, ali da so bili v Penku, iz zgornje Šaleške doline pa vozarijo plohe v Piunik in nalagajo deske v Piunku. [...]

/Ur. Zaključek ocene:/ To so naše opazke o tej zanimivi knjigi, katero smo čitali z veliko pazljivostjo in z velikim veseljem. Želimo le, da bi jo čitali zlasti vsi štajerski Slovenci, da si ž njo pridobijo še več poguma v hudem boju za narodne svetinje, spoznavši, da so se njih predniki morali še bolj truditi in probujati ljudstvo skoro z obupnostjo. Pisatelju pa želimo krepkega zdravja, da nam poda kmalu še drugi zvezek svojih »Spominov«.

(Ljubljanski zvon, 1906)

UDK 886.3-1

Ivo Stropnik

Velenje

VISOKA PESEM MOJEMU MESTU*I*

*Nikoli nisem imel svojega vélikega belega mesta,
mesteca z grehom prikritim in skritim sprehodom,*

*z izbrano ponočno lučjo in govorečim labodom,
tako tlakovanega, da se naseli vanj ljubica zvesta.*

*V ljubezni neuka nevesta, gledam te kmet iz poljá,
v črno pšenico si zvabilo goste - kdor zobati zna:*

*ptice iz krajev brez morja, molitve različnih bogov,
besede, ki poimenujejo razumljivo in isto: domov.*

*A komu tukaj dom, če ne nekomu, ki je težko sidro
vrgel v sonce in svetlobo prepoznal za žarko rumeno,*

*ki mu pred očmi vstaja in za hrbtom zahaja, zmeraj
v loku mavrice zrno - mlin, nad mišjetihó usodo ...*

*Korenine mojega mesta so zoglenele, težko črno oglje
prinašajo v hišo prijatelji, ki dišim po jedru oreha.*

*Mesto, ki sem se v tebi dvanajstleten izgubil,
danes te prehodim v pol ure in še postojim*

*na levem ali desnem bregu Pake, pod grajskim bršljanom,
na sivi zemlji ob jezêrski vodi in v razvratnem parku -*

*Ni ti Túrek po dolinskem svetu posekal vseh hrastov,
še je zelen ta svet bukovja in nad vasmi vetrovi smrek.*

*Pazi na čredo svojih vasi, ne pozabi na očetovstvo
sosednjega trga; iz tiste smeri, od tiste njive*

*smo prišli in po tvoji zeleni trati razgrnili
bivalne kocke ...*

*- Deževen je dan. Otroci tvojega mesta so pozabili
pospraviti pisane zmaje, tvoj dež jih bo razmočil.*

*Ne pozabi, moje mesto, otrok je osrčje tvoje zemlje,
krhko vezivo med roko, poljubom in stoletji! -*

*- Pomladni bo dan. Tisoč jablan šlo bo k razcvetu,
a moralo bi jih za tisoč več. Kolikokrat že*

*sva bila gostitelja pod temi redkimi drevesi,
moje mesto, in kolikokrat še bo dragi gost rekel:*

*"To tvoje mesto diha!" In srcu ljuba veja:
"Glej me, ves dan bom danes zate lepa!"*

*Visoka pomlad prihaja nad mesto, murnovska slutnja
vstaja iz trat, a to ni pomlad za rože in rime ...*

*- A ko bo prevroč poletni dan, se bom izgubil
v promenade večno žive, goli živôtci posedijo*

*na terasah takrat, kakšno senco proti gozdu
na večer pogled ujame, a ti zakrij, razkrij se,*

*mesto moje, vnemi srca, nauči se strastne ljubezni
od starejših mest, privabi spet sejmarje in lect -*

*- jeseni, ko ti smeh pobegne v požgane trave
in te veter hladni v razdejanem parku vpraša:*

*"Moje mesto, ali imaš kaj rjave zemlje, da z dreves
poberem mrtvo listje, ki je zelenelo zate?"*

- In zimski te dnevi steptajo z najtežjimi čevlji;
takrat bom nate mislil, moje mesto, in ti risal

gazi po snegu - kakor sledi k svetemu večeru,
kakor se rojevata jezero in beli dvor besede.

II

- Nisem še končal besed o tebi, moje mesto,
ki mi jemlješ sladki sen aristokratske ljubezni.

Nisem še začel besed o tvojem biču, o brezbarvni zemlji,
o pustôtni solzi, ki leze po previsu belega zvona -

Tak zven je večen kot žalost stara pod mladostjo breze
in tišji od sladú svobode vranje pod oblaki.

Naj te s hvalnico tepem in dozorim v priznanje:
Nikjer te tako ne slavi zemlja kakor na celini

tvojega otroštva. - Spomni se blatnih dvorišč
in se pogrezni vanja. Tisoč rok se te je dotaknilo,

dvakrat toliko oči te je pomilovalo. Bil si otrok,
bal si se poti do čebelnjaka, vpil si na strah

za hrbtom, ko si od večerne molže prinašal vroče mleko
izbranega vimena. In v robidovi globači je obstajala

skrivnost in si drznil vanjo. Bila je težka hiša
čez strupeni gozd in v njej zelen modras,

a treba je bilo prinesti znamenje izza težkih vrat.
Nikoli nisi premaknil molitvenika ali zganil pajčevine;

ko si se vrnil čez brv in čez ribe, si premagal strah.
Pustil ti je oče zarezati v meso lesnike

in te potem močno udaril. Še velikokrat si razprl nož,
a zmeraj si se ustrašil te ostrine.

Prihajal je tvoj oče čudno skrivnostno
in čudno nemo od vsake sadežne veje

in zdelo se je, da jih šteje, da jih ogovarja z imeni.
Težko putrovko izberi, ki je srkala sok zate!

Igraj se z orehi in deli jedrca z dekleti,
ki ne morejo do njih.

Tak dom, žganjekuhan, kamnito zidan les,
s pobožno mizo in zblaznelimi angeli v gmajni.

V tak dom jutro ne prihaja prosit vstajenja,
jutro tu vzhaja.

O lastna imena mojega doma! Nikjer te tako
ne slavi zemlja kakor v mesečini tvojega očeta.

Spomni se njegovih velikih čevljev,
venomer odloženih k levemu podboju vrat,

kako si skočil vanje in padel,
ko si poskusil nekoč stopinje odraslega.

Tebi so bili namenjeni tisti božični čevlji,
ojoj kako so prve dni se lesketali! -

- Svetla celina otroštva je vsem enaka.
Prostorna in brezmadežna je.

Vetrovi z drugih celin se naseljujejo v njej.

*A glej, mlin brez mlina - ravnice brez ravnice.
Tišina brez tišine - zrno brez matere, očeta.*

*Klet brez miši - sod brez vehe,
kót brez pajčevine - kotek brez križane podobe -*

*Nikjer te tako ne slavi zemlja ...
O lastna imena mojega doma in vas za vasjo!*

III

*- Moje mesto. Naj rečem tiše ali glasneje
o obdarjenosti tvoje hiše: krite z otroškimi prsti*

*nétene s hrupnim življenjem in podplutimi očmi;
naj pričam o tvoji zdelani rjuhi in razsuti odeji:*

*težki kubiki zemlje te bremenijo in obtežijo;
daleč od morja vežeš na rano ostri kras in sol,*

*zvezeno si, moje mesto, kakor protireformacijski
mašniški prt, ko ti podarjam pridevnike slavljenja;*

*naj zidam, naj rušim tvojo utrdbo: naj brez glasu
zasujem kri svojih ust ...*

*Jaz sem tvoj favn in ti si vso pohotno gričevje. -
Si divji smeh visokega polja in mižečnost očesa. -*

*Ti mižeče oko mojega mesta, in še pod veko
trda lupina oreha, si gluha sliva.*

*Zaradi tvojih in svojih pravil bom tu na veke izobčen:
ker branim čast bezga, ker hodim korak mlade vdove ...*

*Imenuj to moje mlado hrepenenje kakor hočeš,
ne upihneš zlahka vetrnice otroka in mlina starca ...*

*- Moje mesto, tvoj junaški vrvohodec je žlebár,
dlani ima razbeljene od bele pločevine.*

*Visoko navzgor pogledujem za njegovim lahkim srcem,
kdaj bo vratolomno strgal nit in prepolovil misel-mit*

*o tako črnem zlatu, da se Njene jutranje prsi
ne spominjajo več beline. -*

*- Nekje ti mora biti gorkó! Sò kraji,
kjer nam bi lahko bilo lepše, a je v naših žilah takó,*

da stalno najdevamo stare ceste.

- Kaj boš tam počel? Nikoli nič drugega, samo Pesnik.

*Na tisoče vozovnic sem shranil v to mesto
(in do svoje vasi). Tu bi rad rekel nekaj zadnjih besed.*

*O lastna imena mojega doma! Nikjer te tako ne slavi zemlja
kakor na celini tvojega očeta.*

(Velenje, avgust 1994)

Iz rkp. Lastna imena mojega doma, 1994

Milena Koren-Božiček

KC IN Galerija Velenje

**KRONOLOGIJA RAZSTAV GALERIJE KULTURNEGA
CENTRA IVANA NAPOTNIKA VELENJE V LETU 1994
(januar-november)**

Galerija Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje je v letu 1994 (januar-november) pripravila 7 avtorskih razstav v Galeriji Velenje in 3 razstave izven matične galerije.

Galerija je tudi v tem letu sledila ustaljeni programski usmeritvi, ki načrtuje vsaj polovico avtorskih razstav, v katere so vključene najbolj pogoste tehnike: slikarstvo, kiparstvo, grafika in fotografija. V dolgoročnem programu predvidevamo osebno ali pregledno razstavo avtorja povojne generacije slovenske moderne, ki je vključen v našo stalno zbirko. V tem letu je bil to akademski kipar *Peter Černe*.

Ustaljena je postala vsakoletna slikarska kolonija diplomantov in slušateljev specialke za slikarstvo ALU v Ljubljani. Kolonija je bila v Velenju tokrat že petič in se je, tako kot vsako leto, zaključila z razstavo v Galeriji KC IN Velenje. V povezavi s to kolonijo je bila letos tudi samostojna predstavitev lanskoletnega nagrajenca kolonije, slikarja *Branka Koreza*. Tak način nam omogoča spremljanje najnovejših tokov v slovenski likovni umetnosti, saj je primarna usmeritev naše galerije predstavljanje tekoče likovne produkcije.

Letošnje razstave so si sledile v naslednjem zaporedju:

(4. februarja-2. marca) - **DUŠA KAJFEŽ**, rojena l. 1946 v Ljubljani. Študij slikarstva je končala na ALU v Ljubljani pri prof. Maksimu Sedeju. - Razstavljenih je bilo 25 akrilov zadnjih dveh ciklusov tihožitij (*»In vedno ostane roža«* in *»Ko misel roža je postala«*). V predstavljenih ciklusih je izdelala svoje ploskovito dekorativno oblikovanje s simbolično ekspresivnostjo. V odnosu do kompozicije je enostavna in zelo dosledna. Izstopajo čipkasta in ornamentirana pregrinjala ter prti in z minimalistično natančnostjo izdelane preproge. - Zloženko in vabilo k

razstavi s spremno besedo Aleksandra Bassina smo kot nosilci razstave izdali v sodelovanju z avtorico, Prešernovim gledališčem Kranj, Jakopičevo galerijo iz Ljubljane (»Mali salon«) in s Paviljonom NOB Tržič, kjer je razstava gostovala.

(11. marca-18. aprila) - **KLAVDIJ TUTTA**, rojen l. 1958 v Postojni. Akademijo za likovno umetnost je končal v Ljubljani, prav tako postdiplomski študij grafike pri prof. Bogdanu Borčiču. Razstavljenih je bilo 25 akrilov in akvarelov iz obdobja 1992-1994. Razstava je imela poudarek na akrilih na platnu, kjer Tutta izživlja svojo silno energijo. - Katalog k razstavi s spremno besedo Aleksandra Bassina smo izdali v sodelovanju z Mestno galerijo v Ljubljani, Galerijo Šivčeve hiše v Radovljici in Gorenjskim muzejem iz Kranja.

(22. aprila-31. maja) - **PETER ČERNE**, rojen l. 1931 v Ljubljani, kjer je diplomiral na ALU in končal specialistični študij kiparstva. - S to razstavo smo predstavili nadaljevanje kiparstva tega avtorja, čigar ustvarjanje v lesu je bilo v Velenju predstavljeno že leta 1978. Tako želimo celostno predstaviti slovenskega kiparja, ki je močno prisoten v mozaiku slovenske moderne po vojni. Razstavljen je bil avtorjev predzadnji ciklus antropomorfnih kipov v žgani glini. Le-ta pomeni nadaljevanje koncepta, ki ga je v lesu razvijal do leta 1988 in pri tem sprva vztrajal pri klasični ikonografiji, kasneje pa razvil vegetativne oblike. Černetova razstava sodi v dolgoročni program naše galerije; Galerija namreč načrtuje osebne razstave vseh avtorjev, ki sestavljajo stalno zbirko moderne umetnosti na Velenjskem gradu. - Katalog k razstavi s spremno besedo Janeza Mesesnela smo izdali s podporo Gorenja-Gospodinjski aparati.

(3. junija-23. junija) - **BRANKO KOREZ**, rojen l. 1965 v Mariboru. Mladi mariborski slikar se je v naši galeriji prvič predstavil leta 1993 v okviru kolonije diplomantov in slušateljev specialističnega študija slikarstva na ALU v Ljubljani (takrat prejel 2. nagrado). V iskanju lastnega izraza Branko Korez hitro prehaja iz barvne redukcije v zgoščevanje in kopičenje likovnih sredstev za gradnjo slike. Tako vnaša v ploskev poudarke na strukturalnosti in materialni vizualizaciji. To podkrepljuje z dodajanjem materialov, ki sliko opredmetijo ter ji dajo prostor za širši dialog. - Zloženka in vabilo k razstavi s spremno besedo Mitja Visočnika.

(24. junija-21. julija) - **V. KOLONIJA IN RAZSTAVA DIPLOMANTOV IN SLUŠATELJEV ALU V LJUBLJANI** je bila tokrat organizirana kot skupna kulturna akcija Velenja - »*SUM Velenje '94*« (srečanje ustvarjalne mladine). Kolonija se je, tako kot vsako leto, zaključila z razstavo najboljših del udeležencev, ki jih izberejo trije selektorji. Izbrana dela po razstavi ostanejo v zbirki Galerije Kulturnega centra Ivana Napotnika. Tokrat je sodelovalo 13 mladih slikarjev. Prva nagrada (odkup slike): *ROCHUS - JOSIP PONGRAC*; druga nagrada (možnost samostojne razstave v letu 1995): *TONČKA ZVONKA SIMČIČ*; tretja nagrada (letos podeljena prvič za najboljši motiv Velenja; darilo Elektronike): *MATEJA SEVER*. - Kolonija in razstava diplomantov in slušateljev ALU v Ljubljani sta med najpomembnejšimi predstavitev naše galerije, saj s tem programom spremljamo delo in dosežke mlajših avtorjev sodobne likovne ustvarjalnosti. - Kolonija in razstava sta bili organizirani v sodelovanju z ALU v Ljubljani.

(22. julija-10. avgusta) - **STANISLAV STOJANOVIČ**, rojen l. 1929 v Prilepu. V Ljubljani je študiral medicino. Od leta 1981 je član Društva šaleških likovnikov. Razstava akvarelov in krokijev je bila posvečena domačemu likovniku ob njegovem življenjskemu jubileju. - Zloženska in vabilo k razstavi s spremno besedo Milene Koren-Božiček sta bila izdana v sodelovanju z Društvom šaleških likovnikov.

(12. avgusta-7. septembra) - **LIKOVNI SVET OTROK**, predstavitev 39 nagradjenih del iz obdobja 1990-93 likovne akcije »*Likovni svet otrok*« na Osnovni šoli Karla Destovnika - Kajuha v Šoštanj. Namen te razstave je bil popularizirati v občinskem in slovenskem prostoru likovno akcijo najmlajših ob 25-letnici njenega delovanja. - Katalog k razstavi izdala OŠ KDK Šoštanj.

(9. septembra-3. oktobra) - **IGOR KREGAR**, rojen leta 1956 v Ljubljani, kjer je diplomiral na ALU in prav tam končal specialistični študij slikarstva. - V Velenju Kregarja poznamo kot mentorja slikarskih delavnic pri Društvu šaleških likovnikov. - Razstava je predstavila 11 akrilov in 5 kolažev iz obdobja 1991-1994. Kregarjeva postakademijska ustvarjalnost je temeljila na kolažih, s katerimi je bil, v dograjeni obliki, tokrat deloma tudi predstavljen. Večji del pa pomenijo konstruktivistično zgrajeni akrili, kjer strukturo spontano mehča. Klasične

zgradbe slike ni mogoče prezreti, čeprav vse poti vodijo k neodvisnosti. - Zloženska in vabilo k razstavi s spremnim besedilom Pavla Toplaka. Razstava bo prenesena v Galerijo Murska Sobota.

(14. oktobra-9. novembra) - **TUGOMIR ŠUŠNIK**, rojen l. 1948, diplomiral na ALU v Ljubljani, kjer je končal tudi postdiplomski študij. V letih 1979-1980 je študiral v New Yorku. - V Velenju je razstavljal 14 slik, ki presegajo pojmovanje slike in stopajo v tretjo dimenzijo. Prav tako niso fizično vezane na ploskev; lahko so nosilci neke nove dimenzije. Osnova gradnje je največkrat spirala, ki asociira na znane modernistične podobe, avtor pa na njih veže celotno konstrukcijo. - Katalog k razstavi je izdal soorganizator - Gorenjski muzej iz Kranja.

Z razstave V. kolonije diplomantov in slušateljev ALU v Ljubljani, Galerija KC IN Velenje, 1994

Poleg teh razstav v matični galeriji KC IN sta bili v letu 1994 dve razstavi tudi v novem razstavnem prostoru na *Velenjskem gradu*.

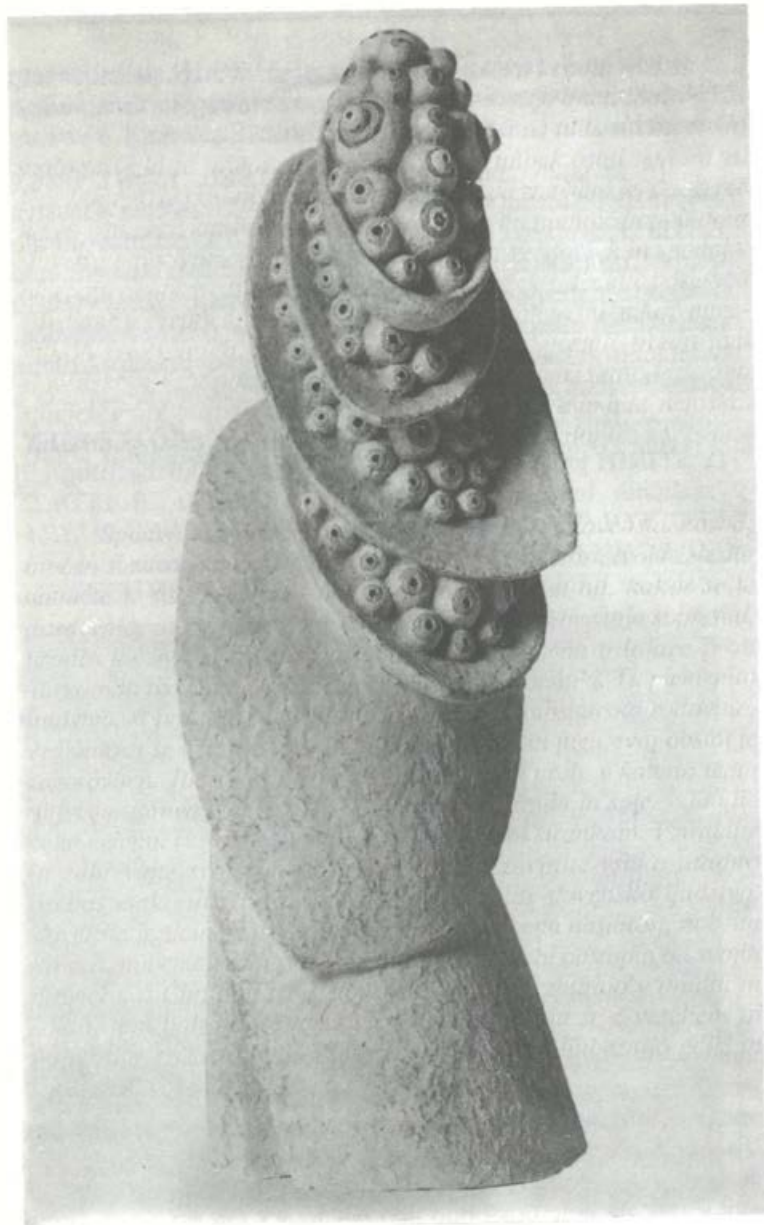
(6. maja-26. maja) - **BERNARD SEŠEL**, rojen l. 1946 v Završah pri Slovenj Gradcu. Od leta 1985 je član Društva šaleških likovnikov, od leta 1987 dela pod mentorstvom ak. kiparja Cirila Cesarja. Idejno je Sešel svoja dela zastavil zelo odločno iz materije-zemlje-krogle, ki sestavljajo skoraj vseh 16 razstavljenih eksponatov, razen dveh portretov v klasični modelaciji. - Katalog k razstavi s spremno besedo Milene Koren-Božiček je avtor izdal v samozaložbi.

(2. julija-10. avgusta) - **FOTOGRAFIJA SKOZI OBJEKTIV ŠTIRIH** graških fotografov, ki so razstavljali 20 fotografij v različnih tehnikah. Avtorji **REINER MEZLER-ANDELBURG**, **VOLKER INFFELD**, **HEINZ PACHERNEG** in **BRANKO KONICEK** so bili kvalitetno precej neizenačeni. - V zameno za njihovo gostovanje bo Galerija KC IN z izborom dveh lokalnih avtorjev gostovala v Grazu.

V razstavišču *Gorenja Servisa* smo v letu 1994 pripravili spominsko razstavo iz depoja naše Galerije:

(9. julija-15. septembra) - **ARISTID ZORNIK** (1905-1985). Z razstavljenimi deli so bili prikazani trije prevladujoči motivi tega realističnega avtorja: tihožitje, krajina in žanr. Zornik jih je naslikal v akvarelih in oljih. Olja so največkrat slikana z lopatico, akvareli pa v lirični mehkobi.

Galerija Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje je v skoraj 20-letnem delovanju vseskozi dopolnjevala tudi svojo *stalno zbirko*. Žal zadnji dve leti za ta namen ni več rednih sredstev, vendar s pomočjo lokalnih pokroviteljev zagotavljamo vsaj minimalne dopolnitve. V letu 1994 smo odkupili relief *Ivana Napotnika* - »*Marija*« (1939) in sliko nagrajenca slikarske kolonije *Rochusa* - *Josipa Pongraca* (1994), ostalih 13 udeležencev pa je odstopilo po eno delo. - Ob razstavi nam je poklonil akvarel *Klavdij Tutta*. Tako je naša zbirka v tem letu bogatejša za 16 novih eksponatov.

*Peter Černe: Sveta Lucija,
barvana žgana glina, 1990, 71 x 27 x 25 cm*

HUDOMUŠNOST IN BARVITOST V GLINENIH FIGURAH PETRA ČERNETA

Peter Černe je v letih 1950-1955 študiral na ALU v Ljubljani in se kasneje izpopolnjeval v Parizu, Londonu, Veroni in Holandiji. Nekaj časa je bil zaposlen kot likovni pedagog, od leta 1964 pa je svobodni umetnik. Sodeloval je na številnih mednarodnih skupinskih razstavah. Za svoje umetniško delo je prejel najvišja državna priznanja.

Černe se v svojem ustvarjanju nagiba k ciklom in se z njimi predstavlja tudi na razstavah. Tokrat (22. aprila-31. maja 1994) je bil to njegov predzadnji cikel - *Antropomorfne oblike*.

Černe je začel kipariti v lesu in to razvijal do leta 1988. Vztrajal je pri klasični ikonografiji (*Mati z otrokom*, *Plesalka* idr.), dokler se ni oddaljil od klasičnih tem in prešel je v vegetativne oblike. Slednje je sprva povezoval s kontrastnim koloritom in ga kasneje razvil v tonski kolorit (bil je izvrstno dopolnilo obdelavi lesa, kjer je izpostavljal prefinjenost in krhkost rastlinja, v katerega je transformiral figuro, ki kljub temu svoj karakter še ohrani). Na tej stopnji se je odločil za drug modelacijski material - glino, kolorit pa je intenziviral. Modelacija gline je gladka, ne pa zglačena. Antropomorfne oblike se spogledujejo z ikonografsko tradicijo, vendar samo v izpeljankah. *Marija z detetom*, *Sv. Lucija*, *Marjetica in zmaj* ter ostale plastike so blizu realističnim motivom zgolj v volumnu, medtem ko je Černetova variacija hudo-mušna. Večkrat je vezana na ikonografsko tradicijo slovenske glinene posode, ki jo nemalokrat uporabi kot konstrukcijo. V nekaterih plastikah so prisotne vaze in majolke; iz njih se izlivajo organske oblike, predvsem iz kaktusov in kaktej, ki so izrazito antropomorfne. Od prvotnih lesenih plastik, v katerih je bilo več togosti in zadržanosti, se je Černe v zadnjih šestih letih sprostil ter pokazal svojo razkošno inovativnost in kreativnost. Plastike iz barvane žgane gline izžarevajo široko kiparsko in ikonografsko znanje, ki ga je Černe združil z izkušnjami v sproščeno obliko. Bohotno prekipovanje oblin in rožnat kolorit se dopolnjujeta v lahkotno erotiko (*Jezdec*, *Idol*, *Kakteja* idr.). Ne samo povezanost v ciklih, tudi skupinske plastike so značilnost Černetovega kiparjenja. V skupini *Štirje letni časi* je skupna forma vseh štirih plastik vaza, iz katere in po kateri se vzpenjajo rastline; *Pomlad* je prežeta s svežim zelenilom in s cvetovi kot belimi gumbi v krošnji drevesa, *Jesen* pa obilno obložena s sadeži.

Od samostojnih plastik je najbolj stilizirana in graciozna *Šeherezada*, ki se postavlja z nakitom, ornamentiko Vzhoda, predvsem pa z ženskim šarmom - v obliki in barvi.

Ob vseh drznih preoblikovanjih, ki smo jim priča zlasti v predstavljenem ciklusu, še vedno lahko zasledujemo kontinuiteto Černetovega kiparstva, ki se v osnovni obliki in poudarjeni figuraliki navezuje na dela pred šestnajstimi leti, ko je Peter Černe že razstavljal v velenjski Galeriji.

PRAVLJIČNI PEJSAŽI KLAVDIJA TUTTA

Razstava (11. marca-18. aprila 1994) dinamičnega primorskega slikarja *Klavdija Tutta* ni bila samo osebna predstavitev hiperproduktivnega ustvarjalca, temveč tudi refleksija slovenske moderne umetnosti, vezane na Primorsko. Tako v Tuttovih delih beremo tradicijo, ki je prisotna že pri starejših na to pokrajino vezanih avtorjih (Černigoj, Spacal) in v njegovih starejših delih.

Primorski umetnik je v Velenju razstavljal akrile in akvarele. Vse razstavljene slike so iz produkcije zadnjih dveh let. Poudarek je na akrilih na platnu, kjer Klavdij Tutta na velikih formatih izživlja svojo silno energijo, ki se je v preteklih letih še veliko bolj izražala v koloritu in strahu pred praznim prostorom.

V zadnjih dveh letih (še zlasti pa v razstavljenem ciklu) vso ikonografsko izročilo, ki ga je prej večplastno in razvojno široko razgrinjal v svojih delih, slika le še kot identifikacijo ob centralnem objektu. Lazurna in poškopljena podlaga v peščeno kraški osnovi je na obrobju zaprta s signaturo, ki združuje vse modifikacije avtorjevega razvoja. V središču slike je izstisnjen osrednji motiv, ki se dinamično povezuje z gibanjem spremljajočih paleolitskih in neolitskih simbolov ter z logično navezavo na avtohtonost primorsko-kraškega ambienta, kateremu Tutta v celoti pripada. Kraški osamelci v tej dinamiki sodelujejo ali kljubujejo, in z njimi se avtor dosledno personificira.

Vse pogosteje se pri Tutti pojavljajo novi elementi, ki kot atoli sredi koralnega morja štrlijo v nov prostor; v njihovem središču je običajno živalski par, še posebej zavarovan z zaščitnim ovojem, ki neodvisno kljubuje vsemu, kar ga obdaja. Ta živalski par je nerazdružljiv ali celo dvoobrazen. Vse to z višine budno spremlja Božje ali morda avtor sam, ki se preverja.

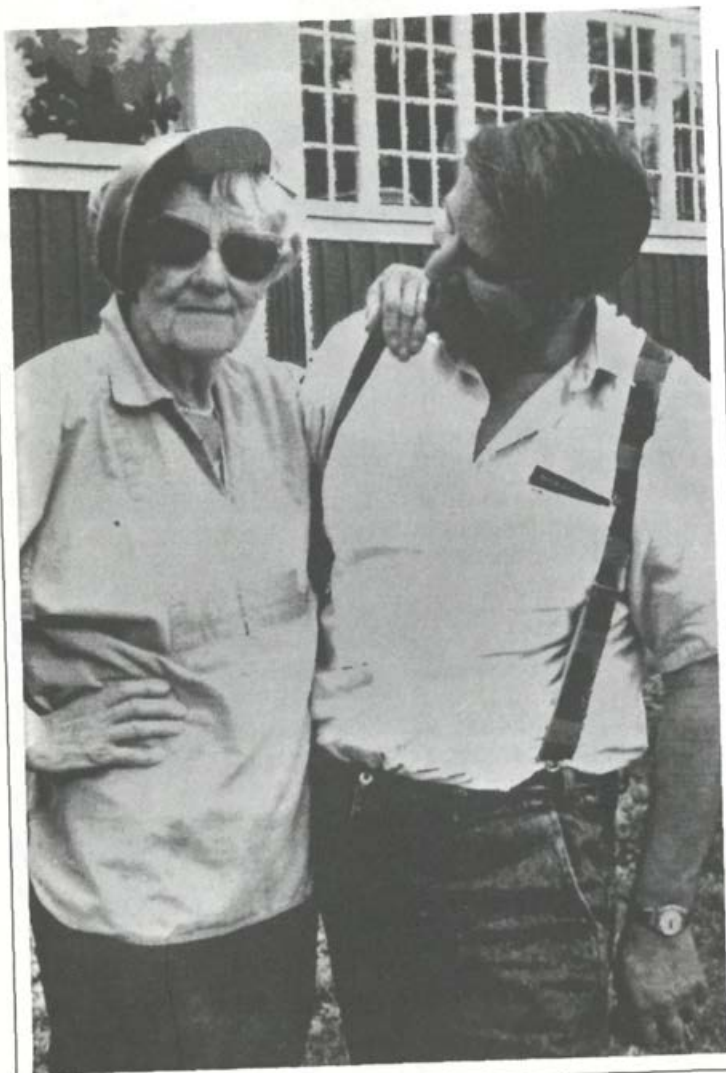
Simboli, ki so v prejšnjih slikah skoraj enakovredni z osnovnim motivom, se sedaj zlivajo s podlago in lahkotno izginjajo. Umiritev kolorita in prenatrpanost slik morda napovedujeta slikarjevo ustalitev v siloviti prodornosti ter produkciji. V teh slikah žari predvsem maksimalno optimistična svetloba, izhajajoča iz žareče materije na enem ali več mestih. Svetloba ostaja kot povezava med staro mitologijo in njegovo lastno - novo, o kateri bi pri Tutti lahko govorili.

V akvarelih je prečiščevanje še dosledneje stopnjeval, tako da ostajajo le še simboli, ki jim pripadajo ukročene živali. V slike so umeščeni tako, da jih zapira obdajajoča belina. Je to lahko omejitev ali pa morda slikarjeva nova izbira ustvarjanja?

Klavdij Tutta: Glava, 1992, 185 x 130 cm

Marjan Marinšek
KC IN *Prireditve*
O PIKI NOGAVIČKI ZELO OSEBNO

S Piko Nogavičko sem se srečal prvič, ko sem bil star 15 let. Takrat so začeli v *Pionirju* objavljati zgodbe o tej nenavadni deklici, ki je živela sama v stari vili, ob njej pa se je pasel konj. Redoljubna Tomaž in Anica ter nagajiva opica, ki je spominjala na zeleno zamorsko mačko, kakor smo se učili pri prirodopisu, so bili Pikini prijatelji.

Še danes ne vem prav dobro, zakaj mi je zgodba o Piki Nogavički tako zelo prirasla k srcu, da me spremlja vse življenje. Morda zaradi tega, ker je prišla s severa, s Švedske, odkoder so prihajale tako simpatične zgodbe, kot je na primer tista o *Nilsu Holgersonu* pa o *Kristini, Lavransovi hčeri* ali knjiga in film *Plesala je eno samo poletje*, ki je takrat povzročil pravo revolucijo med filmi, saj je bil zelo nenavaden in odkrit. Film smo šli gledat vsaj dvakrat ali trikrat. Všeč mi je bilo tudi ime pisateljice Astrid, tako zelo severnjaško je zvenelo in predstavljal sem si jo natančno tako, kot sem jo veliko kasneje tudi spoznal: vitko, šarmantno damo, iskrivega pogleda, svetlih las, z običajno nazaj zavezano ruto ali kakšno drugo klafeto na glavi, zaradi česar me je že ob prvem srečanju osvojila, trema pred veliko pisateljico je popustila in z lahkoto sem sklenil prijateljstvo, o katerem sem prej samo sanjal.

Osebno sem Astrid Lindgren prvič spoznal, ko je prišla po Zmajevo nagrado v Novi Sad. Čeprav sva si prej že dolgo dopisovala, je bilo to najino prvo srečanje.

V Novi Sad sem se peljal nekega junijskega dne leta 1985, ko so bile Zmajeve otroške igre na vrhuncu in ko v velenjski knjižnici nisem našel nikogar, ki bi me spremljal.

Prvi dan v Novem Sadu je minil, ne da bi enkrat samkrat videl pisateljico, ki je že bivala v mestnem hotelu.

Mogoče pa sploh ne bom prišel do nje, sem si mislil, ko sem videl, kako so jo organizatorji vozili zdaj sem, zdaj tja. Naredil sem načrt. Pri natakarih sem se pozanimal, kdaj bo slavna pisateljica zajtrkovala, in tam sem jo pričakal.

"Dobro jutro, gospa Lindgrenova," sem jo pozdravil, ko je naslednji dan zgodaj zjutraj prišla zajtrkovat v salon.

"Jaz sem tisti, ki vam pišem in vas želim tudi osebno spoznati. Iz Slovenije sem."

"Ah, da! Vi ste tisti Slovenec, ki zbira knjige o Piki Nogavički in jih ima menda več kot jaz sama, hahaha," se je hudomušno nasmejala. "Takah ljudi ni prav veliko!"

Pokazal sem ji fotografije z razstav, ki jih je naš Kulturni center prirejal po slovenskih knjižnicah. Podpisati se je morala v novo izdajo *Ronje* v slovenskem jeziku, ki je še ni videla, podaril sem ji knjigo o Velenju pa tudi fotografirala sva se skupaj - takrat me je prvič prisrčno objela. Od vsega obilnega zajtrka je uspela popiti samo kavo.

Tisti dan sem jo videl še enkrat. Na veliki prireditvi v veliki športni dvorani Vojvodina, kjer so ji otroci pripravili veličasten program, sem pogumno sedel v njeno bližino. A bil sem zelo razočaran, saj so otroci Lindgrenovo poznali samo iz filma o Piki Nogavički, nič pa niso vedeli o njenem preostalem književnem delu. Nič čudnega, saj sem že prvi dan opazil tovrstno revščino po tamkajšnjih knjigarnah, ki niso premogle nobenega prevoda njenih knjig za mladino. Razočaranje na prireditvi je bilo še večje, ko je nastopil Djordje Balašević in je vsa pozornost padla s pisateljice na pevca, tako da je njihova velika gostja Astrid postala nekako osamljena. Srečno naključje pa je to morda bilo zame, saj sem se ji takrat spet lahko približal. Ostal sem z njo do konca prireditve in ji delal družbo. Povedala mi je marsikaj zanimivega o svojem življenju in delu, o čemer sem kasneje tudi veliko pisal. Z Astrid sva takrat sklenila trajno prijateljstvo. Njej namenjena prireditev se je počasi prevesila v Balaševićevo zmagoslavje.

*

Doma je potem izšla serija člankov o mojem prvem srečanju z Astrid Lindgren in bil sem prepričan, da vem o njej že skorajda vse. Pa nisem vedel.

*

"Kaj Emila še nimate prevedenega v slovenski jezik?" me je nekoč v pismu povprašala Astrid Lindgren.

Nisem si upal vprašati, kdo je Emil. Kasneje sem zvedel, da je to zgodba o petletnem dečku, ki živi na kmetiji in počenja taka simpatična pobalinstva, da so ga vaščani prisiljeni pošiljati tja, kjer bodo imeli mir pred njim. V Ameriko!

Zgodbe o Emilu so Lindgrenovi najljubše, saj je v njih veliko spominov na očeta in starodavne kmečke običaje ter navade, sploh pa so veliko bolj švedske kot Pika Nogavička.

Obljubil sem ji, da bo Emil izšel v slovenskem jeziku. To obljubo sem izpolnil pred letom dni, ko je v založbi Rotis iz Maribora prva izmed treh knjig o Emilu vendarle dočakala izid.

*

"Veš, tu na Švedskem imamo pravljico Deželo Astrid Lindgren," mi je nekoč povedal Jan Lagervall, švedski oficir, ki mi je velikodušno omogočil bivanje v Stockholmu. Videti to deželo in srečati Astrid Lindgren v njeni domovini, je bila seveda moja velika želja.

Pred štirimi leti sem prvič potoval na obisk k slavni pisateljici. Vstopil sem v stanovanje na Dalagatanu 46, kjer živi pisateljica že od leta 1941 in kjer je napisala svojo prvo knjigo - Piko Nogavičko. Pri pisateljici sem preživel ves dan; bil sem povabljen na kosilo z zelenjavno juho, krompirjem, špinačo, lososom in sirom in pil z njo kavico v njeni dnevni sobi, okrašeni z umetninami in darili, ki jih je dobivala kot urednica za mladinsko književnost pri založbi Raben & Sjogren. Skupaj sva pregledovala številne prevode, ki jih je imela na policah, a njeno stanovanje bi bilo najbrž premajhno, če bi hotela imeti na knjižnih policah vsaj po en izvod številnih prevodov svojih del. Astrid Lindgren je avtorica 36 knjig za mladino in 100 slikanic za najmlajše, 4 antologij, napisala je veliko gledaliških del in filmskih scenarijev. Njena Pika Nogavička je prevedena v več kot šestdeset jezikov.

V družbi gospe Lene Tornqvist sem obiskal Švedski inštitut za otroško književnost, kjer me je zbrani književni opus Astrid Lindgren docela očaral. Njenemu ustvarjanju je namenjena ena cela soba: police so polne njenih knjig, prevodov in revij, v katerih so bili objavljeni članki o Astrid Lindgren in njenem delu.

*

Stockholm mi je povsem domač. To je sorazmerno majhno mesto s 600.000 prebivalci. Vsi »gatani«, kakor tamkajšnji prebivalci rečejo svojim ulicam, se iztekajo proti morju ali jezeru, in pravzaprav nihče ne ve, kje je meja med obema vrstama voda. Na tisoče je otočkov, gost v tem mestu hitro najde mestno hišo, parlament in trg Gustava Adolfa, kjer je sredi avgusta vsepolno štantov z raki.

Ko prestopim švedsko mejo, me vpraša carinik:

"Kaj boste počenjali na Švedskem?"

"Na obisk grem. K Astrid Lindgren," odgovorim.

"Prosim?" me vpraša strogo.

Pokažem mu vabilo.

"O, vi srečen človek," reče uradnik in me potrepnja po ramenu.

*

Moj naslednji obisk, pred dvema letoma, je bil namenjen ogledu Dežele Astrid Lindgren. Ta se razprostira po pisateljici-činem rojstnem kraju Vimmerbyju v provinci Smaland, kjer je veliko kmetij in tistih značilnih švedskih lesenih hiš, temno rdečih z belimi obrobami in verando spredaj. Tudi rojstna hiša Astrid Lindgrenove je takšna.

Moral sem spati v postelji, v kateri se je pred 85 leti rodila pisateljica, in zajtrkovati na balkonu hiše, kamor je Astrid Lindgren samo Piki Nogavički dovolila postaviti svojega konja. Moral sem splezati na drevo, votlo v sredini, in tam malicati z Astridino nečakinjo Gunror, ki kot naslednik družine Ericsson, kakor se je nekoč pisala pisateljica, živi v čarobni hišici z balkonom in verando.

*

Magične besede: "*Tu sem na povabilo Astrid Lindgren,*" mi odprejo vrata v Deželo A. Lindgren, kjer bi sicer plavalasa Helen za vstopnino zahtevala kar 90 kron. In že sem sredi vsega, kar se dogaja v knjigah Astrid Lindgren. Tu je švedska gmajna, tam Emilova domačija Katthult; tu na senenem kozolcu smrčita Erazem in potepuh; pod razbojniškim gradom se sprehajata Ronja in Birk, razbojniška otroka; tam jezditja levjesrčna brata Jonatan in Rogljček, ki sanjata o nekem drugem življenju brez zmajev in krivic ... In čisto na koncu je tu Vila Čira-čara, kjer neprestano uprizarjajo prizor učiteljice, ki v spremstvu dveh policistov pride po Piko, da jo odvedejo v zavetišče. Pa saj poznamo, kaj se v Pikini zgodbi zgodi ob tem dogodku ...

Svet Astrid Lindgren ni Gardaland ali Disneyland. Tu ni balonov in sladkorne pene. Tu je čudovit, nepokvarjen svet otroštva, kjer srečaš vse like iz knjig Astrid Lindgren, znane junake svojega otroštva; kjer lahko hodiš po starodavnih mestih in trgih, ki jih ni več, a jih prav tako poznaš iz knjig; vstopiti

smeš v pravljične hiške z balkoni in verandami. Neverjetno, kako radosten je otrok, če lahko samo malo pokuka na mini policijsko postajo, v malecni hotel, v majhno pekarijo ali mini slaščičarno.

Z juga Švedske potujem naprej proti severu. Težko se prebijam do Furusunda, ribiškega mesteca na enem izmed tisočerih otokov, do katerega prideš preko mostov, na koncu pa se moraš peljati še s čolnom.

Leseno poletno hišico ima Astrid Lindgren še iz časov, ko sta v njej živela njena tast in tašča. Mož Sture Lindgren ji je umrl že leta 1952 in od takrat živi sama. Pravzaprav ima rada samoto. Ob sobotah povabi na kosilo hčerko in vnuke. Izven zakona je imela tudi sina, ki je umrl pred nekaj leti.

Okoli Furusunda se smukajo nemški turisti in poskušajo priti v stik z Astrid Lindgren. Znano jim je, da slavna pisateljica živi v rdeči leseni hiši blizu пристanišča. A zadovoljni so že s tem, če jo uspejo fotografirati na balkonu, kjer je napisala največ svojih knjig.

Potem kosilo. Zelenjavna juha, krompir, špinača, losos in sir. Podobno kot takrat v Stockholmu. Popoldne nabiram češnje, ki so tu zrele šele sredi avgusta.

In ravno, ko sem zopet nabiral češnje:

"Vi ste gotovo Marjan?" me nenadoma pozdravi vitka dama z velikimi očali ter svetlimi lasmi. Iskriv pogled ima, podobne oči kot Astrid Lindgren. *"Jaz sem Karin!"*

To je torej tista Karin, ki je leta 1941, ko je bila stara sedem let, prva poslušala zgodbe o Piki Nogavički. Kar tri leta je bilo tako. Potem je mama Astrid zgodbo napisala in ji jo lepo vezano podarila za njen deseti rojstni dan. Drugi izvod pa je poslala nekemu založniku, ki ji je pametno svetoval, naj kot mati, za božjo voljo, ne piše takih zgodb, ki kvarijo otroke. Astrid pa je, nemeneč se za takšno kritiko, poslala rokopis založbi Raben & Sjogren. Tu so knjigo leta 1945 prvič objavili in od takrat ta založba izdaja vse knjige A. Lindgren. Hčerki Karin pa je Astrid v zahvalo, ker si je izmislila ime Pika Nogavička, odstopila petdeset odstotkov vseh avtorskih pravic od te knjige.

"Gospa Karin! Ste vi tista, ki si je izmislila ime Pika Nogavička?" sem jo vprašal, čeprav sem tudi to zgodbo že poznal. Nekega zimskega večera leta 1941 je namreč Karin

bleknila: *"Mama, povej mi zgodbo o Pippi Langstrump!"* - kar je pomenilo zgodbo o "dolgi nogavici". Tako se je rodila Pika Nogavička.

Karin in Astrid se objameta. Karin ima svojo poletno hišico le nekaj sto metrov stran, na istem otoku. Karin je znana prevajalka. Obe sta radi sami, kadar delata. Sicer sta radi skupaj.

Vrnem se v Stockholm. Sam tavam po parku Vasa in razmišljam o tistem ledu, ki je bil kriv, da si je Astrid izvila gleženj in začela pisati ...

"Če bi vi šli sedajle na obisk k Astrid Lindgren," vprašam plavolaso prodajalko cvetja v neki stockholmski cvetličarni, *"kakšne rože bi ji nesli?"*

Cvetličarki se usta počasi razlezejo v nasmeh in prinese eno samo vijoličasto lilijo. *"Dala bi ji ta cvet,"* reče tiho.

"Hvala!" odgovorim, plačam in odidem s čudovitim cvetom.

Zopet sem v stanovanju Jana Lagervala.

"Kadarkoli boš prišel na obisk k Astrid Lindgren, so ti vrata mojega stanovanja odprta," mi resno poreče hladni Šved, ki sicer zelo ceni moje zanimanje za njemu najljubšo pisateljico.

Ponovno hitim v Deželo Astrid Lindgren. Plavolasa Helena me že pozna, saj se hitro razve, da je neki Slovenec spal v rojstni postelji Astrid Lindgren. Spet so tu njeni junaki: Emil, Ronja, Birk, a jaz hitim tja, kamor hitijo vsi. K vili Čira-čara. Učiteljica z obema policistoma osramočena že zapušča prizorišče. Iz zvočnika doni pesmica o "pikastem poletju". Otroci, ki spremljajo dogajanje, skrivajo Piko Nogavičko pred učiteljico in policistoma -, potem pa se z njo fotografirajo, se jo dotikajo, jo božajo, kot da hočejo preveriti, ali je ali ni resnična.

Deklica, ki vse poletje igra Piko, se fotografira tudi z menoj, povzpeti se moram celo na konja ...

Toda kaj za božjo voljo počenjam tu jaz? Kje so naši otroci? Bodo lahko kdaj obiskali Deželo Pike Nogavičke, deželo Astrid Lindgren? Bodo lahko božali svojo ljubljeno junakinjo - simbol svobode in moči, izum Astrid Lindgren, ki je prevzel stare in mlade po vsem svetu?

Vidite, zato sem Piko Nogavičko pripeljal v Velenje.

Damijan Kljajič
KC IN Muzej Velenje

OSEMDESETLETNICA PROFESORICE MARIJE ZUPANC

3. oktobra letos je visok življenjski jubilej - osemdesetletnico praznovala *profesorica Marija Zupanc* (roj. Pristovšek) iz Velenja. Rojena je bila leta 1914 v učiteljski družini v Žalcu, kjer je obiskovala prve razrede osnovne šole. Njen oče Franc Pristovšek je bil doma iz Vidma pri Krškem, mati Viktorija pa izhaja iz znane ljubljanske družine podobarjev Götzlov. Zanimivo je, da je bilo očetovo prvo delovno mesto v Škalah pri Velenju, kjer je služboval skupaj z Antonom Aškercem. Oče, politično liberalno usmerjen, je bil znan funkcionar pri slovenski gasilski organizaciji.

Pri Marinkinih desetih letih (Marinka, tako so jo klicali doma) je bil oče prestavljen v Ljubljano za upravitelja moške osnovne šole na Vrtači, tako da je v Žalcu pričeto osnovno šolo dokončala v Ljubljani. Leta 1925 se je vpisala na dekliški licej, kjer je bila med drugimi njena sošolka tudi Franja Bojc-Bidovec (po njej je poimenovana partizanska bolnica Franja). Med znanimi profesorji, ki so jo poučevali na liceju, se s spoštovanjem spominja akademika Antona Bajca, prof. Ramovševe, dr. Pavla Karlina, dr. Ivana Laha, prof. Pavla Kalana in drugih.

Pri šestnajstih ji je umrla mama, oče pa je bil kmalu zatem upokojen, kar je močno vplivalo na njeno kasnejšo življenjsko pot, saj ji je bila zlasti mati precejšna opora v življenju.

Leta 1933 je maturirala z odliko in se vpisala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani. Kot zanimivost omenimo, da je njeno maturitetno spričevalo, ki ga še danes skrbno hrani, napisano v cirilici; namesto slovenskega jezika pa je v spričevalo vpisan srbskohrvatskoslovenski jezik. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je študirala romanistiko (francoščino, latinščino in italijanščino) ter slovenščino. Sočasno je na glasbenem konzervatoriju študirala solo petje. Z glasbo se je pričela ukvarjati že zelo zgodaj, ko še ni hodila v šolo, saj sta bila oba starša glasbeno izobražena, doma pa so imeli tudi klavir, tako da sta bila tudi na tem področju starša njena prva učitelja.

Leta 1939 je diplomirala na vseh smereh, tudi na glasbenem konservatoriju. Službe pa kot profesorica ni dobila takoj in je bila sprva nekaj let brez zaposlitve. V času med 2. svetovno vojno se je preživljala s poučevanjem jezikov na domu (med drugim je takrat učila italijanščino tudi znanega slovenskega slikarja Antona Gojmirja Kosa).

Po končani drugi svetovni vojni se je najprej zaposlila na osnovni šoli v Ljubljani. - Leta 1961 se je odločila za preselitev

v Velenje, kamor je prišla z enajstletnim sinom Urošem, ki je njen drugi otrok (prvorojenka je hčerka Mojca, rojena leta 1941).

Na Osnovni šoli Gustava Šiliha v Velenju je pričela poučevati slovenščino, na glasbeni šoli pa solo petje. Potrebovali so jo na delavski univerzi, kjer je poučevala starejše generacije Velenjčanov, nekaj časa pa je učiteljevala tudi na velenjski gimnaziji. Na Osnovni šoli Gustava Šiliha je ustanovila in vodila otroško gledališko skupino, leta 1967 je na tej šoli organizirala prvo tekmovanje za Kajuhovo bralno značko, poleg tega pa bila pobudnica različnih vzgojnih akcij.

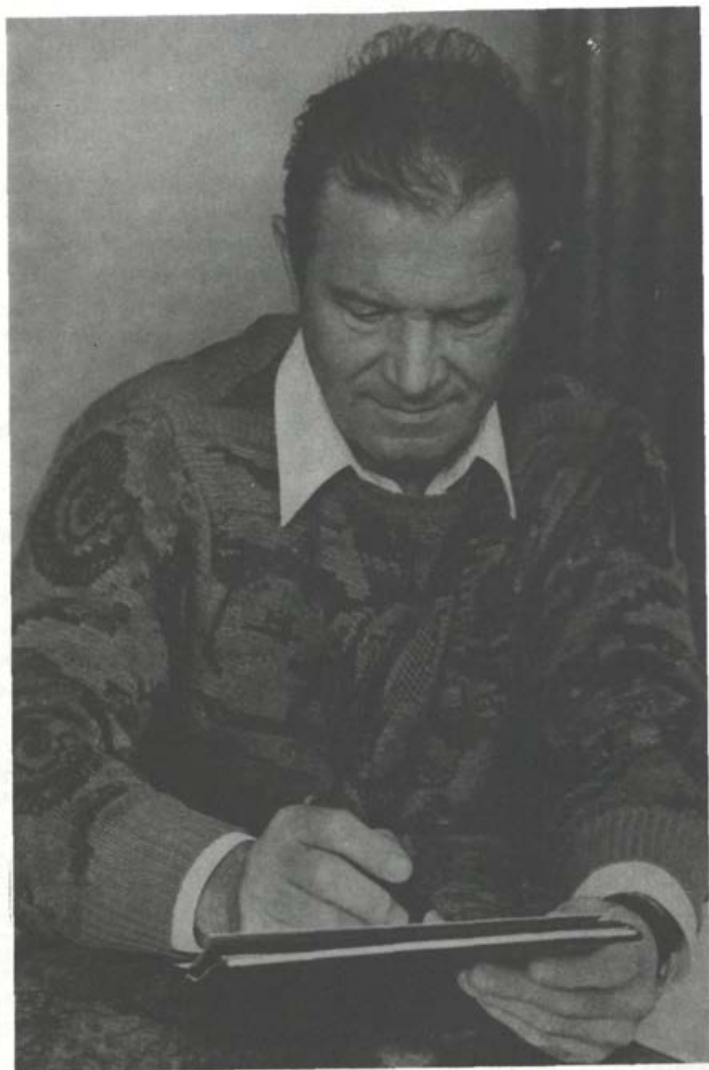
Vseskozi je veliko prevajala. S prevajanjem je pravzaprav začela že v Ljubljani. Lotevala se je najrazličnejših strokovnih in leposlovnih besedil, jih najpogosteje objavljala v Obzorniku, nekaj let pa zelo uspešno prevajala dr. romane (prevedla jih je 32). Prevajala je tudi iz nemščine in srbohrvaščine, jezikov, ki jih sicer ni študirala na fakulteti (oba jezika je tudi poučevala). Prevajala je vse do izbruha glavkoma - zelene mreže na očeh. Bolezen je nastopila ravno v času, ko naj bi jo sprejeli v Društvo slovenskih prevajalcev. Leta 1975 se je zaradi hudega obolenja oči upokojila, solo petje pa je dve leti še poučevala.

Z zasebnim poučevanjem tujih jezikov je kljub bolezni še nadaljevala. Prizadevna je takorekoč učila kar "na pamet", brez uporabe učbenikov, saj ji je bilo branje skoraj onemogočeno. Na tak način še vedno poučuje 4 tuje jezike po 2 uri na dan. Skozi njeno "privatno šolo" je v vseh letih šlo ogromno učencev različnih generacij. Poleg učenja jezikov so bile njene učne ure tudi ure nauka o glasbi, literaturi in zgodovini.

Magistra (učiteljica po latinsko) Marija, kot jo radi imenujejo njeni številni učenci, tako na svoj način vzgaja mlade in stare rodove Velenjčanov še danes. Ob tem jo seveda še vedno spremlja njena prva in največja ljubezen - glasba. *Sliši še odlično, pravi, in lahko nemoteno uživa v glasbi, ki jo posluša po radiu. Še rajši pa zahaja na številne koncerte v dvorano velenjske glasbene šole. Čeprav glasbe ne more več poučevati, pa še vedno rada sede za klavir in zaigra - za svojo dušo.*

Ljuban Naraks
Velenje

ŠESTDESETLETNICA SLIKARJA JOŽETA SVETINA

Slikar **Jože Svetina** iz Zavodenj je človek presenečenja. Težko ga je najti doma, še težje pa je slediti njegovi neusahljivi moči. Čeprav sem ga spoznal pred tridesetimi leti, ko je bolj zase nanašal barvo na liste papirja, učiteljaval, za nameček pa delal mnoga za kraj koristna in pomembna opravila, še vedno nisem prodrl globoko v njegovo ustvarjalno bit. Tako je tudi prav. Drugače pri njegovih šestdesetih letih, ki jih je slavil julija letos, ne bi bil več zanimiv. Postal bi dolgočasen in ohol.

Ni čudno, da občuduje naravo, saj je mladost preživel v Šmartnem pod Šmarno goro, poučeval med pohorskimi obronki v Vitanju in Zavodnjah. Najbrž ga je razčlenjena krajina utopično začarala. Nudila mu je neizčrpno videnje prvobitnosti prirode in vsega, kar sam spoznava in z umetniško večšino pokaže tudi drugim. Svetinova namera, da bi začel slikariti, je rasla obenem s hotenjem in neumorno voljo po delu in ustvarjanju. Dolgo je trajalo, preden se je nenadoma v njem razmerje sil porušilo v prid slikovnega izražanja.

Olja in akvarele je prvič predstavil javnosti leta 1967 na razstavi, posvečeni slovenskemu kulturnemu prazniku, v velenjskem Delavskem klubu, ki je bil takrat stičišče likovne ustvarjalnosti v Šaleški dolini. Njegova pripoved iz tistega časa, ki sem jo našel v svoji novinarski beležnici, zgovorno priča o osebnosti Jožeta Svetina in o njegovi zagnanosti, ki je zanj še vedno značilna. *"Na učiteljsku sem imel dobre profesorje,"* je pripovedoval Svetina, *"ki so mi vzbudili zanimanje za risanje in slikanje, sošolci pa so pripomogli k delovni vztrajnosti. Nadlegovali so me, naj jim rišem domače naloge. Kasneje, ko sem začel učiteljovati, sem se predal mladini. Že v Vitanju sem na šoli vodil likovni krožek. Moje zanimanje do likovne ustvarjalnosti se je stopnjevalo s prihodom v razgibano kulturno življenje v občini Velenje. Tu sem se začel posvečati sebi in pričel veliko risati. Že dalj časa sem želel, da bi ustvarjal. Kakorkoli. Dolgo sem čakal, da sem naredil prelomnico. Stil in vzore si človek lahko namisli, težje je začeti delati. Prav tega pa mi je dolgo časa manjkalo. Najbrž bi nikoli ne začel slikati, če bi ne prišel v Šaleško dolino. Tu sem se najprej seznanil s pomočjo žene kiparja Ivana Napotnika s kulturnimi tokovi. Velik vpliv name in na moje delo je imel dr. Karel Dobida. Učil me je na mojih delih. K delu me je spodbujal še kipar Aleksander Kovač, ki je pravil, da bom uspel, če bom vztrajno delal. Delo je moje vodilo tudi za naprej."* To pripoved je Svetina povedal pred četrto stoletja.

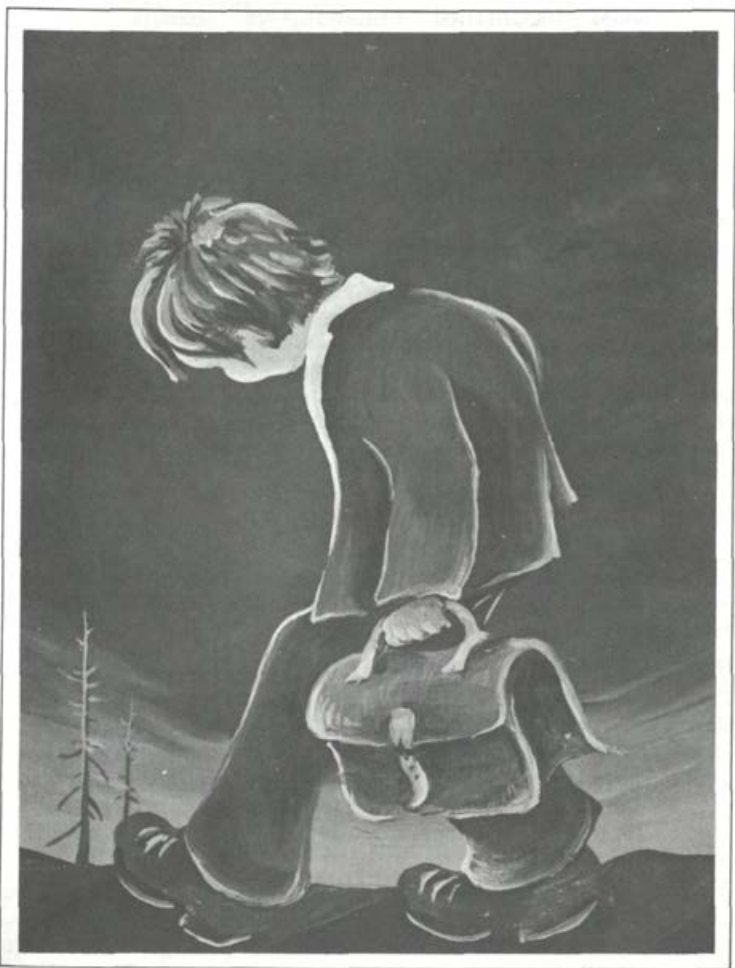
Obdobja ustvarjanja in nedela so značilnost slehernika, tudi pri Svetinovem slikanju so se že ponavljala. To ni nobena slabost, pač pa je odraz njegove osebnosti, pravzaprav njegove osvobojenosti. Pravi, da ne mara nobenega skrbištva in podrejenosti. Ne želi, da ga kdorsibodi vodi ali usmerja, in se ne vključuje v združbe ustvarjalnih sil. Odklanja tuje nagibe in vzore, saj je izvirnost že ujel in mimo nje noče več. Slikati začne, ko je ves napet, ko občuti notranjo stisko ali notranjo srečo in radost, ko doživi trenutek, ki mu porine čopič med prste in ukaže delati. Zatem se sprosti in življenje ima za njega znova velik pomen. Rad pripoveduje o času prvega službovanja. V Vitanje je prišel leta 1957 in je na ta kraj še sedaj navezan. Če mu pozorneje prisluhnemo, je mladeniški zagon dobil ravno tamkaj pri delu z otroki in povezanosti z ljubeznivimi ter klenimi domačini. Zaradi tega sta delo in ljubezen do otrok ter navezanost na naravo, ki je je tam naokoli na pretek, postali in ostali pri njem za vselej vidni.

Na akvarelih, oljih in risbah Jože Svetina opozarja in ohranja izročilo slovenske zemlje in trud kmečkega življa. Ohranja mnoge pomnike iz preteklosti, da ne bo pozabljena narodova stvarnost. Tenkočutno in izrazno se vključuje v varovanje okolja, zlasti gozdov, ki jih uničujemo s širokimi cestami za spravilo lesa. Miselno spoznava ogroženost gozdov, travnikov, poljan, gričev, kužnih znamenj, potokov, kajž, hribovskih domačij, ki se stiskajo na pobočja. Na slikah gradi svojo prizadetost in ne dopušča ravnodušnosti; ne dovoli, da človek uniči čar ustvarjene lepote. Občutljiv je do socialnih razmer in prizadeto razlikuje, kaj je dobro in kaj zlo. Ta svoj odnos je čudovito zasnoval z upodobitvijo otrok, ki so mu bili kot učitelju najbližji. Šolarji, ki jih z oljem slika na les, so njegova značilnost, ker so otroci brez pravega otroštva. Kot je okrnjeno in nenavadno njihovo življenje, tako so umetniško oblikovani otroci malce čudnih oblik; zamišljeni, pritisnjeni k zemlji in težkega koraka. Ponazarjajo grožnjo otroški prihodnosti in negotovosti. Svetina je šele pred časom povedal, da je zamisel za slikanje otrok dobil v Vitanju, kjer je spoznaval in doživljal težavno življenje malih pohorskih bitij, ki so prihajala k pouku iz daljnih obronkov, prezebla, lačna in slabo oblečena.

Kdove zakaj se je zadnje čase lotil raznolikosti form dojemanja narave. Morda ga je k temu spodbudilo optimisti-

čno razpoloženje, morda radost, veselje. Če na slikah pogledamo sproščenost barv, sončno svetlobo, modrino koprenastega neba, potem so zadnja dela prav gotovo izraz trajnejšega razpoloženja in slikarjeve moči. Na risbah sicer ohranja prejšnjo sinjino neba, z izraziteje začrtanimi sencami pa bolj ustvarja globino in razsežnost ter gledalcem takó prikaže nekdanjo veljavo in mogočnost motivov.

Jože Svetina je neusahljiv in ustvarjalen slikar. Želim, da se tej zagnanosti ne odreče.

UDK 008 (093-3)

Ana Macur

KC IN Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje

KULTURNA KRONIKA

Januar-oktober 1994

Januar

ODER DOMA KULTURE VELENJE (KC IN), 8. januarja - V okviru gledališkega abonmaja gostovalo Prešernovo gledališče Kranj s predstavo angl. komediografa R. Cooneya *Zbeži od žene*.

KINO DOMA KULTURE VELENJE, 15. januarja - Jubilej kinematografske dejavnosti: 45 let rednega predvajanja filmov v Velenju (15. 1. 1949 so v kinu *Udarnik* gledali film *Ukradena meja*).

GALERIJA VEGRAD, 15. januarja - Odprtje likovne razstave Šoštanjčana *Draga Šumnika - Luka*.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 21. januarja - Odprtje likovne razstave ilustracij in lutk slikarja ter oblikovalca *Alojza Zormana - Fojža*.

ODER DOMA KULTURE VELENJE (KC IN), 25. januarja - V okviru mladinskega abonmaja gostovanje Janija Kovačiča, Alenke Goršič in Žarka Ignjatovića s predstavo *Tolovajske balade* F. Vilona.

PRIREDITVE (KC IN), 27. januarja - Kulturni center Ivana Napotnika Velenje pričel s "*Četrtekovi družinski večeri*" obeleževati *mednarodno leto družine*. V prvem družinskem večeru sodelovali Dora Plestenjak (mati; slikarka), Jan Plestenjak (sin; glasbenik) in Domen Slana (sin; slikar, športnik in popotnik). Družinsko srečanje je vodil Silvo Teršek.

Februar

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 4. februarja - Odprtje likovne razstave ak. slikarke *Dušanke Kajfež* iz Ljubljane. V kulturnem programu sta nastopila Alenka Goršič (flavta) in Boris Štih (kitara). - Gl. kronologijo razstav.

Ob slovenskem kulturnem prazniku

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 10. februarja - Svečanost ob slovenskem kulturnem prazniku. Umetniški program je izvedla *Folklorna skupina France Marolt* iz Ljubljane, slavnostni govornik je bil predsednik IS SO Velenje, g. Srečko Meh. - Šaleški študentski klub je kulturni praznik počastil s priložnostnim recitalom in z izidom nove številke študentskega glasila *RIT*; prvič se je ob tej priložnosti predstavil *Šaleški komorni zbor* pod vodstvom Jožeta Šaleja ml.

ŠMARTNO OB PAKI, odprtje razstave likovnih del domačina *Petra Matka*. - Kulturni praznik v Šmartnem ob Paki je bil posvečen *Francu Klančniku*, prizadevnemu domačinu, kulturniku in dolgoletnemu vodju

tamkajšnjega pevskega zbora.

ZDRAVSTVENI DOM VELENJE, odprtje razstave likovnih del medicinske sestre *Kristine Rozman*.

DOM KULTURE VELENJE, 12. februarja - Multivizijska projekcija diapozitivov svetovnega popotnika Zvoneta Šeruge *Nevarne poti*.

ODER DOMA KULTURE VELENJE (KC IN), 16. februarja - V okviru mladinskega abonmaja *predavanje Vikija Grošlja* o njegovih alpinističnih podvigih v Avstraliji, Afriki, Ameriki, Evropi in Aziji.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA, 19. februarja - Koncert *Dimitrisa Sgourosa*.

ODER DOMA KULTURE VELENJE (KC IN), 18. februarja - Z lutkovno igro za otroke *Mala čarovnica* gostovalo Lutkovno gledališče Maribor.

DOM KULTURE ŠOŠTANJ, 24. februarja - Simpozij *Kajuh in literarnozgodovinska misel* ob 50. obletnici smrti pesnika Karla Destovnika - Kajuha; slavnostni govornik Ciril Zlobec, z referati sodelovali: Emil Cesar, Franček Bohanec, Milan Ževart, Marija Stanonik, Marko Stabej in Matjaž Kmecl. - Gl. Simpoziji 1994.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 24. februarja - Predstavitev spominske monografije *Kajuh - pesnik štirih letnih časov*, avtorjev E. Cesarja, S. Hafnerja, I. Stropnika in V. Vrbiča. Slavnostni govornik Ivo Svetina; dr. Emilu Cesarju podeljena Plaketa občine Velenje za trajni znanstveni prispevek h kajuhoslovju. V kulturnem programu je Jerica Mrzel predstavila audio kaseto samospevov Kajuhovih pesmi.

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 24. februarja - *Svečanost ob počastitvi 50. obletnice Kajuhove smrti*. Slavnostni govornik Ciril Zlobec, v umetniškem programu sodelovali Nina Mavec, Jerica Mrzel, Polde Bibič, Jurij Reja in Simfonični orkester GŠ Frana Koruna - Koželjskega Velenje.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 24. februarja - Koncert *Simfoničnega orkestra* GŠ Frana Koruna - Koželjskega pod vodstvom Dušana Lipovška.

Marec

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 3. marca - *Družinski večer* z Nežo Maurer (mati; pesnica), Evo Maurer (hči; klovnesa) in Miklavžem Maurerjem (sin; pilot). Družinsko srečanje je vodil Silvo Teršek.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 10. marca - *Koncert šampionov*, predstavitev nagrajencev 22. tekmovanja mladih glasbenikov Slovenije.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 12. marca - *Pozdrav pomladi*, koncert zborov in drugih glasbenih sestavov iz Šaleške doline.

GALERIJA VEGRAD, m. marca - Odprtje likovne razstave *Alojza Krevha* iz Slovenj Gradca.

GALERIJA GORENJE SERVIS, 10. MARCA - Odprtje likovne razstave *Ženski akt od abstrakcije do realizacije* člana Društva šaleških likovnikov *Jurija Godca* iz Celja.

KNJIGARNA KULTURNICA/GORENJE VELENJE, 16. marca - Predstavitel knjige dr. Janeza Mayerja *Vizija ustvarjalnega podjetja*.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 11. marca - Otvoritev likovne razstave *Klavdija Tutta* (akrili, akvareli). Umetniški program: Volodja Balžalorsky (violina) in Igor Saje (kitara). - Gl. kronologijo razstav.

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 15. marca - Glasbeno-plesna prireditev *Bolero* v pomoč Zvezi društev za cerebralno paralizo Slovenije.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 17. marca - Srečanje z *Berto Golob* v pogovoru z Ido Baš - o izgubljenih, spremenjenih in novih človeških vrednotah ter o srčnem odnosu do maternega jezika.

AVLA SKUPŠČINE OBČINE VELENJE, 18. marca - Odprtje likovne razstave *Gregorja Klančnika*.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 18. marca - Predstavitel *Almanaha občine velenje 1994* (Naš čas: TRIM TEAM). Priložnostni umetniški program ob predstavitvi: *Dušanka Simonović-Žličar* (solistka in koncertna pevka).

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 25. marca - *Dobrodelna prireditev* ob materinskem dnevu.

ODER KULTURNEGA DOMA VELENJE (AGV), 30. marca - Premierna uprizoritev Rezman-Čretnikovega *Ogledalca* v izvedbi Amaterskega gledališča Velenje.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 31. marca - *Utrinki*, predstavitev literarnega ustvarjanja šaleških osnovnošolcev.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 7. aprila - *Družinski večer z Jelko Reichman* (mati; ilustratorica) in *Darjo Reichman* (hči; igralka). Srečanje je vodila Bojana Špegel.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 9. aprila - Odprtje razstave *Likovni svet otrok* (OŠ Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj).

ODER KULTURNEGA DOMA VELENJE (KC IN), 14. aprila - Gostovanje Mestnega gledališča iz Ljubljane s predstavo *Klinika Tivoli* (režija Boštjan Tadel).

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 18. aprila - *Koncert ansambla 11 saksofonistov Dunajske visoke glasbene šole*, dirigent Oto Vrhovnik.

MAYERJEVA VILA, ŠOŠTANJ, 21. aprila - Spominska razstava likovnih del članice Društva šaleških likovnikov *Betke Cimperc* (1943-1993). Ob obletnici njene smrti je pri Založništvu Hotenj v bibliofilski zbirki *Fragmenti* izšel izbor njenih pesmi in ornamentalnih risb - *Zlomljena perut*.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 22. aprila - Odprtje razstave kiparskih del *Petra Černeta*. Umetniški program: Monika Krajnc (kitara) in Boris Štih (kitara). - Gl. kronologijo razstav.

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 27. aprila - Občinska proslava ob dnevu upora proti okupatorju.

Maj

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 5. maja - "*Spet kliče nas venčani maj*", slikanica iz veselega kmečkega življenja v izvedbi gledališke skupine iz Šmartnega ob Paki (režija Ema Goršek).

KAVČNIKOVA DOMAČIJA, ZAVODNJE, 5. maja - *Jajčarija*, organiziralo Andragoško društvo Velenje - univerza za tretje življenjsko obdobje.

VELENJE - ERFURT (Nemčija), 5. maja-8. maja - Gostovanje Amaterskega gledališča Velenje z Rezman-Čretnikovo igro *Ogledalce*.

VELENJSKI GRAD (KC IN), 6. maja - Odprtje kiparske razstave domačina *Bernarda Šešla*. - Gl. kronologijo razstav.

ODER DOMA KULTURE VELENJE (KC IN), 10. maja - V okviru gledališkega abonmaja izvedba uspešnice *Ob letu osorej* (Polona Vetrih in Ivo Ban, režija Boris Kobal).

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 13. maja - *Koncertno gostovanje moškega pevskega zbora Steinder Mannenkoor z Nizozemske* (dirigent Tone Kropivšek); v sodelovanju z MPZ Gorenje Velenje.

CERKEV SV. MIHAELA, ŠOŠTANJ, 14. maja - Večer orgelske in komorne glasbe.

DOM KULTURE VELENJE (ZKO VELENJE), 18. maja - Srečanje otroških folklornih skupin.

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 19. maja - "*Biti človek*", srečanje z dr. Antonom Trstenjakom je vodila Alenka Čas.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 21. maja - Koncert *Mešanega pevskega zbora Gorenje Velenje* in sopranistke Dušanke Simonović-Žličar.

Junij

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 2. junija - V okviru mladinskega abonmaja izvedena glasbeno-plesna prireditev *Tango*.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 2. junija - Večer samosplovov z dunajskimi gosti (*Eva Steinsley* - sopran in *Edita Graf* - klavir).

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 2. junija - Srečanje z mladinsko pisateljico *Branko Jurco* ob njeni 80-letnici.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 3. junija - Odprtje likovne razstave *Branka Koreza*. - Gl. kronologijo razstav.

KULTURNI CENTER IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 9. junija - Strokovno posvetovanje o *dr. Karlu Verstovšku*. Z referati so sodelovali: Miroslav Stiplovšek, Ervin Dolenc, Milan Ževart, Jože Hudales, Branko Goropevšek, Mira Grašič in Lojze Penič. - Gl. Simpoziji 1994.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 9. junija - Večer z *Dubravko Tomšič-Srebotnjak*. Pogovor je vodil Pavel Mihelčič.

VELENJSKI GRAD, 10. junija - Premiera dokumentarnega videofilma *Premog je luč* domačih filmskih ustvarjalcev Borisa Salobirja, Milana Mariča in Toma Čonkaša.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 23. junija - Koncert *Rudarske godbe, komornih skupin in solistov*.

Julij

VELENJSKI GRAD (KC IN), 1. julija - V okviru X. poletnih kulturnih prireditev (*dalje PKP*) koncert *Ištvana Romerja* (kitara) in *Valterja Dešpalja* (violončelo).

VELENJSKI GRAD (KC IN), 1. julija - Koncert tria *Vibrius unitis* (Tomaž Lorenc - violoina, Jerko Novak - kitara, Franc Žiber - harmonika).

GALERIJA NA VELENJSKEM GRADU, 2. julija - Odprtje razstave fotografij članov *Zveze štajerskih umetnikov iz Gradca*. - Gl. kronologijo razstav.

PLOŠČAD DOMA KULTURE VELENJE (KC IN)/TITOV TRG, 21. julija - *Nastop nizozemske folklorne skupine*.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 22. julija - Odprtje likovne razstave domačega avtorja *Stanislava Stojanovića*. - Gl. kronologijo razstav.

CERKEV SV. ANDREJA V ŠALEKU, 23. julija - V okviru X. PKP koncert harfistke *Mojce Zlobko* in flavtistke *Cvete Kobal*.

Avgust

VELENJSKI GRAD (KC IN), 2. avgusta - V okviru X. PKP dramska izvedba Mete Vranič *Raglja spet raglja*.

VELENJSKI GRAD (KC IN), 11. avgusta - V okviru X. PKP džezovski koncert *Mie Žnidarič & Co*.

VELENJSKI GRAD (KC IN), 28. avgusta - V okviru jubilejnih X. Poletnih kulturnih prireditev podelitev priznanj za prispevek k njihovem življenju; slavnostni govornik Žarko Petan; koncert *Slokarjevega kvarteta pozavn* iz Švice.

GALERIJA KC IN VELENJE, 12. avgusta - *Likovni svet otrok*, likovna razstava otroških slik in risb (izbor najboljših del, Šoštanj 1990-1993).

PLOŠČAD NAME, VELENJE, 12. avgusta - "Prešmentane citre", 6. srečanje najboljših citrarjev Slovenije.

GLASBENA ŠOLA FRANA KORUNA - KOŽELJSKEGA VELENJE, 26. avgusta - Zaključni koncert udeležencev poletne violinske šole Igorja Ozima.

September

PLOŠČAD DOMA KULTURE VELENJE, 2. septembra - Nastop domačih glasbenih in plesnih skupin (Šaleški oktet, Plesni studio N, Quen, Gib, Koleda).

PRIREDITVE (KC IN), 3. septembra-8. oktobra - 5. *Pikin festival*. Skozi ves teden več prireditev za otroke (Legoland, Pikine delavnice, Pikina parada itd.). Častna pokroviteljica je bila Anita Gradin, švedska ambasadorica.

DOM KULTURE VELENJE (KC IN), 5. oktobra - V okviru 5. Pikinega festivala družinski večer z družino *Trampuš* iz Velenja (srečanje z njimi je vodila Herma Groznik) in predstavitev založbe otroških slikanic Epta iz Ljubljane (Ti, jaz, moja družina in nerodna Avgušlina).

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 8. septembra - Odprtje likovne razstave Igorja Kregarja (akrili). - Gl. kronologijo razstav.

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 15. septembra - Zaključek kviza *Branje v družinskem krogu*.

GALERIJA GORENJE SERVIS, 22. septembra - Odprtje razstave *Likovna snovanja Silva Terška*. - V Erinih prostorih (org. Kulturnica Gorenje) v pogovoru s S. Terškom srečanje z *Mirkom Juterškom*, *Tonetom Pavčkom* in *Ivanom Cimermanom*.

Oktober

KNJIŽNICA VELENJE (KC IN), 13. oktobra - Družinski večer z družino Štuhec: Igor Štuhec (oče; glasbenik), Barbara Štuhec (hči; bibliotekarka); Kristijan Štuhec (vnuk; vilionist - "mali Mozart"). Družinski pogovor je vodila Zlatka Jabrovič-Koprivec.

GALERIJA KC IVANA NAPOTNIKA VELENJE, 14. oktobra - Odprtje likovne razstave Tugomirja Sušnika. - Gl. kronologijo razstav.

MUZEJ VELENJE (KC IN), 21. oktobra - Ustanovitev *Šaleškega muzejskega in zgodovinskega društva*. Za prvega predsednika izvoljen dr. Milan Ževart, za tajnika društva pa Ivo Stropnik.

(*Ist)
SPLOŠNI DEMOGRAFSKI PREGLED (1994)
ZA OBČINO VELENJE IN NOVE OBČINE

(Po podatkih zadnjega popisa l. 1991 *ter* DO: 31. 12. 1993,
 31. 3. 1994 in 31. 7. 1994.)

OBČINA VELENJE

Površina: 18240 ha

Št. naselij: 39

Št. katastrskih občin: 28

Gostota naseljenosti: 235 prebivalcev/km²

Št. prebivalcev: 42772 (42344)

Moških: 21126 (20878)

Žensk: 21646 (21466)

Državljeni RS: 42282

Moških: 20828

Žensk: 21454

**Prebivalci občine Velenje in državljani RS po petletnih
 starostnih skupinah in spolu**

(Po podatkih Zavoda RS za statistiko, DO: 31. 3. 1994)

Prebivalci		Državljeni RS		Prebivalci		Državljeni RS	
Skupaj:	42772		42282	50-54 let:	2291		2277
Moških:	21126		20828	— moških:	1145		1138
00-04 let:	2304		2279	55-59 let:	2024		2001
— moških:	1206		1195	— moških:	999		982
05-09 let:	3250		3222	60-64 let:	1854		1843
— moških:	1613		1600	— moških:	875		867
10-14 let:	3665		3634	65-69 let:	1317		1311
— moških:	1896		1880	— moških:	540		536
15-19 let:	3571		3545	70-74 let:	878		876
— moških:	1798		1785	— moških:	284		282
20-24 let:	2910		2882	75-79 let:	406		405
— moških:	1504		1490	— moških:	149		148
25-29 let:	3341		3275	80-84 let:	305		304
— moških:	1564		1524	— moških:	89		89
30-34 let:	3887		3833	85-89 let:	139		139
— moških:	1870		1836	— moških:	43		43
35-39 let:	4283		4209	90-94 let:	26		26
— moških:	2159		2110	— moških:	5		5
40-44 let:	3785		3707	95-99 let:	3		3
— moških:	2052		1996	— moških:	1		1
45-49 let:	2533		2511				
— moških:	1334		1321	NAD 100 -:	0		0

**Najbolj pogosti priimki v občini
Velenje (Po podatkih SNZ
Velenje, 31. 12. 1993)**

STROPNIK	271
KRAJNC	213
RAMŠAK	184
JELEN	181
KOVAČ	179
DREV	178
KOREN	178
NOVAK	165
KOTNIK	163
POTOČNIK	163
HRIBERŠEK	149
MEH	142
BOROVNIK	130
SKORNŠEK	129
GOLOB	117
JAVORNIK	113
LESJAK	113
ZAJC	111
GORŠEK	106
MEDVED	106
OCEPEK	106
REDNAK	106
NAPOTNIK	105
AVBERŠEK	104
SUŠEC	104
VIDEMŠEK	104
DOBNIK	102
MIKLAVŽINA	101
MRAVLJAK	101
MEŽA	96
TAJNIK	94
LEDINEK	93
TAMŠE	93
KNEZ	90
SEVČNIKAR	87
GRUDNIK	86
MELANŠEK	86
VRABIČ	86
ZUPANC	83
ČAS	82
GROBELNIK	82
HRASTNIK	81
PUŠNIK	78
KLANČNIK	77
ZAGER	75
OŠTIR	74
PETEK	74
KOLENC	72
VOLK	72

**Najbolj pogosta imena v občini
Velenje (Po podatkih SNZ
Velenje, 31. 12. 1993)**

MARIJA	2658
FRANC	834
IVAN	812
ANA	586
JOŽEF	576
ANTON	557
JANEZ	382
STANISLAV	375
PETER	356
JOŽE	343
JOŽEFA	337
MARKO	336
ANDREJ	327
MILAN	320
FRANČIŠKA	295
BRANKO	287
MARJAN	281
IRENA	262
IVANA	261
MARTIN	252
MAJA	249
ALOJZ	244
BOŠTJAN	243
ANDREJA	236
JOŽICA	235
ROBERT	230
MOJCA	228
ANGELA	227
BORIS	226
MATEJA	223
MILENA	220
MATEJ	217
MATJAŽ	214
TOMAŽ	203
TATJANA	202
NATAŠA	200
TEREZIJA	198
ALEŠ	197
DEJAN	195
BOJAN	194
IVANKA	192
VESNA	186
BARBARA	183
SONJA	180
ALENKA	178
NINA	178
ANTONIJA	177
PETRA	177
MIRAN	176

Gostota naseljenosti po krajevnih skupnostih v občini Velenje
(Po podatkih SNZ Velenje, DO: 31. 12. 1993)

Kraj. skupnost	Preb./km2	Kraj. skupnost	Preb./km2
Bele Vode	9	Šoštanj	682
Bevče	99	Topolšica	106
Cirkovce	30	Velenje-Desni breg	13764
Gaberke	117	Velenje-Levi breg	9839
Gorenje	121	Velenje-Konovo	315
Lokovica	97	Pesje	394
Paka pri Velenju	46	Velenje-Stara vas	441
Plešivec	45	Velenje-Staro Velenje	328
Podkraj-Kavče	235	Velenje-Gorica	3001
Ravne	74	Velenje-Šmartno	3490
Skorno-Florjan	125	Zavodnje	18
Šentilj	92	Velenje-KSE. Kardelja	20071
Škale	129	Velenje-Šalek	1784
Šmartno ob Paki	176	Občina VELENJE	235

NOVE OBČINE

(Po podatkih SNZ Velenje, DO: 31. VII. 1994)

Število občanov po KS v občini Šmartno ob Paki

Krajevna skupnost	Število občanov		
	moški	ženske	skupaj
GORENJE	480	488	968
ŠMARTNO OB PAKI	853	931	1784
Skupaj	1333	1419	2752

Število občanov po KS v občini Šoštanj

Krajevna skupnost	Število občanov		
	moški	ženske	skupaj
BELE VODE	125	109	234
GABERKE	355	346	701
LOKOVICA	393	404	797
RAVNE	511	518	1029
SKORNO-FLORJAN	528	528	1056
ŠOŠTANJ	1299	1426	2725
TOPOLŠICA	611	598	1209
ZAVODNJE	168	174	342
Skupaj	3990	4103	8093

Število občanov po KS v mestno občini Velenje

Krajevna skupnost	Število občanov		
	moški	ženske	skupaj
BEVČE	106	103	209
CIRKOVCE	110	98	208
PAKA PRI VELENJU	312	309	621
PLEŠIVEC	168	180	348
PODKRAJ-KAVČE	511	533	1044
ŠENTILJ	450	454	904
ŠKALE	548	571	1119
VELENJE-D. BREG	3280	3460	6749
VELENJE-L.BREG	2079	2130	4209
VELENJE-KONOVO	607	640	1247
PESJE	627	656	1283
VELENJE-ST. VAS	368	357	725
VELENJE-STARO V.	437	446	883
VELENJE-GORICA	2389	2372	4761
VELENJE-ŠMARTNO	757	788	1545
VELENJE-E. KARD.	1673	1658	3331
VELENJE-ŠALEK	1133	1180	2313
Skupaj	15555	15944	31499

Gostota naseljenosti v novih občinah

OBČINA	ŠT. PREB. PREB./km ²	POVRŠINA (km ²)	GOSTOTA
Šmartno ob Paki	2752	17,842711	154
Šoštanj	8093	95,951444	84
Velenje	31499	68,600086	459

Viri. - 1. Zavod RS za statistiko: Statistični podatki po občinah Republike Slovenije, št. 1, Ljubljana 1994 (Upravna statistika, Demografska statistika 1987-1991). - 2. Zavod RS za statistiko: Statistične informacije, št. 185, Ljubljana, 1. avg. 1994 (Statistika prebivalstva: Prebivalci RS po občinah, spolu, starosti in petletnih starostnih skupinah, 31. III. 1994). - 3. Občina Velenje - Sekretariat za notranje zadeve: Statistične informacije (Starostna struktura prebivalstva Velenja za leto 1993 (DO 31. XII. 1993), Velenje, jan. 1994; Nove občine (DO 31. VII. 1994), Velenje 1994. - Obdelava podatkov: Sekretariat za občo upravo - Služba za AOP).

BELEŽKA O AVTORJIH ZBORNIKA 1994/95

- Danijela BRIŠNIK* abs. arheologije na FF v Ljubljani, Šoštanj.
- Aleksander DEBELAK* gimnazijec, mladi raziskovalec (MRROV '94), Velenje.
- Jože HUDALES* prof. sociologije in zgodovine, etnolog in publicist, vodja Muzeja Velenje (KC IN), Velenje.
- Zdenka HUDALES* prof. sociologije in filozofije, Zavod za zaposlovanje Velenje, Velenje.
- Milena K.-BOŽIČEK* dipl. umetnostna zgodovinarica, vodja Galerije Velenje (KC IN), Mozirje.
- Damijan KLJAJIČ* prof. zgodovine in geografije, publicist, kustos v Muzeju Velenje (KC IN), Velenje.
- Ana MACUR* prof. slavistike in filozofije, vodja Domoznanskega oddelka Knjižnice Velenje (KC IN), Velenje.
- Marjan MARINŠEK* dipl. pravnik, publicist, vodja Prireditev (KC IN), Velenje.
- Alen MARINOVIC* gimnazijec, mladi raziskovalec (MRROV '94), Velenje.
- Ljuban NARAKS* novinar - publicist, v pokoju, Velenje.
- Tone RAVNIKAR* prof. zgodovine in sociologije, publicist, kustos v Muzeju Velenje (KC IN), Šoštanj.
- Tadeja RUDOLF* prof. zgodovine in sociologije, Osnovna šola Bratov Mravljakov Velenje, mentorica pri gibanju MRROV '94, Velenje.
- Ivo STROPNIK* abs. slovenskega jezika in književnosti na FF v Ljubljani, pesnik in literarni publicist.
- Marta SVETINA-GROS* mag. geologije, raziskovalka na področju ekologije pri Ericu Velenje, publicistka, Velenje.
- Emil ŠTERBENK* dipl. geograf, raziskovalec na področju ekologije pri Ericu Velenje, publicist, Šmartno ob Paki.
- Marjan TAMŠE* dipl. inž. rudarstva, vodja tehničnega sektorja Rudnika lignita Velenje, Velenje.
- Vlado VRBIČ* dipl. sociolog, ravnatelj Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje, Velenje.

V zbirki *Šaleški razgledi* so doslej izšli naslednji zvezki:

- Šaleški razgledi 1* (1988) - ZBORNİK MUZEJA VELENJE. Zbornik dokumentov, člankov in razprav ob 30-letnici Muzeja. Uredil Jože Hudales. - 175 str.
- Šaleški razgledi 2* (1989) - PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE. Zbornik razprav. Več avtorjev. Uredil Tone Ravnikar. - 308 str.
- Šaleški razgledi 2* (1989) / *Separatni odtis* - Ivan Stopar: VELENJSKI GRAD. Uredil Tone Ravnikar. - 35 str.
- Šaleški razgledi 3* (1989) - ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev. Uredil Tone Ravnikar. - 124 str.
- Šaleški razgledi 4* (1989) - Vane Gošnik & Peter Rezman: DVIGNJENI ZASTOR. Zbornik člankov. Uredil Vane Gošnik. - 243 str.
- Šaleški razgledi 5* (1990) - Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI IBIDEM I. Antologija pesnjenja na Šaleškem. - 426 str.
- Šaleški razgledi 6* (1990) - HOTENJA 10. Literarni almanah. Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. - 178 str.
- Šaleški razgledi 7* (1991) - Jože Hudales & Ivo Stropnik: MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapiski. Uredila avtorja. - 345 str.
- Šaleški razgledi 8* (1992) - ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev. Uredil Tone Ravnikar. - 176 str.
- Šaleški razgledi 9* (1992) - HOTENJA 11. - Literarni almanah. Več avtorjev. Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. - 138 str.
- Šaleški razgledi 10* (1993) - Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU (Asimilacija Grka). Pesniška zbirka. Spremno besedo napisal Tadej Čater. - 120 str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI

Enajsti zvezek

Zbornik 1994/95

Uredil Ivo Stropnik

Dokumentarno gradivo

Muzej Velenje in Domoznanski oddelek Knjižnice Velenje

Izdal

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje

Založništvo Pozoj

Zanj Vlado Vrbič

Tehnični urednik

Ljubiša Savović

Jezikovni pregled

Klara Pavšer

Fotografije in preslikave

Lojze Ojsteršek

Natisnila *Grafika & Gergek Prevalje*

Naklada 800 izvodov

Velenje, november 1994

Naslov uredništva:

»Zbirka Šaleški razgledi«,

Domoznansko-založniški oddelek Knjižnice Velenje, Titov trg 5, 63320
Velenje. Telefon in telefaks: (063) 853-265, (063) 852-938.

Naročila sprejema

Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, Titov trg 4, 63320 Velenje.

Telefon in telefaks: (063) 854-747, (063) 853-747.

Po mnenju Ministrstva za kulturo RS, št. 415-28/92, spada publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Na naslovnici:
ALOJZ ZAVOLOVŠEK: Gozd I,
1960, olje-platno, 53 x 73 cm
(iz *Stalne zbirke moderne slovenske*
umetnosti Galerije KC IN Velenje)

Rojen l. 1928 v Radmirju. Akademijo za likovno umetnost v Beogradu je končal leta 1956 in istega leta postal član Društva slovenskih likovnih umetnikov. Kot likovni pedagog je služboval najprej v Slovenskih Konjicah in kasneje v Velenju. Od leta 1975 je bil zaposlen v Galeriji KC IN Velenje, kjer se je leta 1983 upokojil.

Slika *Gozd* je del *Stalne zbirke moderne slovenske umetnosti* Galerije Kulturnega centra Ivana Napatnika Velenje. Po pregledni razstavi leta 1988, ko je avtor praznoval 60-letnico, smo sliko uvrstili v stalno zbirko. To zgodnje delo kaže vse značilnosti, ki jih je Zavolovšek prenesel z beograjske ALU v Slovenijo. Temperament, ki ga je Zavolovski spodbujal prof. Marko Čelebonović, je bil sprva zelo opazen v našem prostoru. Vse to je združeno v koloristični in dinamični krajini, ki je okarakterizirana s trdnimi vertikalami in diagonalami, ki so izrazitejše v iztopajočih črnih konturah. Te pa so pravi rokopis Alojza Zavolovška, ki ga ohranja kljub umirjanju kolorita v drugi polovici sedemdesetih let. V začetku devetdesetih let kolorit znova zaživi in v Zavolovski-vih najnovejših delih je povezava s to fazo ustvarjanja ter sliko *Gozd* identična. - (Milena K.-Božiček)
(Foto: Peter Marinšek)

Oddelek za študij

68854/1994

082.1

5000010406.11

C08:SS a

OSREDNJA KNJ. CELJE

*"Ustvarjalci in naročniki zbirke Šaleški razgledi
potrjujemo zvestobo šaleštvu."*